પહેલી આવૃત્તિમાં શ્રી આનંદઘનજી મહારાજના સમય વિષેની વિચારણા–તથા બીજી કેટલીક બાબતો છે, તે ત્યાંથીજ જોઈ લેવી, ચરમાવર્તી નાટક-વિસ્તાર ભયથી આપેલું નથી. તેમજ મૂળ સ્તવનોમાં ને વિવેચનામાં આવતા શાસ્ત્રીય પારિભાષિક શબ્દોની સૂચિ અને તેના સંક્ષિપ્ત અર્થો આપવાની ઈચ્છાને પણ ગ્રંથ મોટો થઈ જવાના ભયથી આવશ્યક છતાં રોકી રાખવામાં આવેલ છે. આ સ્તવનોનો લાભ એ છે, કે–જૈન શાસ્ત્રોક્ત આત્મ વિકાસનો ક્રમ સરળતાથી લક્ષ્યમાં લઈ શકાય છે. સંસ્કૃત–પ્રાકૃત ભાષામાં આ વિષયને લગતા જે પ્રૌઢ ગ્રંથો છે, તેની વાનગીનો રસ તે ભાષાઓ ન જાણનારા અને શાસ્ત્રાભ્યાસી ન હોય તેઓ પણ આ રીતે ચાખી શકે છે.

શાસ્ત્રીય ગ્રંથોના અવતરણો સાથે આ સ્તવનોની તુલનાત્મક વિવેચના બાકી છે. પરંતુ આપણે તેની નજીક જઈ રહ્યા છીએ, વિસ્તૃત અનુક્રમણિકાથી વિષયોનો સંદર્ભ જાણી શકાશે. મુખ્ય અશુદ્ધિઓ શુદ્ધિપત્રકમાંથી પ્રથમથી જ સુધારીને વાંચવાથી અનુકૂળતા રહેશે. અમારી સ્ખલનાઓ તરફ લક્ષ્ય ખેંચવાની વિજ્ઞપ્તિ અને યોગ્ય સ્થળે સુધારીને વાંચવાની વિજ્ઞપ્તિ સાથે વિરમીએ છીએ.

૧૨ હેઅર ચિત્તપુર રોડ.
૨ જે માળે. રૂમ નં. ૧૭ — પ્રભુદાસ બહેચરદાસ પારેખ.
કલકત્તા-૧

નમ્ર વિજ્ઞપ્તિ

પ્રમોદક વિવેચનામાં જે કાંઈ શંકાઓ પ્રશ્નો ઉપસ્થિત થાય, તે વિષે પુસ્તક લેખક તરફથી અથવા તજ્જ્ઞ ગુરુમહારાજાઓ વિ૦ તરફથી અભ્યાસીઓને સમજાવી દેવા નમ્ર વિજ્ઞપ્તિ કરવામાં આવે છે. જૈન ધર્મની અધ્યાત્મ અને વિકાસ ક્રમ સરળતાથી સમજવાને [illegible] સંબંધે આ ગ્રંથને આમ પ્રસિદ્ધિ [illegible] છે.

શ્રી જૈન શ્રેયસ્કર મંડળ—મહેસાણા.

ભૂમિકા:

[illegible]

[illegible]

પહેલી આવૃત્તિમાં શ્રી આનંદઘનજી મહારાજના સમય વિષેની વિચારણા-તથા બીજી કેટલીક બાબતો છે, તે ત્યાંથીજ જોઈ લેવી, ચરમાવર્તી નાટક-વિસ્તાર ભયથી આપેલું નથી. તેમજ મૂળ સ્તવનોમાં ને વિવેચનામાં આવતા શાસ્ત્રીય પારિભાષિક શબ્દોની સૂચિ અને તેના સંક્ષિપ્ત અર્થો આપવાની ઇચ્છાને પણ ગ્રંથ મોટો થઈ જવાના ભયથી આવશ્યક છતાં રોકી રાખવામાં આવેલ છે. આ સ્તવનોનો લાભ એ છે, કે-જૈન શાસ્ત્રોક્ત આત્મ વિકાસનો ક્રમ સરળતાથી લક્ષ્યમાં લઈ શકાય છે. સંસ્કૃત-પ્રાકૃત ભાષામાં આ વિષયને લગતા જે પ્રૌઢ ગ્રંથો છે, તેની વાનગીનો રસ તે ભાષાઓ ન જાણનારા અને શાસ્ત્રાભ્યાસી ન હોય તેઓ પણ આ રીતે ચાખી શકે છે.

શાસ્ત્રીય ગ્રંથોના અવતરણો સાથે આ સ્તવનોની તુલનાત્મક વિવેચના બાકી છે. પરંતુ આપણે તેની નજીક જઈ રહ્યા છીએ, વિસ્તૃત અનુક્રમણિકાથી વિષયોનો સંદર્ભ જાણી શકાશે. મુખ્ય અશુદ્ધિઓ શુદ્ધિપત્રકમાંથી પ્રથમથી જ સુધારીને વાંચવાથી અનુકૂળતા રહેશે. અમારી સ્ખલનાઓ તરફ લક્ષ્ય ખેંચવાની વિજ્ઞપ્તિ અને યોગ્ય સ્થળે સુધારીને વાંચવાની વિજ્ઞપ્તિ સાથે વિરમીએ છીએ.

૧૨ લોઅર ચિત્તપુરરોડ.
૨ જે માળે. રૂમ નં. ૧૭ — પ્રભુદાસ બહેચરદાસ પારેખ.
કલકત્તા-૧

નમ્ર વિજ્ઞપ્તિ

પ્રમોદા વિવેચનમાં જે કાંઇ શંકાઓ, પ્રશ્નો ઉપસ્થિત થાય, તે વિષેના ખુલાસા લેખક તરફથી અથવા તજ્જ્ઞ ગુરુમહારાજાઓ વિ૦ ક પ્રેમી અભ્યાસીઓને મેળવી લેવા નમ્ર વિજ્ઞપ્તિ કરવામાં આવે છે. જૈન ધર્મનો અભ્યાસ અને વિકાસ ક્રમ સરળતાથી સમજવાને ખાસ ઉપયોગી હોવાથી આ સંસ્થાએ આ ગ્રંથને ખાસ પ્રસિદ્ધિ આપી છે.

શ્રી જૈન શ્રેયસ્કર મંડળ-મહેસાણા.

ભૂ મિ કા :

સચેતન—અચેતનાત્મક આ વિશ્વમાં જડ પદાર્થો અને સચેતન પદાર્થો દૃષ્ટિ ગોચર થાય છે. સચેતન-સજીવ પદાર્થોમાં બે પ્રકાર માલુમ પડે છે. ૧ સન્માર્ગે ચાલતા જીવો ૨ ઉન્માર્ગે ચાલતા જીવો.

સન્માર્ગ અને ઉન્માર્ગની મૂળભૂત વ્યાખ્યા એ છે, કે-મોક્ષાનુકૂળ જીવન જીવવા તરફનો આગ્રહ અને તેને અનુકૂળ આચરણઃ તે સન્માર્ગ. તેથી વિરુદ્ધ જીવન જીવવાનો આગ્રહઃ અને આચરણઃ તે ઉન્માર્ગ. આ બે વસ્તુ જગતમાં અનાદિકાળથી કોઈનાયે કર્યા વિના સિદ્ધ છે, અને વ્યાપક છે. મોક્ષાનુકૂળ સન્માર્ગનું નામ જ ધર્મ છે. અને તે જગતમાં એક શાશ્વત-સનાતન નિઃસરણી—સીડી રૂપે વિદ્યમાન છે.

પહેલે પગથિયેથી માંડીને મોક્ષને સ્પર્શતા છેલ્લા પગથિયા સુધીમાં નાના મોટા તેના અનેક પગથિયા ગોઠવાયેલા છે. જીવ ચરમાવર્તમાં પ્રવેશ કરે છે, ત્યારથી તેના આત્મામાં ધર્મની કાંઈક સ્થૂલ શરુઆત થાય છે. ત્યાંથી માંડીને ઠેઠ મોક્ષ પમાડવા સુધીમા તેનો છેડો આવી જાય છે.

તે જીવનો ચરમપુદ્‌ગલાવર્તઃ એ તેના ધર્મનો કાળ પર્યાય છે. અને કર્મ ભૂમિઓ તેનું મુખ્ય સ્થળ છે-મુખ્ય ક્ષેત્ર પર્યાય છે. ચરમાવર્તમાં પ્રવેશ કરી વિકાસ ક્રમની જુદી જુદી ભૂમિકાઓમાંથી જીવ પસાર થતો હોય છે, તેથી દરેક જુદી જુદી અવસ્થાઓ, યોગ્યતાઓ, સ્વભાવો, ગુણોનો અનુભવ કરતો હોય છે કેમકે-દરેક ભવ્ય જીવોની તથાભવ્યતાઓ અલગ અલગ હોય છે.

ઉન્માર્ગનો અને સન્માર્ગનો. એક યા બીજી રીતે નાસ્તિકમાં નાસ્તિકને પણ સ્વીકાર કરવો જ પડે છે. આ બન્નેનું દ્વન્દ્વ જગતમાં ન હોત તો માનવોને પોતાના જીવનમાં કાંઈ પણ કરવાનું હોત જ નહીં. નાસ્તિકમાં નાસ્તિક માણસ કોઈ આફતમાં ફસાય, ત્યારે " તેમાંથી તેને કોઈ ઉગારે, પોતાના ઉપર કોઈ પણ ઉપકાર કરે " એમ તે હૃદયથી ઇચ્છતો હોય છે—ઝંખતો હોય છે તેવા પ્રસંગની પ્રતીક્ષા તે કરતો હોય છે કાગડોળે રાહ જોતો હોય છે કોઈ તેની ભક્તિ સ્વીકારે તેને દુઃખમાંથી

છોડાવે, તો તે હૃદયમાં હર્ષ: અને આભાર:ની લાગણી અનુભવતો હોય છે. એટલે કે—" પરોપકારી લોકો જગતમાં હોવા જોઈએ. " એમ તેનો પણ મત હોય છે.

બીજી રીતે, દુ:ખમાંથી છુટી સુખમા પ્રવેશવાની તેનીયે તીવ્ર ઈચ્છા હોય છે " એટલે સુખ સારૂં છે. દુ:ખ સારૂં નથી—ખરાબ છે. " આમ બે બાબતનો તેને પણ સ્વીકાર કરવો પડે છે. જંગલમાં દોડતાં સાપના મોઢામાંપગ ન મૂકાઇ જાય અને મરણ ન નિપજે, તેની કાળજી રાખવા માટે સાપનું જ્ઞાન મેળવી, સાપના અજ્ઞાનથી મોક્ષ પામવાની—નિવૃત્ત થવાની—તેની પણ ઇચ્છા હોય છે

દુ:ખમાંથી અજ્ઞાનમાંથી. કોઈ દુષ્ટના પંજામાં ફસાવાથી: મોક્ષ—મુક્તિ તે પણ ઇચ્છતો હોય છે. આથી કરી—" સારૂં અને ખરાબ " એ દ્વન્દ્વ તેને પણ માન્ય છે. માત્ર તેની વ્યાખ્યામાં તેનું ગંભીર અજ્ઞાન મોટી ગરબડ ઉભી કરે છે. ત્યારે આસ્તિક મહાત્માઓ સન્માર્ગ: અને ઉન્માર્ગ:એ બન્નેયની સ્પષ્ટ વ્યાખ્યાઓ સમજાવી ઉત્તમ માર્ગ દર્શન આપે છે. એ સર્વ પણ એક પ્રકારની વિશ્વ સ્થિતિ છે.

આત્યન્તિક મોક્ષાનુકૂળ ચડતા ઉતરતા દરજ્જાવાળી આત્મવિકાસની ક્રમિક સીડી—નિસરણીનુ નામ **સન્માર્ગ. ધર્મ: શાશ્વત ધર્મ. છે**

ત્યારે ઉન્માર્ગની વ્યાખ્યા શી? એ પ્રશ્ન થશે જો ઉન્માર્ગ ન હોય, તો સન્માર્ગ જેવો જુદો પદાર્થ જ ન સંભવે. માટે ઉન્માર્ગ છે. ને તેનો પ્રતિસ્પર્ધિ સન્માર્ગ પણ છે એટલે કે—સન્માર્ગનું અસ્તિત્વ ઉન્માર્ગનું અસ્તિત્વ સાબિત કરે છે જ્યારે ઉન્માર્ગ છે—તેનું નિશ્ચિત અસ્તિત્વ છે, તો તેની વ્યાખ્યા સ્વરૂપ કારણો: ભેદ અને પરિણામો વિગેરે પણ અસ્તિત્વ [illegible] રીતે જ હોવા જોઇએ.

[illegible] ધર્મને [illegible] સમ્યગ્દર્શનાદિક સ્વભાવો છે. તેજ [illegible] પ્રતિપક્ષિ સ્વભાવો પણ છે. પદાર્થ ધર્મ તરીકે [illegible] સ્વભાવો [illegible] અનાદિકાળ ધરાવે છે.

[illegible] આવિર્ભાવ હોય—પ્રગટ હોય—ત્યારે તે રૂપે આત્મા [illegible] કહેવાય છે અને તે સ્વભાવો જેમ જેમ [illegible] દર્શનાદિક સ્વભાવો આવિર્ભાવ થતા

જાય, તેમ તેમ આત્મા રાગ-દ્વેષાદિકની જાળમાંથી મુક્ત થતો જાય છે. તેથી એમ કહી શકાય છે, કે-બન્નેય પ્રકારના સ્વભાવો આત્મ દ્રવ્યમાં અનાદિ-અનંત ભાગે વિદ્યમાન હોય છે. શિવાય કે-અભવ્ય જીવ. તેમાં રાગ-દ્વેષ સ્વભાવ મુખ્ય હોય છે. તેને મોક્ષ સ્વભાવ બહુજ ગૌણરૂપમાં હોય છે. અને સિદ્ધ આત્માઓમાં કેવળ મોક્ષ સ્વભાવ પૂરો પ્રગટ થયો હોય છે, ને સંસાર સ્વભાવ સર્વથા તિરોહિત થઇ ચૂકેલો હોય છે. એટલે કે પદાર્થના ગુણ-ધર્મની અપેક્ષાએ એ બન્નેયને આત્માના સ્વભાવો કહેવામાં કશી હરકત નથી.

પરંતુ, નયાન્તરની અપેક્ષાએ એટલેકે-"મોક્ષાનુકૂળઃ સ્વભાવ એજ મુખ્ય સ્વભાવ. અને એટલા માટે એમ માનવામાં આવે, કે-"તે પ્રિય છે. પ્રાપ્તવ્ય છે. આદરણીય છે. કર્તવ્ય છે." માટે તદનુકૂળ આત્માના ગુણોઃ ધર્મો છે. એ અપેક્ષાએ તેને **સ્વભાવ** શબ્દથી પરિભાષિત કરવામાં આવ્યા છે. અને રાગ-દ્વેષાનુકૂળ ગુણ-ધર્મોને **વિભાવ** શબ્દથી નયાન્તરની અપેક્ષાએ-પરિભાષિત કરવામાં આવ્યા છે.

રાગ-દ્વેષપણે પરિણામ પામવાનો સ્વભાવ આત્મામાં હોવાથી તેની વિવિધ પ્રકારની સાંસારિક અવસ્થા અનાદિ કાળથી હોય છે. અને તેનું મૂળ કારણ-વ્યવહારથી મોહનીય કર્મ. અને **નિશ્ચયથીઃ** સ્વમોહ પરિણતિ હોય છે.

આ મોહ-પરિણતિરૂપ મોહ રાજાની જાળ બહુ મોટી અને ચારેય તરફ પથરાયેલી છે, ચારેય તરફ તેની ખીલાવત છે. ઇન્દ્રજાળની માફક સર્વત્ર વ્યાપક જેવી ફેલાયેલી છે. તેની લાલચો-ભભકા-ચમક વિગેરેનું અદ્ભૂત આકર્ષણ-લોહચુંબક લોઢાને ખેંચે-તેમ જીવોને ખેંચતું હોય છે તેમાંથી છૂટવું એ જીવાત્માઓ માટે એક કઠણમાં કઠણ કામ છે. આ પણ એક જાતની લોક સ્થિતિઃ વિશ્વસ્થિતિ કુદરતી ઘટના છે એ ઘટના કોઈએ કરેલું નથી. આત્માઓથી જ પ્રસરે છે.

જેમ, મોહરાજાની ઇન્દ્રજાળ વિદ્યા પાસે ઉપર જણાવ્યા ફેલાવેલી છે, તેમ પ્રભુ પરમાત્માએ પણ તેમાંથી બચવા માટે એક ધર્મ વિદ્યા, [illegible] ફેલાવેલી છે મોહની જાળમાંથી છૂટવા [illegible] ધર્મ-રાજા પોતાની [illegible] છે અને ધર્મરાજાના [illegible] છૂટ [illegible] કે મોહ રાજા પોતાની જાળમાં ફસાવે છે. [illegible]

પોતાનામાં સ્વતંત્ર છે, તો પણ પાસે પાસે પથરાયેલી હોય છે. તેથી ઝડમથલ બન્નેય વચ્ચે ચાલ્યા જ કરે છે. આ પણ એક જાતની લોક સ્થિતિ-વિશ્વ સ્થિતિ-કુદરતી ઘટના છે.

મોહરાજાએ પાંચેય ઇંદ્રિયોના વિષયોના મીઠા મધ જેવા સુખની લાલચ અને આકર્ષણો એવા તો બિચ્છાવેલા છે, કે-તે સુખની ખાતર જીવાત્મા અનેક-સાચા-જુઠા-વેર-વિરોધ-ક્રોધ-માન-માયા-લોભ-વિગેરે કરીને પાપ કરે છે. ને દુન્યવી સુખની ઇચ્છા—લાલચ-જ પાપનું મૂળ છે. પાપ દુઃખ આપે છે, દુઃખમાથી છુટવા-દુઃખ સહન ન કરતાં-સુખ મેળવવા લલચાઇને નવા પાપ કરવાનું જીવ ચાલુ રાખે છે. દુઃખ સહવું: અને સુખની લાલચ છોડવી: એ દુઃખની પરંપરામાંથી બચવાનો ઉપાય છે.

હિંસાદિક અઢાર પાપ છોડવાઃ અને ક્ષમાદિક ગુણો પૂરા ખીલવવાઃ તે ધર્મ.

એક તરફ ધર્મરાજા લલચાવે છે, અને બીજી તરફ સુખની ઇચ્છા દ્વારા મોહરાજા લલચાવે છે. જો ધર્મરાજાને શરણે જાય, તો ધીમે ધીમે દુઃખોથી છુટકારો મેળવીને આત્મા અનંત સુખો પ્રાપ્ત કરી શકે છે. અને જો મોહરાજાની લાલચમાં પડે, તો ક્ષણિક સુખો અને દુઃખો, ક્ષણિક સુખો અને દુઃખોની ન કાપી શકાય તેવી ભયંકર પરંપરામાં ફસાવે છે. આ પણ એક જાતની વિશ્વસ્થિતિ છે.

મોહરાજાએ રંગ-રાગ-રૂપ-મનોહર સંગીત-મીઠા શબ્દો-ઉંચા પ્રકારના સ્વાદ-ઓ પુરુષના મધુર અને મનમોહક આકર્ષણો-બરફની ઠંડક-શિયાળામાં સગડીની મીઠી ગરમીઃ વિગેરે દ્વારા અનંત અનંત પ્રકારની જાળ બીછાવી છે.

તેજ પ્રસંગે ધર્મરાજાએ પણ-મંદિરોઃ ઉત્સવોઃ ધર્મસ્થાનોઃ પર્વોઃ [illegible] અનુષ્ઠાનો. સંગીતમય મહાપૂજાઓઃ ત્યાગઃ તપઃ આકર્ષક ધર્મો-[illegible] ધર્મમય [illegible] રસમય કથાઓઃ વાર્તાઓઃ વિગેરે સંખ્યાતીત જાળ અને [illegible] દ્વારા પોતાની જાળ ચારેય તરફ બિછાવી છે. કેટલીક તો જાળ [illegible] જ સામે રહી હોય છે. છતાં, મોહ પ્રેરિત સુખની [illegible] ને ધર્મરાજા પોતાના પંજામાં લઇ, [illegible] જાય છે, અને છેવટે

દુઃખોની પરંપરામાંથી મુક્ત કરી પરમાનંદના રાજમહેલના અનંત સુખોમાં પહોંચાડી દે છે. અને મોહની જાળમાં ફસાયેલાઓને ક્ષણિક સુખો આપી તે જીવને નરક-નિગોદના અનંત દુઃખોમાં મોહ ધકેલી દે છે.

મોહાનુકૂળ જીવન જીવવાનો આગ્રહ અને આચરણ તે ઉન્માર્ગ. અને ધર્માનુકૂળ જીવન જીવવાનો આગ્રહ અને આચરણ, તે સન્માર્ગ. આમ બન્નેયની વ્યાખ્યાઓ સ્પષ્ટ થઈ જાય છે.

આ બન્નેય વસ્તુઓ અનાદિ-અનંતકાળ વ્યાપી એક જાતની વિશ્વ સ્થિતિઓ છે. આજનો કોઈ મહા વૈજ્ઞાનિક-ઉન્માર્ગનો સર્વથા જગતમાંથી લોપ કરવા ઇચ્છે, તો તે કામ સર્વથા તેની શક્તિ બહારનું છે. અને સન્માર્ગનો-ધર્મનો-લોપ કરવા ઇચ્છે, તો તે પણ સર્વથા અશક્ય છે. બન્નેય પ્રયાસો એક જાતની બાલીશતા યા-મૂર્ખતારૂપ છે કેમકે-બન્નેય સ્થિતિ વિશ્વમાં અનાદિઅનંતકાળ વ્યાપી છે-સ્થાયિ છે

આ સંસારમાં-સન્માર્ગગામી વિકાસ ક્રમે ક્રમે કેવી રીતે થાય છે? તેની ઝાંખી કરાવી છે. જેમ યોગબિન્દુ વીશાવિંશીકા યોગ દૃષ્ટિ સમુચ્ચયઃ ધર્મ-બિન્દુ યોગશાસ્ત્ર ષોડશકઃ ધર્મસંગ્રહ વિગેરે પણ પૂર્વાચાર્યોના ગ્રંથોમાં સામાન્યથી માંડીને મોક્ષ પ્રાપ્તિ સુધીના વિકાસ માર્ગના પગથિયા જુદી જુદી રીતે વર્ણવી બતાવ્યા હોય છે તે પ્રમાણે આ સ્તવનો દ્વારા શ્રી આનંદઘનજી મહારાજાએ ક્રમિક વિકાસ માર્ગ સૂચિત કર્યો છે

તેમાં ચોવીશ સ્તવનો મારફત નીચે પ્રમાણે ૨૪ બાબતોની સૂચના

૭ જુદા જુદા નામે પરમાત્મા તરફ આકર્ષણ વધે છે.

૮ છેવટે પરમાત્મા પ્રત્યેનો સમર્પણ ભાવ જાગે છે. સમ્યગ્દર્શન ઉત્પન્ન થાય છે.

૯ પૂજાની ઇચ્છા અને પરમાત્માની પૂજા કરવામાં આવે છે.

૧૦ તત્ત્વજ્ઞાનની ગહન સમજ—સ્યાદ્વાદ તરફ લક્ષ્ય.

૧૧ અધ્યાત્મ ભાવની પ્રાપ્તિની લગન

૧૨ વિશિષ્ટ આત્મજ્ઞાન

૧૩ ભક્તિભરી ઊર્મિઓ

૧૪ વચનાનુષ્ઠાનનિષ્ઠાની પ્રાપ્તિ અને સ્થિરતા:

૧૫ અપ્રમત્ત ભાવ મુનિધર્મ પરમનિધાનનું દર્શન:

૧૬ સામર્થ્ય યોગ સમભાવની પ્રાપ્તિ:

૧૭ ઉપશમ ભાવની પરાકાષ્ઠા અને ત્યાંથી પતન.

૧૮ આત્માનો સાક્ષાત્ અનુભવ:

૧૯ અઢાર દોષ રહિતપણે કેવળ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ

૨૦ મુક્તિની શક્યતા.

૨૧ તીર્થ—શાસનની સ્થાપના

૨૨ પરમાત્મ—ભાવની પ્રાપ્તિ

૨૩ સર્વજ્ઞતા

૨૪ શૈલેશીપણું: વિજયડંકો—મોક્ષની પ્રાપ્તિ.

એ પ્રમાણે ક્રમે ક્રમે આત્મા મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. એ રહસ્ય આ સ્તવનો દ્વારા સમજાવવામાં આવેલું છે. દરેક અવસ્થામાં આત્મા કેવા ભાવે અનુભવે છે? તેનું બાહ્ય સ્વરૂપ કેવું હોય છે? વિગેરેનો ખ્યાલ આ સ્તવનોના અભ્યાસથી આવી શકશે

હિત—અહિત સત્ય—ખોટું કર્તવ્ય—અકર્તવ્ય માર્ગ—ઉન્માર્ગ: ઉન્નતિ—અવનતિ વિગેરે માપવાનો માપ દંડ એ છે, કે—"મોક્ષાનુકૂળ હોય તે [illegible] કર્તવ્ય માર્ગ. ઉન્નતિ. શિવાયનું—અહિતકારક: ખોટું અકર્તવ્ય [illegible] અવનતિ.પતન વિગેરે સમજવાનુ છે

[illegible] અત્રે [illegible] માનવ જીવનની વ્યવસ્થા સ્થાપન [illegible] વ્યવસ્થાનું બીજું નામ અહિંસક જીવન સંસ્કૃતિ [illegible] તેને [illegible] વ્યવહારે તેના વ્યવહારો સમજવા, બીજા [illegible] વ્યવહારો સમજવા

સંપાદક:

અ નુ ક્ર મ ણિ કા :

સમાપ્ત

૮ [ ] આ પરિગણના ચિહ્ન તરફ ધ્યાન આપવું ખૂબ અગત્યનું છે આવા ચિહ્નને સર્વત્ર વિસર્ગ તરીકે સમજવાની ભૂલ કરવી નહીં.

આ ચિહ્ન—

૧ એકજ વિશેષ્યના ઘણા વિશેષણોમાના દરેક વિશેષણને છુટા છુટા જણાવવા માટે,

૨. જુદા જુદા વિભાગો તથા જુદી જુદી વસ્તુઓ ગણાવવા-બતાવવા માટે
જેમકે– **અંગ અગ્ર ભાવ પૂજા**

૩ જે શબ્દનો અર્થ સ્તવનમાજ આપવામા આવ્યો હોય, તે મુખ્ય શબ્દને બતાવવા માટે,
જેમકે– **ભય:** ચચળતા હો પરિણામની રે

૪ દ્વન્દ્વ સમાસમાનો પહેલો કે છેલ્લો શબ્દ જેની સાથે જોડાતો હોય, તે દરેક છુટા પદોની સાથે જોડીને,
જેમકે– [૧] **વિશુદ્ધ-દર્શન-જ્ઞાન-વૈરાગ્યે.** વિશુદ્ધ દર્શને વિશુદ્ધ જ્ઞાને વિશુદ્ધ વૈરાગ્યે તથા [૨] **અંગ-અગ્ર-પૂજા.** અગ પૂજા અગ્ર પૂજા

૫ વિભક્તિનો એકજ છેલ્લો પ્રત્યય જેટલા શબ્દો સાથે જોડાતો હોય. તે દરેક શબ્દોની બાજુમા,
જેમકે– દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ ભાવની સમજ દ્રવ્યની સમજ. ક્ષેત્રની સમજ વિગેરે

૬ આ સ્થળે જુદા જુદા વિશેષણો બતાવવા ત્યારે, એજ સ્થિતિ કોઈ સ્થળે પૂર્ણ વિરામ મૂકીને જુદા જુદા વાક્ય તરીકે પણ બતાવેલ છે
જેમકે– **શ્રી-સુ-પાસ-જિન વંદિયે.**
જે સુખ-સંપત્તિનો હેતુ છે.
શાન્ત-સુધા-રસ-જલ-નિધિ છે.
જે ભવ-સાગરમાં સેતુ-સમાન છે.
અહીં પૂર્ણ વિરામ મૂકીને જુદા જુદા વાક્યો બનાવ્યા છે
સુખ-સંપત્તિનો હેતુ: શાન્ત-સુધા-રસ-જલ-નિધિ: ભવ-સાગરમાંહે સેતુ: શ્રી-સુ-પાસ-જિન વંદિયે.
[illegible] આખી ગાથા એક [illegible]

શ્રી-આનન્દ-ઘન ચોવીશી

૧. શ્રી-ઋષભ-દેવ-જિન-સ્તવન.

[રાગ-મારુ-"કરમ પરીક્ષા કરણ કુમર ચાલ્યો"—એ દેશી]

ઋષભ-જિનેશ્વર પ્રીતમ માહરો. રે ઓર ન ચાહું રે કંત.
રીઝયો સાહિબ સંગ ન પરિહરે રે ભાંગે સા-ઽઽદિ-અન-ન્ત. ઋ૦ ૧
પ્રીત-સગાઇરે જગમાં સહુ કરે. રે પ્રીત-સગાઇ ન કોય.
પ્રીત-સગાઈરે "નિરુપાધિક" કહી. રે સોપાધિક ધન ખોય. ઋ૦ ૨
કોઈ કન્ત-કારણ કાષ્ઠ-ભક્ષણ કરે. રે "મિલશું કન્તને ધાય."
એ મેળો નવિ કહીયે સંભવે. રે મેળો ઠામ ન ઠાય. ઋ૦ ૩
કોઇ પતિ-રંજન અતિ-ઘણો તપ કરે. રે પતિ-રંજન તન-તાપ.
એ પતિ-રંજન મેં નવિ ચિત્ત ધર્યું. રે રંજન ધાતુ-મિલાપ. ઋ૦ ૪
કોઇ કહે-"લીલા રે અ-લખ અ-લખ તણી રે લખ પૂરે મન-આશ."
દોષ-રહિતને લીલા ન વિ ઘટે. રે લીલા દોષ-વિલાસ. ઋ૦ ૫
ચિત્ત-પ્રસન્ને રે પૂજન-ફલ કહ્યું. રે પૂજા અ-ખંડિત એહ.
કપટ-રહિત થઈ આતમ-અરપણા. રે આનન્દ-ઘન-પદ-રેહ. ઋ૦ ૬

૨. શ્રી-અ-જિત-નાથ-જિન-સ્તવન.

[રાગ-આશાવરી "મારું મન મોહ્યું રે શ્રી વિમલાચલે રે"—એ દેશી]

પંથડો નિહાળું રે બીજા જિનતણો રે અ-જિત અ-જિત-ગુણ-ધામ.
જે તેં જીત્યા. રે તેણે હું જીતિયો રે
"પુરુષ" કિશ્યું મુજ નામ ?— પંથડો૦ ૧
ચર્મ*-નયણ કરી મારગ જોવતાં. રે ભૂલ્યો સ-યલ-સંસાર.
જેણે નયણે કરી મારગ જોઈએ રે
"નયણ તે દિવ્ય-વિચાર." પંથડો૦ ૨

* [illegible]

પુરુષ-પરંપરા-અનુભવ જોવતાં, રે અન્ધો-અન્ધ પુલાય.
વસ્તુ વિચારે રે જો આગમે કરી, રે
ચરણ-ધરણ નહી ઠાય. પંથડો૦ ૩

તર્ક-વિચારે રે વાદ-પરંપરા. રે પાર ન પહોંચે કોય.
અભિમત-વસ્તુ વસ્તુ-ગતેં કહે. રે
તે વિરલા જગ જોય. પંથડો૦ ૪

વસ્તુ-વિચારે રે દિવ્ય-નયણતણો રે વિરહ પડ્યો નિરધાર
તર-તમ-જોગે રે તર-તમ-વાસના-રે
વાસિત-બોધ આધાર. પંથડો૦ ૫

"કાળ-લબ્ધિ લહી પંથ નિહાળશુ." રે એ આશા અવલમ્બ
એ જન જીવે રે જિનજી ! જાણજો-રે
આનન્દ-ઘન-મત-અમ્બ. પંથડો૦ ૬

૩. શ્રી-સંભવ-નાથ-જિન-સ્તવન.

[રાગ-રામગ્રી "રાતલડી રમીને કિહાંથી આવિયા રે ?"—એ દેશી]

સંભવ-દેવ તે ધુર સેવો સવે રે લહી પ્રભુ-સેવન-ભેદ
સેવન-કારણ પહેલી ભૂમિકાઃ—રે અ-ભય અ-દ્વેષ અ-ખેદઃ સં
ભય ચંચલતા હો જે પરિણામની. રે દ્વેષ અ-રોચક-ભાવ.
ખેદ પ્રવૃત્તિ હો કરતાં થાકીયે રે દોષ અ-બોધ લખાવ. સં૦
ચરમાવર્તે હો ચરમ-કરણ તથા—રે ભવ-પરિણતિ-પરિપ
દોષ ટળે. વળી, દૃષ્ટિ ખીલે ભલી રે પ્રાપ્તિ પ્રવચન-વાક્. સં૦
પરિચય પાતિક-ઘાતક-સાધુ શું. રે અ-કુશલ-અપચય ચેત.
ગ્રન્થ અધ્યાતમ શ્રવણ-મનન કરી, રે પરિશીલન નય-હેત. સં૦
"કારણ-જોગે હો કારજ નીપજે." રે એમાં કોઈ ન વાદ.
પણ કારણ વિણ કારજ સાધિયે રે એ નિજ-મત-ઉન્માદ. સં૦
મુગ્ધ "સુગમ" કરી સેવન આદરે રે સેવન અ-ગમ. અનૂપઃ
દેજો કદાચિત્ સેવક-યાચના રે આનન્દ-ઘન-રસ-રૂપ. સં૦

૪. શ્રી-અભિનન્દન-જિન-સ્તવન.

[રાગ-ધનાશ્રી સિંધુઓ "આજ નિહેજો રે દીસે નાહલિયો"-એ દેશી]

અભિનન્દન-જિન-દરિસણ તરસીએ. દરિસણ દુર્લભ દેવ.
મત-મત-ભેદે રે જો જઇ પૂછીએ, સહુ થાપે -"અહમેવ."
અભિનન્દન૦ ૧

સામાન્યે કરી દરિસણ દોહિલું નિર્ણય સ-કલ વિશેષ.
મદમેં ઘેર્યો રે અન્ધો કિમ કરે રવિ-શશિ-રૂપ-વિલેપ? અભિ૦ ૨

હેતુ-વિવાદે હો ચિત્ત ધરી જોઇએ, અતિ-દુર્ગમ-નય-વાદ.
આગમ-વાદે હો ગુરુ-ગમ કો નહીં, એ સ-બલો વિષ-વાદ. અભિ૦ ૩

ઘાતિ-ડુંગર આડા અતિ ઘણા તુજ દરિસણ જગ-નાથ!
ધિઠાઈ કરી મારગ સંચરું, સેંગુ કોઈ ન સાથ. અભિ૦ ૪

"દરિસણ" "દરિસણ" રટતો જો ફિરું, તો રણ-રોઝ-સમાન.
જેહને પીપાસા હો અમૃત-પાનની, કિમ ભાંજે વિષ-પાન? અભિ૦ ૫

તરસ ન આવે હો મરણ-જીવનતણો, સીઝે જો દરિસણ-કાજ.
દરિસણ દુર્લભ, સુલભ કૃપાથકી આનન્દ-ઘન-મહા-રાજ અભિ૦ ૬

૫. શ્રી-સુ-મતિ નાથ-જિન-સ્તવન

[રાગ-વસંત તથા કેદારો]

સુ-મતિ-ચરણ-કજ આતમ-અરપણા
દરપણ જિમ અ-વિકાર સુ-જ્ઞાની૦
મતિ તરપણ બહુ સમ્મત જાણિયે
પરિસરપણ સુ-વિચાર સુ-જ્ઞાની૦ સુ-મતિ૦ ૧

ત્રિવિધ સકલ-તનુ-ધર-ગત-આતમા બહિરાતમ ધુરિ ભેદ સુ૦
બીજો અન્તર-આતમા તીસરો, પરમાતમ અવિછેદ સુ૦ સુ૦ ૨
આતમ-બુદ્ધે કાયાદિક ગ્રહ્યો બહિરાતમ અઘ-રૂપ સુ૦
કાયાદિકનો હો સાખી-ધર રહ્યો અન્તર-આતમ-રૂપ સુ૦ સુ૦ ૩

જ્ઞાના-ઽઽનન્દે હો પૂરણઃ પાવનોઃ વર્જિત-સકલ-ઉપાધઃ સુ૦
અતીન્દ્રિયઃ ગુણ-ગણ-મણિ-આગરુ'-ઇમ પરમા-ઽઽતમ-સાધઃ સુ૦ સુ
બહિરા-ઽઽતમ તજી, અન્તર-આતમા-રૂપ થઇ થિર-ભાવ, સુ૦
પરમા-ઽઽતમનું હો આતમ ભાવવું:-આતમ-અરપણ-દાવ. સુ૦ સુ૦ ૫
આતમ-અરપણ-વસ્તુ વિચારતાં, ભરમ ટળે મતિ-દોષ. સુ૦
પરમ-પદા-ઽરથ-સંપત્તિ સંપજે, આનન્દ-ઘન-રસ પોષ. સુ૦ સુ૦ ૬

૬. શ્રી-પદ્મ-પ્રભ-જિન-સ્તવન.

[રાગ મારુ. સિન્ધુડો "ચાંદલિયા! સંદેશો કહેજે માહરા કંતને રે"-
એ દેશી]

પદ્મ-પ્રભ-જિન! તુઝ મુઝ આન્તરુ રે કિમ ભાંજે ભગવન્ત!?
કર્મ-વિપાકે કારણ જોઇને, રે કોઇ કહે મતિમન્ત પદ્મ-પ્રભ૦ ૧
પયઇ ઠિઇ અણુભાગઃ પ્રદેશ'થી રે મૂલ-ઉત્તર-બહુ-ભેદઃ
ઘાતી અ-ઘાતી. હો બન્ધોદય' ઉદીરણાઃ રે સત્તાઃ કર્મ-વિચ્છેદઃ પદ્મ૦ ૨
કનકોપલવત પયડિ-પુરુષતણી રે જોડી અના-ઽઽદિ-સ્વ-ભાવ.
અન્ય-સંજોગી જિહાં લગે આતમા, રે 'સંસારી' કહેવાય. પદ્મ૦ ૩
કારણ-જોગે હો બાંધે બન્ધને. રે કારણ મુગતિ મૂકાય.
આશ્રવઃ સંવર' નામ અનુક્રમે. રે હેય' ઉપાદેય સુણાય. પદ્મ૦ ૪
યુંજન-કરણે હો અન્તર તુઝ પડયો. રે ગુણ-કરણે કરી ભઙ્ગ
ગ્રન્થ-ઉક્તે કરી પણ્ડિત-જન કહ્યો. રે અન્તર-ભઙ્ગ સુ-અઙ્ગ.
પદ્મ-પ્રભ૦ ૫
તુઝ મુઝ અન્તર-અન્તર ભાંજશે, રે વાજશે મંગલ-તૂર.
જીવ સરોવર અતિશય વાધશે રે આનન્દ-ઘન-રસ-પૂર. પદ્મ-પ્રભ૦ ૬

૭. શ્રી-સુપાર્શ્વ-નાથ જિન-સ્તવન.

[રાગ-સારંગ તથા મલ્હાર લલનાની દેશી.]

શ્રી-સુપાસ જિન વન્દિયે સુખ-સંપત્તિનો હેતુઃ લલના

શાન્ત-સુધા-રસ-જલ-નિધિઃ ભવ-સાગરમાંહે સેતુઃ લલના શ્રી-સુ-પાસ૦ ૧
સાત-મહા-ભય ટાળતો સપ્તમ-જિન-વર-દેવ. લ૦
સા-ઽવધાન-મનસા કરી, ધારો જિન-પદ-સેવ. લ૦ શ્રી-સુ૦ ૨
શિવ શઙ્કર જગદીશ્વરઃ ચિદા-ઽઽનન્દઃ ભગવાનઃ લ૦
જિનઃ અરિહાઃ તીર્થ-કરઃ જ્યોતિઃ-સ્વ-રૂપઃ અસમાનઃ લ૦ શ્રી-સુ૦ ૩
અ-લખઃ નિર્-ઽઞ્જનઃ વત્સલું સ-કલ-જન્તુ-વિશ્રામઃ લ૦
અ-ભય-દાન-દાતા સદા, પૂરણું આતમ-રામં લ૦ શ્રી-સુ૦ ૪
વીત-રાગઃ મદ-કલ્પના-રતિ-અ-રતિ-ભય-શોગ-લ૦
નિદ્રા-તન્દ્રા-દુરદશા-રહિતં અ-બાધિત-યોગં લ૦ શ્રી-સુ૦ ૫
પરમ-પુરુષં પરમા-ઽઽતમા પરમેશ્વરઃ પરધાનં લ૦
પરમ-પદા-ઽર્થં પરમેષ્ઠી પરમ-દેવં પર-માનઃ લ૦ શ્રી-સુ૦ ૬
વિધિઃ વિરઞ્ચિઃ વિશ્વમ્ભરઃ હૃષિકેશં જગ નાથં લ૦
અઘ-હરઃ અઘ-મોચનઃ ધણી મુક્તિઃ પરમ પદ-સાથઃ લ૦ શ્રી-સુ૦ ૭
ઇમ અનેક અભિધા ધરે અનુભવ-ગમ્ય-વિચાર. લ૦
જે જાણે, તેહને કરે, આનન્દ-ઘન-અવતાર. લ૦ શ્રી-સુ૦ ૮

૮. શ્રી-ચન્દ્ર-પ્રભ-જિન-સ્તવન.

[રાગ કેદારો તથા ગોડી

સુર-તિરિ-નિરય-નિવાસમાં સ૦ મનુ-જ અના-ऽऽરજ સાથ. સખિ૦મુને૦
અ-પજ્જત્તા પ્રતિભાસમાં સ૦ ચતુર ન ચઢિયો હાથ. સખિ૦મુને૦૪
ઇમ અનેક-થલ જાણિયે સ૦ દરિસણ-વિણુ જિન-દેવ સખિ૦મુને૦
આગમથી મત જાણિયે. સ૦ કીજે નિર્મલ-સેવ સખિ૦મુને૦૫
નિર્મલ-સાધુ-ભગતિ લહી, સ૦ યોગ-અ-વઞ્ચક હોય. સખિ૦મુને૦
કિરિયા-અ-વઞ્ચક તિમ સહી. સ૦ ફલ-અ-વઞ્ચક જોય. સ૦મુ૦૬
પ્રેરક અવસર જિન-વરુ, સ૦ મોહનીય ક્ષય જાય. સખિ૦મુને૦
કામિત-પૂરણ-સુર-તરુ સ૦ આનન્દ-ઘન-પ્રભુ-પાય સખિ૦મુને૦૭

૯. શ્રી-સુ-વિધિ-નાથ-જિન-સ્તવન.

[રાગ-કેદારો "એમ ધન્નો ધણને પરચાવે,"—એ દેશી]

સુ-વિધિ-જિણેસર-પાય નમીને, શુભ-કરણી એમ કીજે. રે
અતિ-ઘણો ઉલટ અઙ્ગ ધરીને, પ્રહ ઉઠી, પૂજીજે. રે સુ-વિધિ.૧
દ્રવ્ય-ભાવ-શુચિ-ભાવ ધરીને, હરખે દેહરે જઇએ. રે
દહ-તિગ પણ-અહિગમ સાચવતાં એક-મના ધુરિ થઇએ. રે સુ૦૨
કુસુમ અ-ક્ષત વર-વાસ સુ-ગન્ધિ-ધૂપ દીપ. મન-સાખી. રે
અઙ્ગ-પૂજા પણ-ભેદ સુણી ઇમ, ગુરુ-મુખ આગમ-ભાખી. રે સુ૦૩
એહનું ફલ દોય-ભેદ સુણીજે અન-ऽन्तर ને પરં-પર રે
આણા-પાલણ ચિત્ત પ્રસન્ની મુગતિ સુ-ગતિ સુર-મન્દિર રે સુ૦૪
ફૂલ અક્ષત વર-ધૂપ પઇવો ગન્ધ નૈવેદ્ય ફલ જલ-ભરી. રે
અઙ્ગ-અગ્ર-પૂજા મળી અડ વિધ ભાવે-ભવિક શુભ-ગતિ વરી. રે સુ૦૫
સત્તર-ભેદ એકવીશ-પ્રકારે અટ્ઠોત્તર-શત-ભેદે રે
ભાવ-પૂજા બહુ-વિધ નિરધારી દોહગ-દુર્ગતિ છેદે રે સુ૦૬
તુરિય-ભેદ પડિવત્તી-પૂજા ઉપશમ ખીણ સયોગી રે
ચઉહા પૂજા ઇમ ઉત્તરાધ્યયને ભાખી કેવલ-ભોગી. રે સુ૦૭

ઇમ પૂજા બહુ-ભેદ સુણીને સુખ-દાયક-શુભ-કરણી, રે
ભવિક-જીવ કરશે, તે લેશે આનન્દ-ઘન-પદ-ધરણી. રે સુ૦ ૮

૧૦. શ્રી-શીતલ-નાથ-જિન-સ્તવન.

[રાગ-ધન્યાશ્રી: ગોડ "મંગલિક-માલા ગુણહ વિશાલા"-એ દેશી]

શીતલ-જિન-પતિ-લલિત-ત્રિ-ભઙ્ગી વિવિધ-ભઙ્ગી મન મોહે, રે
કરુણા-કોમલતા: તીક્ષ્ણતા: ઉદાસીનતા: સોહે. રે શી૦૧
સર્વ-જન્તુ-હિત-કરણી કરુણા, કર્મ-વિદારણ તીક્ષ્ણ: રે
હાના-ઽઽદાન-રહિત-પરિણામી ઉદાસીનતા-વીક્ષણ રે શી૦૨
પર-દુઃખ-છેદન-ઇચ્છા કરુણા: તીક્ષ્ણ: પર-દુઃખ રીઝે, રે
ઉદાસીનતા: ઉભય-વિલક્ષણ, એક ઠામે કેમ સીઝે? રે શી૦૩
અ-ભય-દાન: તે મલ-ક્ષય કરુણા: તીક્ષ્ણતા: ગુણ-ભાવે, રે
પ્રેરક-વિણ-કૃતિ ઉદાસીનતા: ઇમ વિરોધ મતિ ના-ઽઽવે. રે શી૦૪
શક્તિ: વ્યક્તિ:, ત્રિ-ભુવન-પ્રભુતા: નિર્ગ્રન્થતા, સંયોગે, રે
યોગી ભોગી:, વક્તા મૌની:, અનુપયોગી ઉપયોગે. રે શી૦૫
ઇત્યાદિક-બહુ-ભઙ્ગ ત્રિ-ભઙ્ગી ચમત્કાર ચિત્ત દેતી, રે
અચરિજ-કારી ચિત્ર-વિચિત્રા આનન્દ-ઘન-પદ લેતી. રે શી૦૬

૧૧. શ્રી-શ્રેયાંસ-નાથ-જિન-સ્તવન.

[રાગ-ગોડી "અહો [illegible]"-એ દેશી]

શ્રી-શ્રેયાંસ-જિન: અન્તર-જામી આતમ-રામી નામી રે
અધ્યાતમ મત પૂરણ પામી સહજ મુગતિ ગતિ ગામી. રે શ્રી૦૧
સકલ સંસારી ઇન્દ્રિય-રામી મુનિ-ગણ આતમ-રામી રે
મુખ્ય-પણે જે આતમ-રામી તે કેવલ નિષ્કામી. રે શ્રી૦૨
નિજ-સ્વરૂપ જે કિરિયા સાધે, તેહ અધ્યાતમ લહિયે રે
જે કિરિયા કરી ચઉ-ગતિ સાધે, તે ન અધ્યાતમ કહિયે. રે શ્રી૦૩
નામ-અધ્યાતમ ઠવણ-અધ્યાતમ દ્રવ્ય-અધ્યાતમ છંડો રે

ભાવ-અધ્યાતમ: નિજ-ગુણ સાધે, તો, તેહ શું રઢ મંડો. રે શ્રી૦૪
શબ્દ-અધ્યાતમ-અરથ સુણીને, નિર્વિકલ્પ આદરજો. રે
શબ્દ-અધ્યાતમ-ભજના જાણી, હાન-ગ્રહણ-મતિ ધરજો. રે શ્રી૦૫
અધ્યાતમી: જે વસ્તુ વિચારી. બીજા જાણ લબાસી. રે
વસ્તુ-ગતેં જે વસ્તુ પ્રકાશે, આનન્દ-ઘન-મત-વાસી. રે શ્રી૦૬

૧૨. શ્રી-વાસુ-પૂજ્ય-જિન-સ્તવન.

[રાગ–ગૌડી· તથા પરજ: "તુંગિયા ગિરિ શિખરે સોહે"–એ દેશી]

વાસુ-પૂજ્ય-જિન: ત્રિ-ભુવન-સ્વામી· ધન-નામી: પર-નામી: રે
નિરા-ऽऽકાર: સા-ऽऽકાર: સ-ચેતન: કરમ: કરમ-ફલ-કામી:. રે વા૦૧
નિરા-ऽऽકાર: અ-ભેદ-સંગ્રાહક. ભેદ-ગ્રાહક સા-ऽऽકારો:. રે
દર્શન· જ્ઞાન: દુ-ભેદ-ચેતના વસ્તુ-ગ્રહણ-વ્યાપારો:. રે વા૦૨
કર્ત્તા: પરિણામી: પરિણામો. કર્મ: જે જીવે કરિયે. રે
એક-અનેક-રૂપ: નય-વાદે નિયતે નર અનુસરિયે. રે વા૦૩
દુ:ખ-સુખ-રૂપ કરમ-ફલ જાણો. નિશ્ચય·-એક આનન્દો. રે
"ચેતનતા-પરિણામ ન ચૂકે ચેતન"-કહે જિન-ચન્દો. રે વા૦૪
પરિણામી ચેતન. પરિણામો·-જ્ઞાન· કરમ ફલ: ભાવી. રે
જ્ઞાન-કરમ-ફલ-ચેતન: કહીએ. લેજો તેહ મનાવી. રે વા૦૫
આતમ-જ્ઞાની શ્રમણ કહાવે. બીજા તો દ્રવ્ય-લિંગી. રે
વસ્તુ-ગતે જે વસ્તુ પ્રકાશે, આનન્દ-ઘન-મત-સંગી. રે વા૦૬

૧૩ શ્રી-વિમલ-નાથ-જિન-સ્તવન.

[રાગ-મલ્હાર "ઇડર આંબા આંબલી રે"-એ દેશી]

દુ:ખ-દોહગ દૂરે ટળ્યાં રે સુખ-સંપદ શું ભેટ.
ધીંગ-ધણી માથે કિયો, રે કુણ ગંજે નર-ખેટ?
વિમલ-જિન· દીઠાં લોયણ આજ.
મ્હારાં સિધ્યાં વંછિત-કાજ. વિ૦ દી૦ ૧

ચરણ-કમળ-કમલા વસે, રે નિર્મલ-થિર-પદ દેખ.
સમલ-અથિર-પદ પરિહરી, રે પઙ્કજ પામર પેખ. વિ૦ દી૦ ૨

મુજ મન તુજ પદ-પઙ્કજે રે લીનો ગુણ-મકરન્દ.
રઙ્ક ગણે મન્દર-ધરા. રે ઈન્દ્રઃ ચન્દ્રઃ નાગેન્દ્ર. વિ૦ દી૦ ૩

સાહિબ ! સમરથ તું ધણી રે પામ્યો પરમ-ઉદાર:
મન-વિશરામી વાલહો: રે આતમચો આધાર. વિ૦ દી૦ ૪

દરિસણ દીઠે જિનતણું રે સંશય ન રહે વેધ.
દિન-કર-કર-ભર પસરન્તા રે અન્ધ-કાર-પ્રતિષેધ. વિ૦ દી૦ ૫

અમિય-ભરી મૂરતિ રચી. રે ઉપમા ન ઘટે કોય.
શાન્ત-સુધા-રસ ઝીલતી. રે નિરખત તૃપ્તિ ન હોય. વિ૦ દી૦ ૬

એક-અરજ સેવકતણી રે અવધારો જિન-દેવ !
"કૃપા કરી મુજ દીજિયે રે આનન્દ-ઘન-પદ-સેવ" વિ૦ દી૦ ૭

૧૪. શ્રી-અનન્ત-નાથ-જિન-સ્તવન.

[રાગ-રામગિરિ કડખા. પ્રભાતી:]

ધાર તરવારની સોહિલી. દોહિલી ચઉદમા જિનતણી ચરણ-સેવા.
ધાર પર નાચતાં દેખ બાજીગરા સેવના-ધાર પર રહે ન દેવા. ધા૦ ૧

એક કહે "સેવિયે વિવિધ-કિરિયા કરી."
ફલ અનેકાન્ત લોચન ન દેખે.
ફલ-અનેકાન્ત-કિરિયા કરી બાપડા
રડવડે ચાર-ગતિમાંહે લેખે. ધા૦ ૨

ગચ્છના ભેદ બહુ નયણ નિહાળતાં,
તત્ત્વની વાત કરતાં ન લાજે.
ઉદર-ભરણાદિ-નિજ-કાજ કરતાં [illegible]
[illegible] ધા૦ ૩

"વચન-નિર-ડપેક્ષ-વ્યવહાર જુઠો." કહ્યો.
"વચન-સા-ડપેક્ષ-વ્યવહાર સાચો."
"વચન-નિર-ડપેક્ષ વ્યવહાર સંસાર-ફલ."
સાંભળી, આદરી, કાંઇ રાચો. ધા૦૪

દેવઃ ગુરુઃ ધર્મઃની શુદ્ધિ કહો કિમ રહે?
કિમ રહે શુદ્ધ-શ્રદ્ધાન આણો?
શુદ્ધ-શ્રદ્ધાન-વિણુ સર્વ-કિરિયા કરે,
છાર પર લીંપણું તેહ જાણો. ધા૦૫

પાપ નહીં કોઇ ઉત્સૂત્ર-ભાષણ જિસ્યો.
ધર્મ નહીં કોઇ જગ-સૂત્ર-સરિખો.
સૂત્ર-અનુસાર જે ભવિક કિરિયા કરે,
તેહનું શુદ્ધ-ચારિત્ર પરીખો. ધા૦૬

એહ ઉપદેશનો સાર સંક્ષેપથી
જે નરા ચિત્તમાં નિત્ય ધ્યાવે,
તે નરા દિવ્ય બહુ-કાળ સુખ અનુભવી,
નિયત આનન્દ-ઘન-રાજ પાવે. ધા૦૭

૧૫. શ્રી-ધર્મ-નાથ-જિન-સ્તવન.

[રાગ-ગોડી સારંગ રસિયાની દેશી]

ધર્મ-જિનેશ્વર ગાઉં રંગશું ભંગ મ પડશો હો પ્રીત, જિનેશ્વર!
"બીજો મન-મન્દિર આણું નહીં." એ અમ કુલ-વટ-રીત. જિ૦ધ૦૧
"ધરમ: ધરમ" કરતો જગ સહુ ફિરે, ધરમ ન જાણે હો મર્મ. જિ૦
ધરમ-જિનેશ્વર-ચરણ ગ્રહ્યા પછી, કોઇ ન બાંધે રે કર્મ. જિ૦ધ૦૨
પ્રવચન અંજન જો સદ્-ગુરુ કરે, દેખે પરમ-નિધાન. જિ૦
હૃદય-નયણ નિહાળે જગ-ધણી મહિમા મેરુ-સમાન. જિ૦ ધ૦૩

દોડત દોડત દોડત દોડીયો, જેતી મનની રે દોડ. જિ૦
પ્રેમ-પ્રતીત વિચારો ઢુકડી. ગુરુ-ગમ લેજો રે જોડ. જિ૦ ૪૦૪
એક-પખી કિમ પ્રીતિ પરવડે? ઉભય મિલ્યા હોય સન્ધિ. જિ૦
"હું રાગી: હું મોહે ફંદિયો: તું નીરાગી: નિરબન્ધ:." જિ૦ ૪૦૫
પરમ-નિધાન પ્રગટ મુખ-આગળે. જગત ઉલ્લંઘી હો જાય. જિ૦
જ્યોતિ વિના જુઓ જગદીશની અન્ધો-અન્ધ પુલાય. જિ૦ ૪૦૬
નિર્મલ-ગુણ-મણિ-રોહણ-ભૂ-ધર-મુનિ-જન માનસ-હંસ જિ૦
ધન્ય તે નગરી: ધન્ય વેળા! ઘડી! માતા: પિતા: કુલ: વંશ:! જિ૦ ૪૦૭
મન-મધુ-કર વર કર જોડી કહે:-"પદ-કજ-નિકટ-નિવાસ." જિ૦
ઘન-નામી ' આનન્દ-ઘન ! સાંભળો એ સેવક-અરદાસ. જિ૦ ૪૦૮

૧૬. શ્રી - શા ન્તિ - ના થ - જિ ન - સ્ત વ ન.

[રાગ - મલ્હાર "ચતુર ચોમાસુ પડિક્કમી" -એ દેશી]

શાન્તિ-જિન ! એક મુજ વિનતિ સુણો ત્રિ-ભુવન-રાય ! રે
"શાન્તિ સ્વ-રૂપ કિમ જાણીએ?" કહો- 'મન કિમ પરખાય?' રે શા૦ ૧
"ધન્ય તું આતમા ' જેહને એહવો પ્રશ્ન-અવકાશ." રે
"ધીરજ મન ધરી સાંભળો " કહું શાન્તિ-પ્રતિભાસ:- રે શા૦ ૨
"ભાવ અ-વિશુદ્ધ: સુ-વિશુદ્ધ: જે" કહ્યા જિન-વર-દેવ. રે
"તે, તિમ." અ-વિતથ્થ સદ્દહે. પ્રથમ એ શાન્તિ-પદ-સેવ. રે શા૦ ૩
આગમ-ધર: ગુરુ: સમકિતિ: ક્રિયા: સંવર: સાર રે
[illegible] રે શા૦ ૪
[illegible] રે
[illegible] રે શા૦ ૫
[illegible] રે
[illegible] રે શા૦ ૬

"વિધિ: પ્રતિષેધ: કરી આ ત્મા-પદા-ડર્થ અ-વિરોધ રે
ગ્રહણ-વિધિ મહા-જને પરિગ્રહ્યો." ઇસ્યો આગમે બોધ. રે શા૦૭

દુષ્ટ-જન-સંગતિ પરિહરી, ભજે સુ-ગુરુ-સન્તાન. રે
જોગ સામર્થ્યે ચિત્ત-ભાવ જે ધરે મુગતિ-નિદાનઃ- રે શા૦૮

"માન: અપમાન: ચિત્ત સમ ગણે. સમ ગણે કનક: પાષાણ:. રે
વન્દક: નિન્દક: સમ ગણે" ઈસ્યો હોય તું જાણ. રે શા૦૯

"સર્વ-જગ-જન્તુને સમ ગણે. સમ ગણે તૃણ-મણિ-ભાવ. રે
મુક્તિ: સંસાર: બિહું સમ ગણે મુણે "ભવ-જલ-નિધિ-નાવ." રે શા૦૧૦

આપણો આતમ-ભાવ જે એક ચેતના-ડડધાર. રે
અવર સવિ સાથ સંયોગથી એહ નિજ-પરિકર સાર." રે શા૦૧૧

પ્રભુ-મુખથી એમ સાંભળી, કહે આતમ-રામઃ- રે
"તાહરે દરિસણે નિસ્તર્યો. મુજ સિદ્ધયાં સવિ કામ. રે શા૦૧૨

અહો! અહો! હું મુજને કહું,-"નમો મુજ. નમો મુજ." રે
અ-મિત-ફલ-દાન-દાતારની જેહને ભેટ થઇ તુજ." રે શા૦૧૩

શાન્તિ-સ્વ-રૂપ સંક્ષેપથી કહ્યો નિજ-પર-રૂપ. રે
આગમમાંહે વિસ્તર ઘણો કહ્યો શાન્તિ-જિન-ભૂપ. રે શા૦૧૪

શાન્તિ-સ્વ-રૂપ એમ ભાવશે ધરી શુદ્ધ-પ્રણિધાન, રે
આનન્દ-ઘન-પદ પામશે તે લહેશે બહુ-માન રે શા૦૧૫

૧૭ શ્રી-કુન્થુ-નાથ-જિન-સ્તવન.

[illegible]-ગુર્જરી [illegible] "અબ [illegible] મોગ[illegible]!"-એ દેશી]

મનડું કિમ હિ ન [illegible] હો ! કુન્થુ જિન ! મનડું કિમ હિ ન બાઝે!
જિમ જિમ જતન કરીને રાખું, તિમ તિમ અલગું ભાજે. હો! કુ૦૧

[illegible]

[illegible] હો! કુ૦૨

એમ અનેક–વાદી–મત–વિભ્રમ–સંકટ પડિયો, ન લહે–
ચિત્ત-સમાધિ તે માટે પૂછું:- "તુમવિણ તત્ત કોઈ ન કહે." મુ૦
વળતું, જગ–ગુરુ ઇણિપરે ભાખે - પક્ષ–પાત સબ છંડી,
"રાગ–દ્વેષ–મોહ–પખ–વર્જિત–આતમ શું રઢ મંડી, મુ૦
આતમ–ધ્યાન કરે જો કોઉ, સો ફિર ઈણમેં નાડવે.
વાગ–જાલ બીજું સહુ જાણે. એહ તત્ત્વ ચિત્ત ચાવે." મુ૦
જિણે વિવેક ધરી એ પખ ગ્રહીયો, તે તત્ત–જ્ઞાની કહિયે.
શ્રી-મુનિ-સુ-વ્રત કૃપા કરે તો, આનન્દ–ઘન–પદ લહિયે. મુ૦૧

૨૧. શ્રી – ન મિ – ના થ – જિ ન – સ્ત વ ન

[રાગ–આશાવરી. " ધન ધન સંપ્રતિ સાચો રાજા "–એ દેશી

ષડ્–દરિસણ જિન–અઙ્ગ ભણીજે, ન્યાસ ષડ–ઙ્ગ જો સાધે.
નમિ–જિન-વરના ચરણ-ઉપાસક ષડ્-દરિસન આરાધે. રે ૫
"જિન–સુર–પાદ-પ–પાય વખાણું સાંખ્ય· જોગ: દોય ભેદે રે
આતમ–સત્તા–વિવરણ કરતાં, લહો દુગ અઙ્ગ અ-ખેદ." રે
"ભેદ અ-ભેદ સૌગત-મીમાંસક: જિન-વર દો ય કરી ભારી. રે
લોકા-ઽ-લોક-અવલમ્બન ભજીયે ગુરુ-ગમથી અવધારી." રે ૫૦૩
'લોકાયતિક કૂખ જિન-વરની, અંશ વિચારી જો કીજે. રે
તત્ત્વ-વિચાર-સુધા-રસ ધારા ગુરુ-ગમવિણ કિમ પીજે?" રે ૫૦૪
"જૈન: જિનેશ્વર–ઉત્તમ-અઙ્ગ, અન્તર-ઙ્ગ બહિર–ઙ્ગે. રે
અ-ક્ષર–ન્યાસ–ધરા–આરાધક આરાધે ધરી સઙ્ગે. રે" ૫૦૫
જિન-વરમાં સઘળાં દરિસન છે દરિસણમાં જિન-વર-ભજના. રે
સાગરમાં સઘળી તટિની સહી તટિનીમાં સાગર–ભજના. રે ૫૦૬
જિન-સ્વરૂપ થઈ જિન આરાધે, તે સહી જિન-વર હોવે. રે
ભૃઙ્ગી ઇલિકાને ચટકાવે, તે ભૃઙ્ગી જગ જોવે. રે ૫૦૭

ચૂર્ણિ: ભાષ્ય. સૂત્ર: નિર્યુક્તિ વૃત્તિ: પરંપર અનુભવ: રે
સમય-પુરુષનાં અંગ કહ્યા એ. જે છેદે, તે દુર્ભવ. રે પ૦૮

મુદ્રા: બીજ: ધારણા: અક્ષર: ન્યાસ: અરથ-વિનિયોગે: રે
જે ધ્યાવે, તે ન વિ વંચિજે ક્રિયા-અ-વચ્ચક-ભોગે. રે પ૦૯

શ્રુત-અનુસાર વિચારી બોલું. "સુ ગુરુ તથા-વિધ ન મિલે. રે
કિરિયા કરી નવિ સાધી શકિયે." એ વિખ-વાદ ચિત્ત સઘળે. રે પ૦૧૦

તે માટે ઉભા કર જોડી જિન-વર આગલ કહીયે. રે
"સમય-ચરણ-સેવા શુદ્ધ દેજો, જેમ આનન્દ-ઘન લહીયે." રે પ૦૧૧

૨૨. શ્રી-નેમિ-નાથ-જિન-સ્તવન.

[રાગ-મારુણી "ધણુ ગ ગેલા"-એ દેશી]

અષ્ટ-ભવા-ન્તર વાલહી. રે તુ મુજ આતમ-રામ. મનરા વાલા!
મુગતિ-સ્ત્રી શુ આપણે રે સગપણ કોઇ ન કામ મ૦૧
"ઘર આવો હો વાલમ! ઘર આવો! મારી આશાના વિશરામ! મ૦
રથ ફેરો હો! સાજન! રથ ફેરો સાહરા મનો-રથ-સાથ. મ૦૨
"નારી-પખો શો નેહલો? રે."સાચ કહે જગ-નાથ! મ૦
ઇશ્વર અર્ધા-ઙ્ગે ધરી. રે તું મુજ ઝાલે ન હાથ. મ૦૩
પશુ-જનની કરુણા કરી રે આણી હૃદય-વિચાર મ૦
માણસની કરુણા નહીં રે એ કુણ ઘર-આચાર? મ૦૪
પ્રેમ કલ્પ-તરુ છેદીઓ. રે ધરિયો જોગ ધતૂર મ૦
ચતુરાઇનો કુણ કહો રે ગુરુ મિલિયો જગ-[illegible] મ૦૫
મારું તો એમાં કાંઇ નહીં. રે [illegible] મ૦
"રાજ-સભામાં બેસતાં રે [illegible]" મ૦૬
પ્રેમ કરે [illegible] મ૦
પ્રીત કરીને [illegible] મ૦૬

*ઉત્કૃષ્ટ-વીર્ય-નિવેશે યોગ-ક્રિયા ન વિ પેસે. રે
×યોગતણી ધ્રુવતાને લેશે +આતમ-શક્તિ ન વિ ખેસે. રે વી૦
કામ-વીર્ય-વશે જિમ ભોગી, તિમ આતમ થયો ભોગી. રે
શૂરપણે આતમ-ઉપયોગીઃ થાય તેહ અ-યોગી. રે વી૦૫
"વીરપણુંઃ તે આતમ-ઠાણે." જાણ્યું તુમચી વાણે રે
ધ્યાન-વિન્નાણેઃ શક્તિ-પ્રમાણેઃ નિજ-ધ્રુવ-પદ પહિચાણે. રે વી૦૬
આલમ્બન-સાધન જે ત્યાગે, પર-પરિણતિને ભાગે. રે
અ-ક્ષય-દર્શન-જ્ઞાન-વૈરાગ્યે આનન્દ-ઘન-પ્રભુ જાગે. રે વી૦૭

પ્રભુદાસ બેચરદાસ પારેખની

પ્રમોદાયુક્ત:-

ગંભીર-આશયી શ્રી-આનન્દ-ઘનજી મહારાજ-વિરચિત:-

આનન્દ-ઘન-ચોવીશી

અથવા

[આત્મ-વિકાસ-દિગ્દર્શિકા]

મૂળ અવતરણો શબ્દાર્થ. ગાથાર્થ: રહસ્યાર્થ: ટીપ્પણો

ક્વચિત પ્રમાણો. સંક્ષિપ્ત સૂચનો વિગેરેથી સુ-સંસ્કારિત

સંપાદક
પ્રભુદાસ બેચરદાસ પારેખ.

શ્રી જૈન શ્રેયસ્કર મંડળ,
મ્હેસાણા.

મઙ્ગલમ્.

હરિ-ગીત-છન્દ.

સ્વા-ડડત્મમાં પ્રીતિ-ભક્તિથી
આનન્દ-ઘન-પદ મેળવું.
પરમ-નિમિત્ત તે માર્ગમાં
જિન-દેવને વન્દના કરું.
આનન્દ-ઘન-ચોવીશી રૂડી
ખ્યાત શ્રી સંઘે બહુ.
"પ્રમોદા" નામની વિવેચના
હું ટૂંકમાં તેની કરું-૧.

વ્યાપક અવતરણ:

ચૈત્યવન્દના: સ્તવન: સજ્ઝાય: સ્તુતિ: આલોચના અને શ્રી સંઘમાં શાન્તિ-તુષ્ટિ-પુષ્ટિ માટેના શાંતિ-પાઠ: એ છ કોઈપણ જૈન ધાર્મિક અનુષ્ઠાનમાં સાધક-આરાધક વ્યક્તિ પોતાના હૃદયના ભાવ અને ઉન્નાયક સાધનાં વચનો પૂર્વક બોલી શકે છે, તેથી. તેની રચના સ્વકૃત હોય. કે પોતાની અશક્તિ કે અજ્ઞાનતાને લીધે ગીતાર્થ-જ્ઞાની-ગુરુકૃતનો ઉપયોગ કરતો હોય તો પણ બોલી શકે છે અને તેટલો ભાગ પોતાના સ્વતંત્ર અનુષ્ઠાન તરીકેનો હોય છે બાકીનો ભાગ આવશ્યક-પ્રતિક્રમણ બદ્ધ અનુષ્ઠાનરૂપે હોય છે છતાં તે આખું ક્રિયાનુષ્ઠાન પોતાનું વ્યક્તિગત બની જાય છે.

કેવો કેવો આત્મવિકાસ થતો જાય છે? તેનુ વિષય તરીકે નિરૂપણ કરવાનું તેમણે હાથ ધરેલુ છે ૩ એ વિકાસક્રમમાં નિમિત્ત કારણ તરીકે તીર્થંકર પ્રભુની સહાય કેવી કેવી રીતે રહેતી હોય છે? તે વિકાસક્રમના એક સાધન તરીકેનું નિરૂપણ પણ તેમાં હોય છે અને ૪. જેટલી જેટલી સહાય તેમના તરફથી મળે, તેટલી તેટલી તરફ કૃતજ્ઞતા બતાવવા સાથે, એ ગુણોની કીર્તના પણ થતી હોય છે

આ સ્તવનોમાં જુદા જુદા પાત્રો પોતાના તરફથી પણ કાંઇ ને કાંઇ બોલતા હોય, તેવુ માલૂમ પડે છે **દા૦ ત૦** સ્તવનમાં **"માહરો", "ન ચાહુ", "મેં નવિ ચિત્ત ધર્યું"** વિગેરે શબ્દો મારફત કવિ પોતે પોતાને–સ્તવનની રચના કરનાર તરીકેઃ પોતાના આત્મકલ્યાણ માટે પ્રભુની સ્તવના કરનાર તરીકેઃ આરાધક આત્મા તરીકેઃ ભક્ત તરીકેઃ સેવક તરીકેઃ સ્તવનોના ઉપદેશક તરીકે· આત્મવિકાસક ગુણોના વિવેચક તરીકેઃ કવિ તરીકેઃ એમ જુદી જુદી રીતે પોતાને આ સ્તવનોમાં ગુથી લે છે

પોતાના આત્મકલ્યાણ માટે ધર્મની આરાધનાના પ્રસંગમા અન્ય સાધકો પણ જ્યારે ક્રિયાનુષ્ઠાનમાં પ્રભુની સ્તવના કરતી વખતે આ સ્તવનોનો ઉપયોગ કરતા હોય, ત્યારે તે સ્તવન દ્વારા થતી આરાધનામા પોતાના આત્માને પરોવી દેતા હોય, તે રીતે અન્ય **આરાધક** પાત્રો પણ સ્તવન બોલતા હોય, તેમ તેમણે માની લેવાનુ રહે તોજ તે સ્તવના તેમની પોતાની સ્વતંત્ર ક્રિયા ગણાય

ચરમાવર્તમાં પ્રવેશ કરી ચૂકેલા **મોક્ષાશયી** જીવ પોતાના આત્મ વિકાસના માર્ગમાં આગળ વધતા વધતા પોતાને થતા અનુભવો પછીની મુશ્કેલીઓ પ્રભુ સાથેના સંબંધો સહાયકો તરફથી સહકાર્યની માગણી થતી શંકાના સમાધાન. જિજ્ઞાસુ તરીકેના પ્રશ્નો· [illegible]ની વિવિધ દશા ગુણ પ્રાપ્તિના હર્ષઃ અપ્રાપ્ત–પ્રાપ્તિની આશા અને [illegible]ની અપ્રાપ્તિનો ખેદ પ્રભુ ગુણ કીર્તના· પોતાની [illegible] વિવિધ દશાઓઃ વિગેરેની રજુઆત કરનાર પાત્ર

તરીકે ક્યાંક ક્યાંક જણાશે. ત્યારે કોઈ કોઈ ઠેકાણે ખુદ તીર્થંકર દેવ પ્રશ્નનો જવાબ આપતા હોય, આશ્વાસન આપતા હોય, માર્ગદર્શન કરાવતા હોય; અને સાધક આત્મા સાથે વાત્સલ્યતાથી વાતચીત કરતા હોય; તેમ ધર્મ સારથિ તરીકે બોલતા જણાશે અને પરમ-આરાધ્ય તરીકેનુ સ્થાન તો એક છેડાથી બીજા છેડા સુધી તીર્થંકર પરમાત્માઓનુ આ સ્તવનોમા વણાયેલુ છે જ.

આ ઉપરાંત, ચોવીસ તીર્થંકર પરમાત્માઓની, વિવિધ પ્રકારે સ્તવના છે તે—"સર્વ સામાન્ય રીતે સર્વ તીર્થંકર પરમાત્માઓમા રહેલા એક જ પરમાત્મભાવની પણ જુદે જુદે પ્રકારે સ્તવના છે" એમ પણ સમજવુ. આગળ વધીને વધારે ઉંડાણમા જઈએ, તો શ્રી આનન્દ-ઘનજી મહારાજનો આત્માઃ સ્તવન બોલનાર આરાધક-સાધકનો આત્માઃ તથા ચરમાવર્તમાં પ્રવિષ્ટ હોવાથી આત્મા કે તેના વિકાસક્રમ નિરૂપણ આ સ્તવનોનો પ્રતિપાદ્ય વિષય છે, તે સાધ્ય આત્માનો વિવિધ નય સાપેક્ષ રીતે પોતાના જ પરમાત્મભાવની સ્તવના કરીને, આત્મોત્કર્ષમા પ્રગતિનો માર્ગ દેતા હોય તેમ પણ જણાય છે પરંતુ, તે બધાને જુદુ જુદુ પાડી બતાવવું, એ [illegible]

અર્થ: "જીવો એકબીજાને મદદ કરે છે"

શી રીતે મદદ કરે છે ?

सम्यक्त्व-ज्ञान-चारित्र-शिक्षा-गुणा जीवाः ॥२१८॥

પ્રશમ-રતિ-પ્રકરણ

અર્થ: 'સમકિત જ્ઞાન, ચારિત્ર, અને ઉપદેશ: આપવાનો ઉપકાર જીવો કરે છે"

આ ઉપરથી **એક** જીવ બીજા જીવના વિકાસમાં નિમિત્ત કારણ તરીકે મદદ કરતા હોવાનું લોકસ્વભાવ સિદ્ધ છે. એ રીતે શ્રી **ઋષભદેવ પ્રભુ** પોતાથી પૂર્વના વીતરાગી બીજા જીવોનો નિમિત્ત કારણ તરીકે ઉપયોગ કરીને પોતે અનુક્રમે મોક્ષમાં પહોંચ્યા છે અને તેમની પછીના બીજા જીવો મોક્ષમા જવા માટે તેમનો નિમિત્ત કારણ તરીકે ઉપયોગ કરી શકતા હોય છે આવી રીતે, નિમિત્ત કારણ તરીકે જેમ બને તેમ વધારે સારી રીતે પ્રભુનો ઉપયોગ કરવો, તેનુ નામ ઉપચારથી-પ્રભુની **રીઝ:** સમજવાની છે અને તેમનો ઉપયોગ ન કરતાં, તેમનાથી વિમુખ ભાવે વર્તવાની જીવની વૃત્તિ, તેનુ નામ ઉપચારથી-પ્રભુની **ખીજ** સમજવાની છે

એજ પ્રમાણે, મોક્ષાશયી જીવ નિમિત્ત કારણ તરીકે તેમનો ઉપયોગ કરતો જ રહે, અને કાયમ સાન્નિધ્ય રાખતો જાય, તો છેવટે તેમના જેવા પૂર્ણસ્વરૂપમા આવી જઈને અભેદોપચારથી એકાકાર બની જાય, ત્યારે બન્નેયનો થયેલો સંગ-મેળાપ-કાયમ થઈ જાય તેથી તે **સાદિ-અનન્ત ભાંગાનો** નવો આધ્યાત્મિક સંગ-ઉત્પન્ન થઈને અનન્ત કાળ સુધી-ટકી રહે છે એટલે કે-અનાદિ કાળના સાંસારિક સંગનો અંત આવી જાય છે પરંતુ, ઉત્પન્ન થયેલો આધ્યાત્મિક સાદિ સંગ અનન્ત કાળ સુધી ટકી રહે છે સાંસારિક સંગ અનાદિ સાન્ત બને છે અને આધ્યાત્મિક સંગ સાદિ અનન્ત [illegible] પ્રીતિ અંગોપદિ છે" એમ મોક્ષાશયી જીવની સન્માનિ [illegible] થઈને ઉત્થાન છે અને તેની સાથે આવી

પ્રીતિ થાય છે, તેના આવા ગુણ ધરાવવાના ગુણની ઉત્કીર્તના કરીને. કવિ પણ ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારની તે ગુણી પરમાત્માની સ્તવના કરે છે

ત્યારે, દ્રવ્યથી પ્રીતિ પણ ઘણા ઊંચા પ્રકારની થતી હોય છે. તેના નામે પહેલાં બ્રહ્માભિનન્દ ઉપની દુર્મતિ ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ ઊંચા પ્રકારના દાખલા રજુ કરે છે. ત્યારે મુનિ તેની તુલના બનાવી આપે છે

"જગતના પ્રીત-સગાઈ તો લોકો કરે છે તેમા તનાની પ્રીતિની નવાઈ શી છે?"

ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ રૂપ પરમ પ્રીતિ ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે તે તો સાદિ-અનન્ત ભાગે જ હોય છે તે પહેલાં સામાન્ય **પ્રીતિ અનુષ્ઠાન**ની શરૂઆત પણ સાદિ-અનન્ત ભાગે જ હોય છે તેમા વધઘટના પ્રસગો ભલે બનતા હોય, પરતુ એક વખત આત્મામાં ઉત્પન્ન થયેલો એ સસ્કાર મૂળથી કદી નાશ પામતો નથી

શુક્લ પાક્ષિક જીવને શરૂઆતથી જ કોઈપણ પ્રકારના **દેવ ગુરુ ધર્મ**. ધર્મીઓ તથા ધર્મના અગોઃ તરફ સહજ **પ્રીતિ** થવા વાગે છે એગ, મેક્ષ તરફ ક્રમે ક્રમે વધતા જતા તે મોક્ષા શયી જીવની તદ્દન પ્રાથમિક સુદર વલણને **સુમતિ**-સદ્બુદ્ધિ-આત્મગુણ રૂપ એક સુદર અને સદ્ગુણી સ્રી તરીકે કલ્પવામાં આવેલી છે

આત્માના સસાર પર્યાયના કારણોરૂપ વૈભાવિક ગુણોને **કુમતિ** કલ્પી શકાય છે

શુક્લ પાક્ષિક જીવને પ્રથમ **૧. પ્રીતિ અનુષ્ઠાન યોગ**. પછી **૨. ભક્તિ અનુષ્ઠાન યોગ** પછી **૩. શાસ્રોક્ત વચનો પ્રમાણે**-આજ્ઞા પ્રમાણે ધાર્મિક જીવન જીવવાની ભૂમિકારૂપ **વચનાનુષ્ઠાન યોગ**-પ્રાપ્ત થાય છે અને છેવટે **૪. અસંગ અનુષ્ઠાન-નિરાલમ્બન-અનુષ્ઠાનઃ**યોગની ભૂમિકામાંથી પસાર થઈ આત્મા મોક્ષ પામે છે

આ વિકાસક્રમ પણ નય-સાપેક્ષ રીતે સમજાવવામા આવ્યો છે આ સામાન્ય ક્રમ છે કેઈ જીવને વિશેષપણે **તથાભવ્યતાને** યોગે [illegible] કોઈમાં એક યોગ મુખ્યપણે અથવા ચારેય યોગો ઓછી વધતી ન્યૂનાધિકપણે પ્રગટ થવાનું બને છે

પ્રીતિ અનુષ્ઠાન અને **ભક્તિ અનુષ્ઠાન**નો ફરક બતાવવા [illegible] **પત્ની અને માતાનુ** દૃષ્ટાન્ત આપેલું છે પતિની [illegible] પ્રીતિ [illegible] છે, અને પત્નીની પતિ તરફ પ્રીતિ હોય [illegible] ભક્તિ હોય છે, અને માતાનો પુત્ર તરફ [illegible] પત્ની અને માતા તરફની લાગણીમાં [illegible]

થયેલી કર્મ લઘુતાને લીધે સ્વક્ષયોપશમને યોગે: શાસ્ત્રનો બોધ પ્રાપ્ત કરી, સાચો શ્રદ્ધાળુ બની, ધર્મના અનુષ્ઠાનોનું શક્ય રહિત પણે સેવન ઓઘથી કરી શકે છે જ્યારે ગ્રન્થભેદ કરી સમકીત પ્રાપ્ત કરેલો ઉત્તમ શ્રદ્ધાયુક્ત જીવ વિવેકપૂર્વક ધર્માનુષ્ઠાનોનું સેવન કરી શકે છે બન્નેયમા આ ફરક હોય છે

લોક વ્યવહારમા જેમ ખરી ચિઠ્ઠી ઉપર તેના ખરાપણાની નિશાની રૂપે યોગ્ય અધિકારી તરફથી લીટી મારવામાં આવે છે, એ લીટી મારેલી-રેખા કરેલી ચિઠ્ઠી ખરી હોય છે, તેથી તે સ્વીકારાય છે અને તેમા લખેલી રકમ કે ચીજ મળે છે તે પ્રમાણે, નિષ્કપટ ભાવનું આત્મ સમર્પણ મોક્ષની રેખા લીટી નિશાની: બની રહે છે અથવા 'પરંપરાએ' **પ્રીતિ અનુષ્ઠાન** પણ મોક્ષની રેખા બની રહે છે

પ્રીતિ અનુષ્ઠાનની ભૂમિકામાથી પસાર થતો સાધક પ્રભુનાં શરીર: શોભા અલંકાર વેશ સત્તા: શણગાર અધિકાર: રાજ્યવૈભવ મીઠીવાણી: વગેરેને લગતા બાહ્ય વર્ણનો કરે તેના ઉપર રાગ બતાવે પ્રીતિભર્યા ટપકા આપે: રીસામણાં મનામણાંના ભાવો વ્યક્ત કરે રાગ કે અનર્થ જન્ય વચનોદ્ગારો કાઢે: માલિક તરફ સેવકની ભાવનાઓ જેવી ભાવનાઓ વ્યક્ત કરે: પતિ પત્ની તરફની પિતા પુત્ર તરફની તથા એવા બીજા દુન્યવી પ્રેમના આરોપો કરવાની ભાવનાઓ વ્યક્ત કરે: ને વિગેરે પ્રીતિ અનુષ્ઠાન સાથે સંગત જાણવા અને તે બધા અતિ આદર અને બહુમાન પૂર્વક કરે, તો તે ભક્તિ-અનુષ્ઠાનરૂપ પણ જાણવા

પરમાર્થથી વિચાર કરતા: પોતાના આત્મામા ઊંડે ઊંડે મોક્ષની અભિલાષા અન્તર્ગત રૂપમા જાગૃત થવા લાગે છે તેથી મોક્ષના સાધક [illegible] નિમિત્ત-કારણો પણ તેને ગમવા લાગે છે વીતરાગ દેવ ઉપરની **પ્રીતિ** અને **ભક્તિનું** મૂળ કારણ પોતાના આત્મા ઉપરની પ્રીતિ અને ભક્તિ જ હોય છે એટલે, પોતાના આત્માને [illegible] જ પોતાને-સમર્પણ થવાનું હોય છે દેવ ગુરુ ધર્મ તથા તેના સાધનો: તેને ગમે છે,

આંખી કરૂ **અ-જિત=અજિતનાથ** નામનાબી જા તીર્થંકર ભગવાન **અજિત-ગુણ-ધામ**=બીજાથી ન જીતી શકાય તેવા ગુણોના સ્થાન સરખા **ધામ**=ઘર, સ્થાન, ભંડાર **જિતિયો**=જિતાઈ ગયો **કિમ્યું**=શી રીતે? **મુજ**=મારુ ૧

કોઇથી યે ન જીતી શકાય તેવા ગુણોના ભંડાર **શ્રી અજિતનાથ** નામના બીજા તીર્થંકર પ્રભુનો માર્ગ હું ખોળી રહ્યો છું પરંતુ હે **અજિતનાથ** પ્રભો! આપે જે દોષોને જીતી લીધા છે, તેનાથી હું જીતાઇ ગયો છું. તેથી કરીને મને "પુરુષ" શી રીતે કહી જ શકાય? પુરુષાર્થી હોય, તે પુરુષ કહેવાય. પુરુષાર્થી હોય, તે બીજાથી હારે નહી. હું હાર્યો. માટે પુરુષ નહીં. આપ જીત્યા, માટે સાચા પુરુષ તો હવે હું પુરુષ કેમ બની શકુ? આપ પુરુષ બન્યા તે રીતે, અવગુણોને જીતીને અજિત ગુણનો ધામ બનુ, તો હું પુરુષ બની શકું. માટે પુરુષ બનવા માટે હું આપ જે માર્ગે પુરુષ બન્યા, તે માર્ગ ખોળવા નીકળ્યો છુ. ૧

પ્રભુનુ નામ અજિત-નાથ છે તે સાર્થક કરવા અ-જિત-ગુણના ધામ: એ શબ્દો વાપરીને શ્લેષથી પ્રભુનું નામ સાર્થક કરી બતાવ્યુ છે

૨. માર્ગ મળવામાં મુશ્કેલીઓ:

૧ લી મુશ્કેલી:

ચર્મ-નયન કરી મારગ જોવતાં, રે
ભૂલ્યો સ-યલ-સંસાર.
જેણે નયણે કરી મારગ જોઇએ, રે
નયણ તે દિવ્ય-વિચાર. પં૦ ૨

ચર્મ નયન કરી=ચામડાની આંખોએ કરીને **સ-યલ-સંસાર**=સકલ સંસાર, આખું જગત, જગતના તમામ લોકો **જેણે નયણે કરી**=જે આંખોએ કરીને **દિવ્ય-વિચાર**=દિવ્ય-પરમાર્થિક વિચાર ૨

ાનુનની આ ચામડાની આંખોએ કરીને આપના માર્ગ જોવા જતાં, તો આખું જગત ભૂલું જ પડી ગયુ છે. કેમકે—જે આંખોએ કરીને એ માર્ગ જોઇ શકાય તેમ છે, તેને માટે તો પારમાર્થિક વિચારણા રૂપ નયન જ જોઇએ. એટલે કે—દિવ્ય વિચારણા રૂપી આંખો વિના [illegible] મળેલી ચામડાની આ આંખોથી એ માર્ગ જોઈ શકાય તેમ છે જ નહીં. પણ દિવ્ય-વિચારણા રૂપ સમ્યક્ત્વ નયન હજુ મને મળ્યા નથી આ પહેલી મુશ્કેલી. ૨

૨. ૩. બીજી ને ત્રીજી મુશ્કેલીઓઃ

પુરુષ-પરંપર-અનુભવ જોવતાં. રે અંધો-અંધ પુલાય.
વસ્તુ-વિચારે રે જો આગમે કરી, રે ચરણ-ધરણ નહીં ઠાય.

ખાડામાં ન પડે. માટે નેતા દેખતો જોઇએ. પછી, તેના ઉપરની શ્રદ્ધા, તે અંધશ્રદ્ધા ન ગણાય એ રીતે સર્વજ્ઞ શ્રી તીર્થંકર દેવો ઉપરની શ્રદ્ધા સુશ્રદ્ધા ગણાય.

अन्धो अन्धं पहं नित्ता पुरमद्धा न गच्छइ ।

અર્થ–આંધળાને રસ્તે ચાલતો આંધળો ખાડામા પડયા વગર રહે નહી

આ બીજી મુશ્કેલી.

શાસ્ત્ર–પ્રમાણની મદદ લઇને સાચી વસ્તુસ્થિતિનો વિચાર કરવા જઇએ, તો પણ ક્યાંય પગ મુકવાની જગ્યા મળે તેમ નથી. કેમકે

"શાસ્ત્રો ઘણાઃ મતિ થોડલી"

અબુધ જીવને શાસ્ત્રો સમજવા ઘણા મુશ્કેલ છે. અને શાસ્ત્રજ્ઞને પણ એકલા શાસ્ત્રોથી યે માર્ગ મળી જવો મુશ્કેલ છે. કેમકે–તે ઉપરાંત બીજા સાધનોની પણ જરૂર પડે છે આ ત્રીજી મુશ્કેલી. ૩

૪. ૫. ચોથી ને પાંચમી. મુશ્કેલીઓ.

તર્ક–વિચારે રે વાદ–પરમ્પરા. રે પાર ન પહોંચે કોય.
અભિમત–વસ્તુ વસ્તુ–ગતે કહે, રે તે વિરલા જગ જોય ૪

તર્ક–વિચારે=તર્ક એટલે અનુમાન પ્રમાણના તર્કની મદદથી વાદ **પરમ્પરા**=વાદમાંથી વાદ નીકળતો જ જાય વાદવિવાદનો લાંબો તાર લાંબો તાંતો **પાર**=છેડો **અભિમત–વસ્તુ**=મનધારી વસ્તુ સાચી વાત, સાચી માહિતી **વસ્તુ–ગતે**=ખરેખરી રીતે, સાચી રીતે **વિરલા**=કોઇક જ **જોય**=જોવામા આવે, જોઇ શકાય

તર્ક એટલે અનુમાન પ્રમાણના તર્કોની મદદથી માર્ગ સમજવાનો પ્રયત્ન કરવા જતાં તો વાદ–વિવાદનો લાંબો ને લાંબો તાર ફેલાવા લાગી જાય છે. તેનો છેડો લાવીને સાચો નિર્ણય કોઈ કરી શકતા નથી. તેનો છેડો જ આવતો નથી.

वादांश्च प्रति–वादांश्च वदन्तो निश्चितानिव ।
तत्त्वान्तं नैव गच्छन्ति तिल–पीडकवद् गतौ ।।१२६।।२७ न्याय

જગતમાં દરેકની જ્ઞાનશક્તિ એક સરખી હોતી નથી. દરેકના જ્ઞાનમાં ઓછા-વધતાપણું એટલે તર-તમ-જોગઃ હોય છે. આ તર-તમતાના સંજોગને લીધે સમ્યગ્જ્ઞાનનો ક્ષયોપશમ પણ ઓછો વધતો હોવાનો જ. અને એ રીતે, જે કાળે, જેનો ક્ષયોપશમ ઊંચા પ્રકારનો હોય, અને તેવા પુરુષોમાં ગીતાર્થ તરીકેના સ્થાન સુધી એ ચાઇ આવીને-તેઓમાંના પણ જે ચડતા ક્રમે ચઢિયાતામાં ચઢિયાતો બોધ ધરાવતા હોય, તેમનો એ બોધ-ગીતાર્થપણું-તેજ આધાર રૂપ થાય છે. તેવા પુરુષોની નિશ્રા જ એક આધાર રૂપ બને છે. સદ્ગુરુનો મેળાપ પણ ભાગ્યવાનને જ થાય છે, અને કદાચ તે થઈ જાય.

गीय-ऽत्थो य विहारो बीओ गीसय-ऽत्थ-निस्सिओ भणिओ।
इत्तो तईय-विहारो नाऽणुण्णाओ जिण-वरेहिं ॥

અર્થ-"ગીતાર્થ તરીકેની જીવનચર્યા-માર્ગ અને બીજો ગીતાર્થને આધારે રહીને જીવન ચર્યા-ગીતાર્થ નિશ્રિત માર્ગ. કહેલ છે તે સિવાયનો ત્રીજો કોઇ પણ પ્રકારનો જીવનમાર્ગ જિનેશ્વર દેવોની આજ્ઞા પ્રમાણેનો નથી."

આ એક આધાર. ૫

૨. પંથ મળવાની આશા અને ૩. ત્યાં સુધી જીવતા રહેવા માટેની જીવનદોરી

"કાળ-લબ્ધિ લહી પંથ નિહાળશું." રે
એ આશા અવલમ્બ.
એ જન જીવે રે જિનજી! જાણજો-રે
આનન્દ-ઘન-મત-અંબ. પં૦ ૬

કાળ-લબ્ધિ=[illegible] ને પરિપાક પહોંચવા રૂપ આત્માની શક્તિ, [illegible] લહી=પામીને પંથ=આપનો માર્ગ નિહાળશું [illegible] અવલંબ=ટેકો, આધાર આનન્દ-ઘન=આત્મા મત=[illegible] અંબ=[illegible] ([illegible]-પકડવું, ટેકો લેવો) આ

આખો કરતા દિવ્ય-વિચારણા રૂપી આખોની જરૂર પડે છે તે હજી બરાબર મળી નથી ૨ આધળાની પાછળ આધળાએ જવા જેવુ થાય છે ૩ આગમોમા ચચુપાત કરવાની અશક્તિ છે ૪ વાદની પગ પગ ચાલે છે ૫ કોઇ વિરલા જ હોય છે, એટલે તેનો મેળાપ થતો નથી ૬ લાબો કાળ વિરહ રહે છે જ્યારે આમ છે, તો પછી મોક્ષમાર્ગમા જીવવુ શી રીતે ?

૧ ગીતાર્થ ગુરુઓનો આધાર છે ૨ કાળલબ્ધિની આશા છે ૩ મોક્ષાશયીપણા રૂપ જીવનદોરી મળી છે

એ ત્રણ સાધનોની મદદથી માર્ગ મળવાની આશા છે અને ન મળે ત્યાં સુધી, એ આશાઓને તાતણે જીવતા રહી-જાગ્રત રહી કાળલબ્ધિ પાકવાની રાહ જોતા જોતા ગીતાર્થ સદ્ગુરુનો યોગ રાખી આગળ વધવા પ્રયાસ જારી રાખવો એ જ ઉપાય છે

ત્રીજા સ્તવનમા-**પ્રાપ્તિ-પ્રવચન-વાક્**-શબ્દ ઉપરથી પ્રવચન વાકયની પ્રાપ્તિને-મોક્ષનુ કારણ બતાવેલુ છે ત્યારે અહી "વસ્તુ **વિચારે રે જો આગમે કરી, રે ચરણ-ધરણ નહીં ઠાય**" એ વાકયથી 'આગમની મદદથી વસ્તુનો વિચાર કરવા જતા પગ મૂકવાનુ યે ઠેકાણુ મળતુ નથી " એમ કહીને-આગમની મદદથી પણ માર્ગ મળવાની મુશ્કેલી બતાવવામા આવી છે અહી, આગમ શબ્દનો અર્થ આધ્યાત્મિક વિકાસને ઉદ્દેશીને રચાયેલા તમામ ધર્મના તમામ પ્રકારના શાસ્ત્રોનો વિશાળ સમૂહ તેને ધ્યાનમા લઇને મોક્ષાશયી જીવ વાત કરે છે

એ બધામા શાસ્ત્રો પગ પગએ તો સર્વજ્ઞ-કથન-મૂલક જ હોય છે [illegible] તે એટલા બધા છે-અને તેમાના ઘણાખરાઓમા એટલુ [illegible] મિશ્રણ થઇ ગયુ હોય છે, કે-તેમાંથી માર્ગ શોધવો તો શુ [illegible] કેટલી જગ્યા શોધી કાઢવીયે મુશ્કેલ છે તો પછી સર્વજ્ઞ-કથન-મૂલક [illegible] શાસ્ત્રો શોધી કાઢવાનુ કામ તે [illegible] ગયુ એ જીવને માટે બને છે સર્વજ્ઞ-કથન-મૂળ [illegible], [illegible] આશયથી પણ અસર્વજ્ઞ-પ્રરૂપકતા [illegible] મિશ્ર થઇ જવાથી અને પ્રામાણિક

આવી શકે, તેમાથી ગીતાર્થ પુરુષ હોય છે, તે જ તે તે કાળે મુખ્ય આધાર રૂપ હોઈ શકે છે તેઓ જ જગજ્જીવોના કલ્યાણમિત્રો તરીકે-શુદ્ધ માર્ગના દર્શક-શુદ્ધ ઉપદેશક-હોઈ શકે છે

પ્રાથમિક પ્રીતિ અને ભક્તિમા આગળ વધતો જીવ ક્રમશ ગુર્વાદિકના સબધમા તે રીતે આવે છે, અને શ્રદ્ધાળુ બને છે તથા દેવ: ગુરુ ધર્મ સબધિ ઉત્તમ કાર્યો ખેદ-ઉદ્વેગ-વિના શ્રદ્ધાપૂર્વક [ઉલ્લસિત ચિત્તે] કરતા હોય છે સાથે સાથે કાળના પરિપાકની રાહ જોતા રહે છે તેના યોગે તે હતાશ કે નિરાશ ન થતા, વિશેષ ને વિશેષ આગળ વધવાની ભાવના રાખે છે

આશ્ચર્યની વાત એ છે, કે-ગ્રથિભેદ કરી સમ્યક્ત્વ પામ્યા પહેલા પણ, મિથ્યાત્વદશા મદ હોવાને લીધે લઘુકર્મી અને અલ્પ સસારી હોવાથી ઉચ્ચ ભાવનાને યોગે તે જીવો ઉચ્ચ કર્તવ્યો. ઓઘથી કરતા હોય છે

ત્યારે અપૂર્વ વીર્યોલ્લાસથી ગ્રન્થિભેદ કરી, સમ્યગ્દર્શન પામે ત્યારે વિવેક સૂર્યની જ્યોતિની મદદથી કેવી ઉચ્ચ પ્રકારની શુભભાવના અને શુભ પ્રવૃત્તિ ધરાવતા હોય?

આ સ્તવનમા ચાર સ્થળે **વિચાર** શબ્દ આવેલો છે

પાંચલબ્ધિ-૧ કાળલબ્ધિ: ૨ ભાવલબ્ધિ: ૩ કરણલબ્ધિ: ૪ ઉપશમલબ્ધિ ૫ ક્ષાયિકલબ્ધિ:

અહી આનન્દ-ઘન શબ્દનો અર્થ સ્તવનકાર ઉપરાત, **મોક્ષા** શયરૂપ-મત-આત્માની ભૂમિકાના વિશેષણ તરીકે સમજવાનો છે

૩. શ્રી સંભવ-દેવ-જિન-સ્તવન.

માર્ગાભિમુખજીવની ક્રમિક પૂર્વ સેવા તથા આત્મ વિકાસના ક્રમિક ઉપાયો.

આ[illegible] પોતાનુ [illegible] [illegible] આત્મા [illegible] **તથાભવ્યતાના** [illegible] ક્રમે ક્રમે [illegible] આત્મા પોતાનો વિકાસ [illegible] આ સ્તવનમા [illegible].

રાગ રામગ્રી "ગતલકી ઓને ફિદાર્થી આવિયા રે ?" એ દેશી

"સંભવ-દેવ:" તે ધુર સેવો સવે. રે લહી પ્રભુ-સેવન-ભેદ.
સેવન-કારણ પહેલી ભૂમિકા:- રે અ-ભય· અ-દ્વેષ· અ-ખેદ
સં૦ ૧

સંભવ-દેવ=૧ સંભવનાથ જિનેશ્વર પ્રભુ ૨ સંભવથી જે દેવ હોય-જે જે દેવ તરીકે સંભવતા હોય તે=તે ધુર=૧ પહેલા ૨ પ્રાથમિક અવસ્થામાં સેવો=પૂજો સવે=૧ સર્વને ૨ સર્વે લહી=જાણી પ્રભુ-સેવન-ભેદ=પ્રભુની સેવા કરવાના દરેક પ્રકાર પ્રભુના આલંબન મારફત આત્મવિકાસ કરવાના દરેક પ્રકાર સેવન-કારણ=સેવાના કારણભૂત સેવામાં મદદગાર દરેક ક્રમિક પ્રકાર પહેલવહેલી ભૂમિકા=પાયો પગથિયું પહેલી= અ-ભય=નિર્ભયતા અ-દ્વેષ=દ્વેષ ન હોવો અ-ખેદ=કંટાળો ન આવવો

અભય અદ્વેષ· અને અખેદ: વિગેરે સેવાના જુદા જુદા પ્રકારો જાણી લઈને ભવ્ય જીવો સૌથી પહેલાં તો તે શ્રી સંભવનાથ પ્રભુની સેવા કરો. ૧

અથવા:-પ્રભુની સેવાના અભય અદ્વેષ· અને અખેદ: વિગેરે જુદા જુદા પ્રકારો જાણી લઈ, જે કોઈ પણ દેવ તરીકે-સંભવતા હોય, તે સર્વની સૌથી પહેલાં-સર્વ લોકો સેવા કરો.

કેમકે-દરેક આત્માને આત્મવિકાસના માર્ગમાં અભય: અદ્વેષ: અખેદ: વિગેરે પૂર્વકની પૂર્વ સેવાની પ્રથમ ભૂમિકામાંથી પસાર થવું પડે છે. માટે તે રીતે પહેલાં પસાર થાઓ.

[illegible] ૧

[illegible] શ્રી સંભવનાથ પ્રભુ [illegible]

ભય: ચંચળતા છે જે પરિણામની. રે દ્વેષ અ-રોચક-ભાવ:
ખેદ: પ્રવૃત્તિ કરતાં થાકીએ રે દોષ અ-બોધ લખાવ
સં૦ ૨

ર્થથી તો જિનપ્રવચનની વાણીની પ્રાપ્તિ થાય છે. અને કોઇ અપુનર્બંધક જીવને તથા-ભવ્યતાના યોગે સીધી રીતે પણ જિન-પ્રવચન વાણીનો લાભ પ્રાપ્ત થાય છે દ્વાદશાઙ્ગી જ્ઞાનનુ બીજુ નામ વેદ પણ કહેવાય છે. તેથી ભગવાન્ **મહાવીર** સ્વામિને આગમોમાં વેદ-પ્રિય વેદ-વિદ્=સાચા વેદના જાણકારઃ પણ કહ્યા છે.

પછી—

પરિચય પાતક-ઘાતક-સાધુ શુ. રે અ-કુશળ-અપચય ચેત.
ગ્રન્થ અધ્યાતમ શ્રવણ-મનન કરી. રે પરિશીલન નય-હેત.
સં૦ ૪

પરિચય=યોગ બાબત **પાતક-ઘાતક-સાધુ**=પાપનો નાશ કરે તેવા પવિત્ર સાધુ પુરુષોની **શુ**=સાથે [સહ મુ શુ] **અ-કુશલ-અપચય**=પાપકર્મોનો ઘટાડો **ચેત**=ચેતનામા આત્મામા **ગ્રન્થ**=પુસ્તકો **અધ્યાતમ**=આત્માનો વિકાસ કરવામા મદદ કરે તેવા બોધ અને તત્ત્વ વિચારોથી ભરેલા **શ્રવણ-મનન**=સાભળવુ અને પછી મનન કરવુ, ચિન્તન કરવુ તે **પરિશીલન**=ઊડુ નિદિધ્યાસન એક બાબત મ ગાધે સતત-અવિરત શુભ ચિન્તન સાભળેલા ઉપદેશના કર્તવ્યો પોતાના જીવનમા અમલમા મૂકવા માટે નિશ્ચયાત્મક યોજનાને લગતી વિચારણા **નય-હેત**=નયો અને હેતુવાદની વિચારણાપૂર્વક

૮ પાપનો નાશ કરે એવા પવિત્ર સાધુ મહાત્માઓની સાથે સબધ થાય છે.

૯ આત્મામાંથી પાપકર્મોનો જોરદાર ઘટાડો થવા લાગે છે.

૧૦ અધ્યાત્મશાસ્ત્રના ગ્રન્થો સાભળવાનો યોગ પ્રાપ્ત થાય છે.

૧૧ તેનુ મનન કરવાનુ મન થાય છે

૧૨ અને નયવાદ-તથા હેતુવાદપૂર્વક તેનું ઊડું મનન-પરિશીલન કરવાનુ પ્રેમ થાય છે અને પોતાના આત્મવિકા

મુગ્ધ=ભોળા માણસો અતત્ત્વદર્શી અણસમજુ **સુ-ગમ**=સહેલું સરળ **કરી**=માનીને **સેવન**=સેવા **આદરે**=શરૂ કરી દે **અ-ગમ**=અગમ્ય, જલ્દી ન થઇ શકે તેવી **અ-નૂપ**=અનુપમ સુંદર **દેજો**=આપજો **કદાચિત્**=કોઇક દિવસે **સેવક-યાચના**=સેવકની માગણી છે, તે **આનન્દ-ઘન-રસ-રૂપ**=આનન્દના ઘાટા રસ રૂપ-ગાઢ આનન્દના સ્વરૂપ આનન્દસાગરમા મશગુલ થવાનુ' ૬

ભોળા-અણસમજુ લોકો "પ્રભુની સેવા કરવી તો ઘણી સહેલી છે." એમ માની લઇને, સેવા કરવા લાગી જાય છે પણ પ્રભુની અનુપમ-સુંદર-સેવા ખૂબ અગમ્ય છે-ગૂઢ રહસ્યોવાળી છે-ઘણી મુશ્કેલીથી મળી શકે તેવી છે જેને તેને તે પ્રાપ્ત થઇ શકતી નથી અપુનર્બન્ધકને જ તેની સાચી શરૂઆત થાય છે. **આનન્દઘનજી** મહારાજ કહે છે કે:-**આનન્દના ઘનરસ-રૂપ** ! હે પ્રભો ! સેવકની આપની અગમ્ય અને અનુપમ સેવા કરવાની માંગણી ભવિષ્યમાં કોઇક વખત તો પૂરી કરજો. અથવા -**આનન્દના ઘન-રસ-રૂપ** થવાની સેવકની યાચના કોઇક દિવસ તો આપજો-પૂરી કરજો, મોક્ષ આપજો. ૬

રહસ્યાર્થ:

ઘડો ઉત્પન્ન કરવામા અનેક પ્રકારની સાધન સામગ્રીની જરૂર પડે છે ૧ એકલી માટીથી ઘડો ઉત્પન્ન નથી થતો ૨ પાણીથી ઘડો ઉત્પન્ન નથી થતો ૩ માટી અને પાણી ભેગા થાય, તો પણ ઘડો ઉત્પન્ન નથી થતો ૪ માટી અને પાણી વગરામા ભેગા થઇ જાય તો પણ ઘડો ઉત્પન્ન નથી થતો ૫ ઘરમા કે કુંભારના કારખાનામા એકઠા થઇ જાય, તો પણ ઘડો ઉત્પન્ન નથી થતો ૬ કુંભાર [illegible] હોય, તો પણ ઘડો ઉત્પન્ન નથી થતો ૭ કુંભાર [illegible], તો પણ ઘડો ઉત્પન્ન નથી થતો ૮ કુંભારની ઘડો ઉત્પન્ન કરવાની ઇચ્છા હોય ને હાથ પગ હલાવે [illegible] ઉત્પન્ન નથી થતો ૯ ચાકડો સુતરી વિગેરે પણ પડ્યા હોય [illegible] ઘડો ઉત્પન્ન નથી થતો ૧૦ ચાકડા ઉપર માટીને

પિંડો ચડાવીને ચાકડો ફેરવ્યે રાખે તો પણ ઘડો ઉત્પન્ન નથી થતો ૧૧ કુંભાર ચાકડો ફેરવે. અને હાથથી ઘાટ ઉતારવાની મહેનત કરે, તો પણ કોઈ આવીને વચ્ચેથીજ કુંભારને ઉઠાડી જાય. કે તેને ઉઠવું પડે. કે કોઈ રાજાનો મનાઈ હુકમ લાવે, કે અધવચ્ચેથી જ પાટુ મારીને બધુ ચુંથી નાખે. તો પણ ઘડો ઉત્પન્ન થતો અટકી જાય છે એટલે કે રોકાવટ કરનાર કાંઈપણ ન હોય, તો પણ ઘડો ઉત્પન્ન થતો નથી ૧૨ કુંભાર ઉંઘતો હોય. ત્યારે ઉપરની બધી સગવડ કોઈ ભેગી કરીને મૂકે તે વખતે પણ ઘડો ઉત્પન્ન થતો નથી ૧૩ ઘડો કરવાની ઈચ્છાથી કુંભાર તૈયાર થયો હોય. અને બધી સામગ્રી એકઠી મળી હોય, છતા કુંભારનું કે જેને માટે તે કરવામા આવે છે, તેનુ નશીબ ન હોય. તો પણ ઘડો ઉત્પન્ન થતો નથી ૧૪ એકાએક વાવાઝોડુ. તાપ, ટાઢ. અગ્નિ-પ્રકોપ વિગેરે ઘટી આવે અને ઘડો થવામા કુદરતની અનુકુળતા ન હોય. તો પણ ઘડો ઉત્પન્ન નથી થતો ૧૫ ચાકડો, માટી તથા કુંભારને જમીનનો આધાર ન હોય, તો પણ ઘડો ઉત્પન્ન થતો નથી ૧૬ માટી સુકાઈ ગયા પછી ઘડો કરવા માટે તોપણ ઘડો નથી થતો વિગેરે વિગેરે

આ ઉપરથી એક ઘડો બનાવવામા કેટલી સાધન સામગ્રીની જરૂર પડે છે? તેના [illegible] પદાર્થો કર્તા પ્રતિ[illegible] [illegible] સ્વભાવ તથા [illegible] રીતે કે [illegible] [illegible]

[illegible]

સ્વસ્થતાઃ સુખાસિકા રસાસ્વાદઃ પ્રસન્નતા ગુણાનુરાગ આદર ધર્મ કરવામા પ્રીતઃ વિઘ્ન જય· સ પદાગમ જિજ્ઞાસા· સત્સમાગમ ઉપાદેય પ્રત્યેજ ઉપાદેય બુદ્ધિઃ ઇહલોક અને પરલોકના સાંસારિક સુખની ઈચ્છામા મ દતાઃ આહારાદિક દશ સ જ્ઞાઓ તરફની ઉપાદેય બુદ્ધિ ચાલી જઈને, તે તરફ અનાદર પ્રાપ્ત થાયઃ જિનેશ્વરો તરફ જેમ ભક્તિ થાય, તેમ આચાર્યાદિક ભાવયોગિઓ તરફ પણ ભક્તિઃ આદર શુદ્ધ અ તઃકરણથી નમસ્કાર· વૈયાવૃત્ય· બહુ માનપૂર્વક આહારાદિકનુ દાન· વૈરાગ્યઃ સાધુ પુરુષોને ઓષધાદિક આપવા· શાસ્ત્રો વિધિપૂર્વક લખાવવા· તેમનુ પૂજન· યોગ્ય જીવોને તેનુ દાન ગુરૂ પાસેથી મળેલો ઉપદેશ બીજાને આપવોઃ શાસ્ત્રાભ્યાસનુ પુનરાવર્તન અર્થચિન્તન· મનન પરિશિલન ઉપરના ગુણોના રહસ્યો જાણવાઃ અને તેનો જીવનમા અમલ કરવાની વૃત્તિ કેળવવીઃ ઉપરાત, બીજા પણ ગુણો પ્રાપ્ત થવાથી ઉત્તરોત્તર અનેક ગુણો વધતા જાય છે, ને તે જીવ મોક્ષની નજીક જતો જાય છે,

આ બધી સ્થિતિ સમ્યગ્દર્શન પામ્યા પહેલાની ચોથી દૃષ્ટિ સુધીમા પામ્યુ હોય છે અને તેને યોગેજ તે જીવ સમ્યગ્દર્શન સુધી આવી પહોચે છે ને સમ્યગ્દર્શન પામ્યા પછી, કાઇક ન્યૂન અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્તનમા મોક્ષમા જાય છે

સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત થયા પછી, ઉપરના ગુણો ખૂબ પરાકાષ્ઠાએ પહોચે છે, અને તેની જિજ્ઞાસા દેવઃ ગુરુ· ધર્મ· તરફનો પરમ રાગઃ વિગેરે અત્યન્ત ઉચા પ્રકારના બની જાય છે અને તેથી જ શ્રી **આનન્દ-ઘનજી** મહારાજ "તેવી અગમ્ય અને અનુપમ સેવા કોઇક દિવસ પણ આપજો" એવી યાચના પરમાત્મા પાસે છેલ્લી કરી રહ્યા છે

છેલ્લા આવર્તમા પ્રવેશ કરતા **અપુનર્બન્ધક-આદિધાર્મિક** જીવે પણ એ પ્રકારના હોય છે એટલે **જૈન ધર્મની સામગ્રી પામ્યા** વગરના હોય, તો **માર્ગાભિમુખ** હોય છે અને પોતાના ધર્મ શાસ્ત્રોના વાક્યોને અસ્પષ્ટ સ્પષ્ટ કે અસ્પષ્ટ

મોક્ષેચ્છાથી કરતા હોય છે અને બીજા કેટલાક મિથ્યાત્વયુક્ત હોવા છતાં, જૈનધર્મની સામગ્રી પહેલેથી જ પામેલા હોવાથી **માર્ગ-પતિત=માર્ગે પડેલા**-માર્ગમા આવી ચડેલા-કહેવાય છે

પતઞ્જલિ વિગેરે યોગિઓએ યોગની પ્રાથમિક ભૂમિકા રૂપે જે **પૂર્વસેવાદિક** ગુણો બતાવ્યા છે, તે તો **અસકૃતબન્ધકને કે-સકૃતબન્ધકને** ઘટતા હોય છે તેથી તેને ઉપચારથી **પૂર્વસેવા** કહેવામાં આવે છે અનુપચરિત-વાસ્તવિક પૂર્વસેવા વિગેરે તો **અપુનર્બન્ધક** ભાવ પામ્યા પછી જ શરૂ થાય છે

સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ પહેલા પણ આત્માર્થિ જીવોમા ઉપર જણાવ્યા તેવા ઘણા ગુણો શરૂ થઇ જાય છે અને તેના યોગેજ સમકિત સુધી પહોંચી જાય છે અને તેથી જ પોતાની માન્યતા પ્રમાણેના **કપિલ-બુદ્ધ** વિગેરે પોતના આરાધ્ય દેવ, ગુરૂ અને સર્વજ્ઞ માનીને પણ ઉપરના ગુણો ધરાવવા એ ગુણરૂપ બને છે કેમકે-પરિણામે, તે ભવમાં કે ભવાન્તરોમા તે બધી આરાધના ક્રમે ક્રમે સમકિત પ્રાપ્તિમા પણ મદદગાર થાય છે તેથી તે **કપિલાદિકની** ઉપર તે સ્થિતિમાં હોય ત્યા સુધી સર્વજ્ઞપણાનો તેમના આદર ટકાવી રાખવો જરૂરનો હોય છે વળી "**કપિલ: સુગત પતઞ્જલિ** આદિકનો ઉપદેશ પણ કથચિત સર્વજ્ઞા-પરંપરામૂલક હોય છે કેમકે-સર્વજ્ઞ સિવાય એવી વાતો કોઇ કરી શકતું જ નથી પછી તેને આધારે જુદા જુદા પામર જીવોને [illegible] પોતાના બોધ પ્રમાણે ઉપદેશ આપનારા જુદા જુદા દ્રવ્ય ક્ષેત્ર ભાવ કાળ અનુસાર નીકળી આવે તેઓ તે જીવોની દૃષ્ટિમા તો સર્વજ્ઞ જ લાગતા હોય છે તેથી જ્યાં સુધી તે જીવો તે સ્થિતિમા હોય, ત્યા સુધી તેઓના [illegible] [illegible] તે જીવો [illegible] [illegible], અને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] માટે [illegible] હિતકર હોય [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] જીવોને [illegible] [illegible] શ્રી **હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી** [illegible] **યોગ-દૃષ્ટિ સમુચ્ચય ગ્રન્થ**. આશય [illegible], **કપિલાદિક** મુનિઓને સર્વજ્ઞ [illegible] [illegible]

જેમ, આંધળો હોય. અને પાછો તે મદમાં ઘેરાયો હોય–ગાંડો થયો હોય, પહેલાંતો ને સૂર્ય અને ચન્દ્રના બિમ્બને જોઈ જ શકતો નથી હોતો, તો પછી સૂર્ય અને ચન્દ્રના બિમ્બોનું–કે તેના જુદા જુદા સ્વરૂપનું જુદાપણું શી રીતે સમજી જ શકે? ૨

૪. તર્કવાદથી અને ૫. આગમવાદથીઃ પણ દુર્લભતા

હેતુ-વિવાદે હો ચિત્ત ધરી જોઇએઃ–અતિ-દુર્ગમ નય-વાદ.
આગમ-વાદેઃ–હો ગુરુ–ગમ કો નહીં. એ સ-બલો વિષ-વાદ.
અભિ૦ ૩

હેતુ-વિવાદે=હેતુવાદ અનુમાન પ્રમાણ તર્કથી વાત **ચિત્ત ધરી જોઇએ**=મન પરોવીને તે મારફત પ્રભુને જોવા જઇએ દર્શન કરવા જઇએ **અતિ-દુર્ગમ**=ઘણી જ મુશ્કેલીથી સમજાય તેવો **નય-વાદ**=જુદા જુદા અભિપ્રાયો ઉપરથી ઉભા થતા નય વાદો **આગમ-વાદે**=શાસ્ત્રપ્રમાણની મદદ લેવા જતા **ગુરુ-ગમ**=ગુરુની મદદથી સમજી શકાય તેવી તેવી બાબતોમાં ગુરુની મદદ **કો**=કોઇ પણ પ્રકારનો **સ-બલો**=સબળ મોટામાં મોટો **વિષ-વાદ**=વિખવાદ મુશ્કેલી ૩

તર્કમાં મન પરોવીને તેની મદદથી પરમાત્માનું દર્શન કરવા જતાં જુદા જુદા દૃષ્ટિબિંદુઓથી ઊભા થયેલા જુદા જુદા અનેક-નયવાદો-અભિપ્રાય ભેદો–ને લીધે તે દરેકનું રહસ્ય સમજી ન શકાવાથી અત્યન્ત મુશ્કેલી પડે તેમ છે.

આગમવાદઃની મદદથી દર્શન કરવા જતાં, તેમાં કોઈ ગુરુની મદદ હજી મેળવી શકાઇ નથી. યોગાવંચક યોગ પામ્યો નથી આમ બન્ને મુશ્કેલીઓમાંથી પસાર થાઉં છું.

वादांस्तु हेतु–वादेन पदा–र्था यद्यतीन्द्रियाः ।
कालेनैतावता प्राज्ञैः कृतः स्यात्तेषु निश्चयः ॥ १

અર્થ ' જો માત્ર હેતુવાદથી જ ઇન્દ્રિયોને ય અગોચર એવા દરેકે દરેક પદાર્થ પણ જાણી શકતા હોત, તો વિદ્વાનોએ તેઓને લગતા ચોક્કસ નિર્ણયો આજ સુધીમાં ક્યારના યે કરી જ નાખ્યા હોત."

પરમાત્માનું દર્શન=પરમાત્મા ઉપરની શ્રદ્ધા=પરમાત્માના વચન ઉપરની-શ્રદ્ધા વિના બધા સાધનો નકામા પડે છે. એ શ્રદ્ધા આવી જાય, તો બધા સાધનો સફળ થઇ જાય છે. માટે પરમાત્માના દર્શનની -પરમાત્મા ઉપરની શ્રદ્ધાની પ્રાપ્તિની ઝંખના ભકતને થાય, એ સ્વાભાવિક છે. ૩

૬. બીજા વિઘ્નો અને ૭ સાથીદારના અભાવની પણ દુર્લભતાઃ

ઘાતિ-ડુંગર આડા અતિ-ઘણા તુજ દરિસણ જગ-નાથ'
ધિઠાઇ કરી મારગ સંચરું, સેંગુ કોઇ ન સાથ. અભિ૦ ૪

ઘાતિ-ડુંગર=ઘાત કરનારા પર્વતો વિઘ્નો રૂપી પર્વતો. ઘાતી કર્મો રૂપી વિઘ્નો કરનારા પર્વતો અતિ-ઘણા=ઘણા નહી, પણ અતિ ઘણા ખૂબ ખૂબ ધિઠાઇ=ધૃષ્ટતા હઠીલુ સાહસ હઠપૂર્વકનુ સાહસ મારગ-આપનુ દર્શન પામવાના માર્ગમા સંચરું-પેસુ, ચાલુ, આગળ વધુ સેંગુ=सह-ग =સાથે ચાલનાર વળાવો ભોમિયો સાથીદાર સાથ=સાથે

હે જગન્નાથ' આપના દર્શનની આડા મોહનીય વિગેરે ઘાતકી કર્મો રૂપી ઘણા ઘણા વિઘ્નરૂપ ડુંગરો પડ્યા છે તેને પાર કરવામાં કોઇ તેવો ભોમિયો નથી.

તેમ છતાં, હઠપૂર્વક-ધીઠાઇ કે નાછૂટકે [illegible] સાહસ કરીને આપનુ દર્શન પામવાને માર્ગે ચાલવા સાહસ કરવું પડે, તો પણ, સાથે [illegible] ભોમિયો સાથીદાર [illegible], હઠ કરું, કોઇ ભરોસે નથી. ૪

૮. 'દર્શન દર્શન 'ની ધુનથી પણ દુર્લભતા અને ઉપસંહાર:

"દરિસણ દરિસણ" રટતો જો ફિરું, તો રણ-રોઝ-સમાન.
જેહને પિપાસા હો અ-મૃત-પાનની: કિમ ભાંજે વિષ-પાન?
અભિ૦ ૫

રટતો=રટણ કરતો બોલતો-બોલતો ફિરું=ફર્યા કરું રણ-રોઝ સમાન=રણવગડાના રોઝ નામના પ્રાણી જેવો પિપાસા=પીવાની ઇચ્છા તરસ તૃષા અ-મૃત-પાનની=અમૃત રૂપી પીણું પીવાની ભાંજે=ભાગે વિષ-પાન=ઝેરી પીણાંથી, ઝેર પીવાથી ૫

જો "દર્શન દર્શન" એમ રટણ કરતો કરતો ફર્યા કરું, તો લોકો મને રણવગડાના રોઝ જેવો જ માની લ્યે. એટલે એ પણ ઠીક નથી પરંતુ, જ્યારે મને આપના દર્શનની એક તરફથી પ્યાસ લાગી છે. ત્યારે સામેથી દર્શન થવામાં ઉપર જણાવ્યા તેવા અનેક વિઘ્નોના ઢગ ખડા છે. તેથી મારી તાલાવેલી વધતી જાય છે. કેમકે -જેમ કોઇ માણસને અમૃત-રૂપી પીણું પીવાની તરસ લાગી હોય, અને તેના સામે ઝેરી પીણાનો કટોરો ધરવામાં આવે, તો તેની તરસ છીપે' છીપે નહીં, પણ ઉલટી વધુ જાગી ઉઠે. ૫

૯. દર્શનનું ફળ

તરસ ન આવે હો મરણ જીવન તણો સીઝે જો દરિસણ-કાજ.
દરિસણ દુર્લભ. સુ-લભ કૃપા થકી: આનન્દ-ઘન-મહારાજ.
અભિ૦ ૬

તરસ=તરસ તૃષા [illegible] મરણ-જીવન તણો=મરણ અને જીવનને-જન્મને સીઝે=સિદ્ધ થાય સફળ થાય પાર પડે દરિસણ-કાજ=દર્શન રૂપી કામ [illegible] સુ-લભ=સહેલું કૃપા=[illegible] આનન્દ-ઘન-મહા-રાજ=આનન્દના સમૂહ રૂપ [illegible] ૬

જો આપના દર્શન પામવા રૂપી કામ પાર પડે, તો મરણ અને જીવનની-જન્મ-મરણની તરસ ન લાગે. અથવા તેનો ત્રાસ ન રહે. જો કે આપનું દર્શન થવું તો ઘણું જ દુર્લભ છે તો પણ, શ્રી આનન્દઘનજી મહારાજ કહે છે. કે—આનન્દના જત્થા રૂપ આપ મહારાજની જો કૃપા થાય. તો એટલું જ પાછું તે મહેલું છે માટે હું આપની કૃપા મેળવવા જ મથી રહ્યો છું ૬

૨ ૭ સ્યા ર્થ·

મારગ સંચરું. રટનો કરું. અહીં પણ પરમાત્મા પ્રત્યે મોક્ષાશયથી જીવ પોતાની પરમાત્માના દર્શનની પ્યાસ જાહેર કરે છે

દર્શન શબ્દ ઘણા અર્થમાં વપરાતો જોવામાં આવે છે જેમકે -

દર્શન=૧ આંખથી જોવું ૨ પાંચ ઇન્દ્રિયો અને છઠ્ઠા મનની મદદથી પદાર્થના રહેલા સામાન્ય અંશનું જ્ઞાન કરવાનો આત્માના રહેલો **દર્શન ગુણ** ૩ તેને આવરનાર કર્મોના ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થયેલી **દર્શનલબ્ધિ.** ૪ તેની મદદથી સામાન્ય જાણવા રૂપનો **નિરાકાર ઉપયોગ.** ૫ મત. પંથ ધર્મસંસ્થા **જૈન દર્શનઃ બૌદ્ધદર્શન ન્યાયદર્શન વૈદિકદર્શનઃ ષડ્દર્શન** વિગેરે ૬ વિશ્વને જોવા જાણવાની જુદી જુદી દૃષ્ટિઓ ૭ દર્શન એટલે દેવ ગુરુ વિગેરે માન્ય અને પૂજ્ય વ્યક્તિને કે તેમની પ્રતિમા ફોટાઓ ચિત્ર વિગેરેને ભાવભક્તિથી **નજરે જોવા** અથવા મનથી તેમના વિચારોના અભ્યાસ કરવા. ૮ પ્રત્યક્ષ-પરોક્ષ [illegible] ૯ [illegible] ઉપરની શુદ્ધ શ્રદ્ધા તે દર્શનઃ **સમ્યગ્દર્શનઃ તત્ત્વદર્શન યથાર્થ શ્રદ્ધા** વિગેરે [illegible]

૧૦ [illegible] **દર્શન** [illegible]

[illegible]

લક્ષમાં રાખીને આ સ્તવનની રચના કરી છે એ ચારેયનું તાત્પર્ય લગભગ એક જ પ્રકારનું છે સમ્યગદર્શન પામવું કેટલું દુર્લભ છે? તે વિષયની **બોધિ દુર્લભ ભાવના** સમજાવી છે મનુષ્ય ભવ: આર્યક્ષેત્ર: આર્યકુળ: ઉચ્ચ વંશ: સંસ્કારી કુટુંબ. ધર્મની સમતા: શાસ્ત્ર સાંભળવાની ઇચ્છા: તેને માટેનો પ્રયત્ન: સાંભળ્યા પછી મનન: તેના ઉપર વિશ્વાસ: ગુરુનો પરિચય: પોતાના જીવનમાં તેનો અમલ કરવાની ઇચ્છા: અને તદ્યોગ્ય શકય પ્રયત્ન: વિગેરે ઘણી સામગ્રી મળવા છતાંય સમકિત પામવું ને ટકવું ઘણું દુર્લભ થઇ પડે છે

આગમવાદ: શબ્દનો અર્થ અહીં, માત્ર **જૈન આગમ** એટલો જ ન કરતાં **શબ્દ પ્રમાણ** કરવો. શબ્દ પ્રમાણની વ્યાખ્યામાં સમાતાં તમામ દર્શનનાં શાસ્ત્રો લેવાં. અને તેમાંથી ગુરુગમ વિના પરમાત્માના શુદ્ધ દર્શન પામવાની દુર્લભતા બતાવી છે **જૈન આગમ** અર્થ લઇએ, તો પણ 'તથા પ્રકારના ગુરુ મહારાજનો યોગ મેળવ્યા વિના તેમાંથી ખાસ રહસ્ય સમજાય નહીં હું હજી તેવા ગુરુનો પરિચય મેળવી શકયો નથી, એટલે ગુરુ મહારાજના માર્ગદર્શન વિના હું શાસ્ત્રો મારફત પણ આપનું દર્શન કરી શકતો નથી હજી પ્રાથમિક દશામાં રહેલો હું એટલો અશકત છું"

હેતુવાદમાં અનેક અભિપ્રાય ભેદોના પ્રતિપાદક જુદા જુદા **નયોને** આધારે, એક જ આગમમાં અનેક નયો પરસ્પર સંગત છતાં પરસ્પર વિરુદ્ધ હોય તેવા અભિપ્રાયો સામે લાવીને ખડા કરે છે તેવી સાચી વસ્તુસ્થિતિ છે એટલે તેમાંથી પણ આપનું દર્શન મેળવી શકવાની હજી મારી અશક્તિ છે આપના દર્શન વિના એ નયોની ગુંચ ઉકેલવી, તે હજી મારી શક્તિ બહારનું કામ છે છતાં, હું આપની કૃપા મેળવવા મથી રહ્યો છું એટલે એ એક જ ગૌરવ કે કહિયાગ એવું છે, કે મારા બધા રોગો ને મિટાવી દૂર કરી મને આપનું દર્શન સહેજમાં પ્રાપ્ત થઇ જાય, અને પછી તો મારા જન્મ મરણનો અંત આવીને મને તેમ પ્રાપ્ત થશે દર્શન પરમપદનો મોક્ષનું કારણ છે

૫. શ્રી સુ-મ તિ-ના થ-જિ ન-સ્ત વ નઃ

આત્મ સમર્પણનું સ્વરૂપ ત્રણ પ્રકારના આત્માઃ

૧. બહિરાત્મા ૨ અંતરાત્મા ૩. પરમાત્માઃ

સમ્યગ્દર્શન પામવાની ઈચ્છાવાળા જીવ આત્મવિકાસમાં ઉપયોગી આધ્યાત્મિક તત્ત્વોનો અધિગમ પ્રાપ્ત કરવાના પ્રયાસો કરે છે તે બાબત પ્રથમ સ્તવન સૂચવે છે. કપટ રહિત થઈ આતમ અરપણા પહેલા સ્તવનમાં જણાવી છે. આ સ્તવનમાં આત્મ અર્પણા કેમ કરવી? તે સ્પષ્ટ કરવામાં આવેલ છે.

[રાગઃ વસંતઃ કેદારો]

૧ પ્રભુ સ્તુતિ.

સુ-મતિ-ચરણ-કે-જ-આતમ-અરપણા
દરપણ જિમ અ-વિકાર, સુ-જ્ઞાનિ!
મતિ-તરપણઃ બહુ-સમ્મતઃ જાણિયે
પરિસરપણઃ સુ-વિચાર, સુ-જ્ઞાનિ! સુ૦ ૧

સુ મતિ=૧ સુમતિનાથ ભગવાન ૨ સારી મતિ સદ્બુદ્ધિ ચરણ= પગ [illegible] કે-જ=કમળ કે-પાણી જ=રત [illegible] સુમતિ-ચરણ-કે-જ [illegible] સુમતિનાથ પ્રભુના ચરણ કમળમાં દરપણ= [illegible] અ વિકાર=વિકાર રહિત મતિ-તરપણ [illegible] બહુ-સમ્મત-[illegible] [illegible] પરિસરપણ=[illegible] સુ-વિચાર=[illegible] સુ જ્ઞાનિ= [illegible] ૧

[illegible] સુમતિનાથ જિનેશ્વર [illegible] આત્માનું સમર્પણ [illegible] ૧

"ભ્રમણા રૂપી મતિનો દોષ ટળવાથી **સુમતિ**–સદ્બુદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે" એમ બતાવીને શ્લેષથી **સુમતિ** નામની સાર્થકતા જણાવી છે

૨. આત્માની ત્રણ અવસ્થા

ત્રિ–વિધ સ–કલ–તનુ–ધર–ગત આતમા,
બહિરા–ઽઽતમ ધુરિ ભેદ: સુ–જ્ઞાનિ!
બીજો અંતર–આતમા તીસરો
પરમા–ઽઽતમ અ–વિચ્છેદ: સુ–જ્ઞાનિ! સુ૦ ૨

ત્રિ–વિધ=ત્રણ પ્રકારનો **સ–કલ–તનુ–ધર–ગત**=સર્વ શરીરધારી પ્રાણીઓમાં રહેલો **તનુ–ધર**=શરીરધારી પ્રાણી **આતમા**=આત્મા, જીવ **બહિરા–ઽઽતમ**=બહિરાત્મા બાહ્ય આત્મા બાહ્ય દૃષ્ટિ પ્રધાન જીવન જીવનારો પ્રાણી **ધુરિ**=પહેલો **ભેદ**=પ્રકાર **અન્તર–આતમા**=અન્તરાત્મા અંદરના સુ–આશય પ્રધાન દૃષ્ટિથી જીવન જીવનારો પ્રાણી **તીસરો**=ત્રીજો **પરમા–ઽઽતમ**=પરમાત્મ–પારમાર્થિક સ્વરૂપનો આત્મા વિકસિત સર્વ સ્વગુણોથી દીપતો શ્રેષ્ઠ આત્મા **અ–વિચ્છેદ**=અખંડ: નિત્ય અવિનાશી ૨

સર્વ પ્રાણિમાત્રમાં રહેલો આત્મા ત્રણ અવસ્થામાં જોઇ શકાય છે. પહેલા પ્રકારની અવસ્થામાં રહેલા આત્માનું નામ **બહિરા–ઽઽત્મા**. બીજા પ્રકારની અવસ્થામાં રહેલા આત્માનુ નામ **અન્તરા–ઽઽત્મા** અને ત્રીજા પ્રકારની અવિનાશી અવસ્થામાં રહેલા આત્માનું નામ **પરમા–ઽઽત્મા** ૨

૧. બહિરા–ઽઽત્મા ૨. અને અન્તરા–ઽઽત્માની ઓળખાણો

આતમ–બુદ્ધે કાયા–દિક ગ્રહ્યો:
બહિરા–ઽઽતમ અઘ–રૂપ સુ–જ્ઞાનિ!
કાયા–દિકનો હો સાખિ–ધર રહ્યો
અન્તર–આતમ–રૂપ. સુ–જ્ઞાનિ! સુ૦ ૩

આતમ–બુદ્ધે=[illegible] બુદ્ધિથી "પોતે છે" અને "પોતાના છે"

એવી બુદ્ધિથી કાયા-ઽઽદિક=શરીર: કુટુંબ: મિલ્કત વિગેરેને
ગ્રહ્યો=જાણ્યો અઘ-રૂપ=પાપરૂપ દોષરૂપ સાખિ-ધર=સાક્ષિ-
દાર રૂપ તટસ્થ ૩

૧ "શરીર વિગેરે જ પોતે છે." અથવા "એ સર્વ પોતાના છે." એવી રીતે "આત્મા" અથવા "આત્માના" એમ જાણવું. તે દોષ રૂપ બહિરા-ઽઽત્મા કહેવાય. અને ૨ શરીરાદિક તથા તેની સર્વ પ્રવૃત્તિઓમાંથી પોતાપણાની બુદ્ધિ ખેંચી લઇ, માત્ર, તેની સર્વ હિલચાલોમાં સાક્ષિ રૂપે જ રહે. એવી અવસ્થાવાળો આત્મા: તે અન્તરા-ઽઽત્મા કહેવાય. ૩

૩ પરમાત્મા અવસ્થાની ઓળખાણ

"જ્ઞાના-ઽઽનન્દે હો પૂરણ: પાવનો
વર્જિત-સ-કલ-ઉપાધ: સુ-જ્ઞાનિ !
અતીન્દ્રિય ગુણ-ગણ-મણિ-આગરુ."
એમ પરમા-ઽઽતમ સાધ. સુ-જ્ઞાનિ ! સુ૦ ૪

જ્ઞાના-ઽઽનન્દે=જ્ઞાનના આનન્દથી પૂરણ=ભરપૂર પાવનો=પરમ પવિત્ર વર્જિત=રહિત સ-કલ-ઉપાધ=કર્માદિક સર્વ ઉપાધિઓ વર્જિત-સ-કલ-ઉપાધ=કર્માદિક સર્વ ઉપાધિઓથી રહિત અતીન્દ્રિય-ઇન્દ્રિયોને અગોચર ગુણ-ગણ-મણિ-આગર=ગુણોના સમૂહ રૂપ રત્નોની ખાણ, ગણ=સમૂહ આગર=[illegible] ખાણ, એમ=એ રીતે સાધ=[illegible] ૪

જ્ઞાનના આનન્દથી પૂરેપૂરો ભરપૂર પરમ પવિત્ર કર્માદિક સર્વ ઉપાધિઓથી રહિત ઇન્દ્રિયાતીત [illegible] ગુણોના સમૂહ રૂપી રત્નોની ખાણ [illegible] ૪

ssત્મા બને છે અને જ્યારે તે પૂર્ણ યોગી થઈને પોતાના આત્મામાં જ લીન થઈ જાય છે, અને તેના સઘળા ગુણો પ્રકાશી ઊઠે છે, ત્યારે તે જ આત્મા અઢાર દોષ રહિત **પરમા-ssત્મા** બની જાય છે અઢાર દોષ **શ્રી મલ્લીનાથ ભગવાનના** સ્તવનમા આગળ બતાવેલા છે

જ્યાં સુધી આત્મા બહિરાત્મ ભાવથી ઘેરાયેલો હોય છે, ત્યાં સુધી તેને આગળ વધવા સારુ નિર્દોષ વીતરાગ પ્રભુનુ આલમ્બન લેવુ જ પડે છે અને પોતેજ અતરાત્મભાવમાં સ્થિર થઈને પોતે જ પરમા-ssત્મા બને છે

"પરમ બ્રહ્મ રૂપ કોઈ પરમાત્મા જુદા છે અને તેને પોતે સમર્પિત થાય છે" એ રીતે આત્મસમર્પણ જૈનદર્શનને માન્ય નથી પરતુ, જે આત્માઓ પોતાનુ પરમાત્મ સ્વરૂપ પામ્યા હોય છે, તેઓનુ શરૂઆતમા અવલમ્બન લઈ, જે આત્મા પોતે જ પરમાત્મરૂપ બની જાય છે, તે પોતે પોતાને જ સમર્પિત થાય છે પ્રથમ વીતરાગદેવને સમર્પણ થવાથી પોતે જ વીતરાગ પરમાત્મરૂપ બને છે એમ પોતે પોતાને જ સમર્પિત થાય છે

આમ **મોક્ષાશયી** જીવ અધ્યાત્મ માર્ગમાં પ્રવેશ કરતાં કરતાં તેના સ્વરૂપોનો અધિગમ કરે છે-બોધ પ્રાપ્ત કરવા માંડે છે

ચરણ, અરપણ, દરપણ, તરપણ, પરિસરપણ વિગેરે અનુપ્રાસોમય શબ્દોનો ઉપયોગ કરીને કવિત્વ શક્તિનો સ્તવનાકર મહાત્માએ પરિચય આપ્યો છે

૬. શ્રી. પદ્મ-પ્રભ-જિન-સ્તવન

એક જ આત્માની બહિરા-ssત્મા: અને પરમા-ssત્મા એ બે અવસ્થા વચ્ચેના ભેદના કારણની શોધ:

[illegible] આત્મા પોતે જ અન્તરાત્મા રૂપ થઈ [illegible] છે એમ એક જ આત્માની ત્રણ અવસ્થા [illegible]

રાગ સિંધુરો "આદલિયા! મદેરો હૈજે માગ કંથને." એ દેશી.

૧. આંતરું પડવાનું કારણ કર્મ:

"પદ્મ-પ્રભ-જિન!" તુઝ મુઝ આંતરું રે
કિમ ભાંજે ભગવન્ત?
કર્મ વિપાકે કારણ જોઇને, રે
કોઇ કહે મતિમન્ત પદ્મ૦ ૧

આંતરું=અંતર વચગાળો ભાંજે=ભાંગે કર્મ-વિપાકે=કર્મોના વિપાકો ઉપરથી કર્મોના ફળો ઉપરથી કોઇ-કેઇ=કેટલાક ઘણા મતિમન્ત=બુદ્ધિશાળી

હે પદ્મ-પ્રભ-જિનેશ્વર દેવ! બહિરાત્મ અવસ્થામાં રહેલા મારી અને પરમાત્મ અવસ્થામાં રહેલી આપની-અથવા મારા પોતાના પરમાત્મ સ્વરૂપની-વચ્ચેનું જે અંતર છે, તે શી રીતે તુટી શકે? અન્વય અને વ્યતિરેકની મદદથી કર્મોના ફળો જોઇને, તે ઉપરથી કર્મોને તમારી અને મારી વચ્ચે આંતરું પડવાના કારણ તરીકે હોવાનું ઘણા જ્ઞાની-બુદ્ધિશાળી લોકો કહે છે. ૧

'આ [illegible] આપની [illegible] આંતરું ભાંગી [illegible] આનન્દ [illegible] સ્વરૂપ [illegible] પૂર્ણ [illegible] પદ્મ [illegible] નિર્લેપ આત્મા આપની [illegible] પદ્મપ્રભ-[illegible] નિર્લેપપણાથી પદ્મપ્રભ-[illegible]

૨ કર્મના ભેદો

પયઇ ઠિઇ અણુભાગ પ્રદેશથી રે
મૂળ ઉત્તર બહુ-ભેદ.
ઘાતી અઘાતી હો બન્ધોદય ઉદીરણા રે
સત્તા કર્મ-વિચ્છેદ પદ્મ૦ ૨

પયઇ=પ્રકૃતિ [illegible]
ઠિઇ=સ્થિતિ [illegible]

છેવટે **મોક્ષ:** છે. **સંસારયોગ્યતા:** અને **મોક્ષ યોગ્યતા:** એ બે સ્વભાવો જીવમાં હોય છે. તેમાંથી જ એક સ્વભાવ પ્રગટ થાય, ત્યારે બીજો સ્વભાવ તિરોહિત હોય છે-આવિર્ભાવ· તિરોભાવ: એ બે પણ પર્યાયો છે. અભવ્ય જીવમાં **સંસાર યોગ્યતા** એક જ સ્વભાવ હોય છે. કયા જીવનો બેમાંથી કયો સ્વભાવ ક્યારે પ્રગટ થાય? તેનો આધાર તે તે જીવની **તથાભવ્યતા** ઉપર હોય છે. તે પ્રમાણે વેલામોડા **મોક્ષમાં** જવાય જ છે. ૫

आत्मा तद्-ऽन्य-संयोगात्संसारी, तद्-वियोगतः।
स एव मुक्तः-एतौ च तत्-स्वाभाव्यात्, तयोस्तथा ॥ ६ ॥
अन्यतोऽनुग्रहोप्यत्र तत्स्वाभाव्य-निबन्धनः। योग-बिन्दु.

અર્થ "આત્મા પોતાના શિવાયના બીજા પદાર્થના સંયોગથી **સંસારી** કહેવાય છે.

અને તે બીજો પદાર્થ છુટો પડી જવાથી તે આત્માજ **મુક્ત** કહેવાય છે

એ સંયોગ અને વિયોગ **આત્માના સ્વભાવથી થાય છે.**

આ ઠેકાણે તે સંયોગ અને વિયોગમા બીજા [ઇશ્વરાદિક] તરફની કૃપાને પણ જો કારણભૂત માનવામા આવે, તો તેમા પણ, કૃપા કરવાના સ્વભાવને જ કારણભૂત માનવો પડે"

એમ પણ બીજાનો સ્વભાવ માનવા કરતા, આત્માના એ બે સ્વભાવો માનવામા શી હરકત છે?"

૮ અન્તર ભાંગવાનું ફળ

તુઝ-મુઝ અન્તર-અન્તર ભાંજશે, રે વાજશે મઙ્ગલ-તૂર,
જીવ-સરોવર અતિશય વાધશે, રે "આનન્દ-ઘન" રસ-પૂર.
પદ્મ૦ ૬

અન્તર=અન્તરનુ અન્તર=આંતરુ ભાંજશે=ભાંગશે વાજશે=વાગશે તૂર=વાજા મઙ્ગલ-તૂર=માંગલિક વાજા જીવ-સરોવર=જીવરૂપી તળાવ અતિશય=ખુબ વાધશે=વધી જશે આનન્દ-ઘન-રસ-પૂર=આનંદના ભંડાર રૂપ રસ-પાણીના પૂરથી ૬

મોક્ષાશ્રી જીવ અથવા આનન્દઘનજી મહારાજ કહે છે કેઃ– મારી અને આપની વચ્ચેનું અંદરનું આંતરું ગુણકરણે કરીને ભાંગી જશે, ને આપણે બન્નેય સંપૂર્ણપણે સરખા થઈશુ–એકાકાર થઇશુ–એક બીજાને મળીશુ, ત્યારે મંગળ વાજાં વાગી રહેશે, અને તે જ સમયે આનંદથી ઉછળતા–પૂર્ણ સ્વગુણ વિકાસ રૂપ રસના–પાણીના–પૂર આવવાથી જીવરૂપી સરોવર ખૂબ ખૂબ વૃદ્ધિ પામશે–હેલે ચઢશે. મારો આત્મા પૂર્ણ આનન્દમાં મગ્ન થશે. ૬

શબ્દાર્થ

બહિરાત્મભાવ અને પરમાત્મભાવ વચ્ચે આંતરું પાડનાર કર્મનું સ્વરૂપ આ સ્તવનમાં બતાવેલું છે. કોઈ પણ આધ્યાત્મિક તત્ત્વજ્ઞાનમાં કર્મનું જ્ઞાન અનિવાર્ય રીતે કરવું જ પડે છે. આત્મા અને કર્મના સંબંધના જ્ઞાન વિના કોઈ પણ પ્રકારના તત્ત્વજ્ઞાનનું જ્ઞાન અધૂરું જ રહે છે.

કર્મ-વિપાક=પૂર્વે બાંધેલા કર્મોના ફળોને ભોગવવા પડે છે, તે કર્મ વિપાક કહેવાય છે. કર્મો પોતાનો વિપાક ચાર રીતે બતાવે છેઃ ૧ પ્રકૃતિ રૂપે ૨ સ્થિતિ રૂપે ૩ રસ રૂપે ૪ પ્રદેશ રૂપે

પ્રકૃતિ=જુદા જુદા ફળો બતાવવા રૂપ કર્મના સ્વભાવનું નિયમન

સ્થિતિ=આત્મા સાથે કર્મોને બાંધી રાખવાના કાળનું નિયમન

અનુભાગ=પ્રકૃતિ અનુસાર મળતું [illegible] મંદ તીવ્ર–[illegible], તીવ્ર [illegible] નિયમન તે રસ. અનુભાગ [illegible]

પ્રદેશ [illegible] નિયમન

[illegible]

[illegible]

માન્યતાએ તેમ જૈન દર્શનની માન્યતાથી આત્મા અને કર્મો નો સંબધ પણ અનાદિ કાળથી છે

મહા મહા વિદ્વાન પુરુષોએ પૂર્વોદ્ધૃત **કર્મગ્રન્થ, પંચસંગ્રહ. કર્મપ્રકૃતિ** વિગેરે મોટા ગ્રન્થોની રચનાથી આત્મા અને કર્મો વિષે ઘણુ ઘણું કહ્યુ છે તથા આતરુ ભાગવાના પણ ઘણા સુદર અગો-શ્રુતાગોમા જણાવ્યા છે, અથવા "શ્રુતજ્ઞાનના અગરૂપ કર્મ-ગ્રન્થાદિકમા બતાવ્યા છે" એવો અર્થ પણ થશે

કર્મરૂપી અદરનુ-બહાર ન જણાતુ-આંતરુ ભાંગતાની સાથે જ આત્મા કર્મોથી મુકત થઇ, પોતાના સમગ્ર ગુણો પ્રગટ કરીને આનદમય બની જાય છે

મોક્ષાશયી જીવને પોતાનામા અને પરમાત્મામાં ભેદ ભાસતો થાય છે, તેના કારણની શોધમા પડે છે અને તેને દૂર કરવા તાલાવેલી એવે છે એ તાલાવેલીનુ આખરી પરિણામ મોક્ષ છે

"કર્મના યોગે જ **બહિરાત્મા** અને **પરમાત્મા,** એવા ભેદ પડે છે" એ વાત આ સ્તવન ઉપરથી સ્પષ્ટ સિદ્ધ થાય છે "કર્મથી સસાર છે એ વાત મિથ્યાત્વ છે" એ વાત જો એકાંતથી જો કહેવાતી હોય, તો તે આ સ્તવનથી ખોટી ઠરે છે આત્માને પરમાત્મા બનતો રોકવામા કર્મ કારણ ન હોત, તો આજે દરેક આત્મા મોક્ષ સ્વરૂપમાં હોત પણ સસારમાં છે, તે જ સાબીત કરે છે, કે-"કર્મ છે, અને તે મોક્ષ પ્રાપ્તિમા રોકાવટ કરે છે" એક આત્માની બહિરાત્મભાવ અને પરમાત્મભાવઃ એ બે અવસ્થા વચ્ચેના ભેદનુ કારણ-અન્વય અને વ્યતિરેકઃ એમ બન્નેય રીતે વિચારી જોતા કર્મ ઠરે છે 'કર્મનો એક પણ કણ હોય, ત્યા સુધી આત્મા સંપૂર્ણ મુક્ત નથી અને એક પણ કણ ન હોય, તે [illegible] પણ સંસારી નથી" એ નક્કી છે

બીજી અપેક્ષાએ-કર્મને ગૌણ ગણીને આત્માના સમગ્ર [illegible] [illegible] [illegible] માનવામા આવે, તે પણ યોગ્ય છે

અન્યદર્શનોમાં "જમરાજાના ચિત્ર અને વિચિત્ર નામના બે મુનિમો પાસે મોટા મોટા ચોપડા હોય છે. તેમાં દરેક જીવનાં સુકૃત્યો અને દુષ્કૃત્યોની નોંધ રહે છે" એમ કહેવાય છે પરન્તુ **કર્મગ્રન્થઃ પંચસંગ્રહઃ કર્મપ્રકૃતિઃ** વિગેરે રૂપે એ વિગતવાર ચોપડા કેમ જાણે જૈનાચાર્યો પાસે આવેલા હોય! તે રીતે આજે પણ કર્મની અતિ વિસ્તૃત વિગતવાર માહિતી આપનારા એ મહાન ગ્રન્થો વિદ્યમાન છે. આપણા દેશમાં જ રહેલી ઘણી બાબતોનું આજે આપણને અજ્ઞાન હોય છે. તેમાં વળી આજે બહારના પદાર્થો વિદેશી ગ્રન્થોથી જાણવાની બાબતનો વધારો થવાથી વધારે અજ્ઞાનતામાં ઉમેરો થયો છે.

૭. શ્રી-સુ-પાર્શ્વ-જિન-સ્તવન.

વિવિધ સ્વરૂપ-સૂચક અનેક નામે પરમાત્મા તરફ પ્રીતિ-ભક્તિ

[illegible]

રાગ-સારંગ: મલ્હાર:-લલનાની દેશી

"શ્રી-સુ પાર્શ્વ-જિન" વંદિએ, સુખ-સંપત્તિના હેતુઃ લલના
શાન્ત-સુધારસ-જલ-નિધિઃ ભવ-સાગરમાં સેતુઃ લલના.
શ્રી સુ૦ ૧

સાત-મહા-ભય ટાળતો, સપ્તમ-જિન-વર-દેવ, લલના.
સાવધાન-મનસા કરી ધારો જિન-પદ-સેવ લલના.
શ્રી સુ૦ ૨

શિવ શંકર જગદીશ્વર ચિદાનંદ ભગવાન લલના
જિન અરિહા તીર્થંકરઃ જ્યોતિ-સ્વરૂપ અસમાનઃ લલના
શ્રી સુ૦ ૩

હૃષિકેશ=ઇન્દ્રિયોના સ્વામિ, ઇન્દ્રિયો ઉપર કાબૂ કરી ચૂકેલ
હૃષિક=ઇન્દ્રિય **ઇશ**=સ્વામી **જગન્નાથ**=જગતના નાથ, સ્વામિ
અઘ-હર=પાપ હર પાપનો નાશ કરનારા **અઘ-મોચન**=
પાપથી છૂટેલા અથવા પાપથી છોડાવનારા **ધણી**=માલિક, સ્વામિ
મુક્તિ=મુક્તિમય **પરમ-પદ**=ઊંચામા ઊંચુ પદ-મોક્ષ-મય
સાથ=દરેકને મુશ્કેલીમા સાથ આપનાર ૭

અભિધા=નામ **અનુભવ-ગમ્ય-વિચાર**=અનુભવથી સમજી
શકાય તેમ છે, વિચાર જેના-અર્થ જેના **કરે**=૧ હાથમાં ૨ કરે
આનંદ-ઘન-અવતાર=આનંદ ઘનમય મોક્ષમા ઉત્પત્તિ ૮

સુખ અને સંપત્તિ આપનારા: શાન્ત રસ રૂપી અમૃતના સમુદ્ર. સંસારરૂપી સમુદ્ર ઉપર પૂલ સમાન: સાત મહા ભયનો નાશ કરનારા. એવા સાતમા જિનેશ્વર દેવ શ્રી **સુપાર્શ્વનાથ** પ્રભુને વંદન કરો, અને જગતું મન એકાગ્ર કરીને તે જિનેશ્વર પ્રભુનાં ચરણ કમળની સેવા કરવાનું ધારણ કરો–તેમની સેવા કરો. ૧–૨

શિવ. શંકર: જગદીશ્વર: ચિદાનન્દ: ભગવાન જિન: અરિહા: તીર્થંકર: જ્યોતિસ્વરૂપ: અસમાન–અસમાન: ૩. અલખ. નિરંજન. વત્સલ. સકલ–જંતુ–વિશ્રામ: અભય–દાન–દાતા: પૂરણ: આતમ-રામ પૂરણ–આતમ–રામ. ૪. વીત-રાગ: મદ-રહિત: –નિર્મલ કલ્પના-રહિત–નિર્વિકલ્પ. રતિ-રહિત–ગત-રતિ: અ-રતિ-રહિત –અન-રતિ ભય-રહિત–નિર્ભય: શોક-રહિત–વીત-શોક: નિદ્રા-રહિત–અનિદ્ર. તન્દ્રા-રહિત–અ-તન્દ્ર. દુર્દશારહિત–અ-દુર્દશ: અ-બાધિત–યોગ ૫. પરમ–પુરુષ. પરમાત્મા: પરમેશ્વર: પ્રધાન: પરમ–પદાર્થ પરમેષ્ઠિ: પરમદેવ પ્રમાણ–પર–માન: ૬ વિધિ વિરંચિ: વિશ્વંભર: હૃષિકેશ જગન્નાથ: અઘ-હર અઘ-મોચન: ધણી: મુક્તિ: પરમ-પદ સાથ: ૭

એમ તેને પરમ આત્મા અનેક નામો ધારણ કરે છે–પરમાત્માના અનેક

નામો છે. એ નામોનો અર્થ અનુભવથીજ સમજી શકાય તેવો છે. આ નામોનો વિચાર અનુભવ કરીને જે જાણી શકે, તેના હાથમાંજ આનંદ-ઘનમાં-મોક્ષમાં-અવતાર છે. અથવા તે મોક્ષમાં અવતાર કરી શકે છે.

આ નામોને તત્ત્વસંવેદન જ્ઞાન-જેનું બીજું નામ અનુભવ જ્ઞાન છે. તે જ્ઞાન વરે એટલે જાણે અનુભવ કરીને સાક્ષાત્ પરમાત્મપણાને જાણે છે, તે જીવ જરૂર મોક્ષમાં પોતાનો અવતાર કરે છે ૮

સેતુ એટલે પાજ તેની બન્નેય બાજુઓ સુરક્ષિત હોય, તો જ તેના ઉપર ચાલી શકાય સુ-પાર્શ્વ=બન્નેય તરફ સારી બાજુઓ એમ જણાવીને 'સાથો સુ=પાર્શ્વ-નામ સાર્થક વસ્તુ જણાવ્યું" તથા "તે પ્રભુ સાત [illegible] [illegible] [illegible] આતમા" એમ કહી સમગ્ર શબ્દની સાર્થકતા જણાવી [illegible].

:

અનુભવગમ્ય વિચાર અનુભવ જ્ઞાનઃ શબ્દનો અર્થ જૈન શાસ્ત્રમા-૧૨ મે ગુણસ્થાનકે પ્રાપ્ત થતી દશા એમ મુખ્યપણે કરવામા આવેલ છે અને તેનુ બીજુ નામ **તત્ત્વસંવેદન** જ્ઞાન પણ છે લૌકિક દાખલા પ્રમાણે-**મીઠાઇ** શબ્દનો અર્થ-બાળક મીઠા પકવાન્ન સમજે છે તેને **વિષય પ્રતિભાસ** જ્ઞાન થયું કહેવાય જાતે દરેક મીઠાઇ ઓળખવીઃ જાણવીઃ તેની વિગતવાર સમજ મેળવવી તે **સ્વરૂપ જ્ઞાન** કહેવાય અને મીઠાઇ જાતે ખાઇને તેનો રસાસ્વાદ ચાખવોઃ અનુભવવોઃ તે **તત્ત્વસંવેદન** જ્ઞાન કહેવાય બીજું નામ **પ્રાતિભજ્ઞાન** પણ છે

આ પ્રમાણે-૧ આત્માની સામાન્ય ઓળખઃ ૨ તેનુ શાસ્ત્રોની મદદથી તથા પોતાના ક્ષયોપશમવિશેષથી વિસ્તૃત હકીકત જાણવી· ૩ આત્માના જ્ઞાનાદિક સાક્ષાત્ ગુણોનો અનુભવ કરવોઃ તેના સુખનો રસાસ્વાદ લેવો· તે અનુક્રમે-આત્મા શબ્દના-૧. **વિષયપ્રતિભાસ જ્ઞાનઃ ૨. સ્વરૂપ જ્ઞાન ૩. અનુભવ જ્ઞાનઃ** એ ત્રણ પ્રકારના પારમાર્થિક જ્ઞાન કહેવાય છે.

પરમાત્મભાવની પ્રાપ્તિ તો હજી દૂર છે, છતાં પરમાત્મભાવ પ્રાપ્ત કરવાને ઇચ્છતા આત્માએ પરમાત્માને ધ્યેય તરીકે આદર્શ તરીકેઃ પોતાની સામે કાયમ રાખવાજ જોઇએ "તે ખાતર" તેનુ સ્મરણ· ચિંતનઃ સેવા ભક્તિ· તથા તેમના પ્રતિમા· નામ· તથા તેમની સાથે સંબંધ ધરાવતા બીજા પદાર્થો કે જે તેમનુ સ્મરણ કરાવે· તેમને પરમાત્મભાવની પ્રાપ્તિમાં સહાયક થયા હોય· સર્વ તરફ પૂજ્યતા સેવા ભક્તિ વિગેરેથી સાન્નિધ્ય રાખવાથી પોતે પણ તન્મયતાને યોગે પરમાત્મા થઇ શકશે" એમ સમજીને સાધક દરેક સંયોગોમાં પરમાત્માનુ સાન્નિધ્ય રાખ્યે જાય છે એટલાજ માટે-શાસ્ત્રોમાં-સાધકોની દિનચર્યામા-પક્ષ અને માસિક ચર્યામાં-પર્વ દિવસોની ચર્યામા-સાત ચૈત્ય વંદનાઓ. નાના મોટા ઉત્સવોઃ મહાપૂજાઓ રથયાત્રાઓ· તીર્થયાત્રાઓ· જઘન્ય· મધ્યમ· ઉત્કૃષ્ટઃ ભેદે સદા પ્રચલિત રહે, માટે ધાર્મિક જીવન સાથે સહેતુક યોજી વણી લેવામા આવલી છે

સુહુમ-નિગોદે ન દેખિયો. સખિ૦
બાદર અતિહિ વિશેષ. સખિ૦
પુઢવી-આઉ ન લેખિયો, સખિ૦
તેઉ-વાઉ ન લેશ. સખિ૦ ચન્દ્ર૦ ૨

સૂક્ષ્મ=બારીક ઘણા ભેગા થવાથી યે ન દેખાય તેવા શરીરવાળા જીવો **નિગોદ**=સાધારણ વનસ્પતિકાય નામનો જીવરાશિ **બાદર**=સ્થૂલ, ઘણા ભેગા થવાથી દેખાય તેવા શરીરવાળા જીવો **અતિહિ**=અત્યન્ત **વિશેષ**=વધારે **પુઢવી**=પૃથ્વીકાય **આઉ**=અપ્કાય **લેખિયો**=જોયો **તેઉ**=તેઉકાય, અગ્નિકાય **વાઉ**=વાયુકાય **લેશ**=જરાય. ૨

સર્વ જીવો કરતાં અત્યંત વિશેષ એટલે અનન્ત ગુણા એવા **સૂક્ષ્મ** તથા **બાદર નિગોદ**માં મેં તે પ્રભુને દેખ્યાજ નથી. **પૃથ્વીકાયઃ અપ્કાયઃ તેઉકાયઃ** અને **વાયુકાયઃમાં** પણ મેં લેશમાત્ર તેને જોયા નથી. માટે હે સખી! હવે મને જોવા દે રે! જોવા દે!! ૨

વનસ્પતિ અતિ-ઘણ-દિહા સખિ૦
દીઠો નહીં દેદાર. સખિ૦
બિ-તિ-ચઉરિંદિય-જલ-લીહા. સખિ૦
ગત-સન્નિ પણ-ધાર. સખિ૦ ચન્દ્ર૦ ૩

ઘણ=ઘણા, **દીહા**=દિવસો **દેદાર**=સુંદર ચહેરો રૂપાળું મુખ **બિ**=બેઇન્દ્રિય. **તિ**=તેઇન્દ્રિય **ચઉ**=**ચઉરિન્દ્રિય** **જળ-લીહા**=પાણી પીનારા પાણી ચાટનારા-જળચર પ્રાણીઓ **ગત-સન્ની**=અસંજ્ઞિ. **પણ**=પચેન્દ્રિય **ધાર**=ધારણ કરનાર પાચ ઇન્દ્રિયોવાળા

પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયમાં ઘણા દિવસ રહેતી વખતે પણ ત્યાંયે એ પ્રભુના મનમોહક દેદાર હું જોઈ શકેલ નથી. બે ઇન્દ્રિયઃ તે ઇન્દ્રિયઃ ચઉરિન્દ્રિયઃ અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયો વિગેરેમાંઃ ગર્ભજ જળચર

વિગેરેમાંઃ પણ જોઇ શકાયેલ નથી [ઉપલક્ષણથી સ્થળચરઃ ખેચરઃ પણ સમજવાઃ] માટે સખિ ! હવે તો મને જોવા દે રે, જોવા દે ! ૩

સુર-તિરિ-નિરય-નિવાસમાં સખિ૦
મનુ-જ અના-ऽऽरज સાથ સખિ૦
અ-પજ્જત્તા પ્રતિભાસમાં સખિ૦
ચતુર ન ચઢિયો હાથ. સખિ૦ ચન્દ્ર૦ ૪

સુર=દેવ **તિરિ**=તિર્યંચ **નિરય**=નારક **નિવાસમાં**=રહેઠાણમા **અના-ऽऽરજ-સાથ**=જંગલી અનાર્યના ટોળામા **અ-પજ્જત્તા**=અપર્યાપ્ત અવસ્થામા **પ્રતિભાસમાં**=સ્પષ્ટ સમજવાળી પર્યાપ્ત અવસ્થામા **ચતુર**=સલચામણી ચતુરાઈવાળો **ન ચઢિયો હાથ**=હાથમાં ન આવ્યો, નજરમા ન ચડ્યો, જોવામાં ન આવ્યો ૪

દેવઃ તિર્યંચઃ અને નારકોઃના નિવાસમાં અને અનાર્ય મનુષ્યના ટોળામાં હું રહતો, ત્યારે પણ, વળી અપર્યાપ્ત અવસ્થામાંઃ તથા પ્રતિભાસરૂપ-પર્યાપ્ત અવસ્થામાંઃ પણ એ ચતુર મારે હાથ ત્યા આવેલો નથી-હું તેને જોઇ શકેલ નથી. માટે હે સખિ ! હવે મને જોવા દે રે ! જોવા દે ! ! કેમકે-હવે મને ખરી તક મળી છે. ૪

ઇમ અનેક-થળ જાણીએ, સખિ૦
દર્શન-વિણું જિન-દેવ. સખિ૦
આગમથી મત જાણીએ. સખિ૦
કીજે નિર્મલ-સેવ. સખિ૦ ચન્દ્ર૦ ૫

થળ=સ્થળ **દર્શન-વીણુ**=દર્શન વિના **કીજે**=કરવી **મત**=વિચાર ૫

એમ-શ્રી જિનેશ્વરદેવના દર્શન વગર અનેક સ્થળે પસાર થયેલ છું, તે તું જાણી લે. આ વિચાર આગમમાંથી જાણવા મળે છે. હવે તો તેમની નિર્મળ સેવા કરી લઇએ. માટે સખિ ! હવે મને જોવા દે રે ! જોવા દે ! !

અતરગ આત્મજ્ઞાન થાય છે, તેનુ નામ જ **વેદ્યસંવેદ્ય પદની પ્રાપ્તિ** કહેવાય છે સસારમા લોલુપતાનો અભાવ થાય છે જાગ્રત્ દશા પ્રાપ્ત થાય છે આત્મભાવ અને પરભાવની વ્હેંચણી થતી હોવાથી, વિવેક દૃષ્ટિ ખુલ્લી ગઇ હોય છે. આત્માઃ અને આત્માના દર્શન જ્ઞાનઃ ચારિત્રાદિક· નિર્મળ ગુણ વિનાના સર્વ ભૌતિક-પર તત્ત્વો· તુચ્છ લાગે છે વિનાશીઃ અસત્ઃ અને તેથી જ સર્વથા ત્યાગ કરવા યોગ્ય ભાસે છે ઇન્દ્રિયોથી ભોગવાતુ સુખ· અને તેના સાધનોઃ પરિણામે દુઃખકર ઇન્દ્ર ધનુષ્યના રંગ જેવા-માત્ર આભાસિક જ ભાસે છે વર્તમાનમા દુ ખકરઃ અને ભવિષ્યમાં પણ દુઃખની પરંપરા વધારનારઃ હોવાથી સર્વથા અનર્થ કરનાર ભાસે છે ત્યારે, આત્મસુખ પોતાનુઃ આત્મીયઃ હોય, તેમ તેનો આનંદ તેને સહજ ભાસતો હોય છે આથી જ શમ· સવેગઃ નિર્વેદ. અનુકપાઃ અને આસ્તિક્યઃ લક્ષણો રૂપે સમ્યગ્દર્શનગુણ સહજ રીતે જ પ્રગટે છે જરા સૂક્ષ્મ વિચારણાથી તેના જીવનમા ડોકિયુ કરનાર અન્ય જીવને પણ એ લક્ષણો જણાઇ આવે છે, અને તેના ઉપરથી તે જીવની સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તિ સમજી શકાય છે

તેના આત્મામાં અરિહંત દેવ ત્યાગી ગુરુઃ તથા નવતત્ત્વમય હેયોપાદેય-તત્ત્વવ્યવસ્થાથી ભરપૂર રત્નત્રયીમય ધર્મ તરફ સહજ રીતે જ સદ્ભાવ વધી જાય છે-સર્વત્ર તેને જ જોતો થઇ જાય છે. તેનાથી અનુકૂળ· અને પ્રતિકૂળ· શુ હોઇ શકે? તે જાતનુ પૃથક્કરણ સહજ રીતે જ તેની બુદ્ધિ કરતી થઇ જાય છેઃ શાસ્ત્ર-શૈલીથી સગત· અને અસગતઃ શું હોઇ શકે? તે શક્તિ પણ તેને પ્રાપ્ત થઇ જાય છે સદા શાંત રસ તે ઝીલે છે ઘટમાં એક જાતનો પ્રકાશ માલૂમ પડે છે એ પ્રકાશ તેને સસારથી દૂર રાખતોઃ અને આત્મા અને તેના વિકાસના સાધનો તરફ પ્રેરતોઃ હોય છે જેને પ્રતાપે, સર્વસ્વને ભોગે પણ પ્રભાવક થવાની વૃત્તિ સુધી તે પહોચી જાય છે આત્મવિકાસના સાધનોની રક્ષા પ્રાણને ભોગે પણ કરવાની વૃત્તિ ધરાવતો થાય છે, તેનો પક્ષપાતી-**પ્રાણાયા-**

મયોગ ધારી–બને છે લોક–લોકોત્તર મિથ્યાભાવોથી નિવૃત્ત થાય છે. ને ગુરૂ પરંપરાથી આવેલા શાસ્ત્રસિદ્ધ પદાર્થોમા તેની વૃત્તિ દૃઢ થાય છે

ત્રણ યોગ· અપુનર્બંધક જીવને **શ્રુતજ્ઞાન યોગાવંચક** હોય છે. અને **સમ્યગ્દૃષ્ટિ** જીવને **સૂક્ષ્મબોધ યોગાવંચક** હોય છે પ્રવૃત્તિ–નિવૃત્તિ રૂપ **ક્રિયા–ડ–વંચક યોગ: સમ્ક્ત્વવંત:** અને **દેશવિરતિ·** જીવને પણ હોય છે પરંતુ પ્રબળ ક્રિયા–ડ–વંચક યોગ ૬ઠ્ઠા ગુણસ્થાનકથી ૧૨મા ગુણસ્થાનક સુધી ચડતા ચડતા ક્રમનો પ્રાપ્ત થાય છે તેમા પ્રથમ પ્રથમનો યોગ **ક્રિયા-ડ વંચક** હોય છે, અને તેનાથી મળતુ ફળ, તે ઉત્તરોત્તર **ફળા-ડ-વંચક યોગ** હોય છે એમ **ક્રિયાવંચક** અને **ફળાવંચકની** પરંપરા ચાલતી હોય છે

એ બધા **સાપેક્ષ ફળાવંચક** યોગો કહેવાય છે અપ્રમત્ત દશાથી માંડીને, તે સામર્થ્યયોગ· અસંગાનુષ્ઠાન: તત્ત્વસંવેદનજ્ઞાન: અનુભવ જ્ઞાન: શુક્લ ધ્યાન. ક્ષપક શ્રેણી· વૃત્તિ સંક્ષેપ. ધર્મસન્યાસ યોગ: નિર્વિકલ્પક દશા: શુદ્ધ ઉપયોગ· અસંપ્રજ્ઞાત યોગ: વીતરાગ દશા: વિગેરે નામોથી સંબોધાય છે અને તે ફળાવંચકની પરાકાષ્ઠા ૧૩મે ગુણસ્થાનકે હોય છે તે **સ્નાતક: કેવળી:** કહેવાય છે. અને **મોક્ષ** એ **સંપૂર્ણ ફળ** છે

મુખ્ય પ્રેરકતા: એ સર્વમાં–**યોગાવંચક યોગ પ્રાપ્ત અપુનર્બંધાદિક** જીવોને પણ સર્વ પ્રકારના વિકાસમાં–તીર્થંકર ભગવંતો જ મુખ્ય પ્રેરક બને છે તેથી તેની સીધી· કે આડકતરી. પ્રેરણાથી જ જીવનુ **મોહનીય કર્મ** ક્ષય પામે છે. અપુનર્બંધક ભાવ પ્રાપ્ત થતા જ મહા તીવ્ર મિથ્યાત્વની કટુતા નષ્ટ થાય છે શાસ્ત્રશ્રવણની ઇચ્છા રૂપ **શ્રુતજ્ઞાનની** પ્રાપ્તિ થવા લાગે છે પ્રીતિ: ભક્તિ: અનુષ્ઠાન શરૂ થાય છે તથા **ઇચ્છા-યોગ:** જાગ્રત્ થાય છે **અધ્યાત્મયોગની** શરૂઆત થાય છે અને એ જીવ મોક્ષદાયક દેવ: ગુરુ: ધર્મ:નો **ઓઘ–શ્રદ્ધાપૂર્વક**

અનુયાયિ પણ બને છે, જિનોપદેશાદિષ્ટ સત્ ક્રિયાનો સ્વ-કક્ષાને અનુરૂપ **આરાધક** પણ બને છે પારમાર્થિક ગુણામૃતનો લેશતઃ **આસ્વાદ** પણ લેવા લાગે છે

ત્યારે, સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ પોતાની સહજ સમજથી જ દેવ ગુરુ ધર્મ:ના આરાધક બને છે એટલો ફેર હોય છે કેમકે-તેને **સૂક્ષ્મબોધ** પ્રાપ્ત થયો હોય છે, તેને લીધે સતશ્રદ્ધાળુ હોઇ, સમ્યક્ શાસ્ત્રાનુસારે સ્વકક્ષાની સમ્યક્ પ્રવૃત્તિઓ રૂપ સત્ક્રિયા કરનાર થાય છે જે સ્થિતિ **અપુનર્બન્ધાદિકને** નથી હોતી એટલો ફરક હોય છે.

એટલે-**અરિહંત ભગવંતો** મુખ્ય પ્રેરક બનતા હોવાથી ખુદ તીર્થંકર ભગવંતો પણ **નમો તિત્થસ્સ** કહી જે **તીર્થને** પ્રણામ કરે છે તે **તીર્થ** એટલે અનાદિ-અનંતકાળ પ્રવર્તતું **જૈનશાસન** જેમા-અનંત અરિહંતાદિક સર્વ પુનિત તત્ત્વોનો સમાવેશ થાય છે તે તીર્થની પુનઃ પુનઃ સ્થાપના તીર્થંકર દેવો કરે છે

કેવળજ્ઞાની ભગવંતો પણ તેથી જ તીર્થંકર પ્રભુને ત્રણ પ્રદક્ષિણા દેવાનો આચાર જાળવીને સમવસરણમાં બિરાજે છે તેટલાજ માટે, મહા મુનિઓ પણ વિહારક્રમના માર્ગમાં આવતા અરિહંત પ્રભુના શાશ્વત્-અશાશ્વત્ ચૈત્યોને નિત્યના આચાર રૂપે પણ વંદના ન કરે, તો-તેઓને પ્રાયશ્ચિત્ત આવતુ હોવાનુ જણાવેલુ છે કેમકે-રત્નત્રયીનુ અદ્ભુત દાન તીર્થંકર દેવોએ જ જગત્‌ને કર્યું છે માટે તેઓ જ દ્રવ્યથી અને ભાવથી અભયદાનના સાચા દાતાર છે અને ત્રણ જગત્‌ના સર્વ એકેન્દ્રિયાદિક જીવોને માટે પણ તેઓ જ સદા સર્વોચ્ચઃ **પૂજ્યઃ** છે

यद्दातव्यं तत्सर्वमपि दत्तम् ।

અર્થ "આ જગતમા જે કાઇ દેવા જેવુ છે, તે સઘળુ તેણે જગતને આપ્યુ છે"

લોકમાં પણ દાનગુણની જે પ્રશંસા કરવામાં આવે છે, તેનો પણ મુખ્ય હેતુ તો એજ છે, કે-"તીર્થંકર ભગવંતોએ જે રત્નત્રયીનુ

દાન આપ્યુ છે, તે રત્નત્રયીને પરંપરાએ કે સીધી રીતે પોષક જે દાન હોય, તેજ દાન ગણાય છે પછી, તે દાનથી, રત્નત્રયીના વિકાસમાં દાતાને પોતાને સહાય મળે, કે અન્યને મળે **અનુકંપાદાનઃ** અને **ઉચિતદાન ની** ઉપાદેયતા પણ પરંપરાએ રત્નત્રયીના વિકાસની દૃષ્ટિએ હોય છે આ રહસ્ય છે

"કાળ સ્વભાવ ભવિતવ્યતા એ સઘળા તારા દાસો રે
"મુખ્ય હેતુ તું મોક્ષનો." એ મુજબો મુજ વિશ્વાસો રે"
શ્રીમદ્ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજ

વિશુદ્ધિ પ્રાપ્ત કરનો આત્મા તો ઉપાદાન કારણ રૂપે મોક્ષનો હેતુ છે જ પરંતુ, પ્રબળ નિમિત્ત રૂપ તો અરિહંત ભગવંતો છે જો કે–એક દ્રવ્ય કે તેના પર્યાયો બીજા દ્રવ્યના કે-પર્યાયોના ઉપાદાન કારણ બનતા નથી પરંતુ, કેટલાક દ્રવ્યોના કેટલાક પર્યાયો બીજા કેટલાક દ્રવ્યોના પર્યાયોની ઉત્પત્તિ નાશઃમા એટલે કે–આવિર્ભાવ તિરોભાવ પર્યાયમા નિમિત્ત કારણ થાયજ છે એ રીતે નિમિત્ત–કારણ થવારૂપ સ્વભાવ ગુણ ધર્મ પર્યાયઃ ભાવ તે તે દ્રવ્યોમા હોય છે **ઉપાદાન કારણ** છે, તેમ **નિમિત્ત** પણ **કારણ** છે જેમ ઉપાદાન કારણ અને તેના કાર્યોનો કાર્યકારણ ભાવ છે તેજ પ્રમાણે–નિમિત્ત કારણ અને તેના કાર્યોનો કાર્ય કારણ ભાવ છે નિમિત્ત–નૈમિત્તક ભાવ એ કાર્યકારણ ભાવનો એક પેટા ભેદ છે તેથી તે તેની અન્તર્ગત સમાય છે જે કાર્યનુ જે નિમિત્ત કારણ બને છે, તે કાર્ય પ્રતિ જ તે નિમિત્ત કારણ હોય છે બીજા કાર્યપ્રતિ તે નિમિત્ત કારણ નથી હોતુ એક ઘડાની ઉત્પત્તિમાં જે દંડાદિક નિમિત્ત કારણ બને છે, તે જ દંડાદિક દરેકની ઉત્પત્તિમા નિમિત્ત કારણ બને જ એવો નિયમ નથી તેથી, તે બીજાઓનુ નિમિત્ત કારણ કહેવાય જ નહી " ઉપાદાન કાર્ય કરે, ત્યારે નિમિત્ત હાજર હોય " આ જાતની ભાષા કાર્યકારણ ભાવની પ્રક્રિયામાં સમજ્યા વિનાની અસત્ય છે નિમિત્ત કારણને ગૌણ ગણાવવાની અપેક્ષાએ સાપેક્ષ ભાષા હોય, તો તે વાધાભરી નથી

તેના પ્રમાણમા તે જીવ તીર્થંકર પરમાત્માની પૂજામા લીન થાય છે તીર્થંકર પરમાત્માનુ નિમિત્ત પામીને તે જીવ પોતાના આત્માનો વિકાસ કરે છે જ્યા સુધી પોતાના આત્મ વિકાસમાં નિમિત્ત તરીકે તેમનો ઉપયોગ હોય છે, ત્યાં સુધી તીર્થંકર દેવનું સાન્નિધ્ય રાખવાનુ તેને માટે અનિવાર્ય હોય છે જ્યારે પોતાને માટે તેની જરૂર નથી હોતી, એવા નિર્વિકલ્પ દશામા આવેલા જીવો-અસંગ અનુષ્ઠાનમાં પ્રવેશેલા જીવો પણ અન્ય જીવો માટે જિનેશ્વર દેવની પૂજા આદરણીય અને મોક્ષમાર્ગનું એક પ્રથમ તથા પ્રધાન અંગ હોવાથી, તેનો નિષેધ કરતા નથી, પરંતુ તેને આદરણીય તરીકે પ્રતિપાદે છે

ગુરુ' અને ધર્મઃના મૂળ પ્રેરક' ઉત્પાદકઃ દેવ છે. તેથી દેવતત્ત્વની પ્રધાનતા હરેક આત્મવિકાસના માર્ગમાં-હરેક ક્રિયામાં-હરેક અનુષ્ઠાનમાં રહે માટે તેનુ સાન્નિધ્ય રખાય તેવીજ સર્વ ધાર્મિક વિધિઓ રચાયેલી છે જૈનદર્શનની એવી કોઇપણ ક્રિયા નહી હોય, કે જેમાં-દેવતત્ત્વની આરાધના-ચતુર્વિંશતિ-સ્તવ-ચૈત્ય-વંદન-યાત્રા-પૂજા-મહાપૂજાઃ નંદી સ્થાપના' તીર્થયાત્રા. વિગેરેમાંનું કાંઇને કાંઇ જોડાયેલુ ન હોય

તીર્થંકર વીતરાગ દેવ હોવાથી તેમને પૂજા કરનાર તરફ અનુગ્રહનીઃ કે ન કરનાર તરફ નિગ્રહની બુદ્ધિની સંભાવનાજ નથી હોતી. પરંતુ તીર્થંકર દેવ તો પોતાના આત્મવિકાસમાં નિમિત્ત તરીકે ઉપયોગ કરનાર આત્મા પોતાના ભાવોલ્લાસને અનુરૂપ જે કાંઇ ઉચિત રૂપે લૌકિક લૌકોત્તર સાધનોથી, અને છેવટે યથાસંભવ ત્રણ ભુવનની ઋદ્ધિ સિદ્ધિ ધરીને પણ લોકોત્તર વિનયભક્તિ કરી શકે છે તેથી પૂજાના-ભક્તિના હજારો પ્રકારો શાસ્ત્ર વિહિત ઠરે છે.

તીર્થંકર દેવો પૂજ્ય છે, માટે તેના ચારેય નિક્ષેપા પૂજ્ય ઠરે છે મિત્રના ચારેય નિક્ષેપા મિત્રભાવ પ્રેરતા હોય છે, શત્રુના ચારેય નિક્ષેપા શત્રુ ભાવ પ્રેરતા હોય છે આ સામાન્ય માનસ શાસ્ત્રનો સિદ્ધાત છે, તથા પદાર્થ વિજ્ઞાનનો પણ સિદ્ધાંત છે.

તીર્થંકર ભગવાન પૂજ્ય છે, તેથી શબ્દવર્ગણામય પુદ્ગલ સ્વરૂપ છતાં તેમના નામ પણ પૂજ્ય બને છે તેમની આકૃતિ પણ પૂજ્ય બને છે. તેમના માતાપિતાઃ પંચકલ્યાણકો' તેમની વિહાર ભૂમિઓઃ કલ્યાણક ભૂમિઓ તથા તેમના મહાકલ્યાણકો સાથે સંબંધ ધરાવતા દિવસોઃ તેમની સાથે સંબંધ ધરાવતા બીજા પદાર્થોઃ તેમનું જડ એવું શરીરઃ વિગેરે પણ દ્રવ્યનિક્ષેપે પૂજ્ય બને છે. અને તેમની તીર્થંકરાવસ્થાઃ તે સાક્ષાત્ ભાવ નિક્ષેપારૂપ હોવાથી પૂજ્ય હોયજ છે. પાત્ર જીવ તેમની વિવિધ પ્રકારે પૂજા કરતો હોવાથી તેમની લોકોત્તર પૂજા મોક્ષના એક મહા કારણ રૂપ બની જાય છે, અને તેથી કરીને.. .

અંગપૂજાઃ અગ્રપૂજા. ભાવપૂજાઃ અને પ્રતિપત્તિ પૂજામાં--સર્વ પાત્રોની યથાયોગ્ય સર્વ પ્રકારની પૂજાનો સમાવેશ થઇ જાય છે. તથા–

पुष्पा–ऽऽद्य–र्चा तदा–ऽऽज्ञा च तद्–द्रव्य–परिरक्षणम् ।
उत्सवास्तीर्थ–यात्रा च भक्तिः पञ्च–विधा जिने ॥

અર્થ:—જિનેશ્વર દેવની ભક્તિ પાંચ પ્રકારે થઇ શકે છે—

(૧) પુષ્પ વિગેરેથી પૂજા' (૨) તેમની આજ્ઞાનું પાલનઃ (૩) દેવ દ્રવ્યનું રક્ષણઃ (૪) ઉત્સવો (૫) અને તીર્થ યાત્રા.

આ પાંચ પ્રકારમાં પણ દરેક પ્રકારની પૂજા કહો, કે દરેક પ્રકારની ધર્મારાધનાઓનો સમાવેશ થઇ જાય છે [સાતમી ગાથાનો અર્થ જુઓ]

તીર્થંકર દેવ એવું ઉચ્ચ પાત્ર છે, કે શ્રી કેવલજ્ઞાની ભગવંતો પણ તેમને ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરીને સમવસરણમાં–ગણધર ભગવંતોની પાછળ કેવલી પર્ષદામા બિરાજે છે

મુનિઓના વિહાર ક્રમમા કે શ્રી સંઘના યાત્રાક્રમમા કે–શ્રાવકના ગમનાગમનમાં વચ્ચે તીર્થંકર પરમાત્માનું ચૈત્ય, કે પ્રતિમા જો આવે અને તેને વંદન નમસ્કાર કર્યા વિના ત્યાંથી પસાર થાય, તો તેમને પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છેઃ

આથી કરીને, જે [illegible] તીર્થંકર પરમાત્માની મૂર્તિનો નિષેધ કરે છે તેમ [illegible] હિંસા વિગેરે બાબતનો આગળ કરીને-લોકોને ભડકાવે [illegible] તેનાથી ઉલટાણુંથી સમજવું જોઇએ, કે-જેમનો મોક્ષનો ઉદ્દેશ વ્યક્ત ન પણ હોય, છતા તે બાળજીવોનુ પ્રાથમિક ચિત્ત બીજા કોઇપણ પદાર્થ તરફ કેન્દ્રિત કરવા કરતા જિનેશ્વર પ્રભુ તરફ કેન્દ્રિત કરવુ, એ વધુમા વધુ હિતાવહ છે. અને તે કામ સમજાવટ માત્રથી ન થઇ શકે સામે કાંઇને કાંઇ પ્રતીક રાખવું જોઇએ જ માટે તીર્થંકર પરમાત્માની પ્રતિમા રૂપ પ્રતીક તેની સામે મૂકવુ વધુમા વધુ માનસ વૈજ્ઞાનિક છે અને તે નિશાળ વિગેરે દુન્યવી તાલિમની સસ્થા કરતા પારમાર્થિક તાલીમની સૌથી પ્રાથમિક સંસ્થા-ચૈત્ય-મદિર છે કે જે ગામમાં કે શહેરમાં મુખ્ય હોય છે. તેને વદના ને **ચૈત્યવદના** એ શબ્દજ પ્રચલિત કરવામાં આવેલ છે-જેમ બાળકને કહીએ કે-"નિશાળે જા" નિશાળે કાંઇ બેસી રહેવા બાળકને મોકલાવાનો નથી હોતો ત્યા જવાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ જ્ઞાન મેળવવાનો હોય છે તેજ પ્રમાણે ચૈત્યવદના કરવા જવાના શબ્દનો મુખ્ય તાત્પર્યાર્થ-અરિહત પ્રભુની સેવા ભક્તિ ગુણગ્રામ કરીને રત્નત્રયી આરાધવાનો ઉદ્દેશ હોય છે પરતુ વ્યાવહારિક ગોઠવણો બધી ઉપચાર પ્રધાન હોય છે તેમ ચૈત્યવંદના શબ્દમાં અરિહત ભગવતની વંદનાનો ઉપચાર છે જૈનદેવ તત્ત્વ તરફ સર્વસામાન્ય પ્રજાનુ માનસ કાયમ કેન્દ્રિત રાખવા માટે મૂર્તિ અને મદિર સિવાય બીજુ કોઇ પણ પ્રબળ સાધન નથી જ. તેથી મંદિર અને પ્રતિમાજીની આશાતનાથી વિરાધક ભાવ થાય, પરતુ ત્રિલોકપૂજ્ય પરમાત્માની પૂજા સત્કાર કરવામા ન આવે, તો મહા પ્રાયશ્ચિત્તના ભાગીદાર થવાય આપણો ઉપકારી આપણે ઘેર આવે ત્યારે તેને પાણી પાવા જેટલી પણ સત્કારવૃત્તિ ન બતાવીએ, તો આપણને કૃતઘ્નતાનુ પ્રાયશ્ચિત્ત આવે કે નહી ? તે પ્રમાણે તીર્થંકર પરમાત્મા લોકોત્તર ઉપકારી છે તેનો સત્કાર કરવા માટે તેઓ સાક્ષાત્ ન મળી શકવાથી, યાનો તીર્થંકર ભગવાન્ સાક્ષાત્ વિચરતા હોય ત્યારે પણ તેઓ ક્ષેત્રાન્તરમા હોય

ત્યાં પહોંચી શકાય તેમ ન હોય, તથા સાનુકુળ કાળ ન હોય, તેથી-તેમના પ્રતિમાજી મારફત પણ તેમનો સત્કાર કરવાથી પ્રાયશ્ચિત્ત પાત્રતા રહેતી નથી જિનપૂજાના બીજા પણ ત્રણ પ્રકારો બતાવ્યા છે. **સમન્ત ભદ્રા· સર્વ મઙ્ગલાઃ પરમતત્ત્વાનુગા-અમૃત-દીર્ઘિકા** * અનુક્રમે તે **યોગા-ऽ-વઞ્ચકઃ ક્રિયા-ऽ-વઞ્ચક** અને **ફળા-ऽ-વઞ્ચક** યોગમા સમાવેશ પામે છે

સાત્ત્વિકઃ રાજસ· અને તામસ એ ત્રણ પ્રકારે પણ પૂજા બતાવી છે. હાલમા દેવતત્ત્વની આશાતના રૂપે મહાન્ અનર્થ થઇ રહ્યો હોય છે જે દેવ તત્ત્વ ધર્મનું સર્વથા મૂળ છે, તેના તરફ સતત સાન્નિધ્ય હોવુ જોઇએ તેમના સાક્ષાત્ સાન્નિધ્ય વિના વિરહ-કાતર ભકત ન રહી શકે, તેથી તેમના ચૈત્ય અને પ્રતિમા મારફત પણ સાન્નિધ્ય મેળવે તે યુક્તિ વિજ્ઞાન· આધ્યાત્મિક વિકાસઃ અને શાસ્ત્ર સંગત હોવાથી તેનાથી જીવોને વચિત રાખવાથી, તે જીવો· તેના સંતાનોઃ તે દરેકનો ભવોભવમા તીર્થંકર પરમાત્મા રૂપ દેવ તત્ત્વ તરફ કોઇપણ અશમા દુર્ભાવ કેળવાય, તે અનંત અનંત જીવોના કલ્યાણમાં પરપરાએ કેટલો અંતરાય ઉભો કરે ? આ વિચારવાનું છે સમજવાનુ છે.

આજે-પ્રતિમા પૂજાના ખડન મડનના ઘણા ગ્રંથો બહાર પડે છે, તેમાંના કેટલાકમાં તો સામાન્ય ધૂળ ઉડાવા જેવી બાળજીવોની દલીલો હોય છે તેમજ કેટલાક-લૌકિક દાખલા દલીલો અને સમજનાં સવાલ જવાબો હોય છે પરતુ ખરી રીને· જિનેશ્વર દેવની પ્રતિમા પૂજા કયા મહત્ત્વના જૈન સિદ્ધાતો અને તાત્ત્વિક વિજ્ઞાનના પાયા ઉપર રચાયેલ છે? કયા લોકોત્તર કારણો ઉપર તેનો મદાર છે? તે ખ્યાલમા લીધા વિના-કેટલાક ખંડન મંડનો થતા હોય છે અને, સામસામા બેસીને શાત તાત્ત્વિક વિચારણા કરી તત્ત્વને સ્થિર કરવાની બુદ્ધિ વિના ફરથીજ ફેંકાફેંકી ચાલતી હોય છે જેથી તાત્ત્વિક સમજ ન આવી શકવાને કારણે, ઘણા

---

* અમૃતની વાવ

આ પ્રશ્નનો અમારી સમજ મુજબ તેમની પાસે કોઈપણ મજબુત અને મૌલિક ઉત્તરજ નથી

તેમના મુખ્ય ઉત્તરોનો સમાવેશ નીચેના ઉત્તરોમાં થઇ જાય છે.

૧. (૧) મૂર્તિપૂજા કરવા કરતાં ભગવાનની આજ્ઞાનુ પાલન કરી દેશ વિરતિ· સર્વ વિરતિ.નું પાલન કરવું તે ભાવપૂજા ખાસ પ્રધાન છે· માટે તેજ આદરણીય છે

(૨) જડની પૂજા ચેતન કેમ કરે? જડથી ચેતનને શો લાભ થાય?

(૩) દ્રવ્યપૂજામાં હિંસા થાય છે. ધર્માર્થ કામમાટે પણ હિંસા વર્જવાની શાસ્ત્રોમા કહી છે

(૪) હિંસામાંયે ધર્મ હોય, તો યજ્ઞમા ધર્મ ખાતર થતી હિંસામાં અને ધર્મ ખાતર જિનપૂજામા થતી હિંસામાં ફરક શો?

(૫) મૂર્તિ અને મંદિરના નિર્માણમા પણ હિંસા થાય છે

(૬) કોઇ જીવ આરંભ સમારંભનો ત્યાગ કરી સ્થાવર જીવોની હિંસાનો પણ સહજ રીતેજ ત્યાગી હોય, અને સંયમી જીવનમાં સહજ રીતે રહેતો હોય, તો શુ તેવાએ પણ પ્રભુપૂજા ખાતર હિંસા કરવી? ધર્મમાં હિંસા કરીને આડંબર શા માટે?

(૭) જિનપૂજામા ધર્મ હોય, તો પછી જૈન મુનિઓ શા માટે બીજા સંન્યાસીઓ વિગેરેની જેમ દેવપૂજા કરતા નથી?

(૮) જિન મૂર્તિ પૂજા જૈન ધર્મના ઉપદેશમાંની વસ્તુ નથી પણ પાછળથી દાખલ થયેલી વસ્તુ છે આગમોમાથી તેના જે ઉલ્લેખો રજુ કરવામાં આવે છે, તેના અર્થ જુદા છે અથવા તે ભાગો પ્રક્ષેપ રૂપ છે

(૯) અમે ચારેય નિક્ષેપા માનીએ છીએ અરિહંતના ચારેય નિક્ષેપા માનીયે છીએ પરંતુ મૂર્તિપૂજાથી વીતરાગ અરિહંત દેવને દ્રવ્ય પૂજા ઘટતી નથી. તેમજ તેમા હિંસા વિગેરે પ્રત્યક્ષ દેખાય છે તેથી એ ઘટના જોતાજ અમારૂ વીતરાગ ભાવને પૂજતું અને અહિંસક હૃદય ખળભળી ઉઠે છે

બસ, મુખ્ય મુખ્ય દલીલો ઉપર આવી જાગ છે. અમારી ઇચ્છા અહીં કોઇપણ પ્રકારની ચર્ચા કરવાની નથી પરંતુ, એ દરેક દલીલની સામેની દિશાની તાત્ત્વિક વિચારણા રજુ કરવી જરૂરની છે

૧. ભગવાનની આજ્ઞા પાળવાનો નિષેધ કરવામાં નથી આવતો તે પણ એક પ્રકારની જિનપૂજા છે. તે સિવાયની બીજી જિનપૂજા પણ તાત્ત્વિક હોય, તો તેનો નિષેધ કેમ કરી શકાય ? એકનો નિષેધ કરવા બીજાને આગળ ન ધરી શકાય કેવળ ભાવ પૂજામાં જે લીન થાય, કે હોય, તેને માટે દ્રવ્ય પૂજાની ફરજ કોઇ પાડતું નથી, પરંતુ દ્રવ્યપૂજાને લાયક જીવો માટે પણ તેને આશ્રવની કરણી સમજાવવામાં અસત્ય પ્રરૂપણાનો દોષ સ્પષ્ટ રીતે લાગેજ છે

૨. શરીરઃ ધાર્મિક ઉપકરણોઃ ઉપાશ્રયઃ વિગેરે જડ છે, છતાં રત્નત્રયીની આરાધનામાં તેનો યોગ્ય ઉપયોગ થઈ શકે તેવી વ્યવસ્થાથી, જડથી ચેતનને પણ લાભ થાય છે. જિનેશ્વર દેવના સમવસરણાદિક, અષ્ટ મહાપ્રતિહાર્યો. વિગેરે પ્રધાનતાએ પુદ્ગલમય હોય છે છતાં તે લોકોત્તર ઉપકાર કરી શકે છે, અને તેથી મુનિના મોક્ષ અને તીર્થંકરના નિર્વાણબાદ પણ તેમના જડ શરીરની ભક્તિ માનવો અને દેવો કરે છે શા માટે ? તેમાં તાત્ત્વિક કઈ દલીલ છે ? જડ જેમ સંસારમાં રખડાવે છે, તેમ તેનો સદુપયોગ અમુક અવસ્થા સુધી મોક્ષનું કારણ પણ બને છે. તે વસ્તુનો અપલાપ કરવાથી સત્યને હાની થાય, તે સ્પષ્ટજ છે "સર્વ જડ પદાર્થો સંસારનાજ એકાંતથી કારણ રૂપ છે" એમ માનવુ શું જૈનશૈલિ સાથે સંગત છે ?

૩, દ્રવ્યપૂજામાં હિંસા થાય છે તે વાત સાચી છે. પણ તેમાં હિંસા પ્રધાન વસ્તુ નથી. હિંસા અનિવાર્ય છે. પ્રધાન વસ્તુ રત્નત્રયીની તેના મૂળ કારણ દેવતત્ત્વની આરાધના છે.

જગતમાં એવી કોઇપણ જૈન ધાર્મિક ક્રિયા નથી કે. જેમાં કોઇને કોઇ રીતે સ્વરૂપ હિંસા ન થતી હોય મુનિવંદનઃ ઉપાશ્રય નિર્માણઃ ધર્મક્રિયા કરવા જવુંઃ મુનિની સામે જવુ· સાધર્મિક વાત્સલ્યઃ પ્રતિક્રમણાદિક અનુષ્ઠાનઃ ઉપદેશદાનઃ વિગેરે દરેક ક્રિયામાં–સ્વરૂપ

હિંસા તો રહેલીજ છે. અરે! તીર્થંકરદેવપણે વિહારઃ ઉપદેશ વચનપ્રવૃત્તિઃ વિગેરે કરે છે તેમને પણ ઇર્યાપથી જેટલી પણ ક્રિયા લાગે છે

તે સવનો એકજ બચાવ છે, કે-તેમા રત્નત્રયીની આરાધના પ્રધાન હોય છે હિંસાનો ઉદ્દેશ નથી હોતો

આથી હિસા અહિંસાનો મુખ્ય જૈન સિદ્ધાંત એ છે કે, રત્નત્રયીની સાધક પ્રવૃત્તિમાં થતી હિંસા કે અહિંસા પણ અહિંસા છે. અને રત્નત્રયીનો વિરાધક કે તેથી નિરપેક્ષ પ્રવૃત્તિમા થતી હિંસા કે અહિંસા પણ હિસા છે, એજ પ્રમાણે સત્ય અને અસત્ય વિષે પણ સમજવાનું છે

રત્નત્રયીની આરાધના એ વિશ્વમા મહા અહિસા છે મહા સત્ય છે સમ્યક્ત્વ રૂપ છે હિંસા કરતા મિથ્યાત્વનો જૈન ધર્મમા મોટામાં મોટો દોષ ગણાવેલો છે. તેથી મિથ્યાત્વયુક્ત અહિંસા પણ હિસા છે અને સમ્યક્દૃષ્ટિના આધારે કરાયેલી હિંસા પણ અહિંસા બને છે આ જૈન શાસનનું રહસ્ય આપણે જો ખ્યાલમાં નહીં રાખીયે, તો ઠામઠામ જૈન દર્શનને વાધો આવ્યા વિના રહેશે નહી એટલે-જિનપૂજામા હિસા અહિંસાનો વાત આગળ કરવી તે જૈન શૈલી સાથે સગત નથી

અવિરતિ જીવ અવિરતિમા પડેલો છે. હિંસાદિક કરવાનોજ છે તે-જિનપૂજાથી ભાવનો લાભ વધુ પડતો ઉઠાવે છે તેનાથી તેને વંચિત શા માટે રાખવો? કેમકે, જિનેશ્વર દેવના પ્રતિમાજી પાસે જઇને તેટલો વખત દાન' શીયલઃ તપઃ અને ભાવઃમાં અનાયાસે જ થોડો ઘણો તે પલોટાવાનો છે તે લાભથી તેને વચિત શા માટે રાખવો? દેશવિરતિ અને સર્વ વિરતિની દ્રવ્યપૂજાને ક્ષણભર બાજુએ રાખીયે. અવિરતિ જીવને જિનપૂજા કરતાં કયા કારણે રોકવો? ત્યાં હિંસાની દલીલ ચાલી શકે તેમ નથી જિનેશ્વર દેવનું કોઇપણ પ્રકારનું સાન્નિધ્ય દોષરૂપ હોય, તોજ તેમાં દોષ કાઢી શકાય નહીતર, બીજી કોઇપણ દલીલજ નથી શ્રી વિપાક

ધારણ કરીને જગતની સામે એક પડકાર રૂપ ઊભી છે મોક્ષમાર્ગ [illegible] પોતાના અસ્તિત્વ રૂપે એ જાતનો બાહ્ય આકાર [illegible] જેમ સંસારનો પ્રપંચ વિવિધ જગજીવોને પોતાના પ્રપંચમાં ફસાવવા માટે અનાદિ કાળથી ફેલાયેલો છે તે પ્રમાણે તે પ્રપંચોમાંથી છોડાવવા માટે રત્નત્રયી રૂપ મોક્ષ માર્ગનો અનેકવિધ પ્રપંચ પણ અનાદિકાળથી વ્યાપક છે મોક્ષની ઇચ્છાથી જિનેશ્વર દેવને દેવ તરીકે સ્વીકાર્યા, ત્યારથી તેમની પૂજા થઇ ચૂકે છે પરંતુ તેમની ભક્તિ માટે રોજ દ્રવ્યોથી ભાવથી ભક્તિપૂજા–આરાધના કરવામાં આવે છે આ મુખ્ય રહસ્ય છે. માટે તેનો વિરોધ અતિ મહા અધર્મ બની જાય છે

૬. સ્વભાવથી આરંભ સમારંભના ત્યાગી-સ્થાવર જીવની હિંસાની પણ વિરતિવાળા જીવને માટે–દ્રવ્ય સ્તવની ફરજ નથી જેમ મુનિને પણ નથી, તેમ તેના ઉપર પણ ફરજ નથી પણ આવી વાત આગળ કરીને કોઇ દ્રવ્ય સ્તવનો નિષેધ સ્થાપિત કરવા માંગે, તો તે અનુચિત છે કેમકે–તો તો પછી, “મુનિ વહોરવા આવે, ત્યારે મુનિને વહોરાવવામા કાંઇને કાંઇ હિંસા થવાનીજ છે, તો તે વખતે કોઇ જીવ સામાયિક લઇને બેસે, તો મુનિને વહોરાવવા કરતાં વધારે લાભ ખરો કે નહીં ? માટે સામાયિકમા વધારે લાભ હોવાથી મુનિદાન વખતે સામાયિક કરીને વધારે લાભ શા માટે ન મેળવો ? અને તેથી મુનિને દાન ન આપવું ” આ દલીલ જેવી ઉપરની દલીલ છે સર્વ જીવો સામાયિક લઇને બેસતા નથી તે સ્થિતિમા તેમને મુનિદાન વિગેરે વિવિધ ધર્મ કરણીઓ પણ લાભનુ કારણ થાય છે અને બધાય સહજ રીતે સામાયિક કરનારાજ નીકળી આવે. તો ભલે મુનિને દાન ન મળે તે આટલું વાંધાભર્યું નથી. તેમ બધા એવા ત્યાગી નીકળી આવે, તો ભલે જિન પ્રતિમાની પૂજા ન થાય, તેમા એટલો વાંધો નથી, પણ એમ બનવું: એ સર્વ પ્રકારના પાત્રો માટે અશક્ય અને અસંભવિત છે એવા આરંભના સર્વથા ત્યાગી અને સ્થાવરની પણ હિંસાથી સહજ રીતે દૂર રહેવા ઇચ્છતા જીવો તથા મુનિઓ ભલે દ્રવ્યપૂજા

ન કરે. પરંતુ તેમને ભાવપૂજા તો કરવીજ જોઈએ તોજ તીર્થંકર પરમાત્માનું સતત સાન્નિધ્ય રહી શકે. તેથી તેમની ભાવપૂજામાં પ્રબળ નિમિત્ત માટે પણ મંદિર અને મૂર્તિની આવશ્યકતા તો ઉભીજ રહે છે

એક તરફથી ગૃહસ્થ ઘર કરાવે છે, દુકાન કરાવે છે, લગ્નાદિક કરાવે છે. પોતાના ભોગોપભોગ માટે અનેક પ્રકારના આરંભ સમારંભ કરતા હોય છે, તેને માટે જિનપૂજામાં આરંભ સમારંભની વાત આગળ કરવી યુક્તિ સંગત નથી અને તેમના હિતથી વિરુદ્ધ છે તેમને માટે તો તે બીજા આરંભ સમારંભ કરતાં સદારંભ હોવાથી સવિશેષે જિનપૂજા વિધેય ઠરે છે.

૭. મુનિઓ પાસે દ્રવ્ય નથી, તેથી તેઓ દ્રવ્યથી દ્રવ્યપૂજા કરી શકતા નથી તેથી તેમને માટે મુખ્યપણે ભાવપૂજા છે, છતાં–દ્રવ્યો સિવાયની પણ દ્રવ્યપૂજા તેઓને પણ કરવાની હોયજ છે મંદિર જવું· પ્રણામ કરવા· પ્રદક્ષિણા દેવીઃ પ્રસંગે વાસક્ષેપ કરવો. જિન પ્રતિમાને સામે રાખીને ધ્યાનાદિક કરવા· કાયોત્સર્ગ કરવો· વંદના કરવી· નમુત્થુણં આદિ સૂત્ર પાઠોનો ઉચ્ચાર કરવો. જિન મુદ્રાદિક મુદ્રા ધારણ કરવીઃ એ વિગેરેમાં કેવળ ભાવજ નથી હોતો, દ્રવ્ય પણ હોય છે

બાહ્ય પ્રવૃત્તિ પણ એક જાતની દ્રવ્યપૂજા છે તેથી એ રીતની દ્રવ્યપૂજા મુનિઓને પણ ફરજીઆત છે હેતુ માત્ર એકજ કે જ્યાં સુધી તથાપ્રકારની આધ્યાત્મિક પરિસ્થિતિ ન થાય, ત્યા સુધી તીર્થંકર દેવનુ સાન્નિધ્ય રાખવુજ જોઈએ અને તીર્થંકર દેવનો લોકોત્તર વિનય તો કેવળી ભગવતો પણ પ્રદક્ષિણાદિકથી કરે છે મુનિઓ માટે એ જાતની ફરજ છે, તો પછી સમ્યક્ત્વધારી અને દેશવિરતિ માટે તો પૂછવુંજ શું ? દેશવિરતિ દેશથી વિરત છે. બાકીના ભાગમાં અવિરત છે તો પછી જિન પૂજામાં તે હિંસાદિકની વાત આગળ કેમજ કરી શકે ? જિનાગમોમા શાશ્વતઃ અશાશ્વતઃ જિન ચૈત્યોને મુનિની વંદનાના

મહાદોષ કેમ જોઇ શકાતો નથી? આ સ્થળે એટલુંજ કહેવાનું રહે છે, કે-ખંડન મંડનની બુદ્ધિ વિના આગમોના પાઠો ઉપર વિચારણા કરવાથી જિનમંદિર અને જિનમૂર્તિ અને તેની પૂજાના જૈનશાસ્ત્રસંમતપણામાં કશી શંકા રહેવા પામે તેમ નથી. તર્ક કુતર્કથી તો કોઇ વાત સ્થિર થાયજ નહી. આગમો સિવાયના શાસ્ત્રો પણ પરંપરાગત બાબતોના સંગ્રહરૂપ છે ઉપરાંત, જે કેટલોક ભાગ નષ્ટ થયો છે તેમાંના કોઇ કોઈ ઉતારા રૂપે બચી જવા પામેલા ભાગોને પણ અપ્રમાણિક માનવા, એ આગમોની-દ્વાદશાંગીની એક પ્રકારની આશાતના છે. અલબત્ત કાળદોષે કાંઇ ખામીઓ આવી હોય, છતાં-પૂર્વના આચાર્યોએ તે ન રહેવા પામે, તેને માટે પૂરતી કાળજી રાખી છે પૂરતા ભોગો આપ્યા છે, અને જેમ બને તેમ સાંગોપાગ ટકાવવા મહેનત કરી છે. તે પ્રામાણિક પ્રયત્નો તરફ દુર્લક્ષ્ય કરીને-પૂર્વોમાથી કે દ્વાદશાંગીમાંથી બીજા ગ્રંથોમા, અને તે અવિદ્યમાન હોવા છતા, તેના ઉતારા કે ફકરા પૂર્વાચાર્યોના વર્તમાન ગ્રંથોમા હોય, તેને ધ્યાનમાં ન લેવા, તેમાં શું દ્વાદશાગીની આશાતના નથી જણાતી? જૈનેતર ગમે તેમ બોલે, પણ જૈને બોલવામા બહુ વિચાર કરવાનો હોય છે પાશ્ચાત્ય સંશોધકો ભારતના બધા સાહિત્યને અપ્રામાણિક અને અસ્તવ્યસ્ત ઠરાવે, હાલના સંજોગોમા અનાદરણીય અને અનાચરણીય કે અણબંધબેસતું ઠરાવે, અને તે ખાતર ગમે તેવા વિરોધિ પ્રશ્નો ખડા કરે, ગમે તેવા ઉલટા સુલટા વિધાનો જાહેર કરે, ગમે તેવા પરસ્પર વિરોધ બતાવે, તેના ઉપર ધ્યાન આપીને આપણાથી શ્રી આગમોનો થોડો ત્યાગ કરી શકાવાનો છે? આજના સંશોધકોના એક દેશી અને અનાધ્યાત્મિક વલણ તથા પ્રાચીન તરફના અણગમામાથી થતા વિધાનોને સ્થાન આપીને, એકાદ બે પોતાના પક્ષની વાતો મજબુત કરવામા આવે, તેથી આગમો ઉપરના હુમલાને સ્વીકારવા બરાબર થાય છે એ અમારા મૂર્તિપૂજાનો વિરોધ કરનારા ભાઇઓના ધ્યાનમા નથી રહેતું એ શું સામાન્ય ખેદની વાત છે? આગમ ગયા તો જૈનશાસન બંધ

જિનમૂર્તિના આકારના માછલાં જોઇને જાતિસ્મરણાદિકથી દેશ વિરતિપણુ પાળતા થઇ જાય છે વરઘોડા–ઓચ્છવ–મહોચ્છવ વિગેરે જૈન બાળકિંનરગાર્ડન કે જૈન મોંટીસોરી સમજવા જોઇએ. "ઘોડા ઉપર બેસીને પણ પ્રભુ ભકિતના અગની ક્રિયામાં પોતે ભાગ લે છે." એ ભાવના પણ પ્રભુ ભકિતનું એક અગ છે મહોચ્છવોમા સારા સારા કપડા પહેરીને ધર્મસ્થાનમા આવનારા બાળ જીવો એ રીતે પણ પર્વનું સન્માન કરીને તેમના તરફની ભકિત પ્રદર્શિત કરે છે આવી સૂક્ષ્મ બાબતો તેની સાથે સંકળાએલી હોય છે જૈન શૈલી બહુજ ગહેન છે સૂક્ષ્મ વિચાર વિના સમજાય તેવી નથી

તત્ત્વ–વિચાર–સુધા–રસ–ધારા
ગુરુ–ગમ વિણુ કિમ પીજે રે ?
(૨૧ મુ સ્તવન) ગાથા (૪) થી

અમને સહૃદયભાવે કહેવા દ્યો કે–આ દૃષ્ટિ સામે રાખીને શાંત ચિત્તથી વિચાર કરવાથી જિનમન્દિર અને મૂર્તિ વિષેનો વિરોધ ચિત્તમાંથી ઉઠી જશે, અને પછી તેજ બહુ વહાલા લાગશે

જુવાનીમા નાટક સિનેમા જોવા ગમે છે, તેટલા મોટી ઉમરે નથી ગમતા કારણ કે–તદવિષયક માનસિક રસ હોતો નથી તેજ પ્રમાણે જ્યા સુધી તીર્થંકર દેવની લોકોત્તર મહત્તા· લોકોત્તર ઉપકાર· અને તેના લોકોત્તર વિનય·ના દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ ભાવ પાત્ર·ભેદે લાખો પ્રકાર છે તેનો રસ જાગૃત્ નહીં થાય, ત્યાં સુધી તે પત્થરજ લાગશે– રસ જાગશે, ત્યારે તે–સાક્ષાત્ પરમાત્મા ભાસશે. બાળકને મન સો રૂપીઆની નોટ કે લાખ રૂપીઆની હુંડી કાગળનો કટકોજ છે પરંતુ તેના ઉપરના સસ્કારો અને તેની સાથે જોડાયેલા બીજા સસ્કારો તથા સહી કરનારની જવાબદારી સાથે સંકળાયેલી સહીની કિમત સમજનારની દૃષ્ટિમાં તો સો રૂપીઆ છે લાખ રૂપીઆની હુંડી લાખ રૂપીઆ છે તેજ પ્રમાણે, મૂર્તિ ભલે પાષાણુ કે એવા પદાર્થની હોય, પણ તેના ઉપર અજનશલાકા

૧૪ પાપ અને નામ પુણ્ય પ્રકૃતિઓ બંધાય છે તેથી ત્યાં પણ અશુભ અને શુભ ભાવ હોય છે. પણ શુક્લપાક્ષિક શુદ્ધ ભાવ હોય છે આથી કરીને જિન પૂજાથી પુણ્યનો બંધ થાય છે, તથા સંવર: નિર્જરા: અને પરમ નિર્જરા. પણ થાય છે: મિથ્યાત્વિઓ પણ જિન પૂજા કરીને સમ્યક્ત્વની નજીક આવી શકે છે તથા કોઈપણ એવી જૈન ધાર્મિક ક્રિયા નથી, કે જેમા દેવતત્ત્વનું સાન્નિધ્ય રાખવાની વ્યવસ્થા ન હોય, દેવવંદન: ચૈત્યવંદનાદિ: સ્તુતિ: સ્તવન: ચૈત્યવંદન પાઠો: નમોર્હત્: પૂજા: નમુત્થુણં: અરિહંત ચેઇઆણં: લોગસ્સ: તીર્થયાત્રા: રથયાત્રા: સંઘયાત્રા: ચૈત્યપરિપાટી: મહાપૂજા: સ્નાત્ર: સ્વપ્નોત્તારણ. વિગેરે દેવતત્ત્વના સાન્નિધ્યના પ્રતીકો છે.

વરઘોડા અને ઉત્સવોની યોજનાઓ, બાળજીવો. અને જૈનેતરો: કે જેઓ મિથ્યાત્વમાં છતાં, શુક્લ પાક્ષિક હોય, એના ઉપકાર માટે છે: ધામધૂમ: વાજાં: ગાજાં: અને ઉચિત યોગ્ય મર્યાદા સંપન્ન અદ્ભુત આકર્ષક રચનાઓ: વિગેરે પરમાત્માને સમજાવવા-રીઝાવવા માટે નથી હોતા, પરંતુ, એ ફટાટોપથી "બાળજીવો સહેજે પણ કુતુહલ વૃત્તિથીયે ખેંચાઇ આવે" એ ઉદ્દેશ હોય છે "ખેંચાઇ આવ્યે તેઓમાં ગમે તે પ્રકારે વીતરાગ ભાવ તરફ આકર્ષાવાનું બીજ પડે" એ હેતુ હોય છે ધર્મના અનુયાયી વધારવાનો કે "વાહ વાહ" કહેવડાવવાનો કે બાહ્યાડંબર બતાવવાનો હેતુ નથી હોતો શાસ્ત્રમા "મહા શ્રાવક ઘેરથી સામાયિક કરવા ગુરુ પાસે જાય, તો તે પણ ઠાઠ માઠ અને ધામધૂમથી ઘેરથી નીકળે. જેથી સામાયિકનો મહિમા લોકોના ખ્યાલમા આવે, કે જે સામાયિકના બળથી તીર્થંકર ભગવંતો વિગેરે કેવળજ્ઞાન પામ્યા હોય છે"

જેમ દેશમાં રાજા ફરવા નીકળે, ત્યારે તેના પ્રવાસની અનેક રીતે જાહેરાત થાય છે રાજ્ય ચિન્હો સહિત રાજા બહાર નીકળે છે, લોકો પર તેની છાપ પડે છે. આકર્ષણ થાય છે પ્રભાવ પડે છે ત્યારે, જો પરમાત્માની પધરામણી થાય, ત્યારે તો પુષ્કળ આકર્ષણ થાય, તેવી વ્યવસ્થા કરવામા આશ્ચર્યજ શું છે? ચાર

વર્ત્તિઓ અને ઈન્દ્રોને પણ વન્દ્ય છે. રાજાના પણ રાજા છે દેવાધિદેવ છે, ત્રિલોક પૂજ્ય પરમાત્મા છે, પધારે ત્યારે તેમનો પ્રભાવ: જાહેરાત વિગેરે કેવા થવા જોઈએ? એ બધા ખોટા આડંબરો નથી, વાહિયાત પ્રવૃત્તિ નથી. તેની સાથે આધ્યાત્મિક વિકાસ માટેના પ્રયાસના મહાન્ સિદ્ધાંતો ગોઠવાયા છે, અને તેના સબંધથી પરંપરાએ વીતરાગ પરમાત્માની ભક્તિ થાય છે, અને જૈન તત્ત્વજ્ઞાન સાથે તે દરેક સુસંગત છે

આંગી અગપૂજા: સ્નાત્ર· તથા ચ્યાવન કલ્યાણક.ની દ્રવ્ય નિક્ષેપે પૂજાઓ તીર્થંકર પરમાત્માની પાચેય કલ્યાણકોની પાંચેય અવસ્થાઓ: અને તેમા આવતી અવાતર અવસ્થાઓ–બાલ્યાવસ્થા: ગૃહસ્થાવસ્થા· રાજ્યાવસ્થા: મુનિ અવસ્થા: છદ્મસ્થ અવસ્થા: કેવળી અવસ્થા· સિદ્ધાવસ્થા· વિગેરે અવસ્થાઓની પૂજાઓ:–માતા જેમ જમવા બેસાડે ત્યારેજ પૂજ્ય છે. એમ નહીં, પણ દરેક હાલતમાં પૂજ્ય છે–તેમ તીર્થંકર ભગવતોની દરેક અવસ્થાઓ પૂજ્ય છે. તેથી દરેક અવસ્થાઓનો આરોપ કરીને પૂજા કરી શકાય છે.

તથા અગે લગાડીને અંગપૂજા કરવામા પણ હરકત નથી પ્રભુના પ્રતિમાજીને જ્યારે રથમા બેસાડાય છે, મૂલ્યવાન મદિર અને સિંહાસન ઉપર બેસાડાય છે, ત્યા પ્રભુના નિષ્પરિગ્રહવ્રતનો ભંગ થતો નથી, તો પછી, જળપૂજા પુષ્પપૂજા: આગી· વિગેરેમા ભગ શી રીતે થાય છે? પ્રતિમા કલ્પને અનુસરીને જેટલું બધબેસતું હોય, તેટલુ સાક્ષાત્ તીર્થંકરોની ભકિત ઇન્દ્રાદિક દેવો અને બીજા જે રીતે કરતા હોય છે, ત રીતે કરી શકાય છે તેમાં વાધા કાઢવા, એ ભકિતમા વાધાકાઢી ભક્તિમાં અતરાય કરવા બરાબર છે. માટે તેવો નિષેધ ન થવો જોઇએ.

ચક્ષુ નવા ચોટાડવાની પાછળના મહત્ત્વના કારણો નીચે પ્રમાણે છે:–ચક્ષુ બરાબર: માપસર બંધબેસતા: અને જેમ બને તેમ સ્વાભાવિક જણાય: તે રીતેજ ચોડવા જોઇએ. તેમાં કળા અને સૌંદર્યને ખાસ ધ્યાનમા લેવાય તો વધારે સારૂ

૧. દરેક પ્રાણીઓના ગાત્રોની રચનાઃ અને રંગ વિગેરે શરીરના બીજા અવયવો કરતા પ્રાયઃ જુદા પડે છે, માટે પ્રતિમાજીને પણ ચક્ષુ જુદી જાતના જોઈએ

૨. ચક્ષુ એ પ્રાણી માત્રના આત્મામાં રહેલી જ્ઞાનશકિતનું વ્યાવહારિક અને જલદી ખ્યાલમા આવે, તેવા લક્ષણરૂપ પ્રતીક છે

૩. ચક્ષુથી સૌદર્ય પૂર્ણ થાય છે, ચક્ષુ વિના શરીરની રચનાઃ કે સૌંદર્ય અપૂર્ણ રહે છે

૪. બીજા જીવો ઉપર અસર કે તેમનુ આકર્ષણ શરીર-વિગેરે છતા સુદર ચક્ષુ ઉપર મુખ્ય આધાર રાખે છે

૫. શરીર ગમે તેવા રગનુ હોય, પણ ચક્ષુ સફેદ અને તેમ કાળી કીકી, એ દરેકને સમાન હોય છે તેથી જેવા રંગના પ્રતિમાજી તેવાજ રગના ચક્ષુ રાખવાથી પ્રતિમાજીનો પ્રભાવજ ' પડે અને સામાન્ય રીતે ચક્ષુ વગરનાજ હોત, તેવો કેટલોક ભાસ થાય સફેદ પ્રતિમાજી હોય તો આજુબાજુ પાપણોનો કાળો રગ અ વચ્ચે કીકીનો કાળો રંગ હોય, તેમ કરવામાં આવે, તોજ ચ હોવાનો ભાસ થાય પ્રતિમાજી શ્યામ રગના હોય, તો વચ્ચે કીકી ભાગ છોડીને આજુબાજુ શ્વેત રંગ ઉઠાવવાળો હોય, તોજ ચક્ષુ ભાસ થાય એટલા માટે ચક્ષુ ચોટાડવા એ અનિવાર્ય વસ્તુ

૬. ચક્ષુ ચોંટાડ્યા વિના-"પ્રભુ ધ્યાનસ્થ દશામાં બેઠા છે," એ ભાસ થાય કેવળજ્ઞાન થયા પછી તીર્થંકર પરમાત્માને ૧૩ ગુણઠાણાના છેલ્લા અતર્મુહૂર્ત સિવાય વચ્ચે ધ્યાન ધરવાનું હે જ નથી શુક્લ ધ્યાનના બે પાયા કેવળજ્ઞાન પહેલા અને છે બે પાયાઃ ૧૩ માના છેલ્લા અત મુહૂર્તથી હોય છે વચ્ચે ધ્યા **ન્તરિકા** હોય છે તેથી ધ્યાનસ્થ મૂર્તિ કે ફોટા ભાવ-તીર્થ પરમાત્માના ન હોઇ શકે

૭. -"આપણી સામે પરમાત્મા જોઇ રહ્યા છે" એવી રીતે ચક્ષુ ખુલ્લા ન હોય, તો ભકનોનુ જોઇએ તેવુ આકર્ષણ ન થાય તેઃ ચક્ષુએ ખુલ્લા હોય-"પોતે પરમાત્માની સામે ઉભો છે" "પરમા

પોતાને જુએ છે ' તેવો ભાસ થાય છે અન્યથા, ભાસ થાય ભગવાન સમવસરણમાં ખુલ્લા ચક્ષુઓથી વિરાજમાન હોય છે

૮. વળી જોનારાઓને " પરમાત્મા સાક્ષાત્ સામે વિરાજમાન છે ભગવાન વિરાજમાન છે સર્વજ્ઞ' સર્વૈશ્વર્યના માલિક' સામે વિરાજ માન છે વડીલ છે પૂજ્ય છે મને જોઇ રહ્યા છે મને પ્રેરણા કરી રહ્યા છે" એવો ભાસ થવો જોઇએ ચક્ષુઓ ન હોય, તો "હજી ધ્યાન ધરીને પ્રભુ કાઇક બાકી રહેલુ સાધતા હોય," તેવો ભાસ થાય

તેથી કેટલાક ભાઇઓ પરમાત્માના પ્રતિમાઓને ચક્ષુ ચોટાડવામા વિરોધ કરે છે, ને દલીલ કરે છે, કે "પ્રતિમાજીના સ્વાભાવિક ચક્ષુઓ હોય, તે વધારે ઠીક છે. કૃત્રિમ ચક્ષુઓ શા માટે ચડાવવા ?" તથા ફોટાઓ અને ચિત્રો ધ્યાનસ્થ અવસ્થાના કરાવે છે પણ તેઓ ભૂલી જાય છે, કે–ચક્ષુઓ ચોડવાથીજ સ્વાભાવિકતા પૂરી થાય છે નહી તર, કૃત્રિમતા લાગે છે પરંતુ "સમવસરણસ્થ ભાવ તીર્થંકર પ્રભુ ધ્યાનસ્થ નથી હોતા" તે હકીકત તેઓના ધ્યાન બહાર રહી જાય છે

વળી, પ્રભુની આગળ ધૂપઃ દીપ' નાટય' થાય છે, છત્ર ચામરઃ ધરવામા આવે છે ત્યા પરમાત્માને પરિગ્રહપણાનો દોષ માનવાના આવતો નથી, અને રાજ્યાવસ્થાની આગી તથા કેસર ચંદન સ્નાત્રજળ પુષ્પ વિગેરેથી લોકોત્તર સત્કાર વિધિને ઉચિત અગપૂજા કરવામા પરિગ્રહ' વિગેરેનો વાંધો કાઢવામાં આવે છે પ્રભુનો મુનિભાવ આગળ કરવામા આવે છે, પણ તે વખતે મુનિ-ભાવ ગૌણ છે પરમાત્મભાવ–ત્રિભુવનપૂજ્યતા મુખ્ય છે

આ બધી રીતે વિચાર કરી જોતા શ્વેતામ્બર માન્ય જિનમૂર્તિ-પૂજા–જૈનશાસ્ત્રો સિદ્ધાતોઃ નયઃ નિક્ષેપા' તેના ભેદ–પ્રભેદોઃ સ્યાદ્વાદ શૈલિ નિશ્ચયઃ વ્યવહારનયઃ લૌકિક–લોકોત્તર–વ્યવહારઃ વ્યાવહારિકતા' અને પારમાર્થિકતા. બાળથી માડીને બુધ પ્રાજ્ઞ સુધીના પાત્રોની ભક્તિને અનુરૂપ વ્યવસ્થાઃ દેવતત્ત્વની પ્રધાનતાઃ તેની વિવિધતાઓ **કરેમિ ભંતે !** જેવા જૈન દર્શનના મૂળ બીજક

જેવા સૂત્રમાં પણ ભત્તે' પદથી ચતુર્વિંશતિ સ્તવાવશ્યક સૌથી પહેલુ અને મુખ્યપણે ગણાવાયેલ છે સમ્યગદર્શનની પ્રધાનતાના પ્રેરક દેવતત્ત્વની આરાધનાની પ્રધાનતાની અપેક્ષાએ પણ તે મુખ્ય છે તેના સર્વ નિક્ષેપાઃ અને સર્વ અવસ્થા' પૂજ્ય છે પૂજાના કેટલાક પ્રકારો સાક્ષાત પ્રભુને ઇન્દ્રાદિક કરતા હતા, તેવા છે કેટલાક પ્રતિમા કલ્પને છાજે તેવા છે એમ ઉચિત યુક્તિયુક્ત યોજના વિગેરેથી સાંગોપાંગ શુદ્ધ વ્યવસ્થા અને જૈનદર્શનના તત્ત્વજ્ઞાન સાથે વધુમાં વધુ સંગત છે

લોકોત્તર દેવ. લોકોત્તર ઉપકારઃ તેમનો લોકોત્તર વિનયઃ તે દર્શાવવા, લોકોત્તર પ્રકારના આદર્શો સામે રાખીનેજ જિનપ્રતિમા પૂજા બાબત પ્રશ્નોત્તરો તથા વિચારણા થવા જોઇએ માત્ર બાહ્ય અને લૌકિક દલીલો તથા ખ્યાલોથી આ વિચારણા પર છે, તેથી તેવી વાતોને મુખ્ય સ્થાન ન રાખવું જોઇએ

દેશનેતાના-જન્મસ્થાનઃ કપડા' લાકડી' ચંપલ' કાગળો' ચીઠ્ઠીઃ વિગેરે માન્ય અને આદરણીય ગણવામાં અમૂર્તિપૂજકોનેય વાંધો આવતો નથી તો તીર્થંકરની કલ્યાણક ભૂમિઓ વિગેરેમાં તાત્ત્વિક અને વાસ્તવિક શો વાંધો છે? તે કોઈ સ્પષ્ટ કરતુંજ નથી હિંસા-અહિંસાની વાત તો કર્તવ્ય કર્મોમાં લાવી શકાયજ નહી. નહીંતર, કાંઇપણ કરી શકાયજ નહી

સામાન્ય બાળજીવોને ભ્રમણામાં નાંખનારી કેટલીક ઉપર ઉપરની દલીલો સિવાય કોઈની પાસે ખાસ મહત્ત્વની જિનપ્રતિમાજીની પૂજાના વિરોધની દલીલોજ હજી સુધી જોવામાં આવી નથી કોઇ ન પૂજા કરે, કોઇને રસ ન આવે, કોઇને તે કરવાની ભાવના ન થાય, અને ન કરે, એ જુદી વસ્તુ છે અને તેને પુણ્ય બંધઃ સંવર' અને નિર્જરા ના સ્થાનમાંથી કાઢી નાંખીને, તેને પાપ બંધ અને આશ્રવ.ના સ્થાનમાં નાખી દેવી, તે ભયંકર વાંધાભરી બાબત છે ઉત્સૂત્ર છે તેથી દેવઃ ગુરુઃ ધર્મ' એ ત્રણ તત્ત્વને પૂજ્ય માનનારા જૈનોનો તે બાબત તરફ પૂણ્યપ્રકોપ જાગી ઉઠે, તે સ્વાભાવિક છે

પૂજામાં પાણી. તથા વનસ્પતિ વિના જીવાનાદિમા ગતવાન વકોને ભડકાવવામા આવે છે પણ તે ઠીક નથી નદી ઉતરના . . મુનિને પાણીના જીવો ઉપર દયા હોય છે પણ સંયમના નિર્વાહ મા તેમણે નદી ઉતરવાની હોય છે અને તે ઉતરે તેમ છતાં પણ તે જીવા તરફ દયાજ હોય છે ત્યાદિમા પ્રધાન વસ્તુ નથી મૂર્તિ માગ્રત ભક્તિ મુખ્ય વસ્તુ છે અને તેની મહત્તા તેમાંજ જિનપૂજાની મહત્તા છે તીર્થંકર દેવ સર્વોત્કૃષ્ટ આલંબન છે તેનો લાભ લેવો એ મુખ્ય વસ્તુ છે

અહી કોઇ મહાશયને શંકા થાય કે—"જ્યારે તીર્થંકર દેવ ત્રિલોક પૂજ્ય છે, અને ત્રણ લોકની તમામ સામગ્રી તીર્થંકર પરમાત્માના ચરણમાં ભક્તિપૂર્વક ધરી દેવામા આવે, તો પણ તેમના ઉપકારની તુલનામા તે કાંઇપણ હિસાબમા નથી. તેથી ઇન્દ્ર અને ચક્રવર્ત્તિઓની અને સમસ્ત દેવ લોકોની સમગ્ર ઋદ્ધિઓ પણ કાંઇ હિસાબમા નથી એટલો મહાન પ્રભુજીનો લોકોત્તર વિનય કરવાનો છે તો પછી કોઇ લોકો—માંસ—પશુ-પક્ષીના બલીદાન રૂપે પ્રભુજીને ચરણે ધરે, કોઇ લોકો સ્ત્રીનુ રૂપ પ્રભુજીની અંકમા ગોઠવે, યા પૂજામાં મૂકે, તો તેથી તેમા પણ વાંધો હોઇ શકે નહી ?"

આવા પ્રશ્ન યોગ્ય નથી કેમકે—હમેશા સત્કારને યોગ્ય પદાર્થોથીજ સત્કાર થાય અયોગ્ય પદાર્થોનુ સત્કાર—સન્માન—પૂજા—વિધિમા સ્થાન હોતું નથી

આપણે ઘેર કોઇ મહેમાન આવે, તો પત્થર પણ જગતના પદાર્થ હોવાથી સન્માનમાં દેવાતા નથી પરંતુ, પોતાના ઘરને ઉચિત તેમને યોગ્ય· અને તે મોટા માણસોને ફૂલના હાર કેમ પહેરાવવા? પોતે પોતાને પ્રિય સામગ્રી માનતો હોય, તેનાથી સત્કાર કરી શકાય છે

છતાં કોઇ વિવેકી ભક્ત પરિસ્થિતિ વિશેષમા વિશેષ ભક્તિના ઉદ્રેકથી પોતાનું મસ્તક પણ ધરી દે, તો તેવા સંજોગોમા વિવેક વિના વિનય નકામો થાય છે યજ્ઞાદિકમા પરંપરાએ કંઈક ત્યાગ

[illegible] ...ાગની પૂતળાની શાલભંજિક અવસ્થાની
...જૈનશાસ્ત્રકારોની નિધિમાં તથા રાજ્યઋદ્ધિ બતાવવાના દૃશ્યે મા તથા સ્ત્રી આદિક પરિવારો બતાવવા, તે અવિરુદ્ધ છે દેવાંગનાઓની નૃત્ય પૂજા બતાવવા—પ્રભુની સામે તે બતાવવામા કશો વિરોધ નથી તથા સાધ્વીજી રૂપે· શ્રાવિકા રૂપે સ્ત્રી વર્ગ પણ સાધુઃ કે શ્રાવક રૂપ પુરુષમાના પાત્રોની જેમ પ્રભુજીને સમર્પિત થયેલોજ છે. તે પણ પૂજા છે માત્ર પૂજાનો તે પ્રકાર જુદો છે

પોતાની પુત્રીઃ બ્હેનઃ માતાઃનો પુત્ર ભાઈઃ બાપ અને ભત્રીજાનો પણ પ્રભુજીની પૂજાના દ્રવ્યમાં સમાવેશ થાય છે કેમકે—તેની સાથેનો પોતાનો સાસારિક સબંધ છોડી દઈને, પ્રભુની આજ્ઞા પ્રમાણે જીવન જીવવા દઈ, તે સ્વરૂપે પોતાના વહાલાઓને જૈનશાસનને સમર્પણ કરનારા જિનપૂજા કરે છે રાવણે પોતાના કાડાની નસ ખેચી કાઢીને વીણામા જોડી દઈને નૃત્ય અને સગીતની પૂજા સાધી હતી જેને લીધે તેણે તીર્થંકર નામ કર્મ બાધ્યુ છે એટલે પૂજામાં સન્માન અને સત્કારને ઉચિત્ત એવા ઉત્તમ અને રત્નભૂત પદાર્થોને સ્થાન છે રેશમી વસ્ત્રો· કસ્તુરી ગોરો ચદન વિગેરે રત્નભૂત પદાર્થો તરીકે વ્યવહારમાં ગણાપેલા હોવાથી, પ્રાણીજન્ય છતા પૂજામા વિહિત છે ઢોલઃ નગારાઃ ત્રાસા ખંજરી. વિગેરે ચામડાથી મઢેલા હોવા છતા વાદ્યપૂજાના પ્રકાર દ્વારા નિષેધ નથી દરેકની પાછળ પરપરાએ અને સીધા સંબધોની તાત્ત્વિક વિચારણા જોડાયલી છે

પરમાત્મા તો જેમ નૈવેદ્ય આદિકનો ઉપયોગ કરતા નથી, તેમ તેવી ચીજોનો પણ ઉપભોગ કરવાનાજ નથી પરતુ, વિવેકી ભક્તો

પોતાના આત્મ વિકાસના માપ સાથે માપીને શાસ્ત્રાજ્ઞા મુજબ ભક્તિથી સર્વ કાંઇ ઉચિત હોય, તેજ કરી શકે છે. પરંતુ વિવેક વિનાઃ શાસ્ત્રાજ્ઞા વિરૂદ્ધઃ પોતાના કેવળના પણ આત્મવિકાસને અનનુરૂપ થાય તેવુ અને ઔચિત્ય રહિતઃ કાંઇપણ કરી શકતા નથી કેમકે તેવું ભક્તિ સાથે અસગત હોય છે

કેટલાકને સામાન્ય રીતે થતી શંકાઓનાં સમાધાનો સાદી ભાષામા **શ્રી મોહનવિજયજી મહારાજ કૃત** નીચેના **શ્રી સુવિધિનાથ** પ્રભુના સ્તવનમાં આપેલા છે

શ્રી સુવિધિનાથ-જિન-સ્તવન.

રાગ-"સ્વામિ! તુમે કાંઇ કામણ કીધું" એ **દેશી**

અરજ સુણો એક **સુવિધિ-જિનેસર**!
પરમ-કૃપા-નિધિ! તુ પરમેસર
સાહિબા! સુ-જ્ઞાનિ!
જુઓ તે-
"વાત છે માન્યાની" એ આંકણી.

કહેવાઓ-"પંચમ ચરણ ધારી"
"કિમ આદરી અશ્વની અસવારી?" સા० ૧

"છો ત્યાગી? શિવ-વાસ વસો છો
તો-**સુ-ગ્રીવ-સુત**! રથે કેમ બેસો છો?"
"આંગી-પ્રમુખ-પરિગ્રહમાં પડશો,
હરિ-હરા-ઽઽદિકને કિણ-વિધ નડશો?" સા० ૨

"ધુરથી સકલ-સંસાર નિવાર્યો."
"કિમ કરી દેવ-દ્રવ્યા-ઽઽદિક ધાર્યો?"
"તજી સંજમને થાસ્યો ગૃહ-વાસી"
"કુણ આશાતના તજશે ચોરાશી?" સા० ૩
"સમકિત-મિથ્યાત્વમા નિરંતર
ઇમ કિમ ભાંજશે પ્રભુજી! અંતર?"

મન્દિર અને જિનપ્રતિમાનું સ્થાન છે. માટે ઉપાદેય છે આ રહસ્ય છે જેમ આજે ભૌતિક સંસ્કૃતિ પોતાના વિસ્તારમાં અનેક પ્રતીકોરૂપે જગતમાં વ્યાપક થઇ રહેલ છે. સ્કૂલઃ મ્યુનિસીપાલિટીઃ કોર્ટો એરોપ્લેન· મોટર. રેડીયો એ વિગેરે જેમ જીવનના સાધનો છે તેના કરતાં ભૌતિકવાદના પ્રતીકો છે માટે પરમ હેય છે.

વાચક મહાશયો ક્ષમા કરશે, કે—આત્મવિકાસના ક્રમમાં શ્રી જિન પ્રતિમાની પૂજાનુ શુ સ્થાન છે? તેનો પ્રસંગ બરાબર શ્રી સ્તવનકાર મહારાજાએ ઉપસ્થિત કર્યો છે એટલે તેને લગતી જે કાંઇ તાત્ત્વિક વિચારણા છે, તેનુ સંક્ષેપમાં પણ સૂચન કરવા જતાં કાંઇક વિસ્તાર થઈ ગયો છે. અમારો આશય આ બાબત ખંડન મંડનમાં ઉતરવાનો કે ચર્ચા જગાડવાનો નથી. વચલા સો વર્ષોમાં છાપખાનાંઓ અને કાગળોની સગવડોને અંગે પણ આ બાબતમાં બીન પાયાદાર રીતે ઘણું લખાયું છે તેથી તે સર્વની અસરમાંથી વાચક મહાશયોને મુકત કરીને મૌલિક પાયા ઉપર બુદ્ધિને કેન્દ્રિત કરવાના આશયથી કાંઇક વિસ્તાર થયો છે

૧૦. શ્રી-શીતલનાથ-જિન-સ્તવન.

મોક્ષાશયી જીવ સ્યાદ્વાદની ખુબી સમજવા સુધી આવી પહોંચે છે

અહીથી વિરતિને લગતા આત્મ ગુણોનુ વર્ણન શરૂ થાય છે તે પહેલા સ્યાદ્વાદ દ્રષ્ટિ સમજવાનો પ્રયાસ આવશ્યક હોવાથી પરમાત્માની સ્તવના દ્વારા પરસ્પર વિરોધ છતા એક સ્થાનમા ઘટી શકતા ધર્મો સ્યાદ્વાદની સહાયથી ઘટાવી બતાવવામા આવે છે.

[રાગ-ધનાશ્રી-ગૌડઃ "મંગલીક માલા ગુણહિ વિસાલા" એ દેશી]

૧ લી ત્રિભઙ્ગી

શીતલ-જિન-પતિ-લલિત-ત્રિભઙ્ગી,
વિવિધ-ભઙ્ગી મન મોહે. રે
કરુણા-કોમલતાઃ તીક્ષ્ણતાઃ
ઉદાસીનતાઃ સોહે. રે શીતલ૦ ૧.

લલિત=મનોહર **ત્રિ-ભઙ્ગી**=ત્રણ ત્રણ ભાંગાવાળી, ત્રણ ત્રણ ભેદોવાળી **વિવિધ-ભઙ્ગી**=જુદી જુદી રીતે થતા ભાંગાઓવાળી. **ભઙ્ગી**=ભાંગા, ભેદ, વિકલ્પ **મોહે**=મોહ પામે છે ગમે છે. છે આકર્ષે છે મોહે **કરુણા**=દયા. **કોમલતા**=નરમાશ, સુંવાળાપણું, નમ્રતા, દયાળુપણું, કુણુ મન **તીક્ષણતા**=તીખાપણુ, આકરાપણુ, તીવ્રતા **ઉદાસીનતા**=બેપરવાઇ, તટસ્થતા. **સોહે**=શોભે છે. ૧

જુદી જુદી રીતે થતા ભાંગાઓવાળી શ્રી શીતલ જિનેશ્વર દેવને લાગુ પડતી અથવા તેમણે ઉપદેશેલી-તેમની જુદા જુદા ભાંગાઓવાળી સુંદર ત્રિભંગી મનમાં આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરે છે. તે ત્રિભંગી આ પ્રમાણે છે. .. .

૧ કરુણા-કોમળતા: ૨ તિક્ષણતા: અને ૩ ઉદાસીનતા: એમ પરસ્પર વિરુદ્ધ ત્રણ ગુણોવાળી છતાં એ ત્રિભંગી શ્રી **શીતલનાથ** પ્રભુમાં ખુબ ખીલી ઉઠે છે. ૧

પરસ્પર વિરોધમા પણ સમતા-શીતલતા-શાંતિ બતાવીને શ્લેષથી આ **શીતલ** શબ્દની સાર્થકતા બતાવી છે.

૧ લી રીતે ઘટના:

સર્વ-જન્તુ-હિત-કરણી કરુણા:.
　　કર્મ-વિદારણ તીક્ષણ:. રે
હાના-ડડદાન-રહિત-પરિણામી
　　ઉદાસીનતા· વીક્ષણ. રે　શીતળ૦ ૨.

સર્વ-જન્તુ-હિત-કરણી=સર્વ પ્રાણીઓનું હિત કરવાની ભાવના "**સવિ જીવ કરું શાસન-રસી. એસી ભાવ-દયા મન-ઉલ્લસી**" તે સ્વરૂપે **કરુણા**=દયા, ભાવદયા **કર્મ-વિદારણ**=કર્મોનો નાશ કરવા રૂપ. **હાન**=ત્યાગ કરવો. **આદાન**=ગ્રહણ કરવું **હાના-ડડદાન-રહિત-પરિણામી**=ત્યાગ, કે સ્વીકાર એ બન્નેયપણે રહિત-તટસ્થતા-પરિણામ રૂપ **ઉદાસીનતા-વીક્ષણ**=ઉદાસીનપણે-તટસ્થપણે જોવાનું થાય છે. ૨

પ્રભુજીમાં —

૧. "સવિ જીવ કરું શાસન રસી"–એસી ભાવ દયા મન ઉલ્લસી. આ જાતની સર્વ જંતુઓનું હિત કરનારી કરુણાઃ છે.

૨. કર્મોનો નાશ કરનારી તીક્ષ્ણતા છે. નિરુક્તાર્થ પ્રમાણે પ્રભુજી અરિહંત ભગવાન કહેવાય છે. એટલે કે–અરિ–ને હંત એટલે હણનારા છે. અહીં અરિ એટલે કર્મરૂપી શત્રુઓ લેવાના છે. તેને હણવા માટે–રત્નત્રયીની તીવ્ર જ્યોતિ જગાડવી પડે છે. એટલે એ રીતે તીક્ષ્ણતા પણ આવે છે.

૩. પ્રભુજીની સાધક દશા મટીને અપ્રમત્ત ભાવમાં રહેલા પ્રભુજીની સિદ્ધ દશા પ્રગટ થવાથી ને જગતના સઘળા પદાર્થોને તટસ્થપણે–ઉદાસીનપણે–જોતા હોય છે, તેથી તેઓ ન તો કોઇનો ત્યાગ કરવાની પ્રવૃત્તિ કરે છે ન તો કોઇનો સ્વીકાર કરવાની પ્રવૃત્તિ કરે છે–ત્યાગ અને સ્વીકાર રહિત પરિણામવાળી ઉદાસીનપણાની નિર્લેપ દૃષ્ટિ સાક્ષિમાત્ર–પણું પ્રાપ્ત થાય છે.

આ એક પ્રકારે આત્મામાં ત્રિભઙ્ગીની ઘટનાક રી બતાવી. ૨

પર–દુઃખ–છેદન ઇચ્છા કરુણાઃ
  તીક્ષ્ણઃ પર–દુઃખ રીઝે રે
ઉદાસીનતાઃ ઉભય–વિલક્ષણ,
  એક ઠામે કેમ સીઝે રે ? શીતલ૦ ૩

પર–દુઃખ–છેદન–ઇચ્છા=બીજાનું દુ:ખ દૂર કરવાની ઇચ્છા પર–દુ:ખ=બીજાને થતા દુ:ખથી રીઝે=રાજી થાય રાજી થવુ ઉભય–વિલક્ષણ=બન્નેયથી જુદા પ્રકારે હોવુ. એક–ઠામે=એકજ ઠેકાણે, એકજ વસ્તુમા, એકજ આશ્રયમા કેમ=કેવી રીતે સીઝે ?=સિદ્ધ થાય ? ઘટે ? સ ભવે ? ૩

દુનિયામાં વ્યાવહારિક રીતે વિચાર કરતાં:–

૧. કરુણાઃ એટલે બીજાના દુઃખો દૂર કરવાની ઇચ્છા.

૨. તીક્ષણતા: એટલે બીજાના દુઃખો જોઇને તેથી રાજી થવું, બીજાના દુઃખે રાજી થવાની મનની કઠોરતા, તીક્ષણતા વિના ન બને.
૩. ઉદાસીનતા: એટલે ન પરદુઃખ છેદનની ઇચ્છા: ન પરદુઃખથી રાજી થવું: એ રીતે એ બન્નેય ભાવો ન હોય, તે.
આ ત્રણેય પરસ્પર વિરોધ સ્વભાવો ખુલ્લાજ છે. તેમ છતાં તેઓ એક ઠેકાણે શી રીતે સંભવી શકે? એ વાત બુદ્ધિમાં ઉતરી શકે તેમ છે? આ પ્રશ્ન છે. ૩

૨ જી રીતે ઘટના: અને જવાબ·

અ-ભય-દાન: તે મલ-ક્ષય: કરુણા:
તિક્ષણતા: ગુણ ભાવે. રે
પ્રેરક-વિણ-કૃતિ: ઉદાસીનતા:
ઇમ વિરોધ મતિ ના-ડડવે. રે શીતળ૦ ૪

અ-ભય-દાન=દ્રવ્યથી અને ભાવથી નિર્ભયતાનું દાન, કોઈ દુન્યવી પદાર્થોથી ભય ન પામવા દેવા-નિર્ભય કરવા, તે દ્રવ્ય **અભય-દાન**, અને સંસારનો ભય મટાડી દેવો, તે ભાવ **અભયદાન** **મલ-ક્ષય**=પોતાના આત્મામા લાગેલા અનાદિ કાળના કર્મરૂપી મલ-મેલનો ક્ષય કરવો, તે આત્મામાં ભાવ અભયદાન **ગુણ-ભાવ**=ગૌણપણે આત્માના સ્વભાવ પરિણુતિ તે મલ ક્ષય કરવામાં તિક્ષણતા છે **પ્રેરક-વિણ-કૃતિ**=પ્રેરણા કરનાર તરીકે બન્યા વિના -કે-પ્રેરણાની મદદ વિના સહજ રીતે વિકસતી આત્મ પરિણુતિ, તે **મતિ**=બુદ્ધિમા **નાડડવે**=ન આવે, નથી આવનો ૪

પ્રશ્નનો જવાબ—

૧. અનાદિ કર્મ રૂપી મલ-નો ક્ષય કરવા રૂપ સ્વાત્મમાં ભાવ અભયદાન પ્રગટાવવું, તે કરુણા· **નમુત્થુણં-સૂત્રમાં**-પરમાત્માનું અ-ભય-દયાણં વિશેપણ છે.
૨. અને તે મલ-ક્ષય કરવા જ્ઞાનાદિક ગુણોપણે આત્માની સ્વભાવ પરિણુતિમાં લીન થવા રૂપ-**તિક્ષણતા:** ગૌણપણે રહેવીજ છે.

તેના સંચાલક ધર્મ શાસન સંસ્થા રૂપ ધર્મ: અને તેના તરફની વફાદારી રૂપ ધર્મ: માનવ જાતને અને પ્રાણી માત્રને કુદરતી રીતેજ જરૂરી હોવાનું સાબીત થાય છે. ધર્મ એ એક એવું અનિવાર્ય કર્તવ્ય ઠરે છે. તેનો ત્યાગ થઇ ન શકે. તેનો વિરોધ કરી ન શકાય, તેવી એ વસ્તુ છે. ૨

૨ અધ્યાત્મનું લક્ષણ:

નિજ-સ્વ-રૂપ જે કિરિયા સાધે,
તે અધ્યાતમ લહીયે. રે
જે કિરિયા કરી ચઉ-ગતિ સાધે,
તે ન અધ્યાતમ કહીયે. રે શ્રી શ્રેયાં૦ ૩

નિજ-સ્વ-રૂપ=આત્માનું પોતાનુ સ્વરૂપ **સાધે**=સાધી આપે, પ્રાપ્ત કરાવે. **લહિયે**=જાણવું **ચઉ-ગતિ**=નરક: તિર્યંચ: દેવ: અને મનુષ્ય: એ ચાર ગતિ ૩

જે ક્રિયા પોતાનું સ્વરૂપ સાધે, તે ક્રિયાનું નામ અધ્યાત્મ જાણવું. અને જે ક્રિયા કરવાથી ચારેય ગતિમાં રખડવું પડે-ચારેય ગતિને સાધી આપે, તેને અધ્યાત્મ કહી શકાય નહીં. ૩

વિષ: અને **ગરલ:** ક્રિયાને **અધ્યાત્મ** ન કહી શકાય કેમકે-તેમાં નિયાણાં હોય છે જેનો નિષેધ છે **અનનુષ્ઠાન** ક્રિયા અપેક્ષાએ ત્યાજ્ય અને અપેક્ષાએ આદરણીય છે **તદ્ધેતુ ક્રિયા:** અને **અમૃત ક્રિયા** તો સર્વથા આદરણીય જ છે આદરણીય કીયા અધ્યાત્મ રૂપ છે, અનાદરણીય કિયાને અધ્યાત્મ કહી શકાય નહી:

"**માત્ર** કોઇ પણ ક્રિયા કરી નાખી, કે અમુક જાતનું માત્ર જ્ઞાન મેળવ્યુ" તે "અધ્યાત્મ" નથી ૩

૩. અધ્યાત્મના ચાર નિક્ષેપા:

નામ-અધ્યાતમ: ઠવણ-અધ્યાતમ:
દ્રવ્ય-અધ્યાતમ: છંડો. રે

ભાવ–અધ્યાતમ: નિજ–ગુણ સાધે,
તો–તેહશું રઢ મંડો. રે શ્રી શ્રેયાંસ૦ ૪

નામ–અધ્યાતમ=નામથી અધ્યાત્મ: "અધ્યાત્મ" એવું જે કોઈ પદાર્થનું નામ હોય, તે નામ અધ્યાત્મ **ઠવણ–અધ્યાતમ**=સ્થાપનાથી અધ્યાત્મ અધ્યાત્મના કોઈપણ ગુણ–કે અંગભૂત બાબતની સ્થાપના: આકૃતિ· ચિત્ર: નકશો. ક્રમિક આધ્યાત્મિક વિકાસનો નકશો: વિગેરે–સ્થાપના અધ્યાત્મ. **દ્રવ્ય–અધ્યાતમ**=ભાવ અધ્યાત્મના **કારણો**–સાધનો: તેના સહકારી બાહ્ય સહાયકો· તે પામવાની પૂર્વ ભૂમિકા: ઉપકરણો: ધર્મ શાસનો: ધર્મ સંઘ· તથા ભાવ અધ્યાત્મના ભાવિ પરિણામો: આત્માની મોક્ષાવસ્થા વિ રૂપ **કાર્યો**: તે સઘળા દ્રવ્ય–અધ્યાત્મ **છંડો**=છોડી દ્યો **ભાવ–અધ્યાતમ**=ભાવથી સાક્ષાત્ સ્વસ્વરૂપે–જે અધ્યાત્મ હોય, તે ભાવ અધ્યાત્મ. **નિજ-ગુણ**=પોતાના આત્માનો ગુણ–અથવા ભાવ અધ્યાત્મનો પોતાનો જે ગુણ છે, તે. **સાધે**=સિદ્ધ કરે, પ્રગટ કરે, સાધી આપે. **તેહશું**=તેની સાથે, તેમાં **રઢ**=રઢનાપૂર્વક. **મંડો**=મચી પડો, તેમાં રઢ લગાવો તેમાં તલ્લીન થાઓ ૪

કેવળ–નામ અધ્યાત્મ: સ્થાપના અધ્યાત્મ· અને દ્રવ્ય અધ્યાત્મ: કે જે ભાવ અધ્યાત્મમાં સહાયક ન હોય, તેને છોડી દેવા જોઇએ, અને–અધ્યાત્મનું પોતાનું સાચું સ્વરૂપ એ છે, કે–જે પોતાનો આત્મિક ગુણ પ્રગટ કરે, સાધે. તે ભાવ અધ્યાત્મ છે અને તોજ તેમાં દૃઢ રીતે મચી પડો. પરંતુ, અધ્યાત્માભાસની પાછળ પડવાનું નથી. જે બહારથી ભાવ અધ્યાત્મ જણાતું હોય, છતાં જો તે નિજ–ગુણ ન સાધી શકે, તો તે ભાવ અધ્યાત્મ ન સમજવું.

ભાવ અધ્યાત્મના પણ ચડતા ઉતરતા ઘણા દરજ્જા હોય છે. ઉચ્ચ ઉચ્ચ દરજ્જા ઉપર પહોંચ્યા પછી, નીચે નીચેના દરજ્જા છોડી દેવાના હોય છે. ઉંચો ઉંચો દરજ્જો પ્રાપ્ત ન થયો હોય, ત્યાં સુધી જે દરજ્જા ઉપર આત્મા સ્થિર હોય, તે દરજ્જાની સાધના એવી

દઢ રીતે સાધવાની હોય છે, કે–જેથી કરીને ઉગ્ગ ફળ જ્ઞે પ્રાપ્ત થાય જ.

ભાવ–અધ્યાત્મના આભાસમાં ન ગુંગવાઇ જવાય, માટે–" નિજ-ગુણ સાધે, તો તે ભાવ અધ્યાત્મ છે." એમ જણાવ્યું છે. "ન સાધે, તો તે ભાવ અધ્યાત્મ નથી." એમ સમજી લેવું.

ભાવ અધ્યાત્મની ખરી શરૂઆતઃ આત્મ વિકાસનો ઉદ્દેશ સાધવા માટે **પઞ્ચા-ઽઽચાર–ચારિમા**=પાંચ આચારોના આચરણ–થી શરૂ થાય છે. છતાં–ચોથે ગુણસ્થાનકે **સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિથી** પણ અ-ધ્યાત્મની પ્રાપ્તિ ઠીક સ્વરૂપમાં થઇ હોવાનું કહી શકાય છે. તેથી આગળ વધીને, છેલ્લા પુદ્ગલપરાવર્તનમાં પ્રવેશ પામેલા **આદિ ધાર્મિક–અપુનર્બંધક જીવનો** જે મોક્ષાશયઃ તે પણ પ્રાથમિકમાં પ્રાથમિક અધ્યાત્મ કહી શકાય છે. પઞ્ચાચાર ચારિ-**મા–એવં ભૂત નયથી** અધ્યાત્મ ગણી શકાય છે. અને મૈત્રી વિગેરે ભાવનાઓથી મન વાસિત થવા લાગે, ત્યારથી **ઋજુસૂત્ર નયથી** અધ્યાત્મ ગણી શકાય છે. તથા **અપુનર્બંધક ભાવ કે સકૃતબં-ધક ભાવ** આવ્યા પછીથી નૈગમ નયથી અધ્યાત્મ ગણી શકાય છે.

અપ્રમત્ત ભાવથી ૧૪ મા અયોગી ગુણસ્થાનક સુધી તો પરમ-ભાવ અધ્યાત્મ કહી શકાયઃ નિશ્ચય નયનું ભાવ અધ્યાત્મ કહી શકાયઃ તેના યે ઉત્તરોત્તર ચડતા ઉતરતા ઘણા ભેદ છે.

૧. ચરમાવર્તમાં પ્રવિષ્ટ જીવના ધર્માનુષ્ઠાન વ્યવહારનયથી ધર્મ છે.

૨. સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિથી પ્રમત્તસંયત સુધીના ધર્માનુષ્ઠાન વ્યવહાર-નય અને નિશ્ચયનયથી ધર્મ છે.

૩. પ્રમત્તભાવની પ્રાપ્તિ પછીના ધર્માનુષ્ઠાનો નિશ્ચયનયથી ધર્મ છે.

૪. શૈલેશીકરણ પ્રાપ્તને જ પરમ નિશ્ચય–શુદ્ધ એવંભૂતનયથી ધર્મ હોય છે. જે તુરત જ મોક્ષ આપે છે.

૪ શબ્દ અને અર્થ: અધ્યાત્મના લાભ:—

શબ્દ–અધ્યાતમ–અર્થ સુણીને,
નિર્વિકલ્પ આદરજો. રે
શબ્દ–અધ્યાતમ=ભજના જાણી,
હાન–ગ્રહણ–મતિ ધરજો. રે શ્રી શ્રેયાંસ૦ ૫

શબ્દ–અધ્યાતમ=અધ્યાત્મ શાસ્ત્ર અથવા **શબ્દ નયની** અપેક્ષાએ અધ્યાત્મ **અર્થ**=અર્થ રૂપ અધ્યાત્મ **સુણીને**=જાણી લઇને **નિર્વિકલ્પ**=મનઃ વચનઃ કાયાઃની નિવૃત્તિ–ગુપ્તિ. કષાયોનો રોધ–ઉપશમ–અથવા ક્ષય, અથવા નિર્વિકલ્પક દશા. તે **ઉપશમ કે ક્ષપક શ્રેણિમાં** પ્રાપ્ત થતા શુક્લ ધ્યાનના પાયાની મદદથી આત્મા અને તેના જ્ઞાનાદિક ગુણો–પર્યાયો વિગેરેની પણ અભેદતાનો અનુભવ થવો–એકાત્મદ્રવ્યનો અનુભવ થવો **ભજના**=હોય, કે ન પણ હોય **હાન**=ત્યાગ **ગ્રહણ**=સ્વીકાર **મતિ**=વિચાર **હાન–ગ્રહણ–મતિ**=ત્યાગ અને સ્વીકારમા બુદ્ધિ **ધરજો**=રાખજો અથવા **મતિ**=નહી મતી ધરજો–ન રાખજો. ૫

આધ્યાત્મિક શાસ્ત્રો રૂપી શબ્દ અધ્યાત્મમાંથી તેના અર્થો–વિસ્તરાર્થ–સાંભળીને છેવટે, તો નિર્વિકલ્પ દશાજ આદરજો. તે વિના આધ્યાત્મિક શાસ્ત્રો અને તેના અર્થનો બોધ કરવાનું ખાસ કોઇ ફળ નથી.

અથવા, ભાવ–અધ્યાત્મ નિર્વિકલ્પ–દશા પ્રાપ્ત કરવા માટેજ છે. શાસ્ત્રો તો અમુક હદ સુધીજ સહાયક થઈ શકે છે. પરંતુ છેવટે તો સામર્થ્ય યોગ–નિર્વિકલ્પક દશા–અનુભવ–જ્ઞાન–પ્રાતિભ જ્ઞાનજ અધ્યાત્મની પરાકાષ્ઠાએ લઈ જઈ શકે છે.

એ સ્થિતિમાં પહોચ્યા પછી, ઉદાસીન ભાવ પ્રાપ્ત થવાથી કાંઇપણ લેવાનુઃ કે છોડવાનુઃ હેતું નથી.

અથવા, શબ્દ નયની અપેક્ષાએ અધ્યાત્મનો અર્થ નિર્વિકલ્પ દશાનો આદર કરવો, તે છે. કેમકે–તે નિશ્ચય નયનો ભેદ છે.

નિશ્ચય નયનું અધ્યાત્મ પ્રાપ્ત થયા પછી નિર્વિકલ્પ દશા પ્રાપ્ત થાય છે.

અથવા, "શબ્દ અધ્યાત્મ રૂપ બધાયે શાસ્ત્રોમાં—અધ્યાત્મ હોયજ." એમ માની ન લેવું. કોઇમાં અધ્યાત્મ હોય, અને કોઇમાં ન પણ હોય. એમ અધ્યાત્મની ભજના જાણવી. માટે—નયોની મદદથી-તે શાસ્ત્રોમાંથી લેવા જેવું લેવું, અને છોડી દેવા જેવું છોડી દેવું જો તે તારવવાની તાકાત નહીં હોય, તો તમો ભૂલાવામાં પડી જશો. અને છોડી દેવા જેવું લેઇ લેવાશે, ને લેવા જેવું છોડી દેવાશે. એમ વિપર્યય-થઈ જશે.

અથવા, શબ્દ-નયની અપેક્ષાએ અધ્યાત્મની ભજનાઓ-જુદી જુદી કક્ષાના ભેદો જાણ્યા પછી-ત્યાગ કે સ્વીકારની બુદ્ધિ રહેતી નથી. વિષયો તરફ તટસ્થતા પ્રાપ્ત થાય છે: ઉદાસીનતા પ્રાપ્ત થાય છે.

અધ્યાત્મનું પ્રયોજન: અને તેનું ઉચ્ચ ધ્યેય: આ ગાથામાં સૂચવવામાં આવેલું છે. કેમ કે—અધ્યાત્મનુ ઉપરની ગાથાઓમાં સ્વરૂપ બતાવ્યા પછી, તેનું ફળ શું? અધ્યાત્મની સાધના શા માટે કરવાની છે? તે નિર્વિકલ્પ દશા પ્રાપ્ત કરવા માટે—ઉપેક્ષાવૃત્તિ—ઉદાસીનતા—તટસ્થતા—પ્રાપ્ત કરવા માટે છે. એમ બતાવવાનો આ ગાથાનો આશય જણાય છે. કારણ કે—સ્તવન પૂરું થવા આવે છે, તેથી અધ્યાત્મ રૂપ કારણના કાર્યનો—ફળનો—નિર્દેશ કરવોજ જોઇએ. એ લક્ષ્યમાં રાખીને આ ગાથા છે.

અથવા, "વચનાનુષ્ઠાન પછી નિર્વિકલ્પ દશા રૂપ અસંગાનુષ્ઠાન પ્રાપ્ત થાય છે." એવો પણ ભાવ જણાય છે. ૫

ઉપસંહાર:

અધ્યાતમી: જે વસ્તુ-વિચારી.
બીજા જાણ લબાસી. રે
વસ્તુ-ગતેં જે વસ્તુ પ્રકાશે,
આનન્દ-ઘન-મત-વાસી. રે   શ્રી શ્રેયાંસ૦ ૬

અધ્યાતમી=અધ્યાત્મપામેલાઆત્મા વસ્તુ **વિચારી**=વસ્તુનોવિચાર કરનારા **લબાસી**=લેબાસી. વેષધારી **વસ્તુ-ગતેં**=વાસ્તવિક રીતે, ખરી રીતે **પ્રકાશે**=જાહેર કરે, કહે **આનન્દ-ઘન-મત-વાસી**= આનન્દના સમૂહ રૂપ-આત્માના મતમાં-અધ્યાત્મમાં-વાસી-વાસ કરનારા-સ્થિર થનારા, અધ્યાત્મના જાણકાર ૬

જે વસ્તુ-વિચારી, તે અધ્યાતમી. જેઓ વસ્તુનો વિચાર કરનારા-બરાબર શ્રદ્ધનારા અને સમજનારા-છે, તે અધ્યાત્મી છે. બીજાને તો લેબાશી-વેષધારી-સમજવાના છે " જેઓ વાસ્તવિક રીતે વસ્તુનો-પ્રકાશ કરનારા છે-શુદ્ધ પ્રરૂપણા કરનારા છે, તે અધ્યાત્મમાં સ્થિર છે, અધ્યાત્મના જાણકાર છે." એમ સમજવું. અથવા, "તેઓજ મોક્ષમાં વાસ કરી શકે છે, બીજાની એ તાકાત નથી." ૬

રહસ્યાર્થ.

અધ્યાત્મના સાધકોએ આદર્શ તરીકે પોતાની સામે અધ્યાત્મ માર્ગના દર્શક જિનેશ્વર દેવોને હમેશાં રાખવાજ જોઇએ, કેમકે-તેઓ જગતમા અધ્યાત્મનો પ્રકાશ કરનારા સર્વોત્કૃષ્ટ છે, અધ્યાત્મની છેવટની હદે પહોંચી ચૂકેલા છે અને તેની પરાકાષ્ઠા રૂપ-મોક્ષમાં પણ પહોચી ગયેલા છે. માટે તેઓનું આલંબન ન છોડવું જોઇએ.

આત્માનું એકલુ-તદભિમુખ પ્રવૃત્તિ વિનાનું લક્ય-પણ **દ્રવ્ય નિક્ષેપાનું અધ્યાત્મ** છે અને લક્ય વિનાની-તદનુકૂળ એકલી ક્રિયા પણ **દ્રવ્ય નિક્ષેપાનું અધ્યાત્મ** છે. આત્મવિકાસના લક્ય સાપેક્ષ ઉચિત ક્રિયાઃ અથવા, ઉચિત ક્રિયા સહકૃત આત્મ વિકાસનુ લક્ય તે **ભાવ અધ્યાત્મ** છે પરંતુ એક બીજાથી નિરપેક્ષ રહીને, એક બીજાનો વિરોધ કરનારા હોય, તો તે દરેક **દ્રવ્ય અધ્યાત્મ** કહેવાય છે

શુષ્ક અધ્યાત્મીઓ અને **શુષ્ક ક્રિયા વાદીઓ** ભાવ અધ્યાત્મીઓ નથી. પરંતુ ક્રિયા સાપેક્ષ એકલું આત્મજ્ઞાનઃ કે આત્મજ્ઞાન સાપેક્ષ એકલી ક્રિયા પણ જુદા જુદા જીવની અપે-

યોગ્ય સ્વરૂપમાંજ ઓળખી શકે છે." એમ નથી હોતું. દા૦ ત૦ આપણી દૃષ્ટિ આગળથી કોઇ વસ્તુ અચાનક એકદમ પસાર થઇ જાય, ત્યારે "તે, શું હતું?" તે આપણે જાણી શકતા નથી. માત્ર "કાંઇક હતુ." એટલુંજ સામાન્ય જાણી શકીએ છીએ. ત્યારે, કેટલીક વાર કોઇ નવીન વસ્તુ પહેલવહેલી આપણી સામે હાજર થાય, તેને આપણે બરાબર જોઇએ અને જાણીએ પણ ખરા. પણ "તે, કઇ જાતની વસ્તુ છે?" તે આપણે જાણી શકતા નથી. ત્યારે, કોઇ વખત "તે કઇ જાતની વસ્તુ છે? અને કઇ વસ્તુ છે?" તે બન્ને ય તુરતમાંજ જાણી શકીએ છીએ.

આથી કરીને, સામાન્ય ધર્મ ગ્રાહકઃ નિરાકારોપયોગ શક્તિઃ અને વિશેષ ધર્મ ગ્રાહક–સાકારોપયોગ શક્તિઃ એ બે જાતના જ્ઞાન માનવા પડે છે. નહીંતર, સામાન્ય ધર્મના જ્ઞાન વખતે વિશેષનું પણ સાથેજ જ્ઞાન થઇ જાય. અને વિશેષ ધર્મના જ્ઞાન વખતે સામાન્ય ધર્મનુ પણ સાથેજ જ્ઞાન થઇ જાય. પરંતુ, આપણો અનુભવ ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે–"કોઇ વખતે એકલા સામાન્યનુંજ. અને કોઇ વખતે એકલા વિશેષનુંજ. અને કોઇ વખતે બન્નેયનું જ્ઞાન થાય છે." એવો છે–માટે બન્નેય ધર્મોને જાણનારા–પદાર્થને જાણવાના–વ્યાપારો–પ્રયાસો–પ્રયત્નોઃ પણ અલગ અલગ છે.

અને તે બન્નેય જ્ઞાનના નામો–અનુક્રમે–દર્શનઃ અને જ્ઞાનઃ કહેવાય છે. એ પ્રમાણે આત્માની મુખ્ય જ્ઞાન–ચેતના બે પ્રકારે છે. જ્ઞાન–ચેતનાના વિચારમાં જ્ઞાનઃ અને દર્શનઃનો અભેદ કરીને જ્ઞાનને મુખ્ય રાખેલ છે. ૨

આ બોધરૂપ જ્ઞાન–ચેતના થઇ. ૧

૨ઃ કર્મ–ચેતના.

કર્તા પરિણામી. પરિણામોઃ–

કર્મઃ જે જીવેં કરીએ. રે

એક-અનેક રૂપ. નય વાદે-
નિયતે નર અનુસરીયે. રે વાસુ૦ ૩

કર્તા=કરનાર સ્વપર્યાયોનો ઉત્પાદક અને વિનાશક સ્વપર્યાયોનું ઉપાદાન કારણ અને સ્વપરિણામોનો ઉત્પાદક અને વિનાશક પરપર્યાયોના ઉત્પત્તિ અને નાશનું નિમિત્ત કારણ હોય, તે સર્વ **પર્યાયાર્થિક નયની** મુખ્યતાની અપેક્ષાએ કર્તા ગણાય **પરિણામી**=પરિણામ પામનાર પરિણામ પામતુ દ્રવ્ય-અવયવીઃ અઙ્ગી· દ્રવ્યઃ પદાર્થ. **પરિણામો**=પર્યાયો ભાવો રૂપાન્તરોઃ **કર્મ**=કરાય તે ક્રિયા તે કર્મઃ અને ક્રિયાનું ફળ જેને લાગુ પડે, તે કર્મઃ અહી કર્તાએ કરેલી ક્રિયાનુ ફળ જેને લાગુ પડે, તે કર્મઃ એ અર્થ લેવાનો છે આત્મા રાગ-દ્વેષાદિકે કરીને જે અધ્યવસાયો ઉત્પન્ન કરવા રૂપ ક્રિયા કરે છે, તેના ફળ રૂપે આત્મા સાથે કાર્મણ વર્ગણાનુ ચોંટવું થાય છે તે-ચોટવા રૂપ ફળ ધારણ કરનારી કાર્મણ વર્ગણાને કર્મ કહેવાય. **જે જીવે કરીએ**=જીવથી જે કરાય **નય-વાદે**=નયવાદની અપેક્ષાએ **નિયતે**=ચોક્કસ **નર**=આત્મા **અનુસરિયે**=સમજીએ, સમજવો ૩

પરિણામી દ્રવ્ય હમેશાં સ્વ-પર્યાયોનો કર્તા હોય છે-ઉત્પાદક અને વિનાશક હોય છે.

પરિણામોમાં-કર્મ. કર્મ ફળ. વિગેરેનો સમાવેશ થાય છે. તેમાં-કર્મ એટલે "જીવ જે કરે, તે કર્મ." આત્મા કાર્મણ વર્ગણાને પોતાની સાથે ચોંટાડે છે. તેથી કાર્મણ વર્ગણાઓમાં આત્મા સાથે ચોંટવા રૂપ ફળ ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી, તે કાર્મણ વર્ગણાજ ચોંટવાના વખતથી કર્મ કહેવાય છે. કાર્મણ વર્ગણાને કર્મ રૂપે આત્મા કરે છે, અને તે કરનારો આત્માનો એક પરિણામ છે, તે પણ ભાવ કર્મ છે. ભાવ કર્મ છે, તો દ્રવ્ય કર્મ છે. વર્ગણારૂપ કર્મો દ્રવ્ય કર્મો છે. આત્માના રાગ- ,ષરૂપ પરિણામો તે ભાવ કર્મ છે. અને

તે તાન્તિક [illegible] ના છે. તે કર્મના એકઃ અને અનેકઃ પ્રકારો છે. અને તે કર્મ [illegible] પરિણામો-નર-આત્મા તેની સમજ જુદા જુદા [illegible] ને અનુસરીને. નિયતે=એકસરા સ્વરૂપમાં અથવા, નિયત [illegible] ને અનુસરીને કરવી જોઈએ. એવી એક વ્યાપક સૂચના [illegible] પ્રસંગોપાત કહેવામાં આવે છે. અને એમ નયવાદની અપેક્ષાએ આત્મા પણ એકઃ અનેક કહેવાય છે. અધ્યાત્મસારનો આત્મનિશ્ચયાધિકાર આત્માના નયવાદની બાબતમાં ખૂબ વિસ્તારથી અને માર્મિક રીતે પ્રકાશ પાડે છે. ૩

૩. કર્મ-ફળ-ચેતના

દુઃખ-સુખ-રૂપ-કર્મ-ફળ જાણો.
નિશ્ચે-એક આનન્દો. રે
"ચેતના-પરિણામ ન ચૂકે
ચેતન." કહે જિન-ચંદો. રે વાસુ૦ ૪

દુઃખ-સુખ-રૂપ=દુઃખ રૂપે અને સુખ રૂપે. **કર્મ-ફળ**=કર્મનાં ફળો **જાણો**=સમજો, સમજવુ **ચેતના-પરિણામ**=ચેતનપણું, ચેતનની ચેતનતા તે તેનો પરિણામો છે **ન ચૂકે**=છોડે નહી. **ચેતન**=આત્મા **જિન-ચંદો**=જિનેશ્વરમાં ચન્દ્ર સમાન શ્રી તીર્થંકર દેવ ૪

દુઃખ રૂપઃ કે સુખ રૂપઃ કર્મના ફળો સમજવા, અને નિશ્ચય-નયથીઃ તો એક-અપૂર્વ આનન્દની પ્રાપ્તિઃ તેજ ફળ રૂપઃ છે. વેદના સ્વરૂપ ચેતના છે..

"ચેતન પોતાના ચેતનતા-સ્વરૂપ-પરિણામો કોઈ દિવસ છોડતોજ નથી," એમ શ્રી જિનેશ્વર દેવ ફરમાવે છે: "પરિણામ વિના પદાર્થ હોતો નથી, અને પદાર્થ વિના પરિણામ હોતા નથી." આ નિશ્ચિત સિદ્ધાન્ત છે. તેથી પદાર્થ પોતાના પરિણામોને છોડેજ નહીઃ ચેતન

પદાર્થના પરિણામો—ચેતનાઓ છે. તેને કદી ચેતન છોડે નહીં. ચેતન ચેતનતા છોડે? ઘડો ઘડાપણું છોડે, તો ઘડોજ ન રહે. સ્વપણું છોડે નહીં, અને પરપણું પામે નહીં. ૪

૪. પરણામ સ્વરૂપ આત્માઃ ત્રિવિધ પરિણામોથી ત્રિવિધ ચેતનાઃ

પરિણામી ચેતનઃ પરિણામોઃ—
જ્ઞાનઃ કરમઃ ફળઃ—ભાવિ.
જ્ઞાનઃ કર્મઃ ફલ ચેતન કહીયે.
લેજો તેહ મનાવી. રે વાસુ૦ ૪

પરિણામી=પરિણામ પામનાર પરિણામ સ્વરૂપ **ચેતન**=આત્મા. **જ્ઞાન—કરમ—ફળ—ભાવિ**=જ્ઞાન રૂપે થનાર—પરિણમનાર. કર્મ રૂપે થનાર—પરિણમનાર—કર્મના ફળ રૂપે થનાર—પરિણમનાર **જ્ઞાન—કરમ—ફળ—ચેતન**=જ્ઞાન ચેતનઃ કર્મ ચેતનઃ ફળ ચેતનઃ **કહીયે**=કહેવાય. **મનાવી લેજો**=બરાબર સમજી લે જો—મુણિ લે જો—જાણી લે જો. ૫

આત્મા પરિણામ સ્વરૂપ છે.

જ્ઞાન રૂપે થનાર—પરિણમનારઃ કર્મ રૂપે થનાર—પરિણમનારઃ અને કર્મના ફળ રૂપ પરિણમનાર સ્વપરિણામ—સ્વરૂપે ચેતન પરિણમે છે, માટે તેનું નામ જ્ઞાન ચેતના કર્મ ચેતનાઃ અને કર્મ ફળ ચેતનાઃ કહી શકાય.

આ વસ્તુ બરાબર સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી સમજી લેવી.

આ કડી—પ્રવચન—સારની—૧૨૫ મી ગાથાના લગભગ અક્ષરશઃ અનુવાદ રૂપેજ જોઈ શકાય છે, તે ગાથા આ પ્રમાણે છેઃ—

अप्पा परिणामप्पाः परिणामो णाण—कम्म—फल—भावी ।
तम्हा णाणं कम्मं फलं च आदा मुणेदव्वो ॥ १२५ ॥

અર્થ: [illegible] [illegible] [illegible]

परिणमदि चेदणाए आदा, पुण चेदणा तिधाऽभिमदा।

सा पुण–णाणे कम्मे फलम्मि वा कम्मणो भणिदा ॥१२३॥

અર્થ: [illegible] પ્રકારની કહી છે તે જ્ઞાન [illegible] અને કર્મના ફળ [illegible] કહી છે ૧૨૩

णाणं, अट्ठ–वियप्पो कम्मं, जीवेण जं समारद्धं।

तमणेग–विधं भणिदं फलं ति सोक्खं व दुक्खं वा ॥१२४॥

અર્થ: સર્વ વિકલ્પ–વસ્તુ પ્રત્યે વ્યાપાર–તે જ્ઞાન છે. વડે આર ભાયેલ–કરાયેલ, તે કર્મ તે અનેક પ્રકારનું કહ્યું છે અને સુખ. અને દુખ તે કર્મનું ફળ ૧૨૪

परिणमदि जेण दव्वं, तक्कालं तम्मयत्ति पणत्तं ॥८॥

અર્થ: "જે દ્રવ્ય. જે કાળે, જે ભાવે પરિણમે તે કાળે, તે દ્રવ્ય. તદ્‌રૂપ હોય છે" એમ કહેવામા આવ્યુ છે. . ૮

શ્રી કુંદકુંદાચાર્ય વિરચિત–પ્રવચન સાર ગ્રંથની ઉપર જણાવેલી ગાથાઓનો ભાવાર્થ આ સ્તવનમાં ગુંથાયેલો સ્પષ્ટ જોઈ શકાય છે.

તથા, ઉપાધ્યાજી મહારાજ શ્રી યશોવિજયજી મહારાજશ્રીએ પોતાના અધ્યાત્મસાર ગ્રન્થના આત્મનિશ્ચયાધિકારમાં આ હકીકત નીચે પ્રમાણે આપી છે:–

ज्ञानाऽऽख्या चेतना बोधः, कर्माऽऽख्या द्विष्ट–रक्तता।

जन्तोः कर्म–फला–ऽऽख्या, सा वेदना व्यपदिश्यते ॥१८–४५॥

અર્થ: બોધ તે જ્ઞાન ચેતના: રાગ– દ્વેષ તે કર્મ ચેતના: અને કર્મના ફળ, તે ફળ ચેતના: તેનુ નામ વેદના પણ કહેવાય છે. ૧૮–૪૫ ૫

મુનિનું-શ્રમણનું લક્ષણ

આતમ-જ્ઞાની શ્રમણ કહાવે,
બીજા તો દ્રવ્ય-લિંગી. રે
વસ્તુ-ગતેં જે વસ્તુ પ્રકાશે,
આનન્દ-ઘન-મત-સંગી. રે વા૦સુ૦ ૬

આતમ-જ્ઞાની=આત્માને જાણનાર. **શ્રમણ**=મુનિ, સાધુ **કહાવે**=કહેવાય **દ્રવ્ય-લિંગી**=બાહ્ય વેષધારી **વસ્તુ-ગતેં**=વસ્તુ જે પ્રમાણે હોય, તે પ્રમાણે યથાર્થ રીતે **પ્રકાશે**=જાણે યા પ્રસિદ્ધ કરે કહે **આનન્દ-ઘન-મત-સંગી**=આનન્દ ઘનનો મત-એટલે આત્મ સ્વરૂપનું જ્ઞાન-તેના ધારક ગણાય. અથવા આનન્દ ઘન-મોક્ષનું જ્ઞાન-કેવળ જ્ઞાન-તેના સંગી થાય મોક્ષ પામે મુનિ થઇ, યથાર્થ વિશ્વ પ્રકાશક-સર્વજ્ઞ થઇ મોક્ષ પામે ૬

मन्यते यो जगत्तत्त्वं स मुनिः परिकीर्तितः ।
सम्यक्त्वमेव तन्मौनं, मौनं सम्यक्त्वमेव च ॥१॥

જ્ઞાનસાર-મૌન-અષ્ટક. ૧૩

અર્થ.-તીર્થંકર દેવો અને ગણધર ભગવંતોએ કહ્યું છે, કે-
"જે જગતનું તત્ત્વ બરાબર માને-વિચારે-જાણે, તે મુનિ" માટે સમ્યગ્-દર્શન જ્ઞાન અને ચારિત્ર એ ત્રણેય રત્નમાં અનુગત જે સમ્યક્ત્વ છે, તે જ મુનિપણું. અને મુનિપણું એજ સમ્યક્ત્વ

એવંભૂત નયને મતે-"દરેક શબ્દ ક્રિયાવાચી હોય છે" એટલે કે-દરેક શબ્દ કોઇપણ ધાતુ ઉપરથી પ્રત્યય લાગીને બન્યો હોય છે, અને તે શબ્દનો મૂળ ધાતુ શોધીને તેના અર્થ પ્રમાણે, તે શબ્દનો વાચ્યાર્થ, ક્રિયા કરતો હોય-પ્રવૃત્તિ કરતો હોય ત્યારેજ તે પદાર્થ એવંભૂત નયને મતે તે પદાર્થ કહેવાય છે નહીંતર, તે પદાર્થ તે પદાર્થ, રૂપે ન કહેવાય

આ રીતે-મુનિશબ્દનો અર્થ=જગતનું તત્ત્વ જે રીતે હોય, તે રીતે માને -જાણે, તે મુનિ, ૧

તે રીતે જાણવું એટલે-સમ્યક્ શ્રદ્ધાનું ધારણ કરવું: સમ્યગ્ જ્ઞાન-રૂપ સદ્બોધ ધરાવવો. અને સમ્યક્ચારિત્રનું પાલન: તે મુનિપણું.

નિશ્ચયનયથી સમ્યગ્ દર્શન પણ સાતમે ગુણસ્થાનકેથી કહેલું છે, તે આ અપેક્ષાએ.

"વસ્તુ-ગતે જે વસ્તુ પ્રકાશે, તે મુનિ અથવા શ્રમણ: કહેવાય, કે જે આનન્દ-ઘન-ના મતના સંગી બને છે." મુનિ શબ્દનો ઉપર જણાવ્યો, તે અર્થ: તીર્થંકર પરમાત્માએ ક્યાં બતાવ્યો છે?

શ્રી આચારાંગ સૂત્રમાં બતાવ્યો છે.

તે આ પ્રમાણે છે.–

जं सम्मं–ति पासहा, तं मोणं–ति पासहा ।
जं मोणं–ति पासहा, तं समं–ति पासहा ॥

લોકસાર અધ્યયન.

અર્થ:–"જે સમ્યક્ત્વ છે," એમ જાણો છે, "તેને મૌન-મુનિપણું છે." એમ સમજો અને "જેને મુનિપણું છે," એમ સમજો છો, "તેને સમ્યક્ત્વ છે" એમ સમજો.

હવે, તે મુનિ જગત્-તત્ત્વને કેવી રીતે જાણે?

आत्माऽऽत्मन्येव यच्छुद्धं जानात्याऽऽत्मानमाऽऽत्मना ।
सेयं रत्न-त्रये ज्ञप्ति-रुच्या-ऽऽचारैकता मुनेः ॥ २ ॥

જ્ઞાનસાર-મૌન--અષ્ટક ૧૨

અર્થ:–આત્મા આત્મા વડે આત્માને વિષે શુદ્ધ આત્માને જાણે, તેજ મુનિના સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-અને ચારિત્રમાબોધ શ્રદ્ધા અને આચારની એક રૂપતા સમજવી.

૧ आत्मा=જાણનાર આત્મા

૨ आत्मना=આત્માવડે–આત્મામા રહેલી **જ્ઞ-પરિજ્ઞા** અને પ્રત્યાખ્યાન-**પરિજ્ઞા** વડે જ્ઞેયપણે જાણવું, તે **જ્ઞ-પરિજ્ઞા**. અને વિભાવાદિકને હેયપણે જાણવું, તે **પ્રત્યાખાન-પરિજ્ઞા**

૩ आत्मनि=સ્વભાવ-વિભાવરૂપ આત્મસ્વભાવોમય-પોતાના **આત્મ દ્રવ્યમાં**

૪आत्मानम्=શુદ્ધ-નિરંજન પોતાના **આત્માને** જાણવો

આતું નામ **આત્મજ્ઞાન** કહેવાય, આતુ નામ **નિશ્ચય** નયનું-**સમ્યગ-દર્શન: શ્રમણપણું: મુનિપણું:** કહેવાય.

અને આ રીતે-મુનિની રત્નત્રયીમાં-સમ્યગ્ બોધ. સમ્યગ્ રુચિઃ અને સમ્યગ્ આચારની એકતા સમજવી ૨

આજ અર્થનો બીજો પણ શ્લોક છે.

आत्मानमाऽऽत्मना वेत्ति मोह-त्यागाद् य आत्मनि ।
तदेव तस्य चारित्रं तज्ज्ञानं तच्च दर्शनम् ॥

અર્થ-જે (આત્મા) આત્મામા આત્મા વડે આત્માને જાણે છે, તે જ તેનુ ચારિત્ર છે તેજ તેનુ જ્ઞાન છે અને તેજ તેનુ દર્શન છે.

આનુ નામ આત્મજ્ઞાન કહેવાય. અને આત્મ-જ્ઞાની હોય, તે મુનિ કહેવાય. અહીં મુનિ શબ્દ મુખ્ય છે.

ત્યારે સ્તવનમાં **શ્રમણ** શબ્દ મુખ્યપણે લેવામાં આવેલો છે. તે શબ્દ **પ્રવચન સારગ્રન્થમાં** વારંવાર આવે છે.

મુનિભાવની-શ્રમણપણાની પૂર્વ-ભૂમિકા-અને પૂર્વ તૈયારી રૂપ આત્મજ્ઞાનીપણું કેવુ હોવું જોઇએ: તે બતાવવા માટે આ સ્તવન છે. એટલે **શ્રમણ** શબ્દની મુખ્યતાથી પણ આત્મજ્ઞાનીપણું, **પ્રવચન સારમાં શ્રી આચારાંગ સૂત્રના** ઉપર જણાવેલા ભાવાર્થ પ્રમાણે નીચે પ્રમાણેની ગાથામાં છે.

दंसण-णाण-चरित्तेसु तीसु जुगवं समुट्ठिदो जो तु ।
एयग्ग-गतो त्ति-मतः सामण्णं तस्स पडिपुण्णं ॥२४२॥

અર્થ:-દર્શન જ્ઞાન. અને ચારિત્ર એ ત્રણમા જે એકી વખતે ઓતપ્રોત થાય, તે એકાગ્રતાને પામેલો ગણાય છે માટે તેનુ શ્રમણપણુ પરિપૂર્ણ છે ૨૪૨.

અર્થાત્-આ જાતની ભાવનાઃ અને તદ્યોગ્ય પ્રયત્નઃ એ મુનિની-શ્રમણની ભૂમિકા છે. આ જાતનું અપ્રમત્તપણું ટકાવવાની ઇચ્છા અને પ્રયત્નમાં જાગ્રત્ રહેવાથી છઠ્ઠાઃ સાતમાઃ ગુણસ્થાનકમાં ટકી રહી શકાય છે. જો, આ જાતની એકાગ્રતા માટે જાગ્રતી રાખવામાં ન આવે, તો સર્વવિરતિપણાના ભાવ, કેવી રીતે

ટકી શકે ? માટે આ જાતનું આત્મામાં આત્માનડે આત્માનું જ્ઞા-
ત્માને જ્ઞાન થવુ જોઇએ. અને આવો આત્માઃ તે શ્રમણુ. મુનિ. છે.

૨ ઉ ર ચા થ

આ સ્તવનનો અર્થ, પહેલી આવૃત્તિ વખતે પણ અમને અટપટો જણાયો હતો, તેમજ વાસ્તવિક વિચાર કરતાં હજુ પણ અટપટોજ જણાય છે કેમકે-સંક્ષેપમા આમાં અનેક બાબતો સમાવવામાં આવી છે. આ આવૃત્તિમાં ઘણીજ સ્પષ્ટતા થવા પામી છે વાચકોને તેની ખાત્રી થશે

સ્તવનકાર મહારાજા આ સ્તવન મારફત આત્મ-જ્ઞાની મુનિને-શ્રમણના આત્મ-જ્ઞાનનુ રહસ્ય સમજાવવા ઇચ્છે છે

૧, મુનિ યા શ્રમણ આત્મ-જ્ઞાની હોવા જોઇએ આત્મ-જ્ઞાની હોય, તોજ શ્રમણ યા મુનિ

"આતમ-જ્ઞાની શ્રમણ કહાવે, બીજા તો દ્રવ્યલિંગીરે"

૨, આત્મા કેવો છે? તેનું જ્ઞાન કેવું હોય ? આતમ-જ્ઞાની કોણ હોઈ શકે ?

૩. આ ત્રણ પ્રશ્નોના જવાબો આપવામાં-આત્માનુ સ્વરૂપઃ આ ત્માની ચેતનાઓઃ વિગેરે વાસ્તવિક સ્વરૂપો સમજાવવામા આવ્યા છે આત્માનું વસ્તુગતે જે સ્વરૂપ છે, તે જાણે, તે આતમ-જ્ઞાની તેવા આતમ-જ્ઞાની શ્રમણ આનન્દ-ઘન-મત-સંગી થઇ શકે છે

"વસ્તુ-ગતેં જે વસ્તુ પ્રકાશે, આનન્દ-ઘન મત-સંગી, રે

૪. આત્માનુ વસ્તુ-ગતેં સ્વરૂપ કેવું છે ?

૧ આત્મા નિત્યઃ હોવા છતા પરિણામીઃ છે **ઘન-નામી**=નિત

"ઘન-નામી. પરિણામી રે"

૨ પરિણામી હોવાની એક સાબિતી એ છે, કે-તે પોતા પરિણામોનો કર્ત્તા છે

"કર્તા પરિણામી કર્તા કૃદન્તના **પરિણામો,"** પરિણ શબ્દની પાસેની કર્મકારકના અર્થમાં થયેલી છઠ્ઠી વિભક્તિ

ગુજરાતી ભાષાને લીધે પણ લોપ થયેલો સમજવો "પરિણામોનો **કર્તા પરિણામી.**"

૩ કર્તા રૂપ જ્યારે પરિણામી છે ત્યારે કર્મરૂપ તેનો પરિણામ પણ હોવો જોઇએ માટે જીવરૂપ કર્તા કર્મરૂપ કર્મ કરે છે. માટે-જીવે કરાતુ કર્મ. તે કર્મરૂપ પરિણામ છે

"કરમ જે જીવે કરીયે. રે"

જીવને કર્તાઃ અને કર્મ પરિણામને કર્તાની ક્રિયાના કર્મ તરીકે બતાવવામાં આવેલ છે

૪ આત્માનુ વિવિધ સ્વરૂપ ચોક્કસ રીને ચોક્કસ નયવાદની મદદથી સમજી શકાય નેવું છે તેની મદદ વિના સમજી શકાય તેમ નથી નર=આત્મા

"નયવાદે નિયતે નર અનુસરીયે. રે"

૫ ચેતન પોતે-સિદ્ધ રૂપ થવા છતા પણ શૂન્ય રૂપ. અભાવ રૂપઃ કે જડ રૂપ બની જતો નથી પણ અખંડ આનન્દ રૂપ ચેતના રૂપે કાયમ રહે છે.

"નિશ્ચયેં:—એક આનન્દો. રે"

""ચેતનતા-પરિણામ ન મૂકે ચેતન." કહે જિનચંદો. રે"

૬ ચેતન પોતે પરિણામી એટલા માટે છે, કે તેના ત્રણ મુખ્ય પરિણામો છે.

"ચેતન પરિણામી પરિણામો"

૭ તે ત્રણ પરિણામોઃ તે

૧ ચેતનનુ-જ્ઞાન-બોધ સ્વરૂપે પરિણમન થવું:

૨ ચેતનનુ-કર્મ રૂપે પરિણમન થવુ:

૩ ચેતનનું-કર્મના ફળો ભોગવનાર રૂપે પરિણમન થવુ:

"પરિણામો-જ્ઞાન· કરમ· ફળઃ ભાવી. રે"

ભાવી=થવુ· ભવન જ્ઞાન રૂપ થવુઃ કર્મ રૂપ થવુઃ ફળ રૂપ થવુઃ એટલે તે તે રૂપે પરિણમવુઃ

૮ આત્મા અને તેના પરિણામોનો અભેદ કરીને, પરિણામો પણ ચેતન છે માટે ત્રણ પ્રકારની ચેતના છે તે પણ આત્મા છે ૧ બોધ રૂપ જ્ઞાન ચેતના ૨ રાગ-દ્વેષ રૂપ કર્મ ચેતના: ૩ વેદના રૂપ-કર્મફળ ભોક્તૃત્વ રૂપ કર્મફળ ચેતના·

"જ્ઞાન· કરમ: ફળ: ચેતન કહિયે, લેજો તેહ મનાવી રે"

૫, ત્રણે પ્રકારની ચેતનાઓના સ્વરૂપો નીચે પ્રમાણે સમજાવવામાં આવ્યા છે:—

૧ **જ્ઞાન પરિણામ ચેતના:** તે નિરાકાર અને સાકાર·ઉપયોગ રૂપે છે. એટલે જ્ઞેયોને જાણવાના આત્માના બે વ્યાપારો ખાસ છે. એકનું નામ **દર્શન:** અને બીજાનું નામ **જ્ઞાન.** છે એ બન્નેય મળીને એક **જ્ઞાન-ચેતના** છે. અહીં દર્શન: અને જ્ઞાન:નો અભેદ કરીને-એક જ્ઞાન-ચેતનામા બન્નેયનો સમાવેશ કરવામા આવેલો છે

નિરા-ઽઽકારપણે વસ્તુગ્રહણ-વ્યાપાર-અભેદગ્રાહક છે તેનું નામ **દર્શન** છે.

સા ઽઽકારપણે વસ્તુગ્રહણ વ્યાપાર-ભેદગ્રાહકછે તેનુ નામ **જ્ઞાન**છે

નિરા-ઽઽકાર અ-ભેદ સંગ્રાહક
ભેદ-ગ્રાહક સા-ઽઽકારો, રે
દર્શન: જ્ઞાન: દુ-ભેદ ચેતના વસ્તુ-ગ્રહણ-વ્યાપારો. રે

આ આખી ગાથા-"પરિણામી આત્મા બોધરૂપ પરિણામાત્મક-જ્ઞાન-ચેતનાયુક્ત છે" એમ સમજાવે છે દર્શન-જ્ઞાનની અભેદ વિવક્ષા છે.

૨ કર્મ-પરિણામ-ચેતના:

પરિણામી આત્મા કર્તા છે માટે કર્મ-પરિણામો આત્મા નિપજાવી શકે છે

"કર્મ: જે જીવે કરીયે. રે એક અનેક રૂપ"

અહીં-પૌદ્ગલિક કર્મો: અને આત્મામા થતા-રાગ-દ્વેષરૂપ-ભાવ કર્મોરૂપ આત્માના પરિણામો રૂપ ચેતના: એ બેનો અટપટો

સબંધ પોતપોતાનુ ચોક્કસ લક્ષણ ધરાવતા નયોના વાદની મદદ્થીજ ચોક્કસ સ્વરૂપમા સમજી શકાય તેમ છે નહીંતર, નિરૂપણમા પરસ્પર વિરોધનો ભાસ જણાઈ આવે તેમ છે માટે-

"નયવાદે નિયતે નર અનુસરીયે. રે"

એ અહીં પણ જોડવું:

અથવા-નર એટલે આત્મા તે એક રૂપ પણ છે, અને અનેક રૂપ પણ છે, તે નિયત-દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક નિયત-બે નયની મદદથી અનુસરવુ -જાણવુ

૩ કર્મ-ફળ-વેદના-પરિણામ-ચેતના

દુ:ખ અને સુખ રૂપ અનુભવ: તે કર્મના ફળોનો ભોગવટો-વેદના: તે પણ આત્માનો પરિણામ છે અને તે પણ ચેતના રૂપ છે

"દુ:ખ-સુખ-રૂપ કરમ-ફળ જાણો"

પરંતુ, કર્મના ફળોની આ વેદના: **વ્યવહારનયથી** છે **નિશ્ચય-નયથી** તો-એક આનદનીજ વેદના આત્મા કરે છે

"નિશ્ચે:-એક આનન્દો રે"

આમ કહીને-"નિશ્ચયનય. અને વ્યવહારનય:ની મદદથી આત્માર્થિએ આત્માનું સ્વરૂપ સમજવાનું છે"

માટે બન્નેય નયથી વેદનારૂપ-ચેતના બતાવી છે. તેથી-"જેમ પરિણામી આત્મા નિત્ય છે, તેજ પ્રમાણે નિત્ય આત્મા પરિણામી છે તેથી આત્મા પોતાના અખંડ-આનંદાદિક-ચેતનતા રૂપ પરિણામો કદી પણ-ચૂકતો નથી-છોડતો નથી કર્મચેતના: અને કર્મફળ-ચેતના તિરોહિત થવા છતાં પણ-અખંડ આનન્દ રૂપ-ચેતના કે જેનો સમાવેશ જ્ઞાન ચેતનામાં થાય છે, તે કાયમ રહે છે તેને આત્મા છોડતો નથી.

""ચેતનના-પરિણામ ન ચૂકે ચેતન." કહે જિન-
ચંદો. રે"

૬. આમ ત્રણ પ્રકારની ચેતના જણાવવાથી આખા સ્તવનમાં મુખ્ય પાંચ બાબતો છે:-

૧ આત્માનું નિત્યપણું.
૨ આત્માનુ પરિણામીપણું.
૩ આત્માનું જ્ઞાન ચેતનાવંતપણું.
૪ આત્માનું કર્મ ચેતનાવતપણું.
૫ આત્માનુ કર્મફળ ચેતનાવંતપણું:

આ પાચેયનો નિર્દેશ ટુંકામા પહેલી ગાથામાજ કરવામાં આવ્યો છે-

"ઘન-નામી પરિણામી રે નિરા-ऽऽકાર. સા-ऽऽકાર:
સ-ચેતન. કરમ. કરમ-ફળ-કામી. રે"

ઉપરાત,-કર્તાપણું, ચેતનપણું, પરિણામિપણું. આનંદ-મયતા, ચેતનતાપરિણામથી રહિત ન થવાપણું, નિયત નયવાદ, આત્માનું અથવા કર્મનુ એક અનેક: પણું, આત્મ-જ્ઞાન, શ્રમણપણું. નિત્યપણું, વાસવપૂજયતા, ત્રિભુવનપૂજયતા, દ્રવ્યલિંગીપણું, વસ્તુગત્યથા. વસ્તુપ્રકાશન, આનન્દ-ઘન-સંગીપણું વિગેરે ઘણા પદાર્થો સાથે સાથે વણી લઇને સમજાવ્યા છે

૭. આત્મા માત્ર જ્ઞાન ચેતનાજ હોય, અને કર્મ ચેતના: કે કર્મ ફળ ચેતના. ન હોય, તો શ્રમણપણાનો પુરુષાર્થ કરવાની જરૂર રહેતી નથી એ બે ચેતના પણ આત્મામાં છે, તો જ્ઞાનચેતનાની મદદથી આતમ-જ્ઞાની થઇને શ્રમણ ભગવાનના-એ બે ચેતનાને તિરાહિત કરી દેવામાં અને એક આનન્દ પ્રગટ કરવામાં-શ્રમણ પણાની સાર્થકતા છે માટે શ્રમણમહાત્માએ આ ત્રિવિધ ચેતના જાણવી જોઇએ. અને તે જાણવા માટે આત્માનો નિત્ય છતા પરિણામીપણાનો સ્વભાવ જાણવો જોઇએ તોજ તે **આત્મ-જ્ઞાની** થઇ શકે અને તોજ **વસ્તુગતે વસ્તુનો પ્રકાશ** કરી શકે અને તોજ તે **આનન્દ-ઘન-મત-સંગી** થઇ શકે, અને તોજ તે આત્મા ત્રિભુવન સ્વામિ થઇ ઈદ્રોને પણ **પૂજ્ય-વાસુ-પૂજ્ય-જિનેશ્વર** થઈ શકે

"વાસુ-પૂજ્ય-જિન ત્રિ-ભુવન-સ્વામિ"

૮. આ રીતે આ સ્તવનમાના દરેક પદો વિવિધ રીતે પરસ્પર સંબંધ ધરાવે છે

૯. આ જાતની ગંભીર રચનાઓઃ તથા વિષયનો અનુભવ સંક્ષેપમાં વ્યવસ્થિત રીતે રજુ કરવાથી શ્રી **આનન્દ-ઘનજી** મહારાજની અદ્ભુત જ્ઞાનશક્તિની ઝાખી થાય છે અને તેથી તેમના વિષે અપૂર્વ સદ્-ભાવ જાગે, એ સ્વાભાવિકજ છે

૧૦. આ સ્તવનનું રહસ્ય **વ્યવહાર નય**· અને **નિશ્ચય નય**:ની મદદથી ખૂબ શાંતિથી અને તથાપ્રકારના યોગ્ય અનુભવીની મદદથી અભ્યાસીઓએ સમજવું

૧૩. શ્રી-વિ-મલ-ના થ-જિ ન-સ્તવન

જ્ઞાન-યોગી શ્રમણ ભગવંતના ક્રિયાયોગને ક્રમે ભક્તિયોગ.

અંતગત-મર્મ: આતમ-જ્ઞાની· સર્વ વિરક્ત. શ્રમણ ભગવંત-આત્માની ચેતનાઓને પોતાના આત્માના યથાશક્ય અનુભવ બળથી સમજનારા હોવાથી, પરમાત્મભાવની નજીક જેમ જેમ પહોંચતા જાય છે, તેમ તેમ પરમાત્મા તરફ તેમની ભક્તિ જાગતી જાય છે ભક્તિમય હૃદયથી પરમાત્માના નિર્મળ ગુણગાનમાં લીન થાય છે આ સ્તવનમા ભક્ત હૃદયની પરમાત્માની ભક્તિભરી પરમાત્માની સ્તુતિ છે.

રાગ: મલ્હાર: "ઈડર આંબા-આંબલી રે ઈડર દાડિમ-દ્રાખ. રે" એ દેશી

દુઃખ-દો-હગ્ગ દૂરે ટળ્યાં. રે સુખ-સંપદ શું ભેટ.
ધીંગ-ધણી માથે કિયો. રે કુણ ગંજે નર-ખેટ ?
વિ-મલ-જિન દીઠાં લોયણ આજ.
મારાં સિદ્ધ્યાં વાંચ્છિત-કાજ. વિ૦ દી૦ ૧

દુઃખ-દોહગ્ગ=દુઃખ-દૌર્ભાગ્ય દુઃખ અને પાપકર્મ **ટળ્યાં**=ગયા **સુખ-સંપદ**=સુખ અને સંપત્તિ **શું**=સાથે. **ભેટ**=મેળાપ **ધીંગ-ધણી**=મોટો ધણી મોટો સ્વામી મજબૂત-સદ્ધર-માલિક **ધીંગ**=ધીંગો. મોટો મજબૂત **કુણ**=કોણ **ગંજે ?**=ગાંજે. તાબે થાય હારખાય **નર-ખેટ**=મામુલી માણસને, પામર માણસને,

તેમનાં [illegible] આ ડગલા જોવામાં આવે છે. તથા [illegible] તરફથી અનેક પ્રકારની તકલીફો [illegible] વાતો [illegible] નથી.

તથા, કેટલાક [illegible] વિટંબક ચારા તથા વિગેરે પોતાનું પેટ ભરવા વિગેરેનું [illegible] મુનિપણાની ઢાલની પાછળ ચલાવતા હોય છે. તેઓનું પ્રાયઃ બીજું ધ્યેય નથી હોતું. આ બધું પાંચમા આરાને લીધે મોહના નટતરથી–જણાઇ આવે છે. એજ બતાવી આપે છે, કે-

“ચૌદમા જિનેશ્વરની સેવા કરવાનું કામ ઘણુંજ કપરું છે.”

સંસાર છોડવા છતાં, મુનિપણું લેવા છતાં, પૂર્વ કર્મના દોષે, ઘણાની આ સ્થિતિ થઇ જાય છે. એટલે પરમાત્માનું ચારિત્ર લેવા છતાં પણ તેમના ચારિત્રની-તેમના ચરણની-સેવા અતિદુર્લભ છે-કોઇક વિરલાજ તે અખંડ રીતે પામી શકે છે. ૩

૪. સેવાની દુર્લભતાનું બીજું પણ કારણ-

“વચન-નિર-ડપેક્ષ વ્યવહાર જુઠો.” કહ્યો.
“વચન-સા-ડડપેક્ષ વ્યવહાર સાચો.”
“વચન-નિર-ડપેક્ષ વ્યવહાર સંસાર-ફળ.”
સાંભળી, આદરી, કાંઇ રાચો. ધાર૦ ૪

વચન-નિરપેક્ષ=પરમાત્માની આજ્ઞાથી વિસંવાદી, તેની અપેક્ષા ન રાખનારો **વ્યવહાર**=ધાર્મિક આચાર-વ્યવહાર **વચન-સાપેક્ષ**=પરમાત્માના વચન સાથે સંગત, તેને અનુસરતો તેને આધારે ચાલતો **સંસાર-ફલ**=સંસાર વધારવા રૂપ ફળ ઉત્પન્ન કરનાર **સાંભળી**=ગુરુમુખથી જિનવાણી સાંભળી **આદરી**=તેને જીવનમાં આચાર રૂપે ધારી, આચરી, અથવા “ વ્યવહાર સંસાર રૂપ ફળ આપનાર પણ હોય છે ” એમ સાભળીને, અને તે પ્રમાણે આચરણ કરીને **કાંઇ રાચો?**=કાઇક તો રુચિ ધરાવો. રાચો આનંદ પામો-અથવા-શા માટે રાચો છો? [આમ બે અર્થ ભાસે છે. મર્મજ્ઞોએ સ્તવનકારનો વિવિક્ષિત અર્થ શોધી નિર્ણય કરવો.] ૪

,'પરમાત્મા જિનેશ્વરદેવના વચન સાથે અસંગત—આજ્ઞાથી નિરપેક્ષ-આજ્ઞા સાથે મળતો ન થતો વ્યવહાર જુઠો છે." એમ કહ્યું છે. અને "જો વ્યવહાર પરમાત્માની આજ્ઞાને સાપેક્ષ હોય,—તેને અનુસરતો હોય—તો તે વ્યવહાર સાચો છે. લાભ આપનારો છે " એમ પણ કહ્યું છે.

"વચન નિરપેક્ષ વ્યવહાર—આચાર જુઠો છે." એમ કહ્યું છે, તેનું કારણ એ છે, કે—તેવા વ્યવહારનું ફળ સંસાર રૂપે આવે છે, સસાર વધે છે. જ્યારે ધર્મકરણી તો મોક્ષ પામવા માટે કરવાની હોય છે. તો તેનાથી મોક્ષ રૂપ ફળ નિપજવુજ જોઇએ. તેને બદલે તેનાથી વિપરીત—સંસાર વૃદ્ધિ રૂપ—ફળ નીપજે, તો તે ઉલટું પરિણામ આવ્યુ ગણાય.

માટે—આ હકીકત સાંભળીને—વચનનિરપેક્ષ વ્યવહારનો આદર કરીને શા માટે રાચો છો ? કેમ આનંદ પામો છો ? તેથી આનદ પામવા જેવુ નથી. પણ તેવો વ્યવહાર છોડવા જેવો છે.

અથવા—વચન સાપેક્ષ વ્યવહાર સાચો છે તેથી તે સંસાર રૂપ ફળ ન આપતાં, મોક્ષ રૂપ ફળ આપનારો છે. તે સાંભળીને તેનો આદર કરો. અને તેથી કાંઈક તો આનંદ પામો ૪

વ્યવહાર શબ્દના ઘણા અર્થ થાય છે દા૦ ત૦—વ્યવહાર એટલે ૧ લોકોમા પ્રચલિત રીતરીવાજ ૨ નાણાની લેવડ દેવડ. ૩ ધંધામાં અરસ્પરસ લેણદેણ ૪ કન્યા વ્યવહાર ૫ જ્ઞાતિ વ્યવહાર. ૫ કચેરીમા દાવો કરવો—કેસ માડવો—કામ ચલાવવુ. ૬ દસ્તાવેજ—ખત પત્ર—કરાર પત્ર—વિગેરે દસ્તાવેજો સુદ્ધા ઉભા કરવા—તૈયાર કરવા વિગેરે ૭ વ્યવહાર નય—કે જે સાત નયોમાનો ત્રીજો નય છે સદ્‌ભૂત અસદ્‌ભૂત—ઉપચરિત અનુપચરિત વ્યવહાર વિગેરે ઘણા—તથા વધુમા ૧૦૦ ભેદો હોવાનુ જૈનશાસ્ત્રોમા જણાવેલું છે ૮ આગમ: ૨ શ્રુત: ૩ આજ્ઞા: ૪ ધારણા —અને ૫ જિત: આ જાતના જૈન શાસ્ત્રમા આચારો અને જૈન શાસનના બધારણીય સંચા-

દર્શન ન ગણાય તેમજ તેમાં ફરગાળ નથી જોતો. પણ બુદ્ધિનાં વિકલ્પનાથી ગણનામાત્ર છે.

માટે ઉપરના બાહ્ય જગતમાં ગોટાળામાં મોટું પાપ છે. અને પરમાત્મ વિશ્વાસને માનવા જેવો-બીજો કોઈ ઉંચો ધર્મ નથી [પ્રમત્ત જીવોની અપેક્ષાએ તેમજ અપ્રમત્તોની અપેક્ષાએ-સામર્થ્ય યોગ-નિર્વિકલ્પ દશા અનુભવ-પ્રાતિભ જ્ઞાન-સર્વજ્ઞપણુ-શૈલેશી અવસ્થા વિગેરે તો ઉચ્ચ કોટીના ધર્મો છે તેની અહીં વિવક્ષા કરવામાં આવી નથી.]

માટે-"જે ભવ્ય જીવ પરમાત્માની આજ્ઞાને અનુસરીને-ક્રિયાકરે-જ્ઞાનયોગનો ક્રિયાયોગ તરીકે અમલ કરી, આત્મવિકાસનો પંથ કાપે, તેનુ ચારિત્ર શુદ્ધ છે." એમ પરીક્ષા કરીને કબુલ રાખો: અને "તે શિવાયનાનું ચારિત્ર શુદ્ધ નથી, પછી, ભલે તે બહારથી ગમે તેવો ત્યાગી અને ગમે તેવો તપસ્વી કેમ ન હોય. છતાં તેનું ચારિત્ર શુદ્ધ નથી. એટલુંજ નહીં, પણ તે આજ્ઞાબાહ્ય હોવાથી-સમ્યગ્ દર્શનથી નિરપેક્ષ હોવાથી-ચારિત્રજ નથી." એમ પણ સાથેજ માનવું.

શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ **પંચાશક**મા જણાવ્યુ છે, કે-"ચારિત્રમા દોષ લગાડવાથી જે પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે, તેના કરતા આજ્ઞા ભંગના દોષનુ પ્રાયશ્ચિત્ત મોટું હોય છે. ત્યા શિષ્ય પૂછે છે, કે-"તેનું કારણ શું?" ત્યારે ગુરુ જવાબ આપે છે, કે-"આજ્ઞા ભાંગ્યા પછી શુ ભાગવાનું બાકી રહે છે?"

"**दंसण-भट्ठो भट्ठो**" વિગેરે શાસ્ત્રવાકયોનુ પણ આજ તાત્પર્ય છે.

૬. ઉપસંહારઃ-

એહ ઉપદેશનો સાર સંક્ષેપથી.
  જે નરા ચિત્તમાં નિત્ય ધ્યાવે,
તે નરા દિવ્ય બહુ-કાલ સુખ અનુભવી,
  નિયત આનન્દ-ધન-રાજ પાવે. ધાર૦ ૭

સાર=રહસ્ય. **સંક્ષેપથી**=ટુંકામાં. **નિત્ય**=કાયમ. **ધ્યાવે**=આદર્શ તરીકે સામે રાખે **દિવ્ય**=દેવો સંબંધી **બહુ-કાળ**=ઘણા વખત સુધી **અનુભવી**=ભોગવી **નિયત**=અવશ્ય=ચોક્કસ **આનન્દ-ઘન-રાજ**=મોક્ષ **પાવે**=પામે

ઉપર જણાવ્યો તે. સર્વ ઉપદેશોનો ટુંકો સાર છે. તે સારને, જે લોકો ચિત્તમાં ધારણ કરી, તેનું ધ્યાન કરશે, એટલે કે-તેને આદર્શ તરીકે સામે રાખી તેનો આદર કરી, અમલ કરી, તન્મય બનશે, તે માનવો ઘણા વખત સુધી દિવ્ય સુખો ભોગવીને ચોક્કસ મોક્ષમાં જવાનાજ.

વચનાનુષ્ઠાનની આરાધના કરવાથી, છઠ્ઠે ગુણઠાણે રહ્યા છતાં અને કોઇ કોઇ વખત સાતમું પ્રાપ્ત કરવાથી દેવગતિનું આયુષ્ય બંધાય છે એટલે કદાચ તેજ ભવે મોક્ષમાં ન જવાય તો, પણ-ઘણો વખત દેવલોકના સુખ ભોગવીને-એ પાંચ ભવોમાંજ ચોક્કસ મોક્ષ પામેજ છે. સાર એટલોજ છે, કે-

દેવ ગુરુ ધર્મની શુદ્ધ શ્રદ્ધાનો પાયો નાખીને સૂત્રાજ્ઞા અનુસાર તમામ પ્રકારના શક્ય અનુષ્ઠાનો નિઃશલ્યપણે કરવાથી મોક્ષ મળવામાં વિલંબ થવાનો નથી કદાચ અલ્પ પુરુષાર્થને પરિણામે તુરત મોક્ષ ન મળે, તો દિવ્ય સુખ ભોગવ્યા પછી તુરતજ અવશ્ય મોક્ષ મળેજ

"ત્યાં દેવલોકનું સુખ અનુભવીને આયુષ્ય પૂરું થયા પછી ત્યાંથી ચ્યવીને ફરીથી મનુષ્યગતિમાં આવીને ગુણથી ભરપૂર માનવ સમૂહ-જાતિમાં-જન્મ ધારણ કરે છે અને તે જન્મ કુળ કુટુંબ વૈભવ રૂપ બળ બુદ્ધિ.થી સંપન્ન હોય છે તથા શ્રદ્ધા સમ્યક્ત્વ જ્ઞાન સંવેગ તપ વિગેરેના બળથી સમૃદ્ધ હોય છે, અને ભાવનાઓની મદદથી સંસાર તોડીને ત્રીજે ભવે મોક્ષ પામે છે કેમકે-૧ મુનિ જીવન ૨ સ્વર્ગમાં દેવ અને છેવટે ૩ મનુષ્યમાં આવીને મોક્ષ એમ ત્રણ ભવ થાય, અને છેવટે આઠ ભવમાં તો મોક્ષ થાય જ.'

પ્રશમરતિ પ્રકરણ-૨૯૯-૩૦૦-૩૦૧-૩૦૮

ત્રણ અથવા આઠ ભવમાં મોક્ષે જાયજ. ૭

પામવામાં જેમ વાર નથી " એમ જાણી શકાય છે, અને ત્યારે તે પરમાત્માને વિનવે છે, કે:—

" હે પરમાત્મા ! હજુ મારી અને આપની વચ્ચે અંતર છે આટલે સુધી આવવા છતાં આપની પાસે પૂરો પહોંચી શક્યો નથી. આપ-રાગદ્વેષ અને બંધન રહિત છો હું હજી રાગદ્વેષની અને મોહના બંધનમાં ફસાયેલો પડ્યો છું તેથી--આપના તરફની મારી અત્યન્ત પ્રીતિ–શી રીતે પાર પડી શકે ? કેમકે બે મળે તોજ બરાબર સાંધો મળે છે એક તરફથી સાંધો બેસેજ નહી. માટે મારે સંપૂર્ણપણે આપના જેવા થવુંજ જોઇએ "

પરમાત્માની નજીક પહોંચ્યા વિના–પરમાત્મપણાનો પ્રકાશ મળ્યા વિના–ખુલ્લા–છતાં–આત્મગુણો રૂપી રત્નોથી ભરેલા પરમ–નિધાન મહા ભંડાર જોવામાં આવી શકતા નથી. આંધળાની પાછળ આંધળો જાય, તેમ તેને ઓળગીને–જગત્ ચાલ્યું જાય છે.

પરંતુ, જેમને એ પરમ નિધાન જોવામા આવે છે, તે શુદ્ધ આત્મગુણો રૂપી રત્નોની ઉત્પત્તિસ્થાન–**રોહણાચળ** પર્વત અને માનસ સરોવરના રાજહંસ જેવા મુનિમહાત્માઓને ધન્ય છે ! જ્યાં અને જ્યારે તેઓ બિરાજતા હોય છે, તે નગર· તે વેળા· તે ઘડી·ને ધન્ય છે તેમના માતા· પિતા· કુળ અને વંશ·ને પણ ધન્ય છે !

આપના ચરણ કમળમાં નજીકમા નજીક નિવાસ કરીને રહેલો મારો ઉત્તમ–નિર્મળ મન રૂપી ભમરો–હાથ જોડીને કહે છે, કે–

"હે ઘન નામિ–**આનંદ ઘન** પ્રભો ! [આપની મારા ઉપર પ્રીતિ થાય, જેથી હુ અને આપ એક બનીયે] એ અરજી સેવકની સાંભળો"

વિપરીત રીતે–જેઓ ખરા રંગથી વીતરાગ પ્રભુનુ ગાન કરતા નથી, અને મનમંદિરમા બીજાને સ્થાન આપે છે–સમ્યક્ત્વવંતની કુળવટની રીત સાચવતા નથી, સદ્ગુરુ તરફથી પ્રવચન–અંજન પ્રાપ્ત કરતા નથી, તેઓને ગુરુ તરફથી માર્ગદર્શન મળતુ નથી તેથી ગમે તેટલુ દોડયા કરે, છતાં–આત્માના ગુણો રૂપી રત્નોથી

ભરેલા પરમ ભંડાર જોઇ શકતા નથી તથા **મેરુ** સમાન મહા મહિમાથી ભરેલા પરમાત્માના તેને હૃદયથી દર્શન થતા નથી એમ પરમાત્મ-જ્યોતિ-પ્રકાશ વિના આંધળાની પાછળ આંધળો જાય, તેમ એ નિધાનોની પાસેથી પસાર થવા છતા-પોતાની પાસે અંદરજ હોવા છતા-તેને તેઓ જોઇ શકતા નથી અને તેથી **"ધર્મ: ધર્મ:"** એમ બોલતા બોલતા ભટકયા કરે છે પરંતુ તેમને ધર્મનુ રહસ્ય પ્રાપ્ત થતું નથી. તેથી નવા નવા કર્મ-પાપકર્મ તેઓ બાંધ્યા કરે છે આમ ધર્મને અપ્રાપ્ત જીવો ધન્ય વાદને પાત્ર તો શી રીતે થાય? પરંતુ દયાપાત્ર બને છે છેવટે, બીજુ કાંઇ નહિ તો-પ્રભુના ચરણ કમળમાં મન જોડીને રહે, તો પણ ઘણુ છે તેથી આગળ ઉપર પોતાના આત્માનો વિકાસ થવાની તક રહે છે ને પરમાત્મા સાથે પ્રીતિ જોડી શકાય છે-પરમાત્મા બની શકાય છે ૬ મી ગાથાને પ્રભુની સ્તુતિમા ઘટાવવામા આવે છે પરંતુ સદર્ભથી એ ઘટના બેસતી નથી છતાં-અમે એ રીતે પણ બીજો અર્થ ઘટાવી બતાવ્યો છે

અપ્રમત્ત ભાવનું મુનિપણું એજ સાચો ધર્મ=મુનિપણુ: અને નિશ્ચય નયનું સમ્યક્ત્વ: છે જેમ જેમ અપ્રમત્ત ભાવ આગળ વધતો જાય છે. તેમ તેમ ઘન-નામિ આત્મા આનન્દ-ઘન-આનન્દનો-ગાઢ ગઠ્ઠો બનતો જાય છે. આનંદમય બનતો જાય છે. આજ ધર્મ મોક્ષનુ અવન્ધ્ય કારણ છે આ ધર્મ જેને પ્રાપ્ત થાય. તે અવશ્ય મોક્ષ પામેજ છે પછી, તે-પામનાર-સ્ત્રી-પુરુષ નપુંસક, સ્વદર્શનસ્થ પરદર્શનસ્થ ગમે તે હોય, આ ધર્મમાં કશાયે ધર્મભેદ નથી આ ધર્મ પામ્યા વિના મોક્ષ પ્રાપ્ત થઇ શકતો નથી આ નિર્ભેળ શુદ્ધ નિર્વિવાદ: અ-પ્રતિસ્પર્ધિ ધર્મ છે ધર્મની આજ પરિપૂર્ણ અને શુદ્ધ વ્યાખ્યા છે મતભેદ વગરની વ્યાખ્યા છે

મોક્ષમાટેનિરૂપણ કરવાનો છે નવતત્ત્વ દ્રવ્યઃ ક્ષેત્ર કાળ ભાવ દ્રવ્ય ગુણ. પર્યાય સાત નય પાંચ જ્ઞાનઃ પ્રમાણઃ ચાર નિક્ષેપ ક્ષાયિક ઔપશમિક ક્ષાયોપશમિક ઔદયિક. પારિણામિક ભાવઃ સ અર્થ. ષટ્દ્રવ્ય. પંચાસ્તિકાય. નિશ્ચય-વ્યવહારનયઃ ઉત્સર્ગ અપવાદ. કર્મઃ તેના ભાંગાઃ વિગેરે જે કાંઈ વિવેચન છે, તે શાસ્ત્રોનું પ્રથમ-મુખ્ય તાત્પર્ય-પાત્રજીવોને આત્માનું સ્વરૂપ સમજાવવું, તે છે. કેમકે-તે જાણવાનુ ફળ આત્માનેજ મળવાનું છેઃ નહીંતર, જાણવાની કાંઇ જરૂરજ નથી. એમ જુદી જુદી રીતે અન્વયઃ અને વ્યતિરેકઃથી આત્માનું સ્વરૂપ સમજાવવુ, એ શાસ્ત્રોનું મુખ્ય કાર્ય છે તેથી શાસ્ત્રોમાં મહાપુરૂષોએ આત્મા-પદાર્થને બરાબર સમજીને તેનું જે રીતે સ્વરૂપ છે, તે યથાર્થ રીતે તેનો સંગ્રહ આગમોમા કર્યો છે. માટે, આગમની મદદથી આત્મા-પદાર્થને-વિરોધ ન આવે તે રીતે, ખરેખરા સ્વરૂપમાં સમજી લેવો, તેનું-નામ **શાસ્ત્રયોગ** છે. અને તે પણ એક પ્રકારનું શાંતિનું સ્થાન છે. આત્માના અસ્તિત્વનો સ્વીકાર સામાન્ય માણસોએ નથી કર્યો, પરંતુ મહાજનોએ-મહાજ્ઞાની સર્વજ્ઞ ભગવંતોએ અને બીજા મહાપુરુષોએ વિરોધ વગરના-પ્રમાણભૂત સ્વીકાર કરવાના-વિધિથી કર્યો છે.

એ સ્વીકારઃ-વિધિપૂર્વક કરવામાં આવ્યો છે. એમને એમ ગતાનુગતિકતાથી કરવામાં આવ્યો નથી.

સ્વીકારનો એ વિધિ પણ-વિરોધ વગરનો-દોષ વગરનો-નક્કી કરીને, તેની મદદ લેવામાં આવી છે.

"આત્માઃ એ ગુણ નથી. ક્રિયા નથી. તેમજ સાંયોગિક પદાર્થ પણ નથી. કલ્પનાથી કલ્પિત વસ્તુ નથી, અભાવરૂપ પદાર્થ નથી. પરંતુ સાક્ષાત્ ભાવરૂપ પદાર્થ છે.

ભાવરૂપ પદાર્થ હોવાનું એમને એમ નક્કી કરવામાં નથી આવ્યુ. પરંતુ, વિધિ. અને પ્રતિષેધ, અન્વયઃ અને વ્યતિરેકઃની મદદથી નક્કી કરાવી શકાય છે. જેથી લક્ષણનું સાંકર્ય ન થવા પામે. આત્મામાં જે ગુણધર્મો છે, તેની તપાસ કરીને તેમાં નથી અને બીજામાં છે. તથા કોઈમાંયે નથી. તેની પરીક્ષા કરાવી શકાય તેવા પદાર્થ તરીકે કેવળ જ્ઞાનાદિક પ્રમાણભૂત-વિધિથી-પદ્ધતિથી નક્કી કરવામાં આવેલ છે. અને આગમોનુ મુખ્ય તાત્પર્ય એજ છે.

શાસ્ત્રયોગઃ એટલે-શાસ્ત્રોના તાત્પર્ય રૂપે-મુખ્ય-વિષયરૂપે-મુખ્ય અધિકારઃ રૂપે વિગતથી આત્મા પદાર્થને સમજવો. તે.

અને શાસ્ત્રાજ્ઞા મુજબ અનુષ્ઠાનો કરવાં-તે-વચનાનુષ્ઠાન યોગઃ

સૂત્ર-અનુસાર જે ભવિક કિરિયા કરે, તેહનું શુદ્ધ-ચારિત્ર પરીખો." સ્તવન ૧૪-૬.

આ પ્રમાણે-શાસ્ત્રયોગઃ અને વચનાનુષ્ઠાન યોગઃમાં ફરક છે. મોક્ષના કારણ તરીકે તો બન્નેય યોગો છે.

પદાર્થનો તર્કશાસ્ત્રની મદદથી નિર્ણય કરવો હોય. ત્યારે-વિધિઃ એટલે અન્વય તેનો અને પ્રતિષેધઃ એટલે વ્યતિરેકઃ તેનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. "સામે દેખાતુ ચળકતુ બિમ્બ ચંદ્ર છે. કેમકે-તેના કિરણો ઠંડા લાગે છે. તથા અત્યારે રાત્રિનો સમય છે." તે વિધિ-અન્વય કહેવાય. પરંતુ, "તેના કિરણ સૂર્યના જેવા ગરમ લાગતાં નથી. અને અત્યારે દિવસનો સમય નથી." તે નિષેધ-વ્યતિરેકઃ કહેવાય. વિધિથીઃ અને નિષેધથીઃ એમ બન્નેય રીતે વસ્તુનો નિર્ણય કરી શકાય છે. કોઇ વખતે એકલા વિધિથીઃ કે એકલા પ્રતિષેધથીઃ પણ નિર્ણય કરી શકાય છે.

ઉપાધ્યાયજી મહારાજશ્રી યશોવિજયજી મહારાજશ્રીએ જણાવ્યું છે કે-

अन्वय-व्यतिरेकाभ्यामात्म तत्त्व-विनिश्चयम् ।
नवभ्योऽपि हि तत्त्वेभ्यः कुर्यादेवं विचक्षणः ॥
अध्यात्म-सारे १८-१०

અર્થ.—એ પ્રકારે વિચક્ષણ આત્માર્થીએ નવે-નવેય તત્ત્વોની અપેક્ષાએ પણ અન્વય અને વ્યતિરેકની મદદથી કેવળ આત્મા પદાર્થનું નિર્ણયાત્મક તાત્વિક જ્ઞાન કરવું "

ज्ञाते ह्याऽऽत्मनि नो भूयो ज्ञातव्यमवशिष्यते ।
अ-ज्ञाते पुनरेतस्मिन् ज्ञानमन्यन्निर-र्थकम् ॥२॥
नवानामऽपि तत्त्वानां ज्ञानमाऽऽत्म-प्रसिद्धये ।
येनाऽ-जीवा-ऽऽदयो भावाः स्व-भेद-प्रतियोगिनः ॥३॥
अध्यात्मसार १८.

અર્થ.—આત્મા બરાબર જાણી લીધા પછી, જાણવાનું બીજુ કાંઈ બાકી રહેતુ નથી અને આત્મા જાણવામા ન આવ્યો હોય, તો બીજાનું જ્ઞાન નકામુ છે. ૨ નવતત્ત્વોનું જ્ઞાન પણ મુખ્યપણે તો આત્માના જ્ઞાન માટે જ છે કેમકે અજીવાદિક પદાર્થો પણ પોતાના અભાવના પ્રતિયોગિ છે [તેથી, જેમા અજીવાદિકનો અભાવ રહે છે, તે આત્મા તેનુ જ્ઞાન થાય, તો જ અજીવાદિકનુ પણ જ્ઞાન થાય.] ૩

(૨) આ રીતે શાસ્ત્રયોગ શાંતિનુ પગથિયુ છે. જો આત્માનો અનુભવ થાય, તોજ તેના મોક્ષ માટેના પ્રયત્નો થઇ શકે ૭

સામર્થ્ય-યોગઃ શાંતિનું પગથિયું—

દુષ્ટ-જન-સંગતિ પરિહરી,
ભજે સુ-ગુરુ-સંતાન, રે
જોગ-સામર્થ્યે ચિત્ત-ભાવ જે
ધરે મુગતિ-નિદાન રે શાન્તિ૦ ૮

દુષ્ટ-જન-સંગતિ=આત્મ શાતિમા વિઘ્ન કરનાર દોષોવાળા-મિથ્યાત્વઃ કષાય આદિના પ્રેરક માનવોની સોબત-સંસર્ગ પરિ-

હરી=છોડી દઇ. **ભજે**=સેવે **સુ-ગુરુ-સંતાન**=ઉત્તમ ગુરુની પરંપરામાં થયેલા સદ્‌ગુરુ. **સામર્થ્ય**=તે નામનો એક યોગ **ચિત્ત-ભાવ**=આત્માના ઉચ્ચ સ્વભાવ રૂપ **મુગતિ-નિદાન**=મોક્ષનું પ્રબળ કારણ ૮

ઇચ્છાયોગના બળથી-દોષ યુક્ત જનોનો સંસર્ગ છોડીને, ઉત્તમ ગુરુની-પરંપરામાં થયેલા તેના સંતાનનો-સદ્‌ગુરુનો આશ્રય લઇ, અનુક્રમે મુક્તિના પ્રબળ કારણ-આત્માનુભવ રૂપ **સામર્થ્ય-યોગને** ધારણ કરવો. એટલે પછી-શાન્તિ પરાકાષ્ટાએ પહોંચી જશે. પાસત્થા-કુશીળ-અવસન્ન-સંસક્ત-યથાછન્દક-વેષ-વિડંબક-મંદ પરિણામી, નિહ્નવ મિથ્યાદૃષ્ટિઃ દુઃશીલઃ દેવાદિ દ્રવ્યના ભક્ષકાદિઃ ઉન્માર્ગોપદેશક સન્માર્ગલોપક દેવ-ગુરુ-ધર્મના શત્રુ-નાશક-નિંદક-દ્વેષી. ઉત્સૂત્રભાષી માર્ગભ્રષ્ટ. સંસ્કૃતિ ભ્રષ્ટ આર્યમર્યાદ ભ્રષ્ટઃ ઇત્યાદિનો સમાવેશ દોષ-યુક્ત જનોમાં થઇ શકે છે. આત્માર્થિ જીવોને તેઓના સંસર્ગથી લાભને બદલે નુકશાન જ થાય, એ સ્વાભાવિક છે આ જાતના સંસર્ગનો ત્યાગ. એ પણ શાન્તિનુ એક સ્થાન છે એ જાતના લોકોના સંસર્ગનો ત્યાગ કરીને શું કરવું ? સદ્‌ગુરુનો આશ્રય લેવો. સત્પુરુષોનો સંસર્ગ કરવો.તે પણ એક શાંતિનુ સ્થાન છે સદ્‌ગુરુ પણ મહાપુરુષોની શિષ્ય પરંપરાના હોય, વ્યવસ્થિત બ્રહ્મચર્યમય-ઉચ્ચ કોટિના ગુરુકુળવાસમાં ઘડાઇને તૈયાર થયેલા હોય, જેનુ લક્ષણ આ સ્તવનની ૪થી કડીમાં બતાવ્યુ છે.

કુસંગનો ત્યાગ કરવામાં આવે. અને સુસંગનો આશ્રય લેવામાં આવે તોજ શાસ્ત્ર યોગ પ્રાપ્ત થાય. સિદ્ધ થાય. અને સફળ થાય

એ રીતે. ઉંચે ચડતાં ચડતાં. સામર્થ્ય યોગ ધારણ કરવો. સામર્થ્ય યોગ એ આત્માનો ઉંચા પ્રકારનો ભાવ છે અને મોક્ષનુ ઘણુંજ પ્રબળ કારણ છે. સામર્થ્ય-યોગની ભૂમિકા પ્રાપ્ત થવાથી મોક્ષ દૂર નથી રહેતો. મોક્ષની બહુ જ નજીકમાં પહોંચી જવાય છે.

સામર્થ્ય-યોગના મુખ્ય બે ભેદ છે.

૧. ધર્મ-સન્યાસ—સામર્થ્ય-યોગ.

૨. યોગ-સન્યાસ—સામર્થ્ય-યોગ.

સાતમું ગુણસ્થાનક છોડીને-આઠમ ગુણસ્થાનક પ્રાપ્ત થતાં-સાતમા સુધી કરવાના બાહ્ય ધર્માનુષ્ઠાનો છોડી દેવાના હોય છે તેથી તે અવસ્થાનું નામ **ધર્મ સન્યાસ સામર્થ્ય યોગ** કહેવાય છે અને તેરમા ગુણસ્થાનકનો અંતર્મુહૂર્ત કાળ બાકી રહે ત્યારે-મન વચન કાયા ના યોગોનો નિરોધ કરવાની ક્રિયા શરૂ થાય છે. ત્યાંથી તે ઠેઠ **શૈલેશીકરણના** છેલ્લા સમય સુધીની અવસ્થા. તે **યોગ સન્યાસ સામર્થ્ય યોગ** કહેવાય છે.

ત્રણ **અવંચક યોગની** દૃષ્ટિથી ૪ થી ગાથામાં ગુરુનો આશ્રય લેવાનું જણાવ્યુ છે. અને ૮ મી ગાથામાં-**ઇચ્છા યોગ:** અને શાસ્ત્ર **યોગ:**ની સિદ્ધિ કરવા ગુરુનો આશ્રય લેવાનું જણાવ્યું છે. જેથી અનુક્રમે **સામર્થ્ય યોગની** પ્રાપ્તિ થાય છે.

" **સામર્થ્ય યોગની** ભૂમિકા સુધી પહોચેલા મહાત્માઓજ **એકલ વિહાર પ્રતિમા** ધારણ કરી શકે. બીજાને ગુરુનો યોગ જોઇએજ " એ ભાવ સમજાય છે

જુદા જુદા પાત્રજીવની અપેક્ષાએ જુદી જુદી અસંખ્ય પ્રક્રિયાઓના નિમિત્તથી આધ્યાત્મિક વિકાસ કરી શકાય છે. માટે, તે દરેક પ્રક્રિયા અને તેના દરેક દરજ્જાઓ—સ્થાનો—ભૂમિકાઓ—એ સર્વ શાંતિનાં સ્થાનો છે. અને તે દરેક મોક્ષ સાથે જોડનાર હોવાથી—યોગ કહેવાય છે.

સામર્થ્ય યોગની પ્રાપ્તિ વખતે આત્મા—**ગુણાતીત—સત્વ: રજસ્:** અને **તમસ્:** એ ત્રણેય ગુણોથી રહિત—હોય છે. તે ત્રણનાથી ઉચ્ચ ભૂમિકાએ પહોંચેલ હોય છે.

૧. પાપાનુબન્ધિ પાપ. ૨. પાપાનુબન્ધિ પુણ્ય. એ તમોગુણઃ ૩. પુણ્યાનુબન્ધિ પાપ. એ રજોગુણઃ-૪. પુણ્યાનુબન્ધિ પુણ્યઃ એ સત્ત્વગુણઃ કહી શકાય ત્યારપછીની ઉચ્ચ ભૂમિકાઃ તે ગુણાતીત અવસ્થા. ૮

સમતાયોગ-મહાશાંતિઃ—

સામર્થ્ય યોગથી-ગુણાતીત અવસ્થા-સમભાવ અવસ્થાનો-સમતા યોગનો આત્માને અનુભવ થાય છે અને તે શાંતિનુ ઉચ્ચ સ્થાનક છે

શાસ્ત્ર-યોગઃ જ્ઞાન-યોગઃ ક્રિયા-યોગઃ અને સમતા-યોગઃ એ ચારમાં-સમતા-યોગ ઉચ્ચ કક્ષા ધરાવે છે.

૧ મોક્ષના ઉદ્દેશથી શાસ્ત્રજ્ઞાન, તે **શાસ્ત્ર યોગઃ** ૨ શાસ્ત્રની મદદથી આત્માની સર્વ અવસ્થાઓનું વિગતવર જ્ઞાન, તે **જ્ઞાન યોગઃ** ૩ જ્ઞાનયોગ અનુસાર આત્માની અવસ્થાઓને પ્રગટ કરવા માટેના સબળ સચોટ અને સફળ પ્રયત્નો, તે **ક્રિયાયોગ**· ૪. ક્રિયાયોગને પરિણામે-આત્મા નિર્મળ થઈ જવાથી, જે-એક જાતના ઉચ્ચ પ્રકારના સમભાવની પ્રાપ્તિ થાય છે. તે **સમતાયોગ.**

"·માન-અપમાનઃ ચિત્ત સમ ગણે,
સમ ગણે કનક-પાષાણઃ રે

---

*जिता-ऽऽत्मनः प्रशान्तस्य परमा-ऽऽत्मा समाहितः।
शितोष्ण-सुख-दुःखेषु तथा माना-ऽपमानयोः ॥७॥
ज्ञान-विज्ञान-तृप्ता-ऽऽत्मा कूटस्थो विजितेन्द्रियः।
युक्त इत्युच्यते योगी सम-लोष्ट्रा-ऽश्म-काञ्चनः ॥८॥
सुहृन्मित्रा-ऽर्युदासीन-मध्य-स्थ-द्वेष्य-बन्धुषु।
साधुष्वऽपि च पापेषु सम-बुद्धिर्विशिष्यते ॥९॥

ભગવદ્‌ગીતા અધ્યાય-૬.

दिङ्-मात्र-दर्शने शास्त्र-व्यापारः स्यान्न दूर-गः ।
अस्याः स्वा-ऽनुभवः पारं सामर्थ्याख्योऽवगाहते ॥२८॥
अध्यात्म-सारे-२-समता योगाऽधिकारे। ૨૮

અર્થ: ઉપર આવી ગયો છે

એ રીતે, સિદ્ધયોગી ન વિષયોને ગ્રહણ કરવા પ્રયત્ન કરે છે ન છોડવા પ્રયત્ન કરે છે, સ્વરૂપા-વસ્થામાં રહે છે. ૧૦

ઉપસંહાર : નિર્મળ આત્મા : એજ શાન્તિ

આપણો આતમ-ભાવ જે
એક ચેતના-ઽઽધાર. રે
અવર સવિ સાથ સંયોગથી.
એહ નિજ-પરિકર સાર. રે શાન્તિ૦ ૧૧

આપણો=પોતાનોજ-સક્રિય **આતમ-ભાવ**=આત્મતત્વ આત્માનું આત્માપણુ. **ચેતના-ઽઽધાર**=ચેતના ગુણના આધાર રૂપ છે **ચેતના-ધાર**=ચેતનાને ધારણ કરનાર છે **અવર**=બીજો **સાથ**=સાથે રહેનારા. **સંયોગથી**=આત્મા અને કર્મના સંયોગથી **નિજ**=પોતાનો **નિજ-પરિકર**=પોતાની આજુબાજુનો પરિવાર **સાર**=સારભૂત છે ૧૧

સ્વચેતનાને ધારણ કરતું જે આત્મત્વ: તેજ શાંતિ છે. અથવા-ચેતન ગુણના આધારભૂત જે આત્મદ્રવ્ય. તેનું આત્મત્વ એજ પરમ શાંતિ રૂપ છે. બીજો બધો જે સાથ છે, તે સર્વ કર્મના સંજોગોથી ઉત્પન્ન થયેલો છે. તે સ્વાત્માના સાચા સાથી નથી. ઉપર જે સમ્યક્ત્વાદિક સારભૂત ઉત્તમ ગુણો ગણાવ્યા, તે જ આત્માનો પોતાનો પરિવાર છે. **સ્વાત્મત્વ-એટલે** "આપણો પોતાનો આત્મભાવ." એવો અર્થ છે. પોતાનુંજ આત્મત્વ બીજાનું નહિ-તેજ પોતાને શાંતિ રૂપ છે. ચેતનાત્મક સ્વદ્રવ્ય જ શાંતિ સ્વરૂપ છે. આ રીતે સ્તવનકારશ્રીએ

દશમા ગુણસ્થાનક સુધીની અવસ્થાનું વર્ણન કરીને-છોડી દીધું. સ્તવનકારશ્રી દરેક સ્તવનની વિષય મર્યાદા ઓળંગતા જ નથી. કેમકે-ત્યારપછીની વાત પછીના સ્તવનોમાં વર્ણવવાની હોય છે. આ હકીકત દરેક સ્તવનોમાં સમજવાની છે. ૧૧

૧. સાધકનો ઉલ્લાસ:

પ્રભુ-મુખથી એમ સાંભળી,
કહે આતમ-રામ:- રે
"તાહરે દરિસણે નિસ્તર્યો.
મુજ સિદ્ધ્યાં સવિ-કામ. રે શાન્તિ૦ ૧૨

આતમ-રામ=આત્મામા રમણ કરનાર આત્માર્થિ-સાધક જીવ. (નસ્તર્યો=પાર ઉતર્યો ૧૨

ઉપર પ્રમાણે પ્રભુના મુખેથી શાંતિનું સ્વરૂપ સાંભળીને-આત્મામાં રમણ કરવાને ઈચ્છુક-સાધક આનન્દથી વિહ્વળ થઈને ઉલ્લાસપૂર્વક કહે છે, કે -

"હે પ્રભો! (૧) આપના દર્શન માત્રથી જ સંસાર સાગરથી હું નિસ્તાર પામી ચૂક્યો છું. અને (૨) મારા દરેકે દરેક કાર્યો સફળ થઇ ગયા છે "સફળ થશે જ." તેથી ઉપચારથી "સફળ થયા." એમ કહ્યુ છે. ૧૨

અહો! અહો! હુ મુજને કહુ:—
"નમો મુજ. નમો મુજ." રે
અ-મીત-ફળ-દાન-દાતારની
જેહને ભેટ થઈ તુજ." રે શાન્તિ૦ ૧૩

હે પ્રભો! આપની મારફત મને શાન્તિનું સ્વરૂપ જાણવા તથા પરખવા મળ્યું છે. તેથી મારા આત્મામાં કેટલી બધી ધન્યતા પ્રાપ્ત થઈ છે? તેની વાત તો દૂર રહી. પરંતુ-"જે દાતારના દાનથી અગણિત

રહસ્યાર્થ.

આ સ્તવનમાં સામ્યયોગની અગત્યતા **સમતાયોગનું**-સ્વરૂપ અને તેની પ્રાપ્તિ. કેમ થાય ? તેનો ક્રમ બતાવવામાં આવેલો છે પગમાં જોડા પહેર્યા વિના રસ્તે ચાલનાર માણસને શરીર અને ગામડાના કાંટા વાગી, જે પીડા ઉત્પન્ન થાય તે પીડા રથમાં બેસીને જનારને ન થાય. તે પ્રમાણે-**જ્ઞાનઃ** અને **ક્રિયાઃ**રૂપી બે ઘોડાઓથી જોડાયેલા સમતારૂપી રથમાં બેસીને મોક્ષ નગર તરફ જનારને કોઈ પણ જાતની પીડા-મુશ્કેલી ઉત્પન્ન થતી નથી સુખપૂર્વક જઈ શકે છે મમતાનો ત્યાગ થતાં જ સમતા સહજ રીતેજ પ્રગટ થાય છે ઇષ્ટ અનિષ્ટની કલ્પના ચાલી જવાથી જે નિશ્ચલતા પ્રાપ્ત થાય છે, તેનુજ નામ **સમતા** છે કેમકે-એકજ વસ્તુ એકને ઇષ્ટ લાગે છે, તેજ વસ્તુ બીજાને અનિષ્ટ લાગે છે તેથી ઇષ્ટતા અનિષ્ટતા માત્ર કલ્પનાના ભેદથી ભાસે છે સ્વભાવમા સ્થિરતા પ્રાપ્ત થતાજ રાગદ્વેષ ન રહેવાથી અખંડ સમતા જાગ્રત્ થઇ જાય છે જગતના જીવોમાં પણ-કર્મથી થયેલા પાપી અને પુણ્યવાનૂના ભેદ નિશ્ચય નયની દૃષ્ટિથી જણાતા નથી, ત્યારે અખંડ સમતા પ્રકાશે છે આત્મા પોતાના ગુણોનો પણ ભેદ ભૂલી જઇને જ્યારે કુટસ્થ એકપણાનો-એક અખંડ દ્રવ્ય તરીકેનો અનુભવ કરતાં કરતાં આત્મારામમય બની જાય છે, ત્યારે ઉચા પ્રકારની **સમતાનો** સ્વાદ પ્રાપ્ત થાય છે જ્યારે સમતાનો પૂરેપૂરો પરિપાક થાય છે, ત્યારે વિષયો ગ્રહણ કરવામાં ઉદાસીનતા પ્રાપ્ત થાય છે. અને તેથી મન-વચન કાયાના યોગો વાસી-ચંદન-સમાન બની જાય છે વાંસલો ચંદનને છોલવાનો અપકાર કરે છે, છતાં-ચંદન તેની ધારને પણ સુગંધિત બનાવવાનું જ કામ કરે છે તે પ્રમાણે સમતાને પ્રાપ્ત મહાત્મા-ઉપસર્ગ. પરિસહઃ કરનારના ઉપર પણ ઉપકાર કરવાની જ બુદ્ધિ રાખતા હોય છે જેમ-**સંગમદેવે** ઉપસર્ગ કરવા છતાં "તે અભવ્ય હોવાથી તેના ઉપર કશો આત્મ-ગુણનો લાભ આપવાનો ગુણ કરી શકાતો નથી" તેથી ભગવાન્ **મહાવીર સ્વામિની** આંખમાં આસુ આવી ગયા હતા જેનું વર્ણન

કલિકાળસર્વજ્ઞ શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્ય મહારાજાએ યોગશાસ્ત્રમાં અને કવિવર ધનપાલે તિલકમંજરીની પ્રસ્તાવનામા કરેલુ છે. ચંડકૌશિક સર્પ કરડવા છતા, તેને પ્રતિબોધ થયા પછીજ શ્રીમહાવીરસ્વામિ ત્યાથી ખસ્યા હુતા આથી કરીને, સમતા સાધી ચૂકેલા મહાત્માની બાજુમા નિત્યના વૈરી પ્રાણીઓ પણ વૈર ભૂલી જઇ, શાન્ત થઇ જાય છે સમતા આવ્યા પછી, દાન-તપ-યમ-નિયમની શક્તિ તેમાં સમાવેશ પામી જાય છે. સમતાથી સ્વર્ગ તથા મોક્ષના સુખની વાનગી ચાખી શકાય છે ક્રોધ: કામ· માન. લોભ· વિગેરે સમતા આવ્યા પછી ટકી શકતા નથી સંસારના દાવાનળમાં પડેલાને સમતા એ અમૃતના વરસાદના સિંચનનુ સુખ આપે છે અન્ય લિંગે મોક્ષ મળવામાં સમતાજ આધારભૂત થાય છે તે મારફત રત્નત્રયીની પ્રાપ્તિ થવાથી અન્ય દર્શનીમાં પણ ભાવ જૈનપણુ આવી શકે છે માટે નયવાદ સાપેક્ષ જ્ઞાનનુ ફળ સમતાની પ્રાપ્તિ છે, પરંતુ જો તેમાં દુરાગ્રહ ભળે, તો-જેમ ચન્દન પણ અગ્નિ· અને છેવટે-રાખરૂપ· બની જાય છે તેમ સમતા નષ્ટ થઇ જાય છે **સમતા** એ એકજ મુક્તિનો અપૂર્વ ઉપાય છે, મોક્ષના ઉપાય તરીકે પાત્રભૂત જીવોની અપેક્ષાએ જુદી જુદી અનેક ક્રિયાઓનો વિસ્તાર બતાવવામા આવ્યો છે, તેનો મુખ્ય હેતુ તો સમતા સધાવવાનો જ છે સમતા પૂર્વકના કોઇપણ અનુષ્ઠાન· પ્રવૃત્તિ· જે હોય. તે સર્વ શુદ્ધ અનુષ્ઠાન બની જાય છે સમતાશીલ આત્માઓ આત્માની પ્રવૃત્તિમા સદા જાગ્રત હોય છે, અને પર-પરિણતિમા હમ્મેશા બહેરા અને મુંગા હોય છે તે સદાયે ચિદાનન્દમા એકાગ્ર રહે છે ગમે તેવા પરિસહ અને ઉપસર્ગો આવી પડે. તો પણ જેમ-પહાડો અને સમુદ્રોથી પૃથ્વી અસ્થિર બનતી નથી તેમ સમતાધારીની સમતા તૂટતી નથી

સમતારૂપિ મણિના પ્રકાશમા જ પરમાત્મ તત્ત્વ ચમકતુ દેખાય છે શ્રી ભરતચક્રવર્તિ વિગેરે ગૃહવાસમા છતાં સમતાના બળથીજ મોક્ષ સુધી પહોચી ગયા હતા જ્ઞાની ક્રિયાવાન : વિરક્ત· તપસ્વી· ધ્યાની· મૌની સ્થિરદર્શની· સાધુ: તે લાભ નથી પામી શકતા. કે જે લાભ સમતારૂપી સમાધિમાં રહેલા પામે છે. દમદન્ત મુનિ: નમિરાજર્ષિ: ખંધક મુનિના પાંચસો

(શબ્દો: મેતાર્ય મુનિ: ગજસુકુમાર મુનિ અર્ણિકા પુત્ર: **દૃઢપ્રહારી: મરુદેવા માતા:** ઇત્યાદિ અનેક મહાત્માઓ **સમતા** યોગના બળથી મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકયા છે.

આ સમતા પ્રાપ્ત કરવાના-ઉપાયોનો સંક્ષેપમા ત્રણ **અવંચક યોગ:** અને **ઇચ્છા યોગાદિક** ત્રણ યોગ: થી ખાસ નિર્દેશ આ સ્તવનમાં કરવામાં આવ્યો છે

૧ પ્રભુના દર્શન
૨ પ્રભુની સાથે સબંધ
૩ શાન્તિનું સ્વરૂપ જાણવાની ઇચ્છા.
૪ શુદ્ધ શ્રદ્ધારૂપ સમ્યગ્દર્શન:
૫ સદ્ગુરુનો યોગ
૬ શુદ્ધ આલંબનનો આદર:
૭ તામસી રાજસીવૃત્તિનો પરિહાર. સાત્વિકવૃત્તિનો સ્વીકાર.
૮ ક્રમસર ફલાવંચક યોગ.
૯ શાસ્ત્રના મહાવાકયાર્થ તરીકે આત્માનો બોધ:
૧૦ દોષિતોના સંસર્ગનો ત્યાગ.
૧૧ સદ્ગુરુનો આશ્રય:
૧૨ ધર્મસંન્યાસ સામર્થ્યયોગ.
૧૩ સમતા-સમાન બુદ્ધિ: સામાયિક.
૧૪ આત્માનુભવ

શુદ્ધ પ્રણિધાનપૂર્વક ઉપરના ૧૪ શાંતિના સ્થાનો સીધી કે આડકતરી રીતે આ સ્તવનમા સ્થૂલ રીતે સૂચિત કરવામા આવ્યા છે **સમતા: એજ સામાયિક:** છે સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિથી સામાયિકની શરૂઆત થાય છે અને ૮ મા ગુણસ્થાનકથી તે ઉચ્ચ કોટિની થઇ જાય છે છેવટે-૧૪ મે ગુણસ્થાનકે-પરમ ઉચ્ચ કોટિએ-સમતા-સામાયિક પહોંચે છે એજ મુખ્ય આધ્યાત્મિક શાન્તિ છે **વૈદિક દર્શન**માં પણ **ગીતાનો ૬ ટ્ઠો અધ્યાય** વિગેરે જોતાં **સમતાનું** વર્ણન છે. તેથી **જૈનદર્શન** સાથે તે પણ **ભારતમાં** ટકી રહેલ છે **બૌદ્ધધર્મ** પોતાનો પાયો વ્યવસ્થિત આધ્યાત્મિક બળ વિના દૃઢ કરી શકયો નહોતો તેથી તેને **ભારતમાંથી** વિદાય લેવી પડી હતી આજે ફરીથી **રાજ્યસત્તાદ્વારા બૌદ્ધ-ધર્મનો** પ્રચાર વેગથી થઇ રહ્યો છે, તે તો **આંતરરાષ્ટ્રીય ધાર્મિક પરિવર્તનની** તથા **ખ્રીસ્તી** ધર્મના પ્રચારની નીતિને આભારી છે તેનું માઠું પરિણામ-**જૈન: વૈદિક: બૌદ્ધ:** એ એ ત્રણેય ભારતના પ્રાચીન અને મહાધર્મોનેય ભોગવવું પડશે જ

૧૭. શ્રી-કુન્થુ-નાથ-જિન-સ્તવન

મનને વશ કરવાની મુશ્કેલીઃ આત્મવિકાસમાં મોટું એક ભય સ્થાન ઉપશમશ્રેણિથી થતું પતનઃ

શાંતિનું સ્વરૂપ જાણવા છતાં શાંતિની પ્રાપ્તિનો માર્ગ લેવા છતાં **સામર્થ્ય-યોગના** બળથી સમતા-પ્રાપ્ત કરવા છતાં આત્મબળમાં થોડીક નિર્બળતા રહી જવાથી એક એવું મોટામાં મોટું ભયસ્થાન વચ્ચે નડી જાય છે કે જેથી કરીને-છદ્મસ્થ વીતરાગપણું પામવા છતાં યથાખ્યાત ચરિત્ર પાળવા છતાં ઉપશમ ભાવ પામવા છતાં એક મહાપતન થાય છે, તેથી આત્મા-ઠેઠ નીચે મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનક સુધી પણ કદાચ આવી પડે છે કારણ કે-પ્રબળ આત્મા નવમે ગુણસ્થાનકેથી ક્ષપક શ્રેણિ આરંભે, તો કેવળજ્ઞાન પામીને મોક્ષ પહોંચી જાય છે પરંતુ જો ઉપશમ શ્રેણિ માંડે તો-૧૧ મે ગુણસ્થાનકે જઈને અવશ્ય પડે છે અને ત્યાંથી પડતા-૬ ઠે આવે, ૫-પાંચમે ૪ થે આવે-અથવા ૪થેથી બીજે થઈને પહેલે પણ આવી જાય અથવા દશમે-નવમે-એમ અનુક્રમે પણ ઉતરે છે આ હકીકત ઉપશમ શ્રેણિ ચડવા તથા પડવાનો વિધિ કર્મગ્રન્થોમાંથી જાણવાથી સમજી શકાય તેમ છે

પડવાનું કારણ એ છે, કે-મોહનીય કર્મોનો સર્વથા ઉપશમ થવાથી ૧૧મું ગુણસ્થાનક પ્રાપ્ત થાય છે પરંતુ મોહનીયકર્મોનો ઉપશમ થયો હોય છે, ક્ષય થયો હોતો નથી ઉપશમ અન્તર્મુહૂર્તથી વધારે વખત ટકી શકે નહીં. કેમકે-નીચે દબાયેલો મળ ઉપર આવ્યા વિના રહે નહી. ને ઉપર આવતાંજ-ઉદયમાં આવતાંજ આધ્યાત્મિક ભૂમિકા ઉપરથી નીચેની ભૂમિકાઓ ઉપર આત્મા આવી પડે છે. આમ ખૂબ ચડવા છતાં પતન થાય છે. તેનું મુખ્ય કારણ મોહનીયકર્મોનો ઉદય છે. છતાં વ્યવહારથી તે ઉદય પોતાનો પ્રભાવ મન મારફત બતાવી જાય છે એટલે અહીં સમજના લોકોના વ્યવહારની દૃષ્ટિએ મનને પતનનું કારણ ઉપચારથી માનીને-મનને આગળ રાખીને, આ સ્તવનની રચના કરવામાં આવી છે

मन एव मनुष्याणां कारणं बन्ध-मोक्षयोः ।

અર્થ—"મનુષ્યોને કર્મના બંધનું અને કર્મથી મુક્ત થવાનું કારણ-મનજ છે" મન તો જડ છે, ને બંધ અને મોક્ષનું કારણ શી રીતે થઈ શકે? મનની પાછળ કર્મો અને આત્માનો પુરુષાર્થ કામ કરતો હોય છે તે અનુસાર

તે શાહુ-કાર પણ જણાતું નથી. કેમકે-તેના ઉપર વિશ્વાસ મૂકી શકાતો નથી.
—મનમાં એક એવું આશ્ચર્ય છે, કે-"તે દરેક દરેક ભાવ ભજવે છે, અને દરેકથી પાછું જુદું ને જુદું રહે છે."
—ઠગની માફક અવળે માર્ગે દોરવી જાય છે, અને શાહુ-કારની માફક હિતસ્વી તરીકે ભયંકર સ્થિતિમાંથી બચાવી પણ લે છે. તેથી તેને કેવું કહેવું? તે મોટામાં મોટી મુઝવણ થાય તેમ છે. ૫

૬. **તેની અવળચંડિલાઈ તો જુઓઃ—**

જે જે કહું તે કાન ન ધારે.
આપ-મતેં રહે કાલો.
સુર-નર-પણ્ડિત-જન સમજાવે,
સમજે ન માહરો સાલો. હો ! કુન્થુ૦ ૬

કાન ન ધારે=કાન ધરે જ નહીં સાંભળે જ નહીં **આપ-મતેં**=પોતાની બુદ્ધિથી-સ્વચ્છંદપણાથી **કાલો**=મુગ્ધઃ ભોળોઃ ઉદ્ધતઃ લુચ્ચાઇથી ભોળપણ બતાવનાર. **સુર-નર-પણ્ડિત-જન**= દેવોના પંડિતો મનુષ્યોના પંડિતો. અથવા-દેવો મનુષ્યોઃ અને પંડિતો **માહરો સાલો**=મારો સાળો મારુ સાળુ લુચ્ચું ૬

જે જે શિખામણ આપું, તે સાંભળે જ નહિં. ને અને પોતાની સ્વચ્છન્દબુદ્ધિથી બહારથી ભોળું છતાં અંદરથી ઉદ્ધત રહે. [કાલું રહે.]
દેવોઃ માનવોઃ અને પંડિતોઃ સમજાવે, તો પણ મારું સાળું કોઇથી પણ સમજે જ નહીં.
કોઈ ઠેકાણે-"**સમજે ન મહા-રોસાળો.**" એવો પાઠ છે. તેનો અર્થ. એ મહારોષવાળો-મહા ક્રોધી-ઉપરના કોઇથીયે ન સમજે. જ્યારે ભલભલાથી ન સમજે, તો પછી મારી વાત તો સાંભળે જ શાનું? પોતાની ઇચ્છામાં આવે, તેમ વર્તાવ કર્યા કરતું હોય છે. ૬

૭. નપુંસક છતાં પણ મરદોને હઠાવે છે:—

મેં જાણ્યું:—" એ લિઙ્ગ ન-પુંસક."
સ-કલ-મરદને ઠેલે.
બીજી વાતે સમરથ છે નર.
એહને કોઇ ન ઝેલે. હો ! કુન્થુ૦ ૭

લિઙ્ગ=જાતિએ નપુંસક=પુરુષ નહિ સ્ત્રી નહિ પણ ત્રીજી જાતિનું. સ-કળ-મરદને=સર્વ પુરુષોને ઠેલે=હડસેલી દે ધક્કેલી દે વાતે=બાબતે સમરથ=સમર્થ શક્તિશાળી નર=પુરુષ ઝેલે=જીતે ૭

શબ્દકોષમાં-મનઃ શબ્દ નપુંસક લિઙ્ગે જણાવેલ છે. તેથી, હું એમ સમજતો હતો. કે-" મન તો નપુંસક લિઙ્ગે છે, એટલે તેમાં માલ શો હશે ?" પરંતુ. તે તો મોટા મોટા દરેક પુરુષોને પણ ધક્કેલી દે છે.

—જો કે-પુરુષ બીજી ઘણી બાબતે સમર્થ છે, પરંતુ-મનને કોઈ જીતી શકતા નથી. ૭

૮. મનને સાધવાથી બધી સાધના સફળ થાય છે:—

"" મન સાધ્યું, તેણે સઘળું સાધ્યુ."
એહ વાત નહિં ખોટી.
એમ કહે:-"સાધ્યું" તે નવિ માનું.
" એક હિ વાત છે મોટી." હો ! કુન્થુ૦ ૮

સાધ્યું=વશ કર્યું હિ=જ.

જગત્માં કહેવાય છે, કે-" મનને વશ કર્યું હોય, તેણે બધું યે વશ કરી લીધું હોય છે." એમ સમજવું. એ વાત ખોટી નથી.

પરંતુ, કોઇ કહે કે:-" મેં મારું મન વશ કરી લીધું છે." તો હું તે માની શકતો નથી. કારણ કે-" જગતમાં એ-એક જ-મનને વશ કરવાની વાત જ-મોટામાં મોટી બાબત છે."

૯. પ્રભુને પ્રાર્થના:—

" મનડું દુરા-ઽઽરાધ્ય તે વશ આણ્યું."
તે આગમથી મતિ આણું.
આનન્દ-ધન-પ્રભુ! માહરું આણો,
તો "સાચું." કરી જાણું. હો! કુન્થુ૦ ૯

દુરા-ઽઽરાધ્ય=મુશ્કેલીથી તાબે કરી શકાય તેવું. વશ=તાબે-તાબામાં. આણ્યું=લાવ્યું લીધું આણું=લાવું. આણો=લાવો ૯

હે કુન્થુ-નાથ-જિનેશ્વર દેવ! "મુશ્કેલીથી તાબે કરી શકાય એવા મનને આપે તાબામાં લઇ લીધું છે." એ વાત હું આગમથી તો મારી બુદ્ધિમાં ઉતારી લઉં છું, સમજું છું

પરંતુ, હે આનન્દ-ના ધનમય પ્રભો! મારા મનને તાબામાં લાવવા માટે મને સહાયક થાઓ, અને એ રીતે તેને તાબે લાવી આપો, તો "આપે મનને તાબે કર્યું છે." એ વાત સાચી હોવાની માની શકું. ૯

રહસ્યાર્થ:

પહેલે ગુણસ્થાનકે રહેલો ચરમાવર્તિ અથવા સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરવાની ભૂમિકા સુધી આવેલો ભવ્ય જીવ છેલ્લુ **યથાપ્રવૃત્તિ કરણ: અપૂર્વકરણ: અને અનિવૃત્તિકરણ:** એ ત્રણ કરણ કરીને-અંતઃકરણ કરે છે-અને તેના પહેલા સમયે ઉપશમ સમકિત પ્રાપ્ત કરે છે ત્યાર પછી, સાતમા ગુણસ્થાનકના અંત પછી-ચારિત્ર મોહનીય કર્મની પ્રકૃતિઓનો ઉપશમ કરવાની શરૂઆત કરે છે એમ ઉપશમના કરતાં કરતાં ઠેઠ દશમા ગુણસ્થાનકના છેડા સુધી તમામ મોહનીય કર્મનો ઉપશમ થઇ જતા જ ૧૧ મુ ઉપશાન્તમોહ નામનુ ગુણસ્થાનક પ્રાપ્ત કરે છે અંતર્મુહૂર્ત બાદ તે પૂરી થતાં જ તે અવસ્થા મિથ્યાત્વ મોહનીયકર્મની પ્રકૃતિઓનો ઉદય થતાજ વિકાસની ભૂમિકાઓ ઉપરથી પતન થાય છે આ પતન થવામાં મોહનીયકર્મનો ઉદય કારણભૂત છે મોહનીય-કર્મનો ઉદય મન મારફત અસરકારક બને છે માટે મન ઉપર તેનો ઉપચાર કરવામાં આવેલો છે પતન અનુક્રમે થાય છે અથવા-ક્રમ વિના પણ થાય, તો ૧૦-૯-૮-૭-થી ૬ ઠ્ઠે કે ૫ મે સ્થિર થાય અથવા ૪ થે સ્થિર થાય તથા ૨ જેથી ૧ લે પણ આવે

૧૮. શ્રી-અર-નાથ-જિન-સ્તવન.

સ્વ-સમય-રૂપ પરમ-ધર્મઃ અનુભવ જ્ઞાનઃ તત્ત્વ-સવેદન જ્ઞાનઃ ક્ષીણ-મોહ-છદ્મ-સ્થ-વીતરાગ-અવસ્થાઃ

ઉપશમ શ્રેણિ ઉપર ન ચડતા, અથવા ઉપશમ શ્રેણિ ઉપર ચડ્યા પછી પણ-આત્માને પ્રબળ બનાવીને-ક્ષપક શ્રેણિ ઉપર ચડનાર આત્મા દશમે ગુણસ્થાનકેથી સીધો બારમે ગુણસ્થાનકે જાય છે ત્યાં-**અનુભવ**જ્ઞાનની પરાકાષ્ઠા અનુભવે છે આઠમે ગુણસ્થાનકેથી **ધર્મસંન્યાસ નામનો સામર્થ્ય યોગ** પ્રાપ્ત થતા જ **અનુભવ જ્ઞાન**મા ભરતી આવવા લાગે છે સાતમે અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે-થી અનુભવજ્ઞાનની શરૂઆત થવા લાગે છે. અને હીંડોળા ખાટની માફક છઠ્ઠું-સાતમુ ગુણસ્થાનક ફરતુ રહેવાથી તે આત્મા છઠ્ઠે પણ આવી જાય છે ને અંતર્મુહૂર્તમાં સાતમે જાય છે વળી, છઠ્ઠે જાય છે. અને તીવ્ર ભાવ થાય તો સાતમેથી ૮ મે ૯ મે-૧૦ જાય છે ત્યાથી ૧૧ મે કે બારમે ગુણસ્થાનકે પહોચી જાય છે. **અનુભવ જ્ઞાન**નુ બીજ ૪ થેથી, અને પ્રાગટ્યની શરૂઆત-૭ મેથી થાય છે. અને ૧૨ મા ગુણસ્થાનક સુધી રહે છે પછી કેવળજ્ઞાન થાય છે આ અનુભવજ્ઞાન અપ્રમત્ત અવસ્થામા થાય છે, તેથી, તે વખતે આત્મા સ્વ-સ્વભાવમા લીન થાય છે. તે વખતે-આત્માની તમામ પરપરિણતિઓ ગૌણ-તિરોહિત થતી જાય છે. કેવળ આત્મા જ ભાસે છે ત્યારે આત્મા કેવી રીતે ભાસે છે? તેનુ સ્વરૂપ આ સ્તવનમા છે એ રીતે આત્મામા લીન થવુ, તેનુ નામ **સ્વ-સમય-સ્થિતિ** કહેવાય છે અને **સ્વ-શમયમાં સ્થિત** આત્મા જે થોડાજ વખતમા સાધી શકે છે. તે કરોડો વર્ષોના તપથી પણ સાધી શકાતુ નથી એટલી તેની તીવ્રતા હોય છે કેમ કે-ઉત્કટ **ધર્મધ્યાન** અને **શુક્લધ્યાન**ના બે પાયાથી ધ્યાન પણ આ અવસ્થામા થાય છે

सन्ध्येव दिन-रात्रिभ्यां केवल-श्रुतयोः पृथक् ।
बुधैरऽनुभवो दृष्टः केवला-ऽर्का-ऽरुणोदयः ॥ १ ॥

ज्ञानसारे-२६.

અર્થ:—"દિવસ અને રાત્રિની વચમા જેમ સધ્યા હોય છે, તે પ્રમાણે કેવળજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનની વચમા-કેવળજ્ઞાન રૂપી સૂર્યના ઉગવા પહેલાં-અરુણના ઉદય જેવુ **અનુભવજ્ઞાન**ને જ્ઞાનીપુરુષોએ જોયુ છે-જાણ્યુ છે ૨૬-૧

રાગ. પરજ: તથા મારુ "ઋષભનો વંશ રયણા-ડડયર"-એ દેશી.

૧ પરમ ધર્મ સમજવાની તીવ્ર જિજ્ઞાસા:

ધરમ પરમ અર-નાથનો
 કેમ જાણું ભગવન્ત !? રે
સ્વ-પર-સમય સમજાવિયે
 મહિમાવંત - મહન્ત !. રે ધર૦ ૧

પરમ=ઉત્કૃષ્ટ **સ્વ-પર-સમય**=**સ્વ સમય:** અને **પરસમય:** કેવળજ્ઞાન પામ્યા પહેલા નિર્વિકલ્પ ધ્યાનસ્થ આત્માની સ્થિરાવસ્થા, તે **સ્વસમય.** તે શિવાયની અવસ્થા, તે **પર-સમય.** **મહિમાવન્ત-મહન્ત**=મહીમાવાળા મહાપુરુષ ! ૧

હે મહિમાવંત મહાપુરુષ ! ભગવંત ! **અરનાથ** પ્રભો ! આપનો પરમ-મહાધર્મ કઇ રીતે જાણી શકાય ? સ્વસમય અને પરસમયની અપેક્ષાઓને સમજાવવા આપ કૃપા કરશોજી.

અથવા મહિમાવાળો આપનો મહા પરમ ધર્મ સમજાવશોજી !. ૧
પરમ-ધરમ-અરનાથ-એ શબ્દોમાં **અર** શબ્દોની આવૃત્તિ થવાથી-વારંવાર આવવાથી-અનુપ્રાસ નામે શબ્દાલંકાર ઠીક મળે છે.

૨ સ્વ-સમય: અને પર-સમય: ની વ્યાખ્યા:—

શુદ્ધા-ડડતમ - અનુભવ સદા:
 સ્વ-સમય એહ વિલાસ. રે-
પર-પડિછાંયડી જે પડે,
 તે પર-સમય નિવાસ. રે. ધ૦ ૨

શુદ્ધા - ડડતમ - અનુભવ=મુખ્યતા પર્યાયાર્થિકનયની ગૌણતા રાખીને દ્રવ્યાર્થિકનયની મુખ્યતાએ શુદ્ધ આત્માનો અનુભવ: **સદા**=હંમેશનો **સ્વ-સમય**=પોતાના સમયનો-પોતાના આત્માનો.

સમય=આત્મા **વિલાસ**=વિસ્તાર ખુબી. સ્વરૂપ. **પર**=બીજું. **પડિછાંયડી**=પ્રતિછાયા—પડછાયો. **પર-પડિછાંયડી**=બીજાનો પડછાંયો **પર-સમય-નિવાસ**=બીજા—આત્મા અન્ય દ્રવ્યોઃ સ્વ-પરપર્યાયો—ગુણો વિગેરેપદાર્થનું સ્થાનક **નિવાસ**-સ્થાનક. ૨

શુદ્ધ આત્માનો હમેશાં માટેનો જે સાક્ષાત્ અનુભવઃ તે-**સ્વ-સમય.** તે સ્વાત્માનો—પોતાનો વિલાસ છે.

અને પરની—અન્ય આત્માનીઃ બીજા દ્રવ્યોનીઃ દ્રવ્ય શિવાયના બીજા એવા ગુણો કે પર્યાયની—પ્રતિછાયા—પડછાંયો જે પડે, તે **પર-સમયનું** સ્થાનક છે.

શબ્દના અર્થઃ—૧ **સમયઃ** એટલે નિર્વિભાજ્ય કાળનો એક સૂક્ષ્મ વિભાગ ૨ **સમયઃ** એટલે અવસર—પ્રસંગ. ૩ **સમયઃ** એટલે શાસ્ત્ર. ૪ **સમય**-કોઈપણ દ્રવ્યાત્મા. ૫ અહીં છ દ્રવ્યાત્માઓમાંથી ચેતનાત્મક દ્રવ્યાત્મા. સ્વ—આત્મ—દ્રવ્ય. અહીં તેનો અધિકાર સમજવાનો છે. કારણકે—શુદ્ધ આત્મ અનુભવ રૂપ—આધ્યાત્મિક વિકાસ રૂપ મહા ધર્મનો સંભવઃ તે આત્માને વિષે જ ઘટે છે. તેનીજ વિચારણા આત્માર્થિઓ માટે આવશ્યક છે નહીતર વિચારણા કરવાની આવશ્યકતા જ શી ? ૬. શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયની દૃષ્ટિથી વિચારણા. તે શુદ્ધ સમય તે જ સ્વ—સમયઃ. પરદ્રવ્યનીઃ કે-પર્યાયાર્થિક નયની દૃષ્ટિથી વિચારણા તે પર—સમયઃ સમજવો ૨

૨ પર્યાયાર્થિક નયની દૃષ્ટિથી ભાસમાન થતાં પર્યાયોનો દ્રવ્યમાં અભેદઃ—

તારા : નક્ષત્ર : ગ્રહ : ચંદ્ર : ની
જ્યોતિ દીનેશ મોઝાર રે
દર્શન : જ્ઞાન : ચરણ : થકી
શક્તિ નિજ—ડડત્મ—ધાર. રે. ધ૦ ૩

તારા=તારાઓ. **નક્ષત્ર**=અશ્વિની વિગેરે નક્ષત્રો. **ગ્રહ**=મંગળ બુધઃ વિગેરે ગ્રહો. **ચંદ**=ચંદ્રમા **જ્યોતિ**=પ્રકાશ **દીનેશ**=સૂર્ય **મોઝાર**=માં. **દર્શન**=સમ્યગ્દર્શન **જ્ઞાન**=સમ્યગ્જ્ઞાન. **ચરણ**=સમ્યક્ચારિત્ર **થકી**=થી. **દર્શન-જ્ઞાન-ચરણથકી**=દર્શનઃ જ્ઞાનઃ અને ચારિત્રઃ થી. **શક્તિ**=શક્તિ રૂપે. **નિજા-ઽઽતમ**=પોતાના આત્માને. **ધાર**=ધારો-સમજો-ધારવો 3

જેમ તારાઃ નક્ષત્રઃ ગ્રહઃ અને ચંદ્રમા વિગેરેનો પ્રકાશ સૂર્યની અંદર સમાવેશ પામી જાય છે તે પ્રમાણે—

દર્શનઃ જ્ઞાનઃ અને ચારિત્ર રૂપ પર્યાયો મારફત શક્તિરૂપ પોતાના આત્માને જ સમજો.

લોકમાં એવી પ્રસિદ્ધિ છે, કે—" તારાઃ નક્ષત્રઃ ગ્રહઃ ચંદ્રઃ વિગેરે પ્રકાશવાળા દરેક પદાર્થોમાં—સૂર્યનો જ પ્રકાશ સંક્રમે છે. અને જ્યારે સૂર્ય પ્રકાશમાન હોય છે. ત્યારે એ સર્વનો પ્રકાશ સૂર્યમાં સમાઇ જાય છે

તે પ્રમાણે—આત્મ-દ્રવ્યના દર્શનાદિક પર્યાયો આત્માના છે. માટે દ્રવ્યાર્થિક દૃષ્ટિથી અથવા પરમનિશ્ચય નયની દૃષ્ટિથીઃ તે સર્વ આત્મા જ છે. કેમકે-સર્વમય એક આત્મા જ ભાસમાન થાય છે.

શક્તિ—એટલે દ્રવ્ય. વ્યક્તિ એટલે વિગત=પર્યાય. એટલે કે—"દર્શનાદિક પર્યાયોનો—વ્યક્તિઓનો—પોતાનો આત્મા જ શક્તિ છે." એમ સમજો.

શક્તિ—એટલે જેમાંથી વ્યક્તિઓ થાય, તે—દ્રવ્ય 3

૩ પર્યાયની ગૌણતા કરવાનું બીજું દૃષ્ટાંતઃ—

ભારી : પીળો : ચીકણો :
કનક અનેક-તરઙ્ગ. રે
પર્યાય-દૃષ્ટિ ન દીજીએ.
એક જ કનક અ-ભઙ્ગ. રે. ધ્રુ૦ ૪

ભારી=ભારે. પીળો=પીળા રંગનો ચીકણો=જલ્દી ન તુટે તેવો કનક=સોનું. અનેક-તરङ્ગ=અનેક સ્વરૂપવાળું. પર્યાય-દૃષ્ટિ=પર્યાયાર્થિક નયની દૃષ્ટિ. અ-ભङ્ગ=અખંડ અભેદરૂપ. ૪

જેમ-સોનું-ભારે છે. પીળું છે. ચીકણું છે. એમ અનેક સ્વરૂપે જણાઈ આવે છે.

પરંતુ પર્યાયાર્થિક દૃષ્ટિ ગૌણ કરી નાંખીએ-તે દૃષ્ટિનો ઉપયોગ ન કરીયે, તો તે જ સોનું અભેદરૂપે-એક જ સ્વરૂપે જણાય છે.

કોઇપણ પદાર્થ સમજવામાં-દ્રવ્યાર્થિક નયની દૃષ્ટિ મુખ્ય રાખીયે, તો તેના પર્યાયોની દૃષ્ટિ ગૌણ રહી જાય છે. તેથી પર્યાયો પણ દ્રવ્યજ ગણાય છે.

એજ પ્રમાણે-પર્યાયાર્થિક દૃષ્ટિની મુખ્યતાથી જોઇએ, તો દ્રવ્ય ગૌણ પડી જઈને દ્રવ્ય ભાસતું જ નથી. માત્ર પર્યાયો જ ભાસે છે. તેથી દ્રવ્યત્વ-દ્રવ્યપણું પણ પદાર્થોનો એક જાતનો પર્યાયજ જણાય છે.

કુંભાર ઘડાઃ કોઠીઃ કોડીયા· વિગેરે બનાવવા માટે જંગલમાં માટી લેવા જાય છે. ત્યારે-ઘડાઃ કોઠીઃ વિગેરેને તે માટીમાંજ જુવે છે. માટીજ તેના ખ્યાલમાં રમતી હોય છે. પરંતુ કુંભારને ત્યાં-ઘડા· વિગેરે વાસણ લેવા જનાર વાસણો જ જુવે છે. માટી તેના ધ્યાનમાં આવતી નથી. તેથી કુંભારની દ્રવ્યાર્થિક દૃષ્ટિ છે. ગ્રાહકની દૃષ્ટિ પર્યાયાર્થિક છે.

સોનાના વેપારીની સોના વિષે દ્રવ્યાર્થિક દૃષ્ટિ છે. અને દાગીના ઘડનાર સોનીઃ કે દાગીના પહેરનાર સ્ત્રીનીઃ દૃષ્ટિમાં દાગીના મુખ્ય હોવાથી પર્યાયાર્થિક દૃષ્ટિ હોય છે.

આ પ્રમાણે જગતમાં-બન્નેય નયની દૃષ્ટિથી વ્યવહાર ચાલે છે.

દ્રવ્યાર્થિક દૃષ્ટિને-સામાન્યઃ શક્તિ· દ્રવ્ય. અભેદ· શબ્દથી સમજવાય છે ત્યારે પર્યાયાર્થિક દૃષ્ટિને વિશેષ· વ્યક્તિ સ્વભાવ· ધર્મઃ ગુણ· પર્યાય· ભેદઃ વિગેરે શબ્દથી સમજવાય છે.

ભારઃ પીળાપણું ચીકણાપણું વિગેરે સોના કરતાં જુદી વસ્તુ નથી. કોઈ સોનુ લઈ જાય, તો તેમની સાથેજ તેના તે ગુણો જાય છે. તે સોના વિષેનો સ્વરૂપ છે હવે, સોનાના તોલ, ગુણ, તથા બીજા સાથે ગુણોની સરખામણી કરતી વખતે સોનુ ગૌણ રહે છે. પણ- સોનાના ગુણો મુખ્યપણે ધ્યાનમાં લેવામાં આવે છે. એટલે પર્યાયો મુખ્યપણે ધ્યાનમાં લેવા પડે છે. પર્યાયાર્થિક દૃષ્ટિની મુખ્યતા વખતે દ્રવ્યાર્થિક દૃષ્ટિ ગૌણ હોય છે. પરંતુ, ઉપચારથી ગૌણપણે તેમાં દ્રવ્યાર્થિક નયની દૃષ્ટિ પણ હોય છે. એજ પ્રમાણે દ્રવ્યાર્થિક નયની દૃષ્ટિ વખતે પણ ગૌણપણે ઉપચારથી પર્યાયાર્થિક નયની દૃષ્ટિ હોય છે. જો તેમ ન હોય, તો તે બન્નેય નયો એકાન્ત થવાથી નયાભાસ બની જાય છે ને ખોટા ઠરે છે એક નયમાં ગૌણપણે બીજો નય ઉપચારથી હોયજ છે. ત્યારેજ નયની સાપેક્ષતા જન્મે છે, ટકે છે. અને તે સુનય બને છે. નહીતર તે નયાભાસ—કુનય- દુર્નય બની જાય છે. ૪

૫ આત્મામાં દ્રવ્યાર્થિક દૃષ્ટિનો પ્રસંગઃ

દર્શનઃ જ્ઞાનઃ ચરણઃ થકી
અ-લખ-સ્વ-રૂપ અનેક. રે—
નિર્વિકલ્પ-રસ પીજિયે,
શુદ્ધઃ નિર-ઞ્જનઃ એકઃ રે ધ૦ ૫

અ-લખ=અ-લક્ષ્ય આત્મદ્રવ્ય પર્યાયાર્થિક દૃષ્ટિની ગૌણતાથી દ્રવ્યાર્થિક નયની મુખ્યતાએ જોતા આત્મ-દ્રવ્ય **અલખ. અલક્ષ્ય. -સ્વ-રૂપ**=સ્વરૂપે **અનેક**=ઘણા **નિર્વિકલ્પ**-વિકલ્પ રહિત ભેદરહિત. પર્યાયરહિતઃ નિર્વિકલ્પ ધ્યાન હોય છે. જેમા- કેવળ આત્મદ્રવ્યનું જ ધ્યાન મુખ્યતાએ થાય છે **નિર્વિકલ્પ- રસ**=નિર્વિકલ્પ ધ્યાનરૂપી રસ—આનંદ **પીજીએ**=પીઇએ. પીવાતો હોય. મણાતો હોય. **શુદ્ધ**=પર્યાય વિનાનું આત્મદ્રવ્ય. **નિર-ઞ્-**

ઞ-જન=મેલ રહિત. અઞ-જન=મેલ-કર્મ. અહીં નિરંજનપણુ. એટલે કોઇપણ જાતના પર્યાયનો ભાસ ન થવો, તે. એક= એકજ. ૫

આત્મા—એકઃ અલક્ષ્યઃ સ્વરૂપે છતાં–દર્શન· જ્ઞાનઃ ચારિત્રઃ વિગેરેથી અનેક સ્વરૂપે ભાસે છે.

અને જ્યારે—એકલા દ્રવ્યનુ જ ધ્યાન ધરવાનું હોય છે—એક નિર્વિકલ્પ ધ્યાનનો અમૃત રસ પીવાનો હોય છે—તેનો આનંદ મણાતો હોય છે—ત્યારે—તે આત્મા—એક રૂપેઃ શુદ્ધ રૂપેઃ અને નિરંજન રૂપે. જ ભાસે છે

निर्वितर्क–विचारा–ऽऽनन्दा–ऽस्मिता–निर्भासस्तु पर्याय–विनिर्मुक्त–शुद्ध–द्रव्य–ध्यानाऽभिप्रायेण व्याख्येयः।

અર્થઃ—નિર્વિતર્ક વિચાર આનન્દ અને અસ્મિતા રૂપ નિર્ભાસની વ્યાખ્યા પર્યાયરહિતપણે શુદ્ધ દ્રવ્યનુ ધ્યાન કરવામા આવે છે, તે અવસ્થાની અપેક્ષાએ ઘટાવવી.

ઉપાધ્યાયજી મહારાજનું પાતઞ્જલ યોગ દર્શન ઉપરનું ટીપ્પણ.

નિર્વિકલ્પ ધ્યાનમાં—શુક્લધ્યાનના બીજા પાયામાં એક સ્વાત્મ દ્રવ્યનું—પર્યાય વિનાનું—શુદ્ધ ધ્યાન થાય છે. અર્થાત્—તે વખતે નિશ્ચયનયની મુખ્યતાએ આત્મદ્રવ્યનું ધ્યાન હોય છે.

માટે તે સ્વ—સમય નિષ્ઠા છે. અને તે અવસ્થામાં—દ્રવ્યાર્થિક પ્રધાન શુદ્ધ નિશ્ચયનયની મુખ્યતા હોય છે. ને પહેલાની અવસ્થામાં પર્યાય નય મુખ્ય હોય છે. તેથી, વ્યવહાર નયની મુખ્યતા હોય છે.

આત્મા જેમ જેમ વિકાસની ભૂમિકાઓ ઉપર ચઢતો જાય છે, તેમ તેમ તે નિશ્ચય નયપ્રધાન—આત્મા તરફ સ્વ—દ્રવ્ય સ્વરૂપ તરફ—ઢળતો જાય છે. એ અપેક્ષાએ નિશ્ચયનયને ભૂતાર્થ કહેવામાં આવેલો છે. અને વ્યવહારનયને—તે વખતે ભાસતી અવસ્થાઓને—અભૂતાર્થ કહેવામાં આવે છે.

કારણકે-વ્યવહારનયની દ્રષ્ટિથી થતા આત્માનુભવ વખતે આત્માના બાહ્ય સ્વરૂપોનો અનુભવ થાય છે. તે વખતે તે ભૂતાર્થ હોય છે અને તે ગૌણ થઈને-જ્યારે નિર્વિકલ્પ દશાનો અનુભવ થવા લાગે છે, તે અવસ્થામાં-નિશ્ચયનય ભૂતાર્થ હોય છે અને વ્યવહાર નય અભુતાર્થ હોય છે

વાસ્તવિક રીતે-દ્રવ્યાર્થિક નયઃ અને પર્યાર્થિક નય. એ બન્નેય, અથવા નિશ્ચયનયઃ અને વ્યવહારનયઃ એ બન્નેય, પરમાર્થ રૂપ-પ્રમાણમાં અંતર્ગત થાય છે એક અપેક્ષાએ "સર્વનયમય-નિશ્ચય નય છે." એમ કહેલ છે. તે અપેક્ષાએ પણ નિશ્ચયનય ભુતાર્થ છે. યવહારનય અભૂતાર્થ છે પરંતુ. વ્યવહાર સર્વથા અભુતાર્થ નથી સર્વથા અભૂતાર્થ માનવામાં મિથ્યાત્વ આવે છે.

છતાં-એ નિર્વિકલ્પ ધ્યાનની અનુભવ દશામાં નિશ્ચયનય પરમાર્થ પંથ ગણાય છે. અને વ્યવહારનય તે વખતે જરૂરી ભાસતો નથી હોતો

शुद्धोपयोग-रूपस्तु निर्विकल्पस्तदेक-दृक् ॥

અર્થઃ—નિર્વિકલ્પ અનુભવ શુદ્ધોપયોગરૂપ હોય છે અને તે એક અભેદ-દૃષ્ટિરૂપ હોય છે ૫

૬ પરમાર્થ-નિશ્ચય-દૃષ્ટિઃ અને વ્યવહારિક દૃષ્ટિઃની ભિન્નતાઃ-

પરમા-ઽરથ - પન્થ જે કહે,
  તે રઞ્જે એક-તન્ત. રે
વ્યવહારે લખ જે રહે,
  તેહના ભેદ અન-ઽન્ત. રે   ધ્૦ ૬

પરમા-ઽરથ-પન્થ=નિશ્ચયનયની દૃષ્ટિરૂપ માર્ગ **રઞ્જે**=રાજી થાય પ્રસન્ન થાય **વ્યવહારે**=વ્યવહારનયની દૃષ્ટિથી-અપરમાર્થ-માર્ગથી **લખ**-લક્ષ્ય રૂપ આત્મા તેમાં-તે વિષે ૬

જેઓ પરમાર્થ-માર્ગનું પ્રતિપાદન કરનારા હોય છે, તેઓ એક તંત્રથી આત્માની અભેદતાથી-એકતાથી-પ્રસન્ન થાય છે. તેમને

તેમાંજ આનન્દ હોય છે. તેજ તેને ઠીક લાગે છે. બીજું નકામું લાગે છે. પરંતુ—જેઓ વ્યવહારનયની દૃષ્ટિથી—લક્ષ્ય—આત્મા વિષે—રહેતા હોય છે—રમણતા કરતા હોય છે, તેની દૃષ્ટિમાં—આત્માના અનન્ત પર્યાયોની અપેક્ષાએ અનન્ત ભેદો ભાસે છે, અને તેમને એ ઠીક લાગે છે. કારણ કે—તે વખતે તેમની સાધક દશા તેને યોગ્ય હોય છે. વાસ્તવિક રીતે—આત્મા એક રૂપ પણ છે, અને અનન્ત રૂપ પણ છે. પરંતુ, પરમાર્થ દૃષ્ટિ ઉપર રહેલા તેને એક રૂપે જુવે છે. અને—વ્યવહાર દૃષ્ટિ ઉપર રહેલા અનન્ત સ્વરૂપે જુવે છે. કેમકે—એક બીજાની દૃષ્ટિમાં એક બીજો નય ગૌણ હોય છે. ઉચ્ચતર ભૂમિકા ઉપર ચડેલા જીવોનો વિકાસક્રમ પરમ નિશ્ચયનયની મુખ્યતાએ આગળ વધતો હોય છે.

ये पर्यायेषु निरतास्ते ह्यन्य–समय–स्थिताः ।
आत्म–स्व–भाव–निष्ठानां ध्रुवा स्व–समय–स्थितिः ॥२६॥

अध्यात्मोपनिषद्—ज्ञान–योग–शुद्धि–अधिकारे.

અર્થ—જેઓ પર્યાયમાં આસક્ત છે, તેઓ **પર સમયમાં** રહેલા છે. અને જેઓ આત્માના સ્વભાવમાં લીન છે, તેઓની **સ્વસમયમાંજ** નિશ્ચળતા-પૂર્વક સ્થિરતા હોય છે

इति शुद्ध–नया–ऽऽत्तमेकत्वं प्राप्तमाऽऽत्मनि ।
अंशा–ऽऽदि–कल्पनाऽप्यऽस्य नष्टा यत्पूर्णवादिनः ॥३१॥
एक आत्मेति सूत्रस्याऽप्यऽयमेवाऽऽशयो मतः ।

अध्यात्मसार–आत्मनिश्चयाधिकारे.

અર્થઃ—"એ પ્રમાણે આત્મામાં શુદ્ધનયને આધિનપણે એકપણું પ્રાપ્ત થાય છે. કેમકે—પૂર્ણવાદીઓ—પરમાર્થવાદીઓ—આત્માના અંશો—પર્યાયોની કલ્પના કરતા નથી [પર્યાયો જેટલા જાણે, તેટલાથી પૂર્ણદ્રવ્ય જણાતુ નથી માત્ર અંશો જ જણાય છે] શ્રી ઠાણાંગાદિક આગમ સૂત્રોમાં—"**एगे आया**"—"એક આત્મા" એ વચનનો જે પાઠ છે તેનો આશય પણ—આજ સમજવાનો છે."

પણ એકજ નયની એકાન્ત દેશનાજ માર્ગ છે" એમ પ્રતિપાદન કરવું, તે, તે નયનું ગમે તેટલું માર્ગાનુસારીપણું હોવા છતાં, તે પણ તે ડુબાડનારું બને છે એક નયનું માર્ગાનુસારીપણું હોવા માત્રથી એકાંતનય પણ દુર્નય બની જાય છે એકાંતની દેશના માર્ગાનુસારી બની શકતી નથી માટે-સંપ્રદાય અને તેની સંસ્થા કાઢવા કઢાવવામાં અસાધારણ જોખમ છે વ્યક્તિ હિંસાદિક પાપ કરે, તેના કરતાં ઉન્માર્ગ પ્રવર્તકપણું મહા અનર્થકારી છે આ સામાન્ય રીતે સમજાય તેવું છે

હવે, પદાર્થ સ્થિતિની સમજ વ્યવહાર નયથી પણ સમજવાની હોય છે, અને નિશ્ચયનયથી પણ સમજવાની હોય છે બન્નેય નયના માર્ગમાં રહેલા જીવોએ સમજ બન્નેય નયોની સંક્ષેપથી કે વિસ્તારથી મેળવવી જોઇએ આચરણા પોતપોતાની કક્ષા પ્રમાણે કરે-તે વાંધાભરેલુ નથી, પણ યોગ્ય છે.

માટે આચરણા અને સમજની ભૂમિકાઓમાં ફરક હોય છે વ્યવહારનયની સમજ હોય, પણ નિશ્ચયનયની સમજ ન છતાં, તેનો અપલાપ ન કરે એજ રીતે નિશ્ચયનયની સમજ હોય અને વ્યવહારનયની સમજ ન હોવા છતાં-તેનો અપલાપ ન કરે, તો: તે બન્નેય નયવાદી છે દુર્નયવાદી નથી જો ગમે તે એકનો નિષેધ કરે, તો તે બન્નેય નયાભાસવાદી બની જાય છે

વિશેષ સમજમાં પ્રમાણવાદી મુખ્ય છે. પ્રમાણવાદી બન્નેય નયોને પોતાની અંદર સમાવી લ્યે છે નય એ પ્રમાણનો એક ભાગ છે. દુર્નય-નયાભાસ રૂપ હોવાથી પ્રમાણનો અંશ પણ નથી અપ્રમાણનો અંશ-ભાગ છે

માટે નય એ પ્રમાણનો ભાગ છે પ્રમાણ એ વ્યાપક સમજ છે પ્રમાણસિદ્ધ જ્ઞાનનો ભાગ નય છે માટે પ્રમાણથી પદાર્થનો પુરો નિર્ણય થાય છે પ્રમાણ કોઇપણ નયને છોડી શકે નહી છોડે તો તે પ્રમાણ રહે નહીં. પ્રમાણ એ સમજનો મુખ્ય મેરુ દંડ છે: **સમયસાર**માં જ કહ્યું છે, કે-

कम्मं बद्धमऽ-बद्धं जीवो एवं तु एवं जाणणय-पक्खं ।
पक्खा-ऽतिक्कंतो पुण भण्णदि सो जो समय-सारो ॥१४२॥
दोण्हं वि णयाण भणियं जाणइ णवरं तु समय-पडिबद्धो ।
ण दु-णय-पक्खं गिण्हदि किंचिवि णय-पक्ख-परिहीणो ॥१४३॥
सम्म-दंसण-णाणं एदं लहदित्ति णवरि ववदेसं ।
सव्व-णय-पक्ख-रहिदो जो, सो समय-सारो ॥१४४॥

અર્થ.—"જીવ બંધાયેલો છે." "જીવ બંધાયેલો નથી " એમ બે પ્રકારની વાતો કહેનારા જુદા જુદા નયના પક્ષો છે. એમ સમજો પરંતુ એ [વ્યવહાર અને નિશ્ચય] બન્નેય પક્ષોને છોડીને જે કહેવામાં આવે, તે **સમયનો** સાર છે. ૧૪૨

નયથી બંધાયેલો બે નયોથી યુક્ત જાણે છે. પરંતુ—નય પક્ષથી રહિત બન્નેય નય પક્ષને ગ્રહણ કરતો નથી ૧૪૩

ફક્ત સમ્યગ્દર્શન સમ્યગ્જ્ઞાન એવો વ્યાવહારિક શબ્દપ્રયોગને પામે છે. પરંતુ સર્વ નયોના પક્ષોથી રહિત જે છે, તે **સમયનો સાર** છે ૧૪૪

આ પ્રમાણે—પ્રમાણ જ્ઞાનમાં બન્નેય નયો સમાય છે પ્રમાણ જ્ઞાન-પક્ષ એકેય નયનું ખંડન કરી શકે જ નહી આચરણ ગમે તે નયનું પોતાની કક્ષા પ્રમાણે ભલે જીવ કરતા હોય—કોઇપણ એક નયનું આચરણ કરતો હોય, બન્નેય નયનું આચરણ એકજ પાત્ર એકી સાથે ન કરી શકે પરંતુ. સમજ તો—બન્નેય નયોની. તથા યથાશક્તિ પ્રમાણની પણ પ્રાપ્ત કરી શકે છે

કોઇ કોઇ બાબતમા **સમયસાર** ગ્રંથ સાથે કદાચ મતભેદ હોય તેને છોડીને, તે ગ્રંથ ઘણે મોટે ભાગે માર્ગાનુસાર—જૈનશાસનાનુસાર પ્રતિપાદન કરે છે પરંતુ તેને આગળ રાખીને પોતાના મતનું પ્રતિપાદન કરવું ઉન્માર્ગગામી આચરણ કરવું. ને તે જાતનો મત ફેલાવો, એ મહા અનર્થના કારણો છે. માત્ર દિગંબર સંપ્રદાયનેજ નહીં, પણ કોઇપણનેય [illegible]—સર્વજ્ઞોક્ત જૈન શાસનના મૂળમાં સુરંગ સમાન આ કાર્ય બની જાય તેમ છે

"તીર્થ કરી નવ ગાજ, નીરખ એને, તે સાધે આનન્દઘન નિરધાર."

આ વાક્યમાં—તીર્થ માર્ગ નામના જૈનશાસન ઉપર કેટલો ભાર મૂક્યો છે? શાસન પાયાઓમાં જ ગૂંથાયેલા છે. તેનું જ નામ આત્મમાર્ગ છે.

અમે અહીં દિગંબર શ્વેતાંબરના મતભેદોની ચર્ચા કરવા નથી ઇચ્છતા. કેમકે એ બાબત—જરૂર મુજબ પૂર્વાચાર્યોએ વારસામાં ઘણુંજ આપ્યું છે તે વિચાર તો માત્ર-શાસન પરંપરાના મૂળ અને પેટાભાગોના ગુણોની વિચારણા વખતે સત્ય વસ્તુ સ્થિતિ સમજવાના પ્રસંગે વિચારવા યોગ્ય છે. સિવાય તો—જૈનશાસનના સમગ્ર હિતમાં સૌએ—એકી અવાજે સામેલ રહી પરસ્પર સહકારમાં રહેવાની જરૂર છે. જ્યારે આજે તો—અનાત્મવાદ આધુનિક વિકૃત શિક્ષણના બળથી વિચારમાં જ ફેલાતો જાય છે, એમ નથી પણ માનવજીવનમાંથી અને લગભગ ઘણાખરા જૈન જીવન વ્યવહારોમાંથી પણ આત્મવાદી સંસ્કૃતિના વ્યવહારોને હઠાવીને સ્થાન પામતો જાય છે તે સ્થિતિમાં જગતના તમામ આત્મવાદીઓએ એકસંપીમાં રહીને આત્મવાદનું રક્ષણ કરવું અત્યન્ત આવશ્યક થઇ પડયું છે તેઓ ગમે તે આત્મવાદી ધર્મના ગમે તે સંપ્રદાયમાં હોય. તેને બદલે રૂઢિથી કે સમજથી આત્મવાદી કુટુંબોમાં પરંપરાગત ચાલ્યા આવતા આત્મવાદના પાયા ઉપરના વ્યવહારો હઠાવવાથી: તેના તરફ અણગમો કેળવવાથી હાલમાં વ્યાપક થતા અનાત્મવાદી વ્યવહારોને આડકતરું મજબૂત સ્થાન આપવાનો માર્ગ ખુલ્લો કરવામાં આવે છે. કેમકે—માનવ જાતિ વ્યવહાર વિના જીવન ચલાવી શકવાની નથી એટલે આત્માની ગમે તેટલી ઉંચી વાતો કરવા છતાં પરિણામે અનાત્મવાદને ટેકો આપવાના પરિણામમાં તે પરિણમતું હોવાથી આત્મવાદી કોઇ પણ ધર્મના ગમે તેવા કનિષ્ઠ કોટિના આત્મવાદી સંપ્રદાય કરતાં પણ આ જાતના સંપ્રદાયો વાસ્તવમાં અતિ ભયંકર હોય છે કેમકે—તે અનાત્મવાદમાં પરિણમતો હોય છે. એટલા માટે જ અનાત્મવાદી ચાર્વાક

નાસ્તિકની પેઠે–એકાન્ત નિશ્ચયનું પ્રતિપાદન કરનારાને શાસ્ત્રમાં **નાસ્તિક** કહ્યા છે વાસ્તવિક રીતે **અનાત્મવાદી** કહ્યા છે. તથા–કોઇપણ ભારતની બહારના ધર્મને ભારતમાં પ્રચાર કરવો હોય–તેણે મજબૂત સ્થાન પ્રાપ્ત કરવું હોય–તો તે તે દેશમાં સ્થાયિ થયેલા ધર્મો પાળનારા લોકોના જીવનમાંથી તે તે ધર્મોના આચારો ખસેડવા–તે વિષેનો બુદ્ધિભેદ ઉભો કરવો અને પછી પ્રાર્થનાને નામે કે એવા બીજા આચારોનો ધીમે ધીમે પ્રચાર કરી દેવો તેથી જલ્દી નવો ધર્મ સ્થિર થઇ જવાનો જ એટલે–પ્રચલિત આચારોને જીવનમાંથી બાદ કરવા, વ્હેમરૂપ ઠરાવવા, રૂઢિરૂપ ઠરાવવા, અણુસમજણુથી પ્રચલિત થયેલા ઠરાવવા, વિકૃત ઠરાવવા. "આત્મા જ નથી. માત્ર કલ્પનાને આધારે આત્મા, પરભવ. વિગેરે ઠરાવીને આચારો ગોઠવાયા છે" એમ ઠગવવુ, તથા આત્મ–બ્રહ્મનુ ઉચ્ચ જ્ઞાન આપીને તેને નકામા ઠરાવવા, બનતા સુધી જીવનની વ્યવસ્થા અને કાયદા કાનુનો એવા કરતા જવુ કે જેથી–તે આચારો અમલમા મૂકવાની મુશ્કેલી વધતી જાય, એવા હરકોઇ પ્રયત્નો તે બુદ્ધિભેદના સાધક છે, મદદગાર છે. અને તેમ થવાથી આવતી પેઢીમા બહારના ધર્મોને આચરણમાં વ્યાપક કરવામા જરા પણ મુશ્કેલી આવે તેમ નથી. નિશ્ચય નયનુ પ્રતિક્રમણુ સાભળીને વ્યવહાર પ્રતિક્રમણુ છોડનારા બહારના ધર્મોના અનુકરણુ કે પ્રચાર રૂપ પ્રાર્થનામા જશે. યા પોતાને ત્યા પ્રાર્થનાનુ અનુકરણુ કરશે તેનો વિરોધ કોઇ કરી શકશે નહી નિશાળોમા આ હેતુથી જ પ્રાર્થનાને વ્યાપક કરવા ખાસ દાખલ કરવામાં આવી છે. એ રીતે સાજે જાહેર પ્રાર્થના તરફ વળી ગયેલો આત્મા વ્યવહાર પ્રતિક્રમણુ પણુ કરવા નથી આવવાનો આમ માર્ગાનુસારી નિશ્ચયથી અને માર્ગાનુસારી વ્યવહારથી એમ ઉભયથી ભ્રષ્ટ થાય છે અને ત્રીજા જ માર્ગના પ્રવેશી ઉન્માર્ગને માર્ગે ચડી જાય છે આત્માની એકાંત ઉંચી વાતો કરનારા આજકાલના સંપ્રદાયોનુ આ પરિણામ છે આમ આત્મવાદના ધર્મોને તથા આત્મવાદના વ્યવહારોને મોટો ફટકો મારવામા સહકાર અપાય છે આના જેવુ શાસન માલિન્ય બીજું કયુ ?

અલબત્ત, આ બધું આ પ્રમાણે સમજીને કરવામાં નથી આવતું. પરંતુ તેની પાછળ ગાઢ અજ્ઞાન છે તેથી, વગર સમજ્યે પીધેલું ઝેર પણ માર્યા વિના ન જ રહે. ભલે ગમે, પરંતુ સદ્ભાવથી-પ્રેમભાવથી સમજાવવાનો પ્રયાસ કરવા છતાં સાંભળવાની પણ દરકાર ન રાખવી એ મહોટોજ અભિનિવેશ ગણાય. અમે ઇચ્છીએ છીએ કે-કોઈ પણ જીવ પરમાત્મા વીતરાગદેવના માર્ગથી ચ્યુત ન થાય. આ સાચી ભાવદયા છે માટે સોનગઢના એકાંતવાદી નિશ્ચયનયના નવા સંપ્રદાય સામે મોટામા મોટો જૈનશાસનને આ વાંધો છે આ રહસ્ય સર્વેએ સમજવા જેવું છે વ્યક્તિ ગમે તે પોતાના આત્માની કક્ષા પ્રમાણે કરે, તે બહુ વાંધાભરેલું નથી દિગંબર સંપ્રદાયનો પ્રચાર થાય, તે પણ વાંધો લેવા જેવુ બહુ નથી પણ વિદેશી ધર્મોએ અને અનાત્મવાદે પોતાના પ્રચાર માટે બધાય ધર્મોને પ્રચારની છુટ કાયદાથી અપાવીને પોતે મોટો ભાગ ખેંચી જવાની ગોઠવણમાં છે. તે છુટનો લાભ ભારતના ધર્મો લઈને અંદરો અંદર ખેંચાખેંચી કરશે, તો-અવશ્ય દરેક પોતપોતાના અનુયાયિઓ વધારશે-ઘટાડશે. પણ અંદરો અંદર કુસંપ ઉભો કરીને મૂળ ધર્મોને ધક્કો પહોંચાડી દેશે આમ દરેકના ક્ષેત્રમાં બીજા આવીને સ્થાનિક શિસ્તો ભુંસી નાંખે, તો દરેકને કેટલું નુકશાન થાય? દિગંબરોના સ્થાનમા જઈ, કોઈ ઉચ્ચ ત્યાગી શ્વેતામ્બર આચાર્ય લોકોની શ્રદ્ધા ડોળે, તો તે કેટલુ અનિષ્ટકારક થાય? ખરી રીતે, આ રીતે ખેંચાખેંચી કરવામાં હાલના સંજોગોમાં લાભજ નથી કુદરતી રીતે ધર્મ કે સંપ્રદાય પરિવર્તન કરવું હોય, તો એક બીજાની સહાનુભૂતિ અને વિધિપૂર્વક તેમ કરવાથી, આત્મવાદી ધર્મોમાં અરાજકતા ફેલાશે નહી. એક સંપ્રદાયમાથી બીજા સંપ્રદાયમાં જવાથી બહુ હાનિ નથી પણ સામાન્ય સમજ ધરાવતી પ્રજામાં આ ટેવ પડવાથી આવતી કાલે-ગમે તે ધર્મમાં વગર સમજણે જતાં પણ કોણ રોકી શકશે? માટે પ્રાચીન ધર્મના હિતચિંતકોએ ખૂબ ચેતવા જેવું છે તેને બદલે, લોકોને પોતાના સંપ્રદાયમાં ખેંચી જઈને રાજી થવામાં આવે છે, તે ઘણું હાનિકારક છે આ પોલીસી

અયોગ્ય હોવાથી–જૈનશાસનને હાનિકારક હોવાથી–જૈનશાસનના રહસ્યના જ્ઞાતા ઘણા શ્વેતામ્બરાચાર્યો આ પ્રવૃત્તિથી દૂર રહે છે. યદ્યપિ–આ બાબતમાં કંઈક અંશે નિશ્ચયનયનું જ્ઞાન ધરાવનારી વ્યક્તિ કરતા, તેની પ્રચારક વ્યક્તિઓ કે જેઓ વ્યાવહારિક વ્યવસ્થાઓ કરે છે, તેઓ વધારે દોષપાત્ર છે કેમકે–એ બાબતમાં મૂળ પુરુષનું ભોળપણ પણ હોય છે "ઠીક છે લોકો નિશ્ચયનયનું જ્ઞાન મેળવે છે–મકાનો બંધાય છે–સંસ્થા વધતી જાય છે." તેટલા માત્રથી જો ખુશી થવામાં આવતું હોય, એટલોજ તેમનો દોષ. તેમા પણ નિમિત્તભૂત બનવાથી ભવોભવ ધર્મહાનિ થવાનો પ્રસંગ ઉભો થાય. તે તેના ધ્યાનમા રહેતુ નથી પ્રચારક ભકતો અવળે માર્ગે ખેચી જઈને ડુબાડે છે

દિગંબર વર્તમાન તમામ વિસ્તૃત સાહિત્યનુ મૂળ મોટે ભાગે શ્વેતામ્બર સાહિત્યથી ઉપન્ન છે તથા ઇતિહાસ પરંપરા વિગેરે–શ્વેતામ્બર પરંપરાના સિદ્ધ છે છતાં–એ બાબત કાઇ અત્યારે વિચાર કરવામાં આવતો નથી પરંતુ, દિગંબરોના નામે જૈનશાસનથી નિરપેક્ષ મતનો પ્રચાર કરવામાં આવે છે, એ સૌને માટે અતિ ભયંકર વસ્તુ છે આગળના સંપ્રદાયોમા અમુક અમુક બાબતના મતભેદ શિવાય મોટે ભાગે મૂળ માર્ગની નજીકજ સંપ્રદાયોની પ્રવૃત્તિઓ રહેતી આવી છે ત્યારે આજે તેમ નથી. મૂળ માર્ગથી દૂર અનાત્મવાદના પોષણમાં તેનુ પરિણમન થતુ હોવાથી–ને ઘણીજ ભયંકર વસ્તુ હોવાથી–તેમ ન બને, તે તેના પ્રચારકોએ સમજવાની જરૂર છે

સંસ્કૃતિઃ માર્ગઃ શાસનં આત્મવાદઃ વિગેરેથી નિરપેક્ષપણે કોઇ પણ મત–પંથ–સંપ્રદાય–ધર્મ–કે પરંપરા–કાઢી કોઇપણ વ્યક્તિ કાંઈ પણ પ્રવૃત્તિ કરે, તે સર્વ આત્મવાદની જીવન વ્યવસ્થા. તત્ત્વોઃ સિદ્ધાંતોઃને પ્રજામાંથી દૂર કરી, અનાત્મવાદના તત્ત્વો વિગેરેને સ્થાન આપવાનો માર્ગ ખુલ્લો કરે છે પછી તે ગમે તે વ્યક્તિ હોય, શ્વેતામ્બરી, દિગંબરી, વેદાંતી કે કોઇ પણ હોય.

એક પોલીસી તરીકે–પણ [illegible] [illegible]વાદને તોડવા માટે–અનાત્મવાદનો પ્રચાર [illegible]ના સ્થાનમાં [illegible] કરવામા

આવેલો છે. તેને માટે રામકૃષ્ણ મિશન, થીઓસોફીસ્ટ, ગાંધી ગરીની સંસ્થા વિગેરે બહારથી આત્મવાદના પ્રચારક અંગો જણાવા છતા-તેના મૂળમાં અનાત્મવાદનું ઝેર છે તે આત્મ-વાદના પ્રચલિત આચારો-વ્યવહારોને-ઉગ્ર આત્મવાદને આગળ કરીને-વ્યાપક ભાવનાઓ-બંધુભાવ વિગેરેના આદર્શો આગળ કરીને આત્મવાદની સંસ્કૃતિની વ્યવસ્થા અને વ્યવહારો ઉપર અણગમો ઉત્પન્ન કરી, તેને તોડવાનો પ્રચાર કરે છે અને તેને સ્થાને ઉગ્ર પ્રવૃત્તિઓ દાખલ કરે છે તે તથા પ્રકારના દ્રવ્યઃ ક્ષેત્રઃ કાળઃ ભાવઃને અભાવે ટકી શકતા નથી. જેથી પરિણામે અનાત્મવાદના વ્યવહારો જીવનમાં પેસી જાય છે. અને ન છુટકે તેને ટકાવી રાખવા પડે છે એ રીતે અનાત્મવાદનો વિજય થાય છે ઘણે ભાગે આધુ-નિક શિક્ષિત ગણાતો વર્ગ અને વકીલ વર્ગ વ્યવસ્થા-શિસ્ત-સુરુઢિને નામે કુરુઢિ વિગેરેને અટકાવવાને નામે અનાત્મવાદનો અજાણતા પણ પક્ષ કરતા હોય છે. તેમનુ લગભગ જીવન જ પ્રગતિ અને સુધારાવાદમાં ગયું હોય છે. એટલે તેમની નજરે આત્મવાદનો ઘાત પરંપરાએ કેવી રીતે થાય છે ? અને તે થશે ?" તે ચડતુ નથી અને તેમના અનુગામિ આર્થિક સંપત્તિ સંપન્ન કેટલાક ધર્મજિજ્ઞાસુ ગૃહસ્થો પણ દોરવાઇ જતા હોય છે આવું રહસ્ય સોનગઢના-એકાન્ત નિશ્ચયનયના પ્રચારમા છુપાયેલું છે. દિગંબર સંપ્રદાયના કેટલાક આગેવાનો-દિગંબર સંપ્રદાયનો પ્રચાર વધતો જતો જાણી તેથી ખુશી થઇ તેના પ્રચારને વેગ આપે છે પરંતુ જૈનશાસનના-તીર્થંકરોના માર્ગના-આત્મવાદની સંસ્કૃતિના-મૂળનો ઉચ્છેદ, અનાત્મવાદનો પ્રવેશ, અને ભવિષ્યમાં તેનું જોર વધતાં ખુદ આત્મવાદનોજ ઉચ્છેદ, પરિણામે તેમાં સંકળાયેલો છે એ જોઈ શકતા નથી વ્યક્તિગત ગમે તે કરે, તે એટલું જાહેરમાં ટીકાપાત્ર નથી, કે જેટલુ-સંપ્રદાયની સ્થાપના ટીકાપાત્ર છે આજ તો પ્રજા દિવસે દિવસે વિવેક અને જવાબદારી ભૂલતી જાય છે. એટલે ગમે તે મતને પણ અનુયાયિઓ અને પોષણ આપનારા મળી રહે છે એટલા ઉપરથી મતની પ્રામાણિકતા સાબિત થઇ શકતી નથી સંપ્રદાય સ્થાપનાની

પાછળ પણ કોઇ તાત્ત્વિક કે માર્ગાનુસારી ગોઠવણનું બળ નથી સબ્ચાબંધ હેત્વાભાસોથી ભરેલી રચના છે પરંતુ વિસ્તારભયથી તેનું દિગ્દર્શન કરાવવામાં અહીં સંયમ રાખવામાં આવ્યો છે **સ્વ-સમયઃ** અને **પર-સમયઃ** એ બે શબ્દોના અર્થઃ સામાન્ય રીતે-સ્વ-શાસ્ત્રઃ અને પર-શાસ્ત્ર એવા થાય છે. પરંતુ આત્માની શુદ્ધ દૃષ્ટિથી વિચાર કરતાં-કથચિત્ કૂટસ્થ આત્મદ્રવ્યાત્મક સ્થિતિનું નામ-**સ્વ-સમય** છે. અને પર્યાયાત્મક સ્થિતિનુ નામ **પર-સમય** છે. **સમય**નો અર્થ-શાસ્ત્રમા ઉપર જણાવ્યો છે તેથી-જૈન શાસ્ત્રોના સાર રૂપ અથવા સમયરૂપ-સારમય અર્થમાં **સમય સાર** નામનો ગ્રન્થ દિગમ્બરાચાર્ય શ્રી **કુંદકુંદ** સ્વામિએ રચેલો પ્રસિદ્ધ છે **શ્રી આચારાંગ સૂત્ર**માં સિદ્ધ આત્માના ૩૧ ગુણો ગણાવ્યા છે, તથા-આત્માનું નિશ્ચય નયથી **अपदस्स पद नास्ति**-ઇત્યાદિ સ્વરૂપે તેજ સૂત્રમાં વર્ણન સૂચનરૂપે કરવામા આવેલુ છે તે વિગેરે જૈન શાસનને માન્ય આધારને આશ્રયે એ ગ્રન્થની રચના કરવામા આવી છે ઉપરાત, સાતમા ગુણસ્થાનકના મુનિપણાને નિશ્ચયનયનુ સમ્યક્ત્વ **શ્રી આચારાંગ સૂત્ર**માં કહેલ છે. તેની અપેક્ષાએ સમ્યક્ત્વની વ્યાખ્યા ધ્યાનમા રાખીને **સમય-સાર** ગ્રન્થમા તમામ વિવેચન હોવાથી તેની પૂર્વની અવસ્થાઓને મિથ્યાત્વ તરીકે ગણાવેલ છે તે **એવંભૂત** નયના સમ્યક્ત્વની અપેક્ષાએ બરાબર છે પરંતુ તે દરેક હકીકતને સોનગઢના સંપ્રદાયવર્તીઓ ૪ થા ગુણસ્થાનકના સમ્યક્ત્વની વ્યાખ્યા સમજીને-તત્પૂર્વકના કે તેના સાધક સર્વ વ્યવહારોને મિથ્યાત્વ કહીને ઉડાવે છે આ મોટી ભ્રમણા તે મન્થ સમજવામા દવાથી મહા અનર્થ પ્રવર્તાવી રહ્યા છે

પરંતુ **દિગંબરાચાર્યોને-સ્ત્રીમુક્તિ** ઇત્યાદિ બાબતોમા મતભેદ હોવાથી-"આગમો નષ્ટ થઇ ગયાનુ માનવુ પડ્યું છે અને આગમોને નષ્ટ થયેલા માનવા છતા-પ્રસ્તુત આગમોમાંથી જ ઘણું લઇને તમામ નવરચના કરવી પડી છે અને એ રીતે તેમની પાસે પણ વિશાળ જૈન સાહિત્યનો સંગ્રહ થયો છે પાછળના

આગમોમાં પણ સાહિત્ય ગણાયું છે પણ એ ક્યાંથી મેળવ્યું? તેના જવાબમાં આનિનકાળનો પણ 'નિરાલમ્બ' માન્ય આધાર લેવાયાનું જણાઈ આવશે તથા કોઈપણ સંશોધક નિષ્પક્ષ સાહિત્યનો સૂક્ષ્મતાથી અભ્યાસ કરશે તો તેમને એ આગમમૂલકતા જણાઈ આવશે આગમો નષ્ટ થયાનું માનવા છતાં-આધાર વિના શાસ્ત્રોની રચના સર્વજ્ઞ વિના અશક્ય જ હતી અને શ્વેતામ્બરોને માન્ય પરંપરાગત ચાલ્યા આવતા આગમોમાંથી લેવાની વાત કબુલ કરવામાં અનુકૂળ પડે તેમ નહોતું આ સ્થિતિમાં "**શ્રી સિમંધર સ્વામિ** પાસેથી **સમયસાર** મળ્યો" યા 'અમુક આચાર્ય પરંપરા પાસે થોડુ ઘણુ ચૂર્ણિરૂપે અવશિષ્ટ જ્ઞાન હતું તેના ઉપરથી નવા શાસ્ત્રો રચવામા આવ્યાં" વિગેરે પાંગળા આધારોને ટેકો લેવામાં આવ્યાનું જોઇ શકાય છે જૈન દર્શનની આખી રચના-આધ્યાત્મિક વિકાસ અને તેના ફળરૂપ મોક્ષ પ્રાપ્તિના ઉદ્દેશથી બાર વિભાગમાં-દ્વાદશાઙ્ગી રૂપે-થયેલી છે તેમાં આખા વિશ્વના સર્વ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ અને ભાવને લગતી હકીકતો છે છતાં તેનું તાત્પર્યઃ તેનો મહાવાક્યાર્થઃ આત્માઃ અને તેની મોક્ષ પ્રાપ્તિઃમાં પૂરો થાય છે. જે વાત-૧૬ મા સ્તવનની ૭ મી ગાથામાં છે.

આથી કરીને-જુદા જુદા સાધક પાત્રોને ઉદ્દેશીને-તથા આત્માની જુદી જુદી અવસ્થાને ઉદ્દેશીને-વિવિધ રીતે આત્માના સ્વરૂપનુ વર્ણન જૈન શાસ્ત્રોમાં વિગતવાર આવે છે તેથી કરીને-આધ્યાત્મિક વિકાસની અવસ્થાઓને ઉદ્દેશીને જે વર્ણન કરવામા આવ્યું છે ત્યાં વ્યવહાર નયથી. નિશ્ચયાનુપ્રણિત વ્યવહાર નયથીઃ નિશ્ચયાનુપ્રણિત નિશ્ચયથીઃ તથા પરમ શુદ્ધ નિશ્ચયનયથી· તથા પ્રમાણુની દૃષ્ટિથીઃ આત્માનું વિવિધ રીતે વર્ણન કરેલું છે. અને તે કેમ જાણે પરસ્પર વિરુદ્ધ હોય, તેવો નવા અભ્યાસીને ભાસ થયા વિના ન રહે પરંતુ અવસ્થા ભેદે તે વર્ણન વિચિત્ર હોવા છતા પરસ્પર સંગત હોય છે

આથી કરીને ચરમ પુદ્ગળ પરાવર્તનમાં પ્રવેશેલા કે જેઓના આત્મામાં ધર્મનુ બીજ રોપાયું હોય છે, તેવા જીવોની આત્મિક

અવસ્થા: તેમના સહજ કર્તવ્યો: તે સ્થિતિમાં ટકી રહી આગળ વધી શકાય તેવા ઉપદેશો વિગેરેને લગતી હકીકતો શાસ્ત્રમાં વર્ણવવી જ જોઇએ એમ–માર્ગાનુસારિ જીવન: સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ: દેશવિરતિ. પ્રમત્ત સર્વવિરતિ અપ્રમત્ત સર્વવિરતિ. અનાસક્ત-યોગ. નિર્વિકલ્પ સમાધિનિષ્ઠ: શ્રેણિપ્રાપ્ત: ઉપશાંત મોહી: ક્ષીણ મોહી: સયોગિ: અયોગિ: વિગેરે–ભૂમિકા ઉપર રહેલા આત્માઓની અવસ્થા કર્તવ્યો: વિગેરેની હકીકતો પણ શાસ્ત્રોમાં વિસ્તારથી હોય, એ સ્વાભાવિક છે આથી કરીને સર્વ પાત્રજીવોને–માર્ગ-દર્શન મળી રહે તેવી સર્વ સામગ્રીથી ભરપૂર–વિશ્વવ્યાપકતાને લાયક ધર્મમાં–મહા ધર્મમાં–મહા દર્શનમાં–તમામ વ્યવસ્થા હોવી જોઇએ અને તે જૈનશ્રુતમાં છે. સર્વ પ્રકારના ગ્રાહકોને સર્વ પ્રકારની ચીજો આપી શકવાનો દાવો કરનાર વેપારીએ પોતાની દુકાનમાં–દરેકે દરેક ચીજો રાખવી જ જોઇએ ભલે દરેક ગ્રાહક દરેક ચીજ ન લે–પરંતુ જે ગ્રાહકને જે જોઇએ, તે વસ્તુ મળી રહેવી જોઇએ. કોઇને ય પણ પાછા જવું ન પડે તેજ રીતે મહા ધર્મ–આ જૈનધર્મ–આ જૈનદર્શનમા સર્વ પ્રકારના પાત્રો માટે સર્વ પ્રકારની સામગ્રીનું માર્ગદર્શન ભુમિકા ભેદે તાત્ત્વિક વિચારણા: રચના વ્યવહારુ સાધનો ઉપાયો વિગેરેનો સંગ્રહ હોવોજ જોઇએ એ દૃષ્ટિથી જૈન દર્શનમા શરૂઆતના પાત્રોથી માંડીને ઠેઠ ઉચ્ચ કોટિના પાત્રો સુધીની અને પારગત સુધીની વસ્તુ મળવી જોઇએ શ્વેતામ્બરોને માન્ય–તમામ શાસ્ત્રોનો ઉંડાણથી અભ્યાસ કરનારને જૈનદર્શનની આ ખુબી પૂરેપૂરી જણાઇ આવે તેમ છે યદ્યપિ બારમું અંગ વિ૦ નષ્ટ થવા છતાં, પૂર્વના મહાન ત્યાગીઓએ એજ બાન તમા જીવન સર્વસ્વનો ભોગ આપીને બની શક્યું તેટલાનું રક્ષણ કર્યું છે આથી કરીને માનવ જીવનની મુખ્યમાં મુખ્ય આવશ્યકતા ધર્મ જેવી ઉચ્ચ કક્ષાની વસ્તુની ઘણી મૌલિક [illegible], પથા રાને પ્રતિષ્ઠાનું રક્ષણ કરી શક્યું છે શ્વેતામ્બર પરંપરાની આ અત્યન્ત વિશિષ્ટતા છે અલબત્ત–દિગંબર પરંપરાએ પણ ધર્મ બચાવવામાં સહાય કરી છે. [illegible] તેનો ઉપયોગ કરવા. ભારત પણ ધર્મ બચાવવામાં તે સહાયક થયેલ છે

આ રીતે પ્રારંભથી માંડીને ઉચ્ચ શ્રેણીના વિભાગની હકીકત જૈન સાહિત્યમાં ભરેલી છે અને તે કક્ષાવાર જુદા જુદા ગ્રન્થો મારફત જીવનમાં મૂકવા માટે, તેમ બતાવવામાં આવેલી છે કોઇ ગ્રન્થ માત્ર માર્ગાનુસારિતાને લગતા છે, કોઇ સમ્યક્ત્વની અવસ્થાને લગતા છે કોઇ દેશવિરતિને લગતા છે, કોઇ સર્વવિરતિને લગતા છે, કોઇ ઉત્કૃષ્ટ ધર્મધ્યાનને લગતા છે, કેટલાક જુદા જુદા ચારિત્રો, ખાસ નિર્ગ્રન્થો, નિર્વિકલ્પ અવસ્થા, અનુભવ જ્ઞાનાવસ્થા વિગેરેને લગતા છે કોઇપણ કક્ષાનો ગ્રંથ અન્ય કોઇપણ કક્ષાનુ ખંડન નહીં કરે તેમજ ઉચ્ચ કક્ષાની ભૂમિકાના વર્ણનનો ગ્રન્થ નીચેની ભુમિકાની કનિષ્ઠતા બતાવે-ઉચ્ચ ભૂમિની શ્રેષ્ઠતા બતાવે-એ સ્વાભાવિક છે તેટલા ઉપરથી "તેણે બીજી કોઇ ભૂમિકાને કોઇનેય માટે જરૂરી માની નથી" એમ હોતું નથી કદાચ તેવું સાહિત્ય કોઇએ રચ્યું હોય, તો તે પ્રમાણભૂત તરીકે ન ગણતાં-તેને અપ્રમાણિક ઠરાવી દૂર જ રાખવામાં આવેલું છે. આ દૃષ્ટિથી અપ્રમત્તભાવના મુનિપણાની અવસ્થાથી માંડીને ઉપરની અવસ્થાનું વર્ણન કરનારા ગ્રંથોમા-શ્રી **આચારાંગ સૂત્રના** તે સૂત્રોથી આશ્રિત **સમય-સાર**-ગ્રન્થનું સ્થાન આવે છે તેની હાલમાં એકાએક આટલી પ્રસિદ્ધિ થવાનાં મુખ્ય બે કારણો જણાઈ આવે છે. પ્રાચીન સાહિત્યને એક વખત છાપી નાંખવાની વિદેશી પોલીસીનો ભોગ તે ગ્રન્થ વ્હેલો બની ગયો અને અનાત્મવાદીઓને આત્મવાદની પ્રણાલિકા તોડવામાં આત્મવાદને આગળ કરીને આત્મવાદની પ્રવૃત્તિ ઓછી કરાવવામાં તે ગ્રંથ તત્કાળ ઉપયોગી થઇ પડ્યો. આજે એકને નકામો કરવા માટે, અંદરની જ બીજી વ્યક્તિને વધુ આગળ લાવવાથી મુખ્ય વસ્તુ નિષ્ફળ થાય છે. એવા પ્રયત્નો ઘણી બાબતોમાં વિદેશીઓએ અજમાવ્યાનું પ્રસિદ્ધ છે

એથી કરીને "તેનાથી ઉતરતી કક્ષાના જીવો માટે-ઉતરતી કક્ષાની ભૂમિકાઓનું અને તેના કર્તવ્યોનુ એકાન્તથી તે ગ્રન્થ ખંડનજ કરે છે." એમ સમજવામાં તે ગ્રન્થને અને કર્તાને ભારે અન્યાય થાય તેમ છે. જૈન દર્શનને પ્રાપ્ત કોઇ પણ વ્યક્તિ કદી તેમ કરી

શકેજ નહીં. કરે નહીં. કરે તો પ્રમાણભૂત ગનાયજ નહીં. ત્યારે–કુંદકુંદાચાર્ય દિગંબર સંપ્રદાયમાં પ્રમાણભૂત આચાર્ય તરીકે મનાયેલા છે. દિગંબર સંપ્રદાય કેટલાક ફેરફાર સાથે દરેક બાબતમાં શ્વેતામ્બર પરંપરા સાથે સમાનતા ધરાવનાર છે. એટલે કે આત્માની દરેક વિકાસ ભૂમિકાઓ અને તેના અલગ અલગ કર્તવ્ય ભૂમિકાઓ તેમને પણ માન્ય છે. સર્વવિરતિધારી મુનિઓ જિનપૂજા ન કરે, એટલા ઉપરથી તથાવિધ પાત્રોને માટે જિનપૂજાનો સર્વથા નિષેધ કરી શકે નહિ. કરવામાં આવ્યો નથી. અને આત્માના જ્ઞાન વિના. આત્માનો વિકાસ કરવાના ઉદ્દેશ વિના–પરંપરાએ મોક્ષસાધક ભૂમિકાઓનો સંક્ષેપથી કે વિસ્તારથી આદર વિના તો જૈન ધર્મની કોઇપણ પ્રવૃત્તિ કે કોઇપણ ધર્મની પ્રવૃત્તિ સફળ ન થાય, એ સ્વાભાવિક છે. છેલ્લા પુદ્ગળ પરાવર્તનમાં પ્રવેશ કરતા જીવને કર્મમય હોય નિસર્ગથી કે અધિગમથી લહી જતાં–સહજ રીતે મોક્ષાભિલાષાનું બીજ શરૂ થાય છે. પરંતુ–ઉતરતી કક્ષાઓમાં મહેનત–પ્રયાસ ઘણો, અને તે ઘણો કાળ સુધી વિસ્તારથી કરવા પડે, તેના પ્રમાણમાં વિકાસ બહુજ નજીવો થાય છે. ત્યારે જેમ જેમ ઉચ્ચ કક્ષાની ભૂમિકા પ્રાપ્ત થાય, તેમ તેમ, થોડી મહેનતે થોડા વખતમાં અને થોડાથી વધારે ફળ પ્રાપ્ત થાય. તેથી તો ક્રમે ગુણશ્રેણિમાં અસંખ્ય નિર્જરા કહી છે

વળી, પ્રાથમિક કક્ષાના જીવને ગમે તેટલું આત્માનું જ્ઞાન આપવામાં આવે. તો પણ તે સ્થૂળ જ ગ્રહણ કરી શકે છે અને તેના અનુભવમાં પણ અમુક હદ સુધીનું જ આવે છે. જેમ જેમ આગળ વધે, તેમ તેમ અનુભવ વધતો જાય છે અને એટલા માટે પ્રથમ બાહ્ય બાહ્ય દૃષ્ટિથી સમજાય તેટલું બતાવવું–સમજાવવુ પડે છે. તેમાંથી પછી આગળ વધી શકે છે તેમ તેમ આત્માના સ્વરૂપ જ્ઞાનમાં–અનુભવમાં ઉંડા ઉંડા ઉતરતું જવાય છે અને પૂરો અનુભવ તો કેવળજ્ઞાન થયેજ થાય છે તેથી ઉપરનો તો સિદ્ધ અવસ્થામાં પ્રગટ થાય છે એટલે અમુક હદ પછીથી–વધારે સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ અને અનુભવ થવાની દશાને સમજવાને જે બુદ્ધિ વાપરવી

પડે છે, તેનું નામ નિશ્ચયનયની દૃષ્ટિ કહેવાય છે. તે પહેલાંની વ્યવહારનયની દૃષ્ટિ કહેવાય છે. પ્રમાણદૃષ્ટિ તે બન્નેય કરતાં જુદી છે. તેતો તે બન્નેય નયોને પણ ગૌણ કરી નાંખે છે પ્રમાણ દૃષ્ટિ એ સંપૂર્ણ દૃષ્ટિ છે

સમય સાર ગ્રન્થ–અપ્રમત્ત ભાવને પ્રાપ્ત મુનિમહાત્માની આત્મદશા–અને તેનો માર્ગ તથા કર્તવ્યો તથા ધર્મ ધ્યાનાદિ સામર્થ્ય-યોગની કક્ષાના આત્માનું સ્વરૂપ બતાવનાર ગ્રન્થ છે. એટલે કે–નિશ્ચયનયની દૃષ્ટિથી તે કક્ષાનું નિરૂપણ કરે છે. કેમકે–એ કક્ષાએ ગયેલા આત્માને અનુભૂત નિશ્ચય દૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થાય છે તેની અપેક્ષાએ ઉતરતી કક્ષાના પાત્રોની દરેક દરેક બાબતો ઉતરતી કક્ષાની હોય, એ સ્વાભાવિક છે. અને એ રીતે તે ગ્રન્થમાં તેની વર્ણનીય કક્ષાથી ઉતરતી બધી વસ્તુઓ નકામી–નજીવી–બિનજરૂરી કહેવામાં કશુંયે અયુક્ત જણાતું નથી

ખરી વાત તો એ છે, કે–નિશ્ચયનયની દૃષ્ટિથી સમ્યગ્દૃષ્ટિપણું પણ સાતમે ગુણસ્થાનકેથી પ્રાપ્ત થાય છે. શ્રી આચારાંગ સૂત્રમાં જે *जं सम्मंति पासहा० ઇત્યાદિ પાઠથી સમ્યક્ત્વ અને મુનિ-પણું એક કહેલ છે તે અપેક્ષાએ સમયસાર ગ્રન્થ પણ–અપ્ર-મત્તભાવથી જ સમ્યક્ત્વ માનીને–તે પૂર્વની અવસ્થાવાળાને અપ્રમત્તભાવની દૃષ્ટિથી જોવું જોઇએ. તે પ્રમાણે ન જોનારને મિથ્યાદૃષ્ટિ કહે, તેમાં કશું અયુક્ત નથી પરંતુ એ મિથ્યાદૃષ્ટિ-પણાનું કથન ચોથા ગુણસ્થાનકની અવસ્થાના સમ્યક્ત્વની અપેક્ષાએ નથી અપ્રમત્તભાવને ન પામેલું દેશવિરતિપણું પણ તેની દૃષ્ટિમાં મિથ્યા છે. ચોથું ગુણસ્થાનક પામ્યા પહેલાંના સમ્યગ્દર્શનને લાયકની કેટલીક પ્રવૃત્તિથી–વ્યવહારથી સમ્યક્ત્વ કહી શકાય છે. અને ચોથુ ગુણસ્થાનક પામતાં–નિશ્ચય સમકિત કહી શકાય છે. ત્યારે નિશ્ચયનયનું સમ્યક્ત્વ–સાતમે ગુણસ્થાનકેથી શરૂ થાય છે આ દૃષ્ટિથી–**સમયસાર**ની કોઇપણ બાબત અસંગત જણાશે નહીં.

---

* પૃ૪ ૧૮૬ ઉપર જુઓ.

અને એજ દૃષ્ટિથી તેમાં—આત્માની સાથે અભેદરૂપે નવતત્ત્વો ઘટા-વ્યા છે. આત્મરૂપ છ આવશ્યકો ઘટાવ્યા છે તે બધુ સંગત છે ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે વ્યવહારનું એકાંત ખંડન ન કરવાની કાળજી છતાં તે નિશ્ચયનયની દૃષ્ટિથી પ્રતિપાદન કરનાર ગ્રન્થ છે. અને છેવટે તેથી પર જઈને—પ્રમાણ દૃષ્ટિથી કેટલુંક પ્રતિપાદન કરેલું છે. જ્યારે—પ્રમાણદૃષ્ટિથી પ્રતિપાદન કરવામાં આવે, ત્યારે, તો—તેમાં વ્યવહાર અને નિશ્ચય બેમાથી એકેય નયને સ્થાન રહે નહીં. પ્રમાણ દૃષ્ટિમા પણ દ્રવ્યાર્થિક દૃષ્ટિની મુખ્યતાએ જ્યા વર્ણન હોય, ત્યાં અકર્તૃત્વ—અભોક્તૃત્વ વિગેરે આત્માના સ્વયંસિદ્ધ જ છે. કર્તૃત્વ ભોક્તૃત્વ વિગેરે પર્યાયાર્થિક દૃષ્ટિથી છે.

"વ્યવહાર અભૂતાર્થ છે, અને નિશ્ચય ભૂતાર્થ છે," ત્યાં પ્રમાણ અને નિશ્ચયનયનો એક અભેદ અર્થ કર્યો છે એટલે તે અર્થની અપેક્ષાએ વ્યવહાર તે અપ્રમાણભૂત અભૂતાર્થ છે એ પણ બરાબર છે. [જુઓ—**અધ્યાત્મમતપરીક્ષાની ટીકા.**]

નિશ્ચય—વધારે ઉંડે સુધી આતર તત્ત્વોને પણ સમજવામા પહોંચી શકે છે એથી "વ્યવહારનય જેવી કોઈ વસ્તુજ પોતાની કક્ષામાં પણ નથી" એમ સમયસારનો આશય ક્યાંય નીકળતો નથી હા જ્યા પ્રમાણદૃષ્ટિથી નિરૂપણ હોય. ત્યાં વ્ય-વહાર અને નિશ્ચયની દૃષ્ટિઓને દૂર રાખી હોય, તો તેમા કશુ અયુક્ત નથી વળી સર્વનય મય નિશ્ચયનય—એ અર્થમા નિશ્ચયની મુખ્યતા પણ ક્યાંક બતાવી છે તે પણ સંગત છે વળી મૂળ ગ્રન્થમાં ઠામઠામ **વ્યવહાર નયઃ** શબ્દ છતા—ટીકાકાર વ્યવહ્રિયતે—કરીને ચલાવે છે ટીકાકાર મૂળકારથી એ રીતે જુદા પડીને—એવી વ્યાખ્યા કેમ કરે છે? તે સમજવું જરૂરનું છે પ્રમાણદૃષ્ટિને સામે રાખીને એમ લખતા હોય, તો તે સંગત ગણાય તેમ છે પરંતુ નિશ્ચયનયને સામે રાખીને તેમ કરતા હોય, તો મૂળ ગ્રન્થ સાથે ક્યાંક વિરોધ આવી જાય છે કારણકે—મૂળકાર જ્યારે જ્યારે સ્પષ્ટ શબ્દોથી **નિશ્ચય નયઃ** અને **વ્યવહાર નયઃ** એ બે નયોનો ઉલ્લેખ કરે છે. અને નિશ્ચયની દૃષ્ટિમાં વ્યવહાર નયને નહિંવત્—નકામો

ઠરાવે છે. તેમ છતાં તેણે નયનો ઉદ્દેશ તો કર્યો જ છે. જો એકજ નય હોય, અને તે પણ નિશ્ચયનયજ હોય, તો પછી તે નય કહેવાયજ નહી. કેમકે–નય શબ્દજ બીજી અપેક્ષા સાપેક્ષપણે રાખતો હોવાથી બીજી વસ્તુની અપેક્ષા રાખે છે એટલે વ્યવહારનય કોઇ સદ્ભૂત તત્ત્વ હોય તોજ નિશ્ચયનય પણ સદ્ભૂત તત્ત્વ હોઇ શકે છે. પાત્રજીવ વિશેષને વ્યવહારનયની દૃષ્ટિથી નિષ્પન્ન વ્યવહાર ઉપયોગી હોય, એમ બને તેટલા ઉપરથી એ નયનું અસ્તિત્વજ નથી ન હોઇ શકે. એ કેમ માની શકાય? નય શબ્દજ બન્નેયનો અનિચ્છાએ પણ સ્વીકાર કરાવે જ છે મોઢેથી ગમે તેટલી ના પાડવા છતા તેનું અસ્તિત્વ વંધ્યાપુત્ર જેવું ઠરી શકે તેમ નથી અને **શ્રી કુંદકુંદાચાર્ય**નો એ આશય પણ નથી. તેમણે જૈન ધર્મની ઇમારતથી કોઇ જુદી ઇમારત રચી નથી રચી હોય તો તે જૈનાચાર્ય ન ગણાય. વાસ્તવિક રીતે તેમની આખી વિચારસરણી જૈનદર્શનની ઇમારત સાથે સંગત છે.

શું તેઓને ભગવાન **મહાવીર સ્વામિ**ની પરંપરામાંથી કાંઇ ન મળ્યું યા તેમાં આમાનુ કાંઇ નહોતું, માટે તેમણે એ જ્ઞાન **મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં**થી લાવવુ પડયું? શુ ભગવાન **મહાવીર સ્વામિ** અને **શ્રી સીમંધર સ્વામિ** ભગવાનના ઉપદેશમાં કાંઇ મૌલિક જુદાપણું છે? કોઇ બાબતમાં પરસ્પર વિરોધ છે? **શ્રી કુંદકુંદ સ્વામિના પહેલાથી શ્રી વીર પ્રભુનું** શાસન વ્યુચ્છેદ પામી ગયું હતું? નહિં જ. એટલે ગ્રન્થનું મહત્ત્વ બતાવવા માટે એ જાતની કથા સંકળાયેલી હોય, તે બનવાજોગ છે.

સમય સાર ગ્રન્થનું તાત્પર્ય સર્વથા ક્રિયાનો ઉચ્છેદ **કરવામાં** નથી. તે તે ભૂમિકા ઉપર **રહેલા** આત્માને તે તે ક્રિયા **અવશ્ય કરવી** પડે છે **અલબત્ત**, આથમિક **કક્ષાને** લગતી ક્રિયા ઉપર**ની કક્ષામાં** છોડી દેવી **પડે છે**. યોગ્ય **કક્ષાવાળા** જીવો માટે યોગ્ય **ક્રિયાનું** [illegible]તિપાદન **એ** [illegible] વ્યવ[illegible] **પ્રતિપાદન** માનવામાં [illegible]

છે

પ્રતિપાદન કરતાં, [illegible]

પ્રતિપાદકતા

ક્રિયાની મહત્તા સૂચક કેટલાક મુદ્દાઓ સમજવા જેવા છે.

૧. અદ્વૈતનું સત્તત્ત્વ જાણ્યા પછી, પણ જ્ઞાની સ્વેચ્છા પ્રમાણે વર્તે, તો પછી તત્ત્વજ્ઞ અને કુતરામા ફરક શો ? અર્થાત તેણે–પોતાને યોગ્ય આચરણ રાખવુ જ જોઈએ. તો જ અદ્વૈતની પ્રાપ્તિ થાય છે.

૨. ઉત્પન્ન થયેલા ભાવને ટકાવવા તથા નવો ઉત્પન્ન કરવા–ક્રિયા પ્રવૃત્તિ–સદાચરણ–ચાલુજ રાખવું આવશ્યક થાય છે.

૩ સ્વયં પ્રકાશ દીવાને પણ તેલની જરૂર પડે છે. તેજ પ્રમાણે જ્ઞાનપૂર્ણ આત્માને પણ પોતાની કક્ષાને અનુકુળ ક્રિયા–પ્રવૃત્તિ–આચરણ રાખવુ જ પડે છે

૪. ક્રિયાને બાહ્યભાવ સમજીને વ્યવહારથી સમજીને છોડાવે છે, તેઓ મોઢામાં કોળીયો મૂક્યા વિના ભુખ ભાંગવા ઇચ્છે છે.

૫ ગુણવાનોના બહુમાન માટે રોજની જાગૃતિ માટે પણ સત્ક્રિયા જરૂરી છે.

૬. ક્ષાયિક ભાવમાં જે ક્રિયા કરવામા આવે છે. તે પતિતને પણ ભાવવૃદ્ધિનુ, ટકવાનુ, યા ઉત્પન્ન થવાનુ, કારણ બને છે.

૭. જિનેશ્વરદેવને સયમ સ્થાન એક પણ હોયજ છે

૮. જ્ઞાનથી નાશ કરી શકાય તેવા કર્મોનો નાશ જ્ઞાનથી થાય, પણ ક્રિયાથી–ચારિત્રથી–આચરણાથી નાશ કરી શકાય તેવા કર્મો આચરણાથી થાય છે માટે આચરણા આવશ્યક છે.

૯. સર્વ કર્મોનો નાશ કરવામા જ્ઞાન અને ક્રિયા પરસ્પર અવિરોધિ છે પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાનુ જ્ઞાન તે જ ચારિત્ર છે. "જ્ઞાનદશા જ્યાહરી, તે ચરણ વિચારો"

૧૦. ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાન અને ક્રિયા સાથે કામ કરે છે ક્ષાયિક પણ સાથે કામ કરે છે

૧૧ કેવળજ્ઞાન સ્વ.ની બીજાને ખબર ન પડે, ત્યાં સુધી કેવળજ્ઞાની પણ–ગુરુ આદિના વિનય વંદન વિગેરે વ્યવહારો સાચવે છે

૧૨ કેવળજ્ઞાન પામ્યા પછી જિનેશ્વર ભગવાનો યોગ નિરોધ સમ
ઘાત વિગેરે ક્રિયા કરે છે [illegible] ગુણસ્થાનકે [illegible]
મોક્ષમાં જાય છે

૧૩. જ્ઞાનનો પરિણામ થવાથી ક્રિયા અસંગપણાને પામે છે પરંતુ જેમ ચંદનથી તેની ગંધ જુદી પડતી નથી તેમ ક્રિયા પણ તેનાથી જુદી પડતી નથી

૧૪ જેઓ ક્રિયાથી ભ્રષ્ટ થઈ માત્ર જ્ઞાનનું જ અભિમાન રાખે છે, તેઓ જ્ઞાન અને ક્રિયા એ બન્નેથી ભ્રષ્ટ થઈ નાસ્તિક બને છે. તેમાં સંશય નથી.

૧૫ જ્ઞાનની જાગૃતિને આગળ કરીને બીજાઓની નજરમાં પોતાના કામાસક્તિ આદિક ભાવોને ઢાંકનારા જ્ઞાનવાળા નાસ્તિકો જગતને ઠગતા હોય છે તેવા નાસ્તિકોથી જગત ઠગાઈ રહ્યું છે.

૧૬. જ્ઞાનમાં અને ક્રિયામાં જેનો એકી સાથે આદર છે. તે દ્રવ્યથી અને ભાવથી શુદ્ધ થઈ મોક્ષ પામે છે

શ્રી ઉપાધ્યાયજી મહારાજના અનુભવમાંના કેટલાંક વાક્યો ઉપર ટાંક્યા છે

આ ઉપરથી–**સમય સાર** એકાંતથી ક્રિયાનો નિષેધક નથી. કેમકે–**શ્રી કુંદકુંદાચાર્ય** પોતેજ સાધુ જીવનની ક્રિયામાં રહ્યા હતા અને જો તેઓ તેના નિષેધક હોત, તો–તેમણે પણ દીક્ષા છોડી દીધી હોત. અને પરમાત્મા મહાવીર દેવ જેવા તીર્થંકર ભગવંત કરતાં તો તેઓ પોતાને વધારે જ્ઞાની માનતા નહોતા પરમાત્માએ પણ મુનિપણામાં ઉપસર્ગો સહ્યા અને ઘોર તપ કર્યું છે પરંતુ આજે અનાત્મવાદીઓ, એકાંતવાદીઓ **સમય સાર** ગ્રન્થનો દુરૂપયોગ કરી રહ્યા છે. અહીં દ્રવ્યાર્થિક નયની દૃષ્ટિથી વ્યવહાર અને નિશ્ચયનયનું સ્વરૂપ તથા તે બન્નેય નયોની અપેક્ષાએ આત્માનુ સ્વરૂપ બતાવવું આવશ્યક હતું પરંતુ–વિસ્તાર ભયથી ન બતાવતાં આગળ ઉપર અવકાશ હશે, તો સંક્ષેપમાં બતાવીશું નયોના સ્વરૂપ સમજ્યા વિના કેવો ગોટાળો ઉભો કરી સમય સાર ગ્રન્થનો દુરૂપયોગ કરવામાં આવે છે? તે જોઈ વાંચકો આશ્ચર્યચકિત થશે

૧૯. શ્રી-મલ્લી-નાથ-જિન-સ્તવન.

ક્ષપકશ્રેણિ પૂર્ણ થતાં, ચાર ઘાતીકર્મોનો નાશ થયે, અઢાર દોષો રહિત થવાથી પ્રાપ્ત થતું સર્વજ્ઞ વીતરાગપણું:

સ્વ-પર્યાય રૂપ **પર-સમયમાં** પણ સ્થિતિ કર્યા વિના-કેવળ **સ્વ-સમયમાં**-દ્રવ્યાર્થિક નયની દૃષ્ટિથી કેવળ સ્વાત્મ દ્રવ્યમાં સ્થિર થયેલા સ્વાનુભવસ્થ આત્મા ક્ષપકશ્રેણિના અન્ત સુધીમાં ચાર ઘાતીકર્મોનો નાશ થવાથી અઢાર દોષરહિત થઈ સર્વજ્ઞ સર્વદર્શી, બની અનન્ત ચતુષ્ક પામે છે. જ્ઞાનાવરણીય કર્મના નાશથી-અનન્ત જ્ઞાન દર્શનાવરણીય કર્મના નાશથી-અનન્ત દર્શન મોહનીય કર્મના નાશથી-અનન્ત ચારિત્ર અને અંતરાય કર્મના નાશથી-અનન્ત વીર્ય. એ ચાર સંપૂર્ણ-ક્ષાયિક ભાવના મહાગુણો પ્રાપ્ત કરે છે

રાગ : કાફી : "સેવક કિમ અવગણિયે ? હો"—એ દેશી

સેવક કિમ અવગણિયે ? હો !
મલ્લિ-જિન ! એ અબ શોભા સારી ?
અવર જેહને આદર અતિ દીયે,
તેહને મૂળ નિવારી. હો ! મલ્લિ૦ ૧

અવગણિયે=અપમાનીયે-ઉપેક્ષા કરીયે. **આબ**-રંગ, [illegible]. **સારી**=સુંદર. અથવા સઘળી-બધી **અવર**=બીજા **આદર**=સન્માન **અતિ**=ઘણો **મૂળ**=મૂળથી જડમૂળથી **નિવારી**=નાશ કરવાથી-દૂર કરવાથી

હે મલ્લિનાથ! જિનેશ્વર દેવ! બીજા જેને ઘણો આદર આપે છે, તેઓનો જડમૂળથી નાશ કરીને આપ સેવકોનું જ અપમાન કેમ કરો છો? શું આવતાં તેમ કરવાથી જ આપની સુંદર શોભા થાય છે. અથવા કોઈની સ્થિતિમાં તેમ કરવામાં જ શું સર્વ [illegible] છે?

[illegible]

પ્રથમના ત્રણ ગુણ સ્થાનક એ નિદ્રા-અવસ્થા ગણાય છે. ચોથાથી છઠ્ઠા સુધીના ગુણસ્થાનકો સ્વપ્ન-અવસ્થા ગણાય છે. સાતમા ગુણસ્થાનકથી બારમા ગુણસ્થાનક સુધીના જાગૃત-અવસ્થા ગણાય છે અને તેરમા ગુણસ્થાનકથી ઉજાગરતા-અવસ્થા ગણાય છે. એ ચારમાંની એક એક દશા આવતી જાય, તેમ તેમ પછી પછીની દશા પ્રાપ્ત થાય છે. એટલે આગળ દશા આવે, એટલે પહેલાની એકેય અવસ્થા રહી શકતી નથી. ૩

૩. મિથ્યાત્વ દોષનો નાશઃ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ ગુણની પ્રાપ્તિ:

સમકિત સાથે સગાઈ કીધી
સ-પરિવાર શું ગાઢી.
મિથ્યા-મતિ અપરાધણ જાણી,
ઘરથી બહાર કાઢી. હો! મલ્લિ૦ ૪

સ-પરિવાર શું=પરિવાર સાથે. **ગાઢી**=ગાઢ કદી ન તુટે તેવીઃ મજબૂત **મિથ્યા-મતિ**=મિથ્યા બુદ્ધિ ઉલટી શ્રદ્ધાઃ અવળી બુદ્ધિ **અપરાધણ**=ગુન્હેગારણ. ૪

પરિવાર સહિતના સમકિત ગુણની સાથે આપે મજબૂત સગપણની ગાંઠ બાંધી લીધી, અને મિથ્યાબુદ્ધિ-કુશ્રદ્ધાને ગુન્હેગારણ જાણીને ઘરથી બહાર કાઢી મૂકી કેટલો બધો ગજબ તેના ઉપર ગુજાર્યો? તો શું હવે તે બધું આપને બહુ શોભારૂપ છે?

વિ૦પ૦-હા, તે મિથ્યાત્વના જવાથી હવે શોભા ખૂબ વધી ગઇ છે.

સમ્યક્ત્વના પરિવારમાં-**પ્રશમઃ સંવેગઃ નિર્વેદઃ અનુકમ્પાઃ અને આસ્તિક્ય=અથવા ૬૭ ભેદોઃ** વિગેરેનો સમાવેશ થાય છે. **ગાઢી સગાઇ કીધી**=એટલે કદી ન તુટે તેવું સગપણ બાંધ્યુ. એટલે કે ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કર્યું. "ભાંગે આદિ અનંત." ૧-૧ ૪

૪ થી ૯. હાસ્યાદિ છ દોષોનો નાશ:

હાસ્ય: અ–રતિ: રતિ: શોક:
 દુગંચ્છા: ભય: પામર કરસાલી
નો–કષાય શ્રેણિ–ગજ ચઢતાં
 શ્વાનતણી ગતિ ઝાલી. હો! મલ્લિ૰ ૫

હાસ્ય=હસવું લાવનાર હાસ્ય નોકષાય નામનું ચારિત્રાવરણીય મોહનીય કર્મ. અ–રતિ=અ–રતિ: દુ:ખ આવી પડે, ત્યારે મનને નાખુશ કરી અસ્વસ્થ બનાવી દેનાર અ–રતિ નોકષાય નામનું ચારિત્રાવરણીય મોહનીય કર્મ. રતિ=સુખ સામગ્રીનો અનુભવ કરતી વખતે મનમાં ખુશી ઉત્પન્ન કરનાર રતિ નોકષાય નામનું ચારિત્રાવરણીય મોહનીય કર્મ. શોક=ઇષ્ટનો નાશ થવાથી, કે અનિષ્ટ સંજોગો આવી પડવાથી મનમાં શોકની લાગણી જગાડનાર શોક નોકષાય નામનું ચારિત્રાવરણીય મોહનીય કર્મ. દુગંચ્છા= અનિષ્ટ વર્ણ: ગંધ: રસ: સ્પર્શ: તથા પદાર્થ તરફ [illegible] લાગણી જગાડનાર દુગંચ્છા નોકષાય નામનું ચારિત્રાવરણીય મોહનીય કર્મ. ભય=ભય પમાડનારી વસ્તુના સંસર્ગથી ભયની લાગણી જગાડનાર નોકષાય નામનું ચારિત્રાવરણીય મોહનીય કર્મ. પામર= ગરીબ. કરસાલી=આ શબ્દ પ્રસિદ્ધ ન હોવાથી, તેનો અર્થ સમજાતો નથી. છતાં કૃપણ=દુબળા પડી ગયેલા એવો અર્થ [illegible] છે. કદાચ—કરસાલી ને દુરસાલી એવા પણ [illegible]. નો–કષાય=[illegible] મુખ્ય કષાયોના [illegible] નાના કષાયો. શ્રેણિ= ક્ષપક અને ઉપશમ શ્રેણિ. શ્રેણિ–ગજ=ક્ષપક શ્રેણિરૂપ હાથી. શ્વાનતણી=કૂતરાની. ગતિ=[illegible]. ઝાલી=[illegible] ૫

આપ જ્યારે ક્ષપક શ્રેણિરૂપ હાથી ઉપર ચઢ્યા, ત્યારે [illegible] અ–રતિ રતિ શોક દુગંચ્છા અને ભય એ [illegible] નોકષાયોરૂપ કૂતરાની ગતિ [illegible] [illegible]

વિ૦ ૫૦—ચાર દોષ ગયા ને ચાર અનન્તગુણ પગમાં આવીને પડ્યા-નમ્યા. ૭

૧૪-૧૫. દાનાન્તરાય દોષનો નાશઃ અભયદાન ગુણની પ્રાપ્તિઃ

દાન-વિઘન વારી, સહુ-જનને
અ - ભય - દાન - પદ - દાતા.
લાભ-વિઘન જગ-વિઘન-નિવારક !
પરમ-લાભ-રસ-માતા. હો ! મલ્લિ૦ ૮

દાન-વિઘન=દાનાન્તરાય કર્મ વારી=દૂર કરી. વારણ કરી સહુ-જનને=સર્વ જીવોને. અ-ભય-દાન-પદ-દાતા=અભયદાન પદના આપનાર. લાભ-વિઘન=લાભાન્તરાય કર્મ. જગ-વિઘન-નિવારક=જગતના સર્વ વિઘ્નોના નાશક-મંગળરૂપ. પરમ-લાભ-રસ-માતા=ઉંચામાં ઉંચા લાભના પદમાં મસ્તઃ મોક્ષ પ્રાપ્તિરૂપી પરમપદમા લીન ૮

દાનાન્તરાય કર્મનો નાશ કરીને, જગત્ના સર્વ પ્રાણિયોને અભય-દાન પદ-નિર્ભય સ્થાન-મોક્ષ-ના આપનાર બન્યા.

અને જગત્માંના વિઘ્નોના નાશ કરનારા હોવાથી મંગળભૂત આપ લાભાન્તરાય કર્મનો પણ નાશ કરી. મોક્ષપદના લાભમાં મોક્ષપદ પ્રાપ્ત કરી મસ્ત બન્યા છો. ૮

૧૬-૧૭-૧૮-ભોગાન્તરાયઃ ઉપભોગાન્તરાયઃ અને વીર્યા-ન્તરાયઃ દોષોનો નાશઃ અનન્ત-ભોગઃ ઉપભોગઃ અને વીર્યઃગુણની પ્રાપ્તિઃ

વીર્ય-વિઘન પણ્ડિત-વીર્યે હણી,
પૂરણ - પદવી - યોગી.
ભોગોપભોગ-દોય-વિઘન નિવારી,
પૂરણ-ભોગ-સુ-ભોગી. હો ! મલ્લિ૦ ૯

'શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતના ગુણોનું ગાન કરે છે, તેઓ તે દયાળુ પ્રભુની અમી દૃષ્ટિથી મોક્ષપદ પ્રાપ્ત કરે છે.

અઢારમાંના કોઈપણ દોષો સહિત હોય, તેને દેવ માની શકાય નહિ. સર્વથા નિર્દૂષણ–કોઈપણ દોષથી રહિત થાય, ત્યારે જ દેવ તરીકે સ્વીકાર કરી શકાય છે. એક પણ દોષ હોય. ત્યાં સુધી તેને દેવ તરીકે સ્વીકારી ન શકાય. અને એવા દેવજ મોક્ષ આપવા સમર્થ થઈ શકે છે. ૧૧

ર હ સ્યા ર્થ :

આ સ્તવનમાં–પહેલી ગાથામાં પ્રભુના ગુણોનુ વર્ણન કરવામાં આવ્યું નથી. પરંતુ–છુટા છુટા ગુણનિર્દેશક શબ્દોનો ઉપયોગ કરીને પ્રભુની ઉત્કૃષ્ટ સ્તવના કરવામા આવી છે

નાથઃ ગજ–શ્રેણિ ચઢતાંઃ વીતરાગ–પરિણતિ પરિણમતાંઃ સહુ–કામ્યકર્મોના ત્યાગી. નિષ્કામાઃ કરુણા–રસ–સાગરઃ અનન્ત–ચતુષ્ક–પદ–પાગીઃ અભય–દાન–પદ–દાતાઃ પરમ–લાભ–રસ–માતાઃ પૂરણ–પદવી–યોગીઃ પૂરણ–ભોગ–સુ–ભોગીઃ અઢાર–દૂષણ વર્જિત–તનુઃ નિર્દૂષણ મન–ભાયાઃ મન–વિશરામીઃ દીન–બંધુઃ વિગેરે ગુણસૂચક વિશેષણો ઠામ ઠામ મૂકીને સ્તુતિ કરી છે.

આ સ્તવનમા પણ–૧૭ મા સ્તવનની જેમ હાસ્યરસ મિશ્રિત શાંતરસ છે.

દિગમ્બર ગ્રંથકારોએ નીચે પ્રમાણે ગણાવેલા અઢાર દોષો આઠ કર્મોનો નાશ થવાથી સિદ્ધ ભગવતોમાં ઘટે છે. પરંતુ ચાર ઘાતિકર્મોનો નાશ થવાથી ઉત્પન્ન થયેલા ૧૮ દોષોનો નાશ તો ભવસ્થ તીર્થંકર ભગવંતોમાં જ ઘટે છે.

અહીં—

અ–ક્ષય દાનઃ અ–ચિંતની
લાભઃ અ–યત્ને ભોગઃ હો જિનજી !

વીર્ય-શક્તિ અ-પ્રયાસતાઃ
 શુદ્ધ-સ્વ-ગુણ-ઉપભોગેઃ હો ! જિનજી ! ૪

શ્રી દેવચંદ્રજીચોવીશી. સ્તવન-૭ મું.

અંતરાય કર્મના પાંચ ભેદોનો નાશ થવાથી અક્ષયદાનાદિક પાંચ કેવા પ્રકારના ગુણો ઉત્પન્ન થાય ? તે વિષે ઉપરની ગાથાના વિવેચનમાં નીચે પ્રમાણે જણાવેલું છે

"હે પ્રભુજી ! તમને-સ્વરૂપનું દાન, સ્વરૂપનો લાભ, સ્વપર્યાયનો ભોગ સ્વગુણનો ઉપભોગ, સ્વ-સર્વ-પરિણતિ સહકાર-શક્તિ તે વીર્ય. એ રીતે ધર્મ પ્રગટ થાય છે"

૧ એક ગુણ બીજા ગુણોને સહાય કરે છે તે **અક્ષયદાનઃ** ૨ એક ગુણને બીજા ગુણની સહાયની પ્રાપ્તિ, તે લાભ **અચિંત્ય લાભ** ૩ સ્વપર્યાયને પ્રતિસમયે ભોગવવા રૂપ **અયત્ને ભોગઃ** ૪ સર્વગુણની પ્રવૃત્તિમા સહાયકતા-**અપ્રયાસતા-વીર્યઃ** ૫ શુદ્ધસ્વગુણોનો **ઉપભોગઃ**

વીર્યગુણ સર્વગુણોને મદદ કરે છે, જ્ઞાનગુણનો ઉપયોગ વીર્યને સ્ફુરાવે છે જ્ઞાનરમણમા ચારિત્ર સહાયક છે પરમાં રમણતા ન કરવા દેવામા જ્ઞાન ચારિત્રને સહાયક છે. એ રીતે ગુણો બીજા ગુણોને દાન આપે છે. ત્યારે અન્ય ગુણો તેનો લાભ લે છે."

દર્શનાવરણીય કર્મના ઉદયથી નિદ્રા, નિદ્રા નિદ્રાઃ વિગેરે ઉત્પન્ન થાય છે. અને તેના નાશથી ઉજાગરતા ગુણ પ્રકટે છે. પરંતુ આ સ્તવનમાં નિદ્રા, સ્વપ્ન જાગરઃ ઉજાગરતાઃ એ ચાર અવસ્થાના નામ બતાવ્યા છે [1]આ ચાર અવસ્થાઓ આધ્યાત્મિક

---

૧. ચાર છે ચેતનાની દશા અ-વિતથાઃ—
 બહુ શયનઃ શયનઃ જાગરણઃ ચોથીઃ તથા
મિચ્છઃ અ-વિરતઃ સુયતઃ તેરમેઃ તેહની
 આદિ ગુણઠાણે નય-ચક્રમાંહે મુણી. ૧૬-૨.

૩૫૦ ગાથાનું ઉપાધ્યાયજી મહારાજ શ્રીયશોવિજયજીનું સ્તવન.

અર્થઃ—૧. ૧ લાથી ૩ જા ગુણસ્થાનક સુધી બહુશયન. ૨. ૪ થાથી ૬ ઠ્ઠા ગુણસ્થાનક સુધી શયન. ૩. ૭ માથી ૧૨ મા ગુણસ્થાનક સુધી જાગરણ.

"આતમ-તત્ત્વ કર્યું જાણું ? જગદ્-ગુરુ !
એહ વિચાર મુજ કહિગો.
આતમ-તત્ત્વ જાણ્યા વિણ નિર્મળ-
ચિત્ત-સમાધિ ન વિ લહિયો." શ્રી-મુ૦ ૧

નિસુણો=સાંભળો આતમ-તત્ત્વ=આત્માનુ તત્ત્વ કર્યું=કેવી રીતે ? કેવુ ? નિર્મળ-ચિત્ત-સમાધિ=ઉંચા પ્રકારની આત્મિક સમાધિ-શાંતિ. કહિયો=કહેશો. લહિયો=પમાય ૧

હે મુનિસુવ્રત જિનરાજ ! મારી એક વિજ્ઞપ્તિ સાંભળો: "હે જગદ્‌ગુરુ ! આત્મ તત્ત્વ કેવી રીતે જાણું ? અથવા આત્માનું તત્ત્વ-સ્વરૂપ કેવું સમજવું ? કેવું છે ? તે સમજાવો. કારણકે-આત્માનું તત્ત્વ જાણ્યા વિના-એટલે કે-આત્માને તાત્ત્વિક સ્વરૂપે-ખરેખરા રૂપે-જાણ્યા વિના શુદ્ધ આત્મ સમાધિ પ્રાપ્ત થઇ શકતી નથી. માટે તે જાણવાની જરૂર છે. ૧

મુનિ અને સુ-વ્રત શબ્દમાંથી-રાગ-દ્વેષ: મોહ: અને નયાદિકના પક્ષ: વિના કેવળ આત્મ તત્ત્વમાં લીન થવામા મુનિપણાનો અને તેની સાધના માટે સારા સારા વ્રતો પાળવાનો ધ્વનિ સમજાય છે. તેથી આ સ્તવનમા મુનિપણાનો અને સુ-વ્રતધારી બનવાનો ગર્ભિત ધ્વનિ હોવાથી મુનિ-સુવ્રત-નામનો શ્લેષથી ઉપયોગ કર્યો છે

૨. આત્મ પદાર્થ વિષેની જુદી જુદી માન્યતાઓ:—

૧ "અ-બંધ:" પક્ષ:—

કોઈ:-"અ-બન્ધ આતમ-તત્ત્વ." માને
કિરિયા કરતો દીસે.
"કિરિયાતણું ફલ કહો કુણ ભોગવે ?"
એમ પૂછ્યું, ચિત્ત રીસે. શ્રી-મુનિ૦ ૨

અ-બન્ધ=બંધ રહિત. આતમ-તત્ત્વ=આત્મ તત્ત્વ આત્માનું

તાત્ત્વિક સ્વરૂપ માને=માને છે. દીસે=દેખાય છે કુણ=કોણ.
ચિત્ત=મનમાં. રીસે=રીસ કરે છે ખીજાય છે

કોઇ દર્શનકારો "આત્મા કર્મબંધ રહિત–નિર્લેપ છે." એમ એકાન્તે માને છે.

त्रि–गुणो न बध्यते, न मुच्यते.

અર્થઃ—"સત્ત્વ. રજસ્ અને તમસ્. એ ત્રણ ગુણથી રહિત ગુણાતીત આત્મા બંધાતો નથી. ને મૂકાતો યે નથી."

યદ્યપિ–પરમશુદ્ધ નયથી. "આત્મા–નિર્લેપ છે" એ વાત ખરી છે. પરંતુ બીજા નયથી "તે–સલેપ પણ છે." એમ માનવું જોઈએ. પરંતુ સર્વથા નિર્લેપ હોવાની એકાન્ત માન્યતા માનવામાં દોષ છે. તે દોષ બતાવવામાં આવે છેઃ—

આત્માને નિર્લેપ માનવા છતાં તે માનનારા પોતાના સંપ્રદાયના ધાર્મિક અનુષ્ઠાનોની ક્રિયા કરતા તો જોવામાં આવે છે.

જ્યારે–આપણે તેને પૂછીશું, કે–"કહો મહાશય ! આમ જ્યારે આત્માને નિર્લેપજ માનો છો, તો પછી, આપ જે આ ક્રિયાઓ કરી રહ્યા છો. તેનું ફળ કોણ ભોગવશે ?"

આ પ્રશ્ન કરવાથી, તેનો જવાબ તેમને જડતો નથી, કેમકે–"નિર્લેપને લેપ રહિત કરવાની ક્રિયા નકામીજ જાય, નિષ્ફળજ જાય. એટલે તે પ્રયત્ન નકામોજ જ ગણાય." એમ પોતાનીજ વાતમાં પરસ્પર વિરોધ પોતાનેજ જણાય છે.–પછી, રીસ ચડાવીને ચીડાઈ જાય છે. જવાબ આપી શકતા નથી.

૨ "એક." પક્ષઃ—

"ચડઃ ચેતનઃ એ આતમ એક જ."
"સ્થાવરઃ જંગમઃ સરખો.
સુખ–દુઃખ–સંકર–દૂષણ આવે.
ચિત્ત વિચારી, જો પરીખો." શ્રી–મુનિ૦ ૩.

અને તે તારમાંથી એક કડી બનાવી દીધી—તારરૂપ કારણમાંથી કડીરૂપ કાર્ય ઉત્પન્ન થયું. તારઃ અને કડીઃ એ બન્નેય લોખંડના પર્યાયો છે. લોખંડનોજ તારરૂપ એક પર્યાયઃ તેનીજ કડીરૂપ બીજા પર્યાયનું કારણ બનેલ હોય છેઃ

—પરંતુ, જો લોખંડ સદાકાળ નિત્યજ—એકજ સ્વરૂપમાં રહેનારું હોય, તો તેમાંથી તારઃ અને કડીઃ શી રીતે બની શકે ? તારઃ અને કડીઃ અનુક્રમે બનતા તો જોવામાં આવે છે આ બનતા બનાવ વિષે તમારે તમારા વિજ્ઞાન મુજબ કાંઈક પણ ઉપપત્તિ કરવીજ પડશે, તેની વ્યવસ્થા બતાવવીજ પડશે. તમે જે કાંઇ ઘડાવશો, તેમાં તમારે નિત્ય પદાર્થમાં પણ ફેરફાર—પરિવર્તન—થવાનું કલ્પનાથી કે ખરા રૂપમાં કે બીજી કોઈ રીતે માનવુંજ પડશે. નિત્ય માનવા સામે તો અમારે ય વાંધો નથી. પણ કશાયે ફેરફાર વગરનું એકાંતથી નિત્ય માનવામાં તમો ફાવી શકશો નહી ! કેમકે—વિશ્વમાં થતા પરિવર્તનો તેથી ઘટાવી શકશો નહી. માટે કથંચિત્ પણ અનિત્યપણું માનવું જ પડશે. જે રીતે માનવું હોય, તે રીતે માનો. પણ માન્યા વિના ચાલશેજ નહી. આ વાત બરાબર ધ્યાનમાં રાખો.

કાર્ય—કારણ ભાવજ નહીં માનો. તો બીજ વિના ફળ નિપજાવી દેવુ પડશે અથવા ફળ વિના ચલાવી લેવું પડશે એક જાતિના પ્રાણીના—નરઃ ને માદાઃથી બીજા પ્રાણીઓની ઉત્પત્તિઃ બીજમાંથી અનાજ વિગેરેની ઉત્પત્તિઃ પ્રત્યક્ષથી થાય છે. તે સર્વ વિના ચલાવી લેવું પડશે. જગત્ના પ્રાણીઓ આહારથી જીવે છે. તે સર્વ મરી જાય. અથવા તેમાંનો કોઇનુંયે કોઈ પણ કાળે અસ્તિત્વજ ન સંભવે. તે અસ્તિત્વ તો પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણથી સંભવતુ જણાઇ રહ્યું છે. છતાં "તેમાંનું કાંઇ જ નથી." એમ શી રીતે કહી શકશો ?

કહેશો, કે—" તે બધું છે તો ખરું, પરંતુ—કાલ્પનિક છે. સ્વપ્નમાં જેમ ભાસતા પદાર્થો વાસ્તવિક રીતે હોતા નથી, માત્ર મનની

ભ્રમણાથી ઉત્પન્ન થઇને જણાય છે તેમ દૃશ્યમાન સૃષ્ટિવિષે પણ સમજવુ–અવિદ્યા–અજ્ઞાનથી માત્ર ભાસ થાય છે, એમ સમજવું.” અરે ! પણ મનની ભ્રમણા કેમ થઇ ? મન ક્યાંથી આવ્યું ? તેની ભ્રમણા અને મનની શુદ્ધિ તે શુ ? બ્રહ્મ એકજ છતાં–અવિદ્યા અજ્ઞાન ક્યાંથી આવ્યા ? જે રીતે આવ્યા હોય, તે રીતે માનો. પણ તમારૂ એકપણું તેથી અદ્વૈત ટકી શકતું નથી. અને તે પણ જો બ્રહ્મમાંથી આવેલ હોય. તો બ્રહ્મ એક સ્વરૂપે નિત્ય રહી શક્યુ નહીં. માટે “પરિણામિ હોવા છતાં નિત્ય” એમ માનશો, અને કહેશો, તો વાંધો આવશે નહીં. નહીતર, તમારે બોલવાની બારી નથી.

વળી, “અવિદ્યા–અજ્ઞાનનો નાશ કરવા વેદાન્તવિધિ-શેષત્વનો ઉપયોગ કરવો પડે છે. તે વિના શુદ્ધ બ્રહ્મત્વની પ્રાપ્તિ થતી નથી.” એમ તમે કહો છો. અને તે કરવાનો વિધિ પણ બતાવો છો. પરંતુ, જો બ્રહ્મ સદા નિત્ય જ હોય, તો–વિધિશેષત્વની પ્રવૃત્તિ શા માટે કરવી ? કેમકે–તેનુ કાંઈ ફ્ળ તો નથી માટે કૃતનાશદોષ આવશે. અને “વિધિશેષત્વની પ્રવૃત્તિ કરવાથી અવિદ્યાનો નાશ થાય છે.” એમ કહેવાથી પણ–અકૃતા–ऽऽગમ દોષ આવશે. કેમકે–અવિદ્યાનો નાશ હતો જ. અવિદ્યા હતી જ નહીં. કેમકે–બ્રહ્મ જ એકલું હતું. તે આજે પણ છે. માટે અવિદ્યાના નાશરૂપ ફ્ળ તો વિધિશેષત્વ કર્યા વિના પણ હતું જ. એ રીતે બંધઃ અને મોક્ષઃની પણ વ્યવસ્થા ઘટી શકશે નહી. સાદી સમજથી જ આ રીતે સમજાય તેમ છે.

કૃત–નાશ—એટલે કે–પૂર્ણ કારણ સામગ્રી મળવા છતાં કાર્યની ઉત્પત્તિ ન થવી. અ–કૃતા–ऽऽગમ—એટલે કારણ વિના પણ કાર્યની ઉત્પત્તિ.

નિત્ય માનો તેની સામે વાંધો નથી. એકાંતથી નિત્ય માનો છો. તેની સામે પૂરતો વાંધો છે, એટલું જ નહી, પરંતુ, તમારી એ એકાન્ત માન્યતા ખોટી છે. ૪

૪. " અ-નિત્યઃ " પક્ષઃ—

સૌ-ગત-મત-રાગી કહે વાદીઃ—
"ક્ષણિક એ આતમ" જાણો. "
" બન્ધઃ મોક્ષઃ, સુખઃ દુઃખ, ન વિ ઘટે."
એહ વિચાર મન આણો. શ્રી-મુ૦ ૧

સૌ-ગત-મત-રાગી=બૌદ્ધ મત ઉપર પ્રેમ ધરાવનાર-તેના અનુયાયી. વાદી=વાદ નિપુણ. પક્ષકાર. ક્ષણિક=ક્ષણ માત્ર સુધીજ ટકનાર. પછી નાશ પામનાર. ૫

કોઇ વાદ નિપુણ બૌદ્ધમતના રાગી કહે છે, કે-" એ આત્મ ક્ષણિક જ છે." એમ જાણો."

પરંતુ, મનમાં વિચાર કરી જોતાં જણાશે, કે-" એ પ્રમાણે આત્મા પદાર્થ ક્ષણવાર જ ટકનારો હોય, તો પછી તેને બંધઃ મોક્ષઃ સુખઃ દુઃખઃ વિગેરેમાંનું કાંઇ પણ ઘટી શકશે જ નહી."

કેમકે-બાંધનારો આત્મા ક્ષણવારમાં નાશ થયો. પછી મોક્ષ કોનો થાય? પાપ કરનારો આત્મા ક્ષણ પછી નથી. તો પછી તેનું ફળ દુઃખ કોણ ભોગવે? એજ પ્રમાણે પુણ્ય કરનારો આત્મા ક્ષણવાર પછી વિદ્યમાન નથી હોતો. તો પછી તે પુણ્યના ફળરૂપ સુખ કોણ ભોગવે?

અને જો તમારે આત્માનો પુણ્ય-પાપ-સુખ દુઃખ તથા બંધ અને મોક્ષ ઘટાવવા હશે, તો કોઇને કોઈ રીતે આત્માનું નિત્યપણું માનવુંજ પડશે.

" ક્ષણ વિનશ્વર પદાર્થોની વચ્ચે એક ક્ષણ ઉત્પત્તિ-નાશની પરંપરા ચાલે છે. સંતાન-ચાલે છે. તે આગળ પાછળનો સંબંધ જોડવામાં ઉપયોગી થાય છે."

સંતાન વળી ક્યાંથી આવી પડયું? તેના કરતાં-પદાર્થ જ, જેમ

ક્ષણિક નાશ અને ઉત્પત્તિ ધારણ કરે છે. તેમજ તેનામાં ધ્રુવતા પણ છે. એટલે નિત્ય છતાં પદાર્થ પરિણામી છે. એમ જ કહી નાંખોને ? મારા ભાઇ ! એટલે બધુંયે બરાબર ઘાટી જાય તેમ છે. નહીતર, ગમે તેટલા ગુંચવાશો–તો પણ ખરી વાત સમજવામાં આવશે નહીં

य एव दोषाः किल नित्य-वादे,
अनित्य-वादेऽपि समास्त एव ।

અર્થ —"જે દોષો નિત્યવાદમાં લાગે છે તે જાતના સરખા દોષો અનિત્યવાદમાં પણ લાગે છે"

ખરી રીતે–વિશ્વ અનાદિ અનંતકાળથી વિદ્યમાન છે, તેની અખંડતાને ધ્યાનમાં લઇને–નિત્યતાના પ્રતિપાદક શબ્દો પકડી લઈ, વેદાંતે–એકાન્ત નિત્યપણાનું પ્રતિપાદન કર્યું.

અને નિત્યપદાર્થોમાં પણ ક્ષણે ક્ષણે ઉત્પત્તિ અને વિનાશ ચાલુ હોવાથી. તથા–વૈરાગ્ય વાસિત આત્માની દૃષ્ટિમાં દુન્યવી દરેક પદાર્થ નિરૂપયોગીઃ ત્યાજ્યઃ અને અસ્થાયિ ઉપયોગવાળા છેઃ તે વિગેરેને ધ્યાનમાં લઇને બૌદ્ધોએ દરેક પદાર્થને એકાંતથી જ "ક્ષણિક–અનિત્ય" ઠરાવી દીધા.

અપેક્ષાએ એ બન્નેયની વાત સાચી છે. પરંતુ–એકાંત પકડવામાં બન્ને યે ભૂલ કરી દીધી છે.

દરેક પદાર્થ–ઉત્પાદઃ વ્યયઃ અને ધ્રૌવ્યઃ યુક્ત છે. આ સત્ય વસ્તુ–સ્થિતિ છે. આ ત્રણ તત્ત્વને બ્રહ્મા. મહેશઃ અને વિષ્ણુઃ એ ત્રણ રૂપકમાં પુરાણકારોએ ઘટાવેલ છે. તેઓ કહે છે, કે–એક દેવઃ ઉત્પત્તિઃ કરે છે. બીજોઃ નાશઃ કરે છે. ત્રીજોઃ રક્ષણઃ જાળવણીઃ સ્થૈર્યઃ રાખે છે. ૫.

૫. "અ–સદ્ઃ" પક્ષઃ—

"ભૂત–ચતુષ્ક–વર્જિત–આતમ–તત્ત–
સત્તા અળગી ન ઘટે."

એમ જુદું કહે, તો–તે આંધળો માણસ તેનું કહેલું સાચું નથી માનતોઃ ને મનમાં વિચાર કરે છે, કે–"આ મારો વિરોધિ છે, અથવા મશ્કરો છે. તેથી, ગાડું હોવા છતાં મને "ન હોવાની" વાત કરે છે." એમ સમજીને ઉલટામાં ગાડું હોવાના અનુમાન ઉપર આવે છે. અથવા–તે પણ માની લે, કે–"ગાડું નથી" તો તેથી પ્રત્યક્ષ જોઈને બોલવાની શક્તિ ધરાવનાર માણસ મારફત પણ ખોટું જ્ઞાન થાય છે. અને તેથી ગાડાનો ઉપયોગ તે કરી શકતો નથી. માટે અનુમાન વિના આંધળાને ચાલતું નથી.

પરંતુ, ખરી રીતે, ચાર્વાકમતનો પક્ષકાર લાંબો વિચારજ કરી શકતો નથી. તથા કરતો પણ નથી. તેથીઃ—

विमतिः सम्मतिर्वाऽपि चार्वाकस्य न मृग्यते ।
पर–लोका–ऽऽत्म–मोक्षेषु यस्य मुह्यति शेमुषी ॥

અધ્યાત્મોપનિષદ્-૧. ૫૨.

"પરલોક. આત્માઃ અને મોક્ષ.ની બાબતમાં જેની મુંઝાયેલી બુદ્ધિ ચાલી શકતી નથી, તે ચાર્વાકની માન્યતા સાચી છે? કે ખોટી છે? તેનો વિચારજ કરવાની જરૂર નથી. કેમકે–તેના અભિપ્રાયની કાંઈ કિંમત નથી" ૫૨

"ચૈતન્યજન્ય લાગણીઓથી પ્રાણીઓ પ્રવૃત્તિઃ અને નિવૃત્તિઃ કરતા હોવાનું સાબિત છે. તે ન માનનાર બાપડો ચાર્વાક–નાસ્તિક–આત્મવિકાસનો લાભ શી રીતે મેળવી શકે? યોગિઓને જે અપૂર્વ આનંદ થાય છે, તેનો અનુભવ તે શી રીતે કરી શકે? અને એ આનંદ આત્મા એક જુદો પદાર્થ હોવાનું–સ્વાનુભવગોચર–સ્વસંવેદન જન્ય–પ્રત્યક્ષ માનસ પ્રમાણથી સાબિત થાય છે. જેમ આંધળો માણસ હોવા છતાં ગાંડું દેખી શકતો નથી, અને તેનો ઉપયોગ કરી શકતો નથી. તે પ્રમાણે, વિદ્યમાન છતાં આત્માનો આનંદ તે માણી શકતો નથી." આવો પણ અર્થ સમજી શકાય છે.

સમાધિ પ્રાપ્ત કરવા માટે આત્મ તત્ત્વનું જ્ઞાન કરવાનો પ્રયાસ જરૂરી હતો. તે પ્રયાસ કરવાથી આત્મતત્ત્વની સમજ પ્રાપ્ત થાય તેમ હતી. પરંતુ તે પ્રયાસ કરવા જતા જુદા જુદા મતવાળા આત્માપદાર્થના સંબંધમા જુદું જુદું કહેવા લાગ્યા અને નિર્મળ સમાધિ તો દૂર રહી, પરંતુ આત્મતત્ત્વનું જ્ઞાન થવુંજ મુશ્કેલ થઇ પડ્યું ઉલટો સાધક ભ્રમણાના ચક્રમા પડીને પોતાના મનની શાન્તિ ગુમાવી બેઠો તેથી ગભરાઇને વીતરાગ-દેવને શરણે પોતે આવ્યો છે ને પહેલી ગાથામા **મુનિસુવ્રતસ્વામિને** આત્મ પદાર્થ જાણવા વિષે પ્રશ્ન કર્યો છે તેનું કારણ નીચેની કડીમાં સ્પષ્ટ થાય છે.

૩. પ્રશ્નોના કારણની સ્પષ્ટતા:—

એમ અનેક-વાદિ-મત-વિભ્રમ-
સંકટ-પડિયો ન લહે
ચિત્ત-સમાધિ. તે માટે પૂછું:-
તુમ વિણ તત્ત કોઈ ન કહે." શ્રી-મુનિ૦ ૭

વિભ્રમ-સંકટ=ભ્રમણારૂપિ કષ્ટ-દુઃખ. **અનેક-વાદિ-મત-વિભ્રમ-સંકટ-પડિયો**=જુદા જુદા અનેક વાદીઓના જુદા જુદા મતોથી ઉત્પન્ન થતી ભ્રમણા રૂપિ કષ્ટમાં પડેલો. **લહે**=પ્રાપ્ત કરે **ચિત્ત-સમાધિ**=મનમાં શાંતિ-મનમાં સમાધાન. **તત્ત**=તત્ત્વ.

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે-જુદા જુદા મત ધરાવતા અનેકવાદીઓના આત્મતત્ત્વ વિષેના જુદા જુદા અભિપ્રાયોથી ઉત્પન્ન થયેલી મતિની ભ્રમણા રૂપિ સંકટમાં પડેલો કોઇપણ સાધક-આત્મા મનમાં કશું યે સમાધાન-શાંતિ-પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. તેથી નિરૂપાય છે. માટે આપને પૂછવું પડ્યું છે કારણકે-આપના શિવાય કોઇ પણ તત્ત્વં-સાચું સ્વરૂપ-કહી શકતો જ નથી. ૩

૪. જગદ્‌ગુરુ શ્રી મુનિ-સુવ્રત-સ્વામિનો જવાબ: અને ઉપસંહાર:—

વળતું જગ-ગુરુ એણી પરે ભાખે-
"પક્ષ-પાત સબ છંડી,
રાગ-દ્વેષ-મોહ-પખ-વર્જિત-
આતમ શું રઢ મંડી, શ્રી-મુનિ૦ ૮

આતમ-ધ્યાન કરે જે કોઉ,
સો ફિર ઇણમેં ના-ऽऽवे.
વાગ્-જાળ બીજું સહુ જાણે.
એહ તત્ત્વ ચિત્ત ચાવે. શ્રી-મુનિ૦ ૯

જેણે વિવેક ધરી, એ પખ ગ્રહિયો,
તે તત્ત્વ-જ્ઞાની કહિયે."
શ્રી-મુનિ-સુ-વ્રત કૃપા કરો, તો-
આનન્દ-ઘન-પદ લહિયે. શ્રી-મુનિ૦ ૧૦

વળતું=પછી. **એણી પરે**=આ પ્રમાણે નીચે બતાવ્યા પ્રમાણે. **ભાખે**=કહે છે. **સબ**=સર્વ. **છંડી**=છોડી દઇને. **રાગ-દ્વેષ-મોહ-પક્ષ-વર્જિત-આતમ**-રાગઃ દ્વેષઃ મોહઃ પક્ષઃથી રહિત આત્માઃ **રઢ**=દૃઢતાપૂર્વક. **મંડી**=મંડી પડી, મચી જઈ, મશગુલ થઈ. ૮ **આતમ-ધ્યાન**=આત્માનું એકાગ્ર નિર્વિકલ્પક ધ્યાન. **કોઉ**=કોઇ. **સો**=તે. **ફિર**=ફરીથી **ઇણમેં**=એમાં. એ પક્ષોમાં. **ના-ऽऽवे**=ન આવે. આવતો નથી **વાગ્-જાળ**=વાણીનો વિલાસ. શબ્દ જાળ. **ચિત્ત**=મનમાં. આત્માસાં. **ચાવે**=ચાહે-અથવા ચર્વણ કરે. વારંવાર મનન કરે. વારંવાર તન્મય થાય. **વિવેક**=સત્યાસત્યનું જ્ઞાન. **એ પખ**=ઉપર જણાવ્યો તે-પક્ષ. **ગ્રહિયો**=ગ્રહણ કર્યો. ધારણ કર્યો. **તત્ત્વ-જ્ઞાની**=તત્ત્વ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી ચૂકેલી. **આનન્દ-ઘન-પદ**=મોક્ષ

છેવટે-અંતિમ અભિપ્રાય રૂપે જગદ્ગુરુ **શ્રી મુનિસુવ્રત સ્વામિ** આ નીચે જણાવ્યા પ્રમાણે-આત્મ-તત્ત્વનો સાર બોલ્યા, કે—

"બધોયે પક્ષપાત છોડી દો: એટલે કે—આત્મા છે કે નહી ? છે, તો નિત્ય છે ? કે જડ સાથે એક રૂપ છે ? એવો કોઈ વિચાર કરવાનું જ છોડી દો.

પછી,

રાગથી: દ્વેષથી: મોહથી: અને કોઇ પણ પ્રકારના પક્ષ:થી રહિત આત્મા છે. તદ્દન નિર્મળ: અનન્ત ગુણમય: આત્મા છે. એમ ધારીને તેની સાથે દૃઢતાપૂર્વક એકાગ્ર થઇ જાઓ—તેમાંજ લીન થઇ જાઓ. તેમાં લીન થયા પછી, જો કોઇ તે આત્માનું નિર્વિકલ્પક સમાધિરૂપ—દ્રવ્યાર્થિક—દૃષ્ટિથી ધ્યાન કરે, તે ફરીથી રાગ—દ્વેષ—મોહ—પક્ષપાત—વિગેરેમાં આવી શકશે નહી. તે સાચી રીતે આત્મમય બની જશે. ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે કરવા શિવાયનું જેટલું વર્ણન છે, જુદા જુદા વિચારો, તથા શાસ્ત્રોનો વિસ્તાર છે, અથવા શાસ્ત્રો સ્વયં પણ વાગ્જાળ—શબ્દના વિસ્તાર રૂપ—જાળ રૂપ જાણીને, તે સર્વથી પર થઇ જઇ, માત્ર—એ એક આત્મ તત્ત્વનેજ સ્વાત્મમાં ચાહે છે—ગ્રા—વારંવાર તન્મય બને છે.

આત્મ તત્ત્વમાં સીધી: અને ખરેખરી: રીતે જ લીન થાય છે, તેને પક્ષો: વિકલ્પો: તર્ક—વિતર્ક: કે શાસ્ત્રો:ની પણ આવશ્યકતા રહેતી નથી. તે સર્વ નીચેની ભૂમિકા ઉપર રહી જાય છે.

ધન: સંપત્તિ: વ્યાપાર: વ્યવસાય: કુટુંબ: સ્નેહી: સગાં: મિત્ર: પુત્ર: પત્ની: માતા: પિતા: ભગિની: ઘર: ગામ: દેશ: શરીર: અહંતા: મમતા: મોહ: મિથ્યાત્વ: રાગ: દ્વેષ: ધર્મનો પક્ષપાત: વાદ—વિવાદ: ધર્માનુષ્ઠાન. શાસ્ત્રાભ્યાસ: શાસ્ત્રચર્ચા: શાસ્ત્ર મનન: અને શાસ્ત્ર: ગુરુ: શિષ્ય: આરાધ્ય: દેવ: આરાધના: આરાધનાના વિવિધ પ્રકાર: સમ્યગ્ દર્શન: સમ્યગ્ જ્ઞાન: સમ્યગ્ ચારિત્ર: તથા આત્માના બીજા ગુણો: પર્યાયો: એ સર્વને ગૌણ કરી નાંખીને—આત્માને આત્માને વિષે

તે તપાગનુ નામ દર્શન પ્રસિદ્ધ છે જેમ વૈદિક દર્શનો ” છે. વિશ્વના ગહન ભેદોને દરેક અનેક દૃષ્ટિથી જોનાર–જૈન તત્ત્વજ્ઞાનનુ નામપણ “ જૈન દર્શન ” એવું પ્રસિદ્ધિમા આવ્યુ છે તે દર્શનમાં સેંકડો દૃષ્ટિ બિન્દુથી વિશ્વનુ આલોકન-દર્શન-થાય છે. “ જૈન દર્શન ” એવુ તેનું નામ માત્ર તેના એક વિભાગી તત્ત્વજ્ઞાન અંગને ધ્યાનમા લઈ આપી શકાય છે. તે શબ્દમા તે ધર્મનો સમગ્રભાવ પુરો સમાતો નથી. જૈન ધર્મ શબ્દ પણ તેનો એક વિભાગ સૂચવે છે જૈન શાસન બીજો ભાગ, જૈન-સંઘઃ શબ્દ કોઈ જુદો વિભાગ સૂચવે છે તે પ્રમાણે જૈન દર્શન શબ્દ કોઇ જુદોજ વિભાગ સૂચવે છે

જૈન દર્શનમા–જૈનેત્તર ૩૬૩ દૃષ્ટિઓ–દર્શનો પણ સમાઇ જાય છે. ઉપરાંત પણ અવલોકન કરવાના અનેક દૃષ્ટિ બિન્દુઓ હોય છે, તે સર્વનો તેમાં સમાવેશ થાય છે અર્થાત્ તે પૂર્ણ–ધર્મ. પૂર્ણ અનુશાસન. પૂર્ણ-દર્શન. પૂર્ણ–વિશ્વ વ્યવસ્થાનુ દર્શક છે. આ વાતની સંક્ષિપ્ત સૂચના રૂપે લોક પ્રસિદ્ધ ૭ દર્શનો જિનેશ્વર ભગવાનના અંગ તરીકે કેવી રીતે છે તે આ સ્તવનમાં બતાવવામા આવેલું છે.

“ સર્વ દ્રવ્ય. ક્ષેત્ર કાળ ભાવ નો વ્યાપક રીતે સંગ્રહ કરનાર જિનેશ્વ દેવનો ઉપદેશ કેવો છે ?” તે આ સ્તવનમા બતાવવામા આવેલો છે, ઉપરાંત કોઇ અપૂર્વ ૭ અંગ ધરાવતા ધ્યાનની. તેમજ પરમાત્માની આજ્ઞાના અપેક્ષાએ ૭ અંગો રૂપ શાસ્ત્રો તરફ સન્માન અને પૂર્ણ વફાદારીની પણ સૂચના છે.

રાગઃ આશાવરીઃ ધન્ય ધન્ય **સંપ્રતિ** સાચો રાજા. ” **એ દેશીઃ**

ષટ્ દરિસણ જિન–અંગ ભણીજે,
ન્યાસ ષડ–અંગ જો સાધે. રે
નમિ–જિન–વરના–ચરણ ઉપાસક
ષડ્ દરિસણ આરાધે. રે ષટ્૦ ૧

ષટ્–દરિક્ષણ=૭ દર્શન **જિન–અંગ**=જિનેશ્વર દેવના અંગમાં. **ભણીજે**=ભણવા. ઘટાવવા. ઘટાવવા જોઇએ. **ન્યાસ**=રચના સ્થાપના. **ષડ–અંગ**=૭ અંગોમાં. **સાધે**=ગોઠવે **ચરણ–ઉપાસક**= ચરણના સેવક. **આરાધે**=સેવે, ઉપાસે, પૂજે.

જે છયે ય અંગોમાં છએ ય દર્શનોની સ્થાપના ઘટાવવામાં આવે, તો છએ ય દર્શનો જિનેશ્વર પ્રભુના છ અંગોમાં ઘટી જાય છે. અને તેથી કરીને—શ્રી નમિ જિનેશ્વર પરમાત્માના ચરણોનો ઉપાસક છયેય દર્શનોનો ઉપાસક બને છે. કેમકે—તેઓશ્રીમાં છયેય દર્શનો તો સમાય છે. છ અંગો—૨ બે પગઃ ૨ બે હાથ· ૧ પેટ· અને ૧ માથું.

નમિ=નમનાર. "ચરણ ઉપાસક" શબ્દથી નમિનાથમાના નમિ શબ્દની શ્લેષથી સાર્થકતા સુચવી છે તથા—ઉપાસનામા ધ્યાન પ્રક્રિયામા થતી ષડઙ્ગોમા મત્રાક્ષરોના ન્યાસની—થાપના કરવાની રીત પણ સૂચવેલી જણાય છે

૨. બે પગમાં બે દર્શનોનો ન્યાસઃ—

જિન—સુર—પાદ—પ—પાય વખાણું;
સાઙ્ખ્યઃ જોગઃ દોય ભેદે—રે
આતમ—સત્તા—વિવરણ કરતાં
લહો દુગ—અઙ્ગ અ—ખેદે રે — ષડ્૦ ૨

જિન—સુર—પાદ—પ—પાય=જિનેશ્વર પ્રભુ—જૈન દર્શન રૂપ કલ્પ વૃક્ષના બે—ચરણ—પગ—મૂળયાં. **પાદ**=મૂળીયાં, **પાદ—પ**=મૂળિયાથી પાણી પીવેતે, **પાદ—પ**=વૃક્ષ **સુર—પાદ—પ**=દેવાનુ વૃક્ષ. કલ્પવૃક્ષ **જિન—સુર—પાદ—પ**=જિનેશ્વરરૂપી કલ્પવૃક્ષના. **પાય**=ચરણ, પગ—મૂળ. **વખાણું**=વર્ણવું છુ **સાઙ્ખ્ય**·=સાખ્ય દર્શનઃ કપિલ—મુનિ પ્રણીત દર્શન **જોગ**=યોગદર્શન **પતઞ્જલિ મુનિ પ્રણીત**=દર્શન. **આત્મ—સત્તા—વિવરણ**=આત્માના અસ્તિત્વની વિગતવાર સમજુતી **લહો**=જાણો **દુગ**=બે **અઙ્ગ**=અંગો **અ—ખેદે**=સહેલાઇથી. **સાંખ્ય દર્શનઃ અને યોગ દર્શનઃ**=દર્શનોના એ બે ભેદોને જિનેશ્વર પ્રભુ રૂપી—યા જૈન દર્શન રૂપી—કલ્પવૃક્ષના બે—પગ—મૂળ તરીકે વર્ણવું છું ૨

કારણકે—આત્માની વિદ્યમાનતાઃ તથા સ્વરૂપઃ વિષે એ એવુ વિવરણ કરે છે, કે—પછી જૈન દર્શનને આગળના જ મુદ્દા કહેવા પડે છે.

આત્મા હોવાની સાબિતીઓ આગાનાનું ઘણું ખરૂં કામ તેઓ બતાવી દે છે. તેથી એ બે પગ રૂપે અંગો હોવાનું સહજ રીતેજ કશીયે મુશ્કેલી વિનાજ જાણી લ્યો.

આત્માને ન માનનારને, આત્માનુ અસ્તિત્વ હોવાનું સમજાવવાનું કામ એ બે દર્શનો કરીને, જિનેશ્વરના પગ મજબુત બનાવે છે. તેને સ્થિર ઉભા રહેવાનું ઠીક કામ કરી આપે છે આત્માના અસ્તિત્વ વિના-કોઇ પણ-આત્મવાદી દર્શન ઉભું જ ન થઈ શકે, ન ઉભું રહી શકે.

જૈન શાસ્ત્રોમાં-સાંખ્યદર્શનના પ્રણેતા-**કપિલ મુનિને** માન્યા છે. અને તે **કપિલ મુનિ મરિચિ મુનિના** શિષ્ય હતા મરિચિ મુનિઃ જૈન મુનિના આચાર ન પાળી શકવાથી મુનિપણાની સ્મૃતિ માટે જુદા જ વેશમાં જુદા રહી, ભગવાન **ઋષભદેવ** પ્રભુની સાથે વિચરતા હતા. અને તેમની જ પાસે પોતાના પ્રતિબોધેલા શિષ્યોને મોકલતા હતા. પરંતુ-જ્યારે **કપિલ** શિષ્ય આવ્યા, ત્યારે-તેમને-**મરિચિ મુનિનો** ઉપદેશ રુચ્યોઃ અને તેનો વેશ પણ રુચ્યોઃ. તેથી શિષ્યની લાલસાથી તેને પોતાના શિષ્ય બનાવ્યા. વિગેરે વિસ્તૃત કથા જૈન શાસ્ત્રોમાં આવે છે. સંસારીપણે **મરિચિ મુનિ=શ્રી ઋષભદેવ** પ્રભુના પુત્ર **ભરત ચક્રવર્તિ**ના પુત્ર થતા હતા. અને ભગવાન **મહાવીર સ્વામીનો** જીવ હોવાથી ભવોમાં ભટકતાં ત્રીજા ભવમાં તીર્થંકર નામકર્મ બાંધી, છેવટે ભગવાન્ **મહાવીર વર્ધમાન** સ્વામિપણે ૨૪ મા તીર્થંકર થઈ મોક્ષમાં પધાર્યા છે.

પતઞ્જલિ મુનિ પ્રણીત યોગદર્શનનો મૂખ્ય ગ્રન્થઃ **યોગ-સૂત્ર** છે. **તેમાં-આત્માઃ આત્મનો આધ્યાત્મિક વિકાસઃ તેનો ક્રમઃ** તેના યમઃ નિયમાદિક ઉપાયોઃ **આત્માની વિભૂતિઓઃ** કૈવલ્યઃ **મોક્ષઃ** વિગેરેનું ઘણી રીતે વ્યવસ્થિત વિવરણ આવે છે પરંતુ "તે ક્યાં ક્યાં અપૂર્ણ છે." અથવા તેના કરતાં વિશેષ શુ શું છે? અને હોઇ

શકે ? તે વિષે–એ યોગસૂત્ર ઉપરના કેટલાક સૂત્રો ઉપર ટીપ્પણ રચીને તથા પોતાની–દ્વાત્રિંશત્–દ્વાત્રિંશિકાઓમાંની કેટલીકમાં તેના ઉપર વિવેચન કરીને, ઉપાધ્યાયજી શ્રી યશોવિજયજી મહારાજાએ પણ સુંદર વસ્તુ સમજાવી છે આજ પતઞ્જલિ મુનિને આવા આધ્યાત્મિક વિષયનું કંઈક ઠીક શાસ્ત્ર રચવાની લાયકાત માટે તીર્થંકર દેવોના તત્ત્વોના ઘણા અંશોનું નિરૂપણ કરતા હોવાથી તથા–" મોક્ષમાર્ગના અભિલાષી હોય, તો જ આવું આધ્યાત્મિક શાસ્ત્ર રચવાની ઇચ્છા થાય. " એ વિગેરે ગુણો અનુમાનીને શ્રી હરિભદ્રસૂરીજી મહારાજાએ સમ્યગ્દૃષ્ટિ નહી, પણ માર્ગાનુસારી તો કહ્યાજ છે તે વાત શ્રી ઉપાધ્યાયજી શ્રી યશોવિજયજી મહારાજશ્રીએ કબુલ રાખી છે કેમકે–જેનો જે ગુણ હોય, તે કબુલ રાખવામાં જૈન દર્શન માને છે

યોગ દર્શન ઉપરના ટીપ્પણથી તેના કરતાં=જૈન દર્શનની વિશિષ્ટતા કેવી છે ? તે, તે વિદ્વાનો બરાબર સમજી શકે તેમ છે

સાંખ્ય દર્શનઃ આત્માઃ પુરુષઃને તેની સાથે પ્રકૃતિ જોડાયેલી છે, તે બેના યોગથી બીજા તત્ત્વો ઉત્પન્ન થઈ ૨૫ તત્ત્વો થાય છે. તે માને છે યોગ દર્શન–યમ નિયમ આસન પ્રાણાયામઃ પ્રત્યાહારઃ ધારણા. ધ્યાનઃ અને સમાધિ એ આઠ યોગાઙ્ગો ને આત્માનો મોક્ષ થવામાં ક્રમિક ઉપાયો તરીકે જણાવે છે

૨. બે હાથમાં બે દર્શનોનો ન્યાસઃ—

ભેદઃ અભેદઃ સુ–ગતઃ મીમાંસકઃ
જિનવર દોય–કર ભારી. રે
લોકા–ઽ–લોક–અવલંબન ભજીયે
ગુરુ–ગમથી અવધારી. રે ષટ્૦ ૩

ભેદ=જુદાપણું અ–ભેદ=એકપણુ એકતા. સુ–ગત=બૌદ્ધ દર્શનઃ

મીમાંસક દર્શનના બે ભેદ છે. **પૂર્વ મીમાંસાઃ** અને **ઉત્તર મીમાંસાઃ** ઉત્તર મીમાંસાનું બીજું નામ **વેદાન્ત દર્શન** છે. તેના મુખ્ય ગ્રન્થો ઉપનિષદો છે. અને બ્રહ્મસૂત્ર ઉપરનું શ્રી શંકરાચાર્યનું ભાષ્યઃ એ દર્શનને વ્યવસ્થિત રીતે રજુ કરે છે. **પૂર્વ મીમાંસા** દર્શન તો **વેદોનેજ** સર્વ કાંઈ માને છે. અને ખૂબ સૂક્ષ્મ વિચારો કરીને વેદના શબ્દો ઉપરથી જ સમગ્ર આધ્યાત્મિક જીવનની વ્યવસ્થાનું નિરૂપણ કરે છે. ત્યારે **વેદાન્ત** "દરેક પદાર્થ વ્યષ્ટિથી જુદા જુદા છતાં **સમષ્ટિથી** એક તત્ત્વના દોરાથી પરોવાયેલ છે. અને તે એક તત્ત્વ-બ્રહ્મરૂપ છે. એકજ બ્રહ્મ સર્વત્ર વ્યાપક છે. અને તે એકજ સકળ પદાર્થો રૂપે પરિણમેલું ભાસે છે." એ રીતે તે અભેદ વાદી છે. દ્રવ્ય વાદી છે. દ્રવ્યાર્થિક નયની એકાંત દૃષ્ટિ ધરાવે છે. પરમ સંગ્રહનયવાદી છે. નિત્યવાદી છે.

જૈન દર્શનની વિશ્વ વ્યવસ્થાઃ ભેદઃ અને અભેદઃ બન્નેય તત્ત્વો ઉપર વ્યવસ્થિત છે. કોઈ પણ પદાર્થ જગત્‌માં એવો નથી કે-જેમાં ભેદઃ અને અભેદઃ એ બન્નેય ન હોયઃ દીવાથી માંડીને આકાશ સુધીના તમામ પદાર્થો ભેદઃ અને અભેદઃથી યુક્ત છે. આપણી વિશ્વ વ્યવસ્થા ભેદઃ અભેદઃ રૂપ છે.

દા. ત. નટ એક છતાં તે જુદાજુદા વેશ ધારણ કરે છે. તેથી તે જુદો દેખાય છે, અને જુદા જુદા વેશમાં જુદા જુદા નામે ઓળખાય છે. તે રીતે તેમાં જુદાપણુંઃ અને એકપણુંઃ એમ બન્નેય દેખાય છે. ચોપડી એક છતાં તેના પાના અલગ અલગ છે. ચોપડી સર્વથા એકજ હોય તો જુદા જુદા પાના વંચાય નહીં. પાને પાનું સર્વથા જુદું જુદું હોય, તો એક પાનાના વિષયનો સંબંધ બીજા પાના સાથે મળે નહીં. ચોપડી એક કહેવાય નહી.

આ વિષય, આ વિષયના જ્ઞાતા ગુરુ પાસેથી સમજવાથી બરાબર

સમજાશે. જૈન ન્યાયના-અનેકાન્ત જય પતાકાઃ અનેકાન્ત મતવ્યવસ્થાઃ સ્યાદ્વાદ કલ્પલતાઃ સ્યાદ્વાદ-મંજરીઃ સન્મતિતર્ક અષ્ટ સહસ્રીઃ વિગેરે ગ્રન્થોનો અભ્યાસ કરવાથી ઠીક સમજાશે.

૩. પેટમાં એક દર્શનનો ન્યાસઃ—

લોકાયતિકઃ કુખ જિન-વરની,
અંશ વિચારી જો કીજે. રે
તત્ત્વ-વિચાર-સુધા-રસ-ધારા
ગુરુ-ગમ-વિણ કિમ પીજે? રે. પ૦ ૪

લોકાયતિક=**ચાર્વાક-દર્શનઃ** નાસ્તિક-દર્શન. **કુખ**=પેટ **અંશ**=એક ભાગ **પ્રમાણ** એટલે જ્ઞાનનો **નય** રૂપ અંશ. **કીજે**=કરીશું ઘટાવીશું. **તત્ત્વ-વિચાર-સુધા-રસ ધારા**=તાત્ત્વિક વિચાર રૂપી અમૃત રસની ધાર. **ગુરુ-ગમ-વિણ**=ગુરુ મહારાજના માર્ગ દર્શન વિના. **કિમ**=શી રીતે ? **પીજે**=પીવાય. ૪

પ્રમાણના અંશરૂપ નયથી વિચારીને જો ઘટાવીશું, તો **ચાર્વાક-દર્શન** જિનેશ્વર પ્રભુના પેટનો ભાગ જણાશે

પરંતુ, ગુરુ મહારાજના માર્ગ દર્શન વિનાઃ તત્ત્વ વિચાર રૂપી અમૃતના રસની ધાર, કઇ રીતે પીઇ શકાય? "નાસ્તિક દર્શન જૈન દર્શન જેવા આસ્તિક દર્શનનું એક અંગ છે." આવી વિચિત્ર વાત ગુરુ મહારાજના માર્ગ દર્શન વિના સમજાય તેમ નથી.

ચાર્વાક દર્શનમાત્ર—"પૃથ્વીઃ પાણી. અગ્નિઃ અને વાયુઃ આ ચાર ભૂત જ માને છે. અને તેના સંયોગથી ચેતના યુક્ત પ્રાણીઓ દેખાય છે. પરંતુ, આત્મા નામનો સ્વતંત્ર કોઈ પદાર્થ નથી" આ રીતે એ દર્શનમાં વિશ્વનો યોગ્ય રીતે પૂરો વિચાર મળી શકતો નથી. છતાં, તત્ત્વજ્ઞાનના પ્રાથમિક અભ્યાસમાં પ્રવેશ કરતા જિજ્ઞાસુને-ચાર

ભૂતરૂપે પણ—સ્થૂળ રૂપે પણ—વિશ્વનું સૌથી પહેલું જ્ઞાન થવાની શરૂઆત થાય છે. પછી, તેના ઉપરથી વિશેષ વિશ્વ વિજ્ઞાન મેળવી શકે છે. પરંતુ, પ્રાથમિક પ્રવેશ જ ન થાય, તો વિશેષ શી રીતે સમજી શકે, ને આગળ વધી શકે ?

પ્રાથમિક અભ્યાસી સ્થૂલ સ્થૂલ મોટી મોટી વાત સમજે છે. પછી ધીમે ધીમે ઉંડો ઉતારાતો જાય, તેમ તેમ બારીક વાતો સમજતો થાય છે.

એટલે—એ રીતે ચાર્વાક દર્શન પણ—પ્રાથમિક પ્રવેશ કરવામાં મદદ કરતું હોય છે, તેથી જૈન દર્શનનું તે પણ પેટરૂપ એક અંગ છે. ભલે, તે દર્શન અનુમાનાદિક પ્રમાણ ન માને, માત્ર એક પ્રત્યક્ષ પ્રમાણને જ માને. એક પ્રમાણને પણ પ્રમાણ તરીકે સમજશે, તેને બીજું પ્રમાણ સમજવાની તક પ્રાપ્ત થશે. માટે એટલા પૂરતું તે જૈન દર્શનનું અંગ છે. અથવા એટલી વાત પણ જૈનદર્શનમાંની છે. ૪

૪. મસ્તકમાં એક દર્શનનો ન્યાસઃ—

જૈનઃ જિનેશ્વર—વર—ઉત્તમ—અઙ્ગઃ
અન્તર—ડઙ્ગ—બહિર—ડઙ્ગે. રે
અ—ક્ષર—ન્યાસ—ધરા આરાધક
આરાધે ધરી સઙ્ગે. રે ષટ્૦ ૫

ઉત્તમ—અઙ્ગ=ઉત્તમ અંગ મસ્તક. ઉતમાઙ્ગ=માથું. **જિનેશ્વર—વર—ઉત્તમ—અઙ્ગ**=જિનેશ્વર દેવનું, જૈન દર્શનનુ સુંદર મસ્તક **અન્તર—ડઙ્ગ**=અંદરથી **બહિર—ડઙ્ગે**=બહારથી. **અ—ક્ષર—ન્યાસ—ધરા**=અક્ષરની સ્થાપના કરનારા. **આરાધક**= આરાધના કરવા ઇચ્છનારા **આરાધે**=આરાધના કરે છે. **ધરી**= ધારણ કરીને **સઙ્ગે**=સંગથી પરિચયથી. ૫

અંદરથીઃ અને બહારથીઃ જિનેશ્વર પ્રભુના—જૈન દર્શનના—સુંદર મસ્તક રૂપ જૈનદર્શન છે.

જે જૈન દર્શનનો પરિચય ધારણ કરી ધ્યાનની પ્રક્રિયાને અનુસારે શરીરના જુદાજુદા અંગોમાં અક્ષરોનો ન્યાસ કરીને—અક્ષરોની સ્થાપના કરીને—આરાધના કરનારા આરાધના કરી શકે છે.

૭ અંગોમાં ૭ દર્શનના ન્યાસની વાત પૂરી કરવાની સાથેજ અક્ષર ન્યાસની ધ્યાન પ્રક્રિયાનું સૂચન કરવામાં આવ્યું છે. તે વસ્તુ અહિં આપવાની જરૂર એટલા માટે જણાય છે, કે—પૂર્વધર પુરુષોઃ પૂર્વોના જ્ઞાનથી પરમાત્માની દિદક્ષા જગાડે, અને દર્શન કરાવે તેવા મહા—ધ્યાનની રીત જૈન દર્શનમાંથી જ મેળવી શકે છે. અને તેના વિના બીજેથી એ રીત મળી શકે તેમ નથી. કેમકેઃ— પૂર્વો સિવાય બીજેથી તે મળી શકે તેમ નથી. આથી કરીને, મોક્ષ માર્ગના આરાધકો—મહાધ્યાનનો અનુભવ જૈન દર્શનમાંથી જ મેળવીને મોક્ષ સાધના કરી શકતા હોય છે. માટે, બહારથી અને અંદરથી બન્નેય રીતે **જૈન દર્શનઃ** એ સુંદર મસ્તક રૂપે શોભે છે. તથા, આત્માના વિકાસના ઉત્સર્ગ—અપવાદ રૂપ તમામ ઉપાયોનો સંગ્રહ તેમાં એવી રીતે ક્રમસર બતાવેલો છે, કે—જે બાળથી માંડીને પરમ યોગી સુધીના તમામ પાત્રોને તમામ પ્રકારનું માર્ગ દર્શન આપી શકે છે.

(૧) જિનવર એટલે અહીં કેવળજ્ઞાને કરીને ત્રિકાળ વ્યાપક જૈન શાસનની વ્યાપક વ્યવસ્થામાં સર્વ પ્રકારના શાસનોનો સમાવેશ થાય છે. એટલે કે—ધર્મ શાસનોનોઃ રાજ્ય શાસનોનોઃ સામાજિકઃ કે કૌટુમ્બિક શાસનોનોઃ શ્રી તીર્થંકર ભગવંતાદિક મહાજનોના શાસનોનો સમાવેશ થાય છે. સર્વ દર્શનોનોઃ સર્વનીતિ નિયમોનોઃ આચારોઃ વ્યાવહારિક સદાચારોઃ અને સાધક શાસ્ત્રોઃનો પણ સમા-

વેશ થાય છે. આ દૃષ્ટિએ વિશ્વનું અવલોકન કરનારી જુદી જુદી દૃષ્ટિઓના સંગ્રહરૂપ જૈન દર્શનો પણ જૈન શાસનમાં મસ્તક તરીકે સમાવેશ થાય છે.

(૧) શાસનનો અર્થ–આજ્ઞા પ્રધાન વ્યવસ્થા તંત્ર થાય છે.

(૨) ધર્મનો અર્થ–આધ્યાત્મિક વિકાસ થાય છે.

(૩) દર્શનનો અર્થ–દૃષ્ટિ કોઈ પણ દૃષ્ટિ બિન્દુથી વિશ્વનું અવલોકન. એવો થાય છે.

તેથી શાસનમાં દર્શનઃ ધર્મઃ એ બન્નેય સમાઈ શકે છે. ધર્મઃ એ આચાર પ્રધાન શબ્દ છે. દર્શનઃ તેની પાછળના જ્ઞાન–પ્રધાન શબ્દ છે.

૫. છ દર્શનનો ઉપસંહારઃ—

જિન–વરમાં સઘળા દર્શન છે.
દર્શને જિન–વર–ભજના. રે
સાગરમાં સઘળી–તટિની સહી.
તટિનીમાં સાગર–ભજના. રે ષટ્૦ ૬

ભજના=હોય કે ન હોય પણ હોય. એમ બે વિકલ્પો હોય. તે પણ ભજના કહેવાય છે. **સાગરમાં**=સમુદ્રમાં. **સઘળી–તટિની**=સર્વ નદીઓ **તટિની**=નદી **સહી**=ચોક્કસ. **સાગર–ભજના**=સમુદ્રની ભજના સમુદ્ર હોય કે ન હોય.

જેમ સમુદ્રમાં સર્વ નદીઓનો સમાવેશ થઇ જ જાય છે. પરંતુ, નદીમાં સમુદ્ર હોય, કે ન પણ હોય, તેમ જિનેશ્વરમાં સઘળા દર્શનો સમાય જ છે. અને દર્શનોમાં જિનેશ્વર હોય, કે ન પણ હોય.

उदघाविव सर्व–सिन्धवः
समुदीर्णास्त्वयि सर्व–दृष्टयः।
न च तासु भवानुदीक्ष्यते
प्रविभक्ता सु सरित्स्विवोदधिः ॥१६॥

આચાર્ય શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરજીની ૪થી દ્વાત્રિંશિકા.

અર્થ:—"જેમ સમુદ્રમાં સર્વ નદીઓ સમાય છે, તેમ તમારે વિષે સર્વ દર્શનો સમાય છે.

પરંતુ જુદી જુદી તે નદીઓમાં જેમ સમુદ્ર જોવામાં આવતો નથી, તે પ્રમાણે તે દર્શનોમાં આપ [સંપૂર્ણ પણે] જોવામાં આવતા નથી." ૪-૧૫

(૧) સાંખ્યઃ યોગઃ (૨) ન્યાયઃ વૈશેષિકઃ (૩) પૂર્વોત્તર મીમાંસાઃ એ ત્રણ વૈદિક દર્શનોઃ અને જૈનઃ બૌદ્ધઃ અને ચાર્વાકઃ એ ત્રણ અવૈદિક દર્શનોઃ એમ પણ છ દર્શનો થાય છે.

આ ઉપરાંત જુદી જુદી દૃષ્ટિથી વિશ્વનું દર્શન કરનારા અનેક વિદ્વાનો જગત્‌માં થયા છે, અને ભવિષ્યમાં પણ સંભવ છે, કે-અનેક થશે. એ સર્વ દર્શનો-દૃષ્ટિઓ જૈન શાસનમાં સમાયેલ છે. છ દર્શનો તો એક ઉપલક્ષણ માત્ર જ છે. પરંતુ વિશ્વાવલોકનની ઘણી દષ્ટિઓ છે, તે સર્વ જૈન શાસનમાં છે. શ્રી ઉપાધ્યાયજી મહારાજ શ્રી યશોવિજયજી મહારાજ પણ કહે છે, કેઃ—

સર્વ-દર્શનતણું મૂળ તુઝ શાસન
તિણે તે એક સુવિવેક થુણિયે. ૬

[સાડા ત્રણસો ગાથાનું સ્તવન ઢાલ. ૧૭]

"હે પ્રભુ! તમારું શાસન સર્વ દર્શનોનું મૂળ છે. તેથી તે એકની જ સ્તુતિ સુવિવેક-પૂર્વક કરીએ છીએ, કરવી જોઈએ." "વ્યવસ્થિત વિચાર કરતાં આ વાતમાં જરાપણ અતિશયોક્તિ છે જ નહી." એમ કોઈ પણ વિચારકને જણાશે. ૬

જિન સ્વ-રૂપ થઈ-જિન આરાધે,
તે સહી જિન-વર હોવે. રે
ભૃઙ્ગી ઇલિકાને ચટકાવે.
તે ભૃઙ્ગી જગ જોવે. રે ષટ્૦ ૭

ઉપાસ્ય તથા ઉપાસનાનો-આરાધનાનો વિચાર ખુલ્લા શબ્દોથી સૂચિત કરેલો છે. તે ઉપરથી- એમ સમજાય છે, કે-૭ કે સંખ્યાબંધ દર્શનો મારફત જ સાધક જિનેશ્વર દેવને-તેમના આગમને-તેમના ઉપદેશને-ખરેખરી રીતે. પોતાના આત્મ વિકાસની બુદ્ધિથી જ, પોતાના આત્મ વિકાસમાં ઉપયોગી બનાવે છે, તે પરંપરાએ જિનેશ્વરમય બનાવે છે. એટલે કે-તે **સમાપત્તિયોગ** પામે છે.

કેમકેઃ-દર્શનો કે શાસ્ત્રોનું જગત્માં પ્રયોજન જ મોક્ષાનુકુળ આત્મ વિકાસ કરવા પૂરતુંજ છે. તે ખાતરજ શાસ્ત્રોનો ઉપયોગ છે. તે ખાતરજ તેનું જગત્માં અસ્તિત્વ છે. અને એ રીતે પરંપરાએ, શાસ્ત્ર આત્માને પરમાત્મા બનાવે, તો જ તે શાસ્ત્ર નામને લાયક ગણાય છે. શિવાય શાસ્ત્ર જ ન ગણાય. મોક્ષાનુકુળ શિક્ષણ આપવું, અને મોક્ષમાં વિઘ્નરૂપ બાબતોથી રક્ષણ આપવું, તેજ શાસ્ત્રોનું કામ છે. શાસ્ એટલે શિક્ષણ આપવું. ત્રૈઙ્ એટલે=ત્રાણ કરવું-રક્ષણ કરવું. એ અર્થ છે. અર્થાત્ મોક્ષ પ્રાપ્તિમાં મજબુતરીતે સહાયક થવું, એ રીતે શાસ્ત્રની પ્રાથમિક સહાય મેળવીને, પરિણામે **સમાપત્તિ યોગ** પ્રાપ્ત કરવો. એટલે જિનેશ્વરમય થઇ જવું: આ સ્થિતિ નિશ્ચય નયથી ૭ મા અપ્રમત્ત ભાવના ગુણસ્થાનકથી પ્રાપ્ત થાય છે. વ્યવહાર નયથી ૪, થા ગુણસ્થાનકથી પ્રાપ્ત થાય છે. **અન્ય દર્શનકારો: તેને સમાપત્તિ: વિસભાગક્ષય: પ્રશાંતવાહિતા: ધ્રુવપદ: શિવમાર્ગ:** એમ જુદા જુદા શબ્દોથી સૂચિત કરે છે.

शास्त्रे पुरस्कृते तस्माद्वीत-रागः पुरस्कृतः ।
पुरस्कृते पुनस्तस्मिन्नियमात्सर्व-सिद्धयः ॥१४॥

अध्यात्मोपनिषद-१ शास्त्र-योग-शुद्धिः ।

અર્થ.—શાસ્ત્રને મુખ્ય રાખીને જીવન વિકાસ કરવાથી શ્રી વીતરાગ પ્રભુને મુખ્ય રાખવાનું બને છે. અને તેમને મુખ્ય રાખવાથી મોક્ષાદિક સર્વ સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થાય જ છે. ૧૪

શાસ્ત્રાજ્ઞા મુજબ સમ્યક્ ચારિત્રનુ પાલન કરવું, તેનુ નામ **વચનાનુષ્ઠાન** કહેવાય છે. અને એ વચનાનુષ્ઠાનથી **અસંગાનુષ્ઠાન**–સમાપત્તિ–પ્રાપ્ત થાય છે.

એહથી–સંભારી જિનગુણ–શ્રેણિ સુહાણી:
વચનાનુષ્ઠાને સમાપત્તિ પરમાણી:

૨૯૦ ઢ૦ ગ્ર૦ ૫૦ રાસ.

"દ્રવ્યાનુયોગ શાસ્ત્રના જ્ઞાનથી જિન ગુણના સ્મરણથી ગુણ શ્રેણિ ચડતાં–વચનાનુષ્ઠાનના બળથી પ્રમાણ–ભૂત એવી **સમાપત્તિ** પ્રાપ્ત થાય છે. એટલે તે સમાપત્તિ ના કારણ ભૂત પ્રથમની ક્રિયા–**વચનાનુષ્ઠાન** પણ પ્રમાણ–ભૂત–કર્તવ્ય તરીકે ઠરે છે."

સમાપત્તિનું લક્ષણ —

मणेरिवाऽभिजातस्य क्षीण–वृत्तेरऽसंशयम् ।
तात्स्थ्यात्तद्–ऽञ्जनत्त्वाच्च समापत्तिरुच्यते ॥१॥

षोडशके

અર્થ—ક્ષીણ વૃત્તિ વાળા અને નિર્મળ મણિ જેવા નિર્મળ અંતરાત્મામા પરમાત્માના ગુણોનો સંબંધ થાવજ છે. અને પછી–પરમાત્મા સાથે અભેદ ભાન થવા લાગે છે તેનું નામ **સમાપત્તિ** કહેવાય છે ૧

"વીશ સ્થાનકના તપનો સમાવેશ પણ આ સમાપત્તિમાં થાય છે. તેના બળથી તીર્થંકર નામ કર્મનો બંધ અને પછી ઉદય થાય છે. તેનું નામ **આપત્તિ** કહેવાય છે. તથા પછી, સાક્ષાત્ તીર્થંકર પણાની પ્રાપ્તિ તે–**સંપત્તિ** કહેવાય છે"

જ્ઞાનસાર ૩૦ ધ્યાનાષ્ટક ૩-૪

શાસ્ત્રજ્ઞાન સમાપત્તિનું પરંપરા કારણ છે. સમાપત્તિ થવાથી જિનેશ્વર મય થઇને જિનેશ્વરની આરાધના કરવાથી પોતે જિનેશ્વર બને છે.

શ્રી ધર્મનાથ પ્રભુના સ્તવન માં પણ આ વાત નીચે પ્રમાણે આપી છે.

પ્રવચન-અંજન જો સદ્દગુરુ કરે, દેખે પરમ નિધાન. જિ૦
હૃદય-નયન નિહાળે જગધણી, મહિમા મેરુ સમાન. જિ૦૩

આમાં પણ સદ્‌ગુરુદ્વારાશાસ્ત્ર મારફત હૃદય નયનથી જગધણી નિહાળવાનીવાત સ્પષ્ટ રીતેજ કરી છે.

એટલે કેઃ-સમાપત્તિ જ સૂચવી છે.

આમ "છ દર્શન રૂપ પરસમયોનું-પરશાસ્ત્રોનું જ્ઞાન-શાસ્ત્રનું-સ્વસમયના જ્ઞાનનું-અંશતઃ નયજ્ઞાન પૂર્વકઃ અથવા સર્વ પ્રકારે પ્રમાણ જ્ઞાન પૂર્વક કારણ થઇ, તદનુસારી અનુષ્ઠાન કરવાથી પરમાત્મ ભાવમાં એકાગ્રતારૂપ સમાપત્તિનું કારણ બને છે." એ ભાવ પાંચમી છઠ્ઠી અને સાતમી કડીથી સમુચ્ચય રીતે બતાવ્યો છે. ૭

એજ વાત-૮મી ૯મી ગાથાથી વધારે સ્પષ્ટ કરે છેઃ-

ચૂર્ણિઃ ભાષ્યઃ સૂત્રઃ નિર્યુક્તિ
વૃત્તિઃ પરંપર-અનુભવઃ રે
સમય-પુરુષના અઙ્ગ કહ્યા એ.
જે છેદે, તે દુર્ભવ. રે ષટ્. ૮

ચૂર્ણિ=ભાષ્યને સ્પષ્ટ કરનાર પ્રાકૃત ભાષામા ટીકા. **ભાષ્ય**=સૂત્ર ને નિર્યુક્તિનુ સંક્ષેપમાં સ્પષ્ટી કરણ. **સૂત્ર**=જેમ બને તેમ ઘણા અર્થનો સંગ્રહ કરી જેમ બને તેમ અત્યન્ત સંક્ષેપથી થોડાકજ-અક્ષરોથી-વસ્તુ સમજાવે, તે મૂળ સૂત્ર. **નિર્યુક્તિ**=પદોના અક્ષરો છુટા પાડી અર્થ કરનારી વિવેચન પદ્ધતિ. **વૃત્તિ**=સંસ્કૃતાદિ ભાષામાં વિસ્તૃત ટીકા વિવેચન. **પરંપર-અનુભવ**=સુવિહિત સંપ્રદાય મારફત અવિચ્છિન્ન ગુરુ-શિષ્યની પરંપરાથી ચાલ્યો આવતો અનુભવ. **પરંપરા**=સુવિહિત પુરૂષો મારફત ચાલી આવતી બાબતો. તથા વચલા કાળમાં બનેલી ઘટનાઓનુ જ્ઞાનઃ તથા

તાત્કાલિક પ્રવૃત્તિનો વારસો' કે જેની શાસ્ત્રોમાં સ્પષ્ટ નોધ ન પણ મળતી હોય. ૧૨તુ, શાસ્ત્રોના આશય સાથે સંગત હોવાથી માન્ય હોય, માન્ય કરાયેલી હોય, વચલા કાળમા થયેલા ઠરાવોઃ પટ્ટકોઃ જિનાદિવ્યવહાર રૂપ પ્રવૃત્તિઓઃ તથા પૂર્વો વિગેરે ઘણા શ્રુતોનો લોપ થવા છતા પણ તેમાંની ઘણી વાતો ગુરુ મુખથી-યા વૃદ્ધ સંપ્રદાયથી તથા પરંપરાથી ચાલી આવતી હોય, તે સર્વનો-પરંપરાના અનુભવમા સમાવેશ થઇ શકતો હોય, એમ સમજાય છે **સમય-પુરુષ**=શાસ્ત્રોરૂપી પુરુષ **દુર્ભવ**=દુરભવ્ય બહુ લાંબે કાળે મોક્ષમા જનાર ૮

સૂત્રઃ નિર્યુક્તિઃ ભાષ્ય' ચૂર્ણિઃ વૃત્તિઃ અને પરંપરાનો અનુભવઃ એ છઃ શાસ્ત્રરૂપી પુરુષના-છ અંગ કહ્યા છે. તેને જ છેદે-તેનો નાશ કરે, તેને ન માને, તોડ ફોડ કરે, નાશ કરે, તે જીવ દુરભવ્ય હોવો જોઈએ. તે શિવાયનો જીવ તેમ કરી શકે નહી. ૮

વ્યંજન' અર્થઃ અને તદુભયઃ ને ખોટી રીતે ભણવાઃ ગણવાઃ કે સમજવાઃ તે અનર્થ માટે છે. તો પછી, ઇરાદા પૂર્વક તેનો છેદ કરે, તેની તો વાતજ શી કરવી ?

જગત્માં આ જ પારમાર્થિક સાહિત્ય છે. ઋગ્વેદ ઘણો પ્રાચીન ગણાય છે. પરંતુ તેમાં કોઈ'પણ પદાર્થની વિગતવાર સ્પષ્ટતાજ નથી. માત્ર સ્તુતિ કાવ્યાત્મક રૂપમાં છે, ત્યારે જિનાગમમાં-વિગતવાર પદાર્થોનું નિરૂપણ મળે છે. આધ્યાત્મક વિજ્ઞાનને માટે વ્યવસ્થિત અને વિશાળ પદાર્થ નિરૂપણાત્મક જગતમાં બીજો કોઇ પણ ધર્મશાસ્ત્ર સંગ્રહ જોવામાં આવતો જ નથી.

બૌદ્ધ સાહિત્ય પણ વચલી કોટિના ધર્મોપદેશ રૂપ છે. પરંતુ, નીચેથી ઉપર સુધીની સંપૂર્ણ વિચારણા દરેક દૃષ્ટિ બિંદુઓથી તેમાંથી મળતી નથી.

ઉપરાંત કુરાનઃ બાયબલઃ અવેસ્તાઃ ગ્રન્થ સાહેબઃ તથા બીજા

ઘણા ધર્મોના મૂળભૂત ધર્મ ગ્રન્થો પોતપોતાના ધર્મ પૂરતી વિચારણા કરીને–પોતાની પૂર્ણતા કરે છે. વર્તમાન સાહિત્ય તો–અનાત્મવાદના આદર્શ ઉપર રચાયેલું છે. એટલે–જગત્‌ના ધર્મ–શાસ્ત્રોઃ અને વર્તમાન શાસ્ત્રોઃ સાથે બીજી ગમે તેટલી બાબતમાં કાંઈક કાંઈક મળતાપણું હોવા છતાં–મૂળથીજ બનેયની ભૂમિકાઃ ઉદ્દેશઃ તથા આદર્શઃમાંજ ભેદ છે. ત્યારે, તેના બીજા અંગ પ્રત્યંગોમાં ભેદ હોય, અને પરિણામમાં–ફળમાં પણ ભેદ હોય, એ સ્વાભાવિક છે.

એકનો ઉદ્દેશઃ–મોક્ષઃ પરમાત્માપણુઃ પરબ્રહ્મની પ્રાપ્તિઃ નિર્વાણઃ પરમ પ્રકાશ. પરમાત્માનું રાજ્યઃ ખુદાઈ રાજ્યઃ વિગેરે શબ્દોથી પરમાત્માની પ્રાપ્તિ છે. ને સંસારથી છુટવુ, તે છે.

ત્યારે બીજાનો ઉદ્દેશ–માત્ર–દુન્યવી સુખ સગવડથી જીવનને આનંદમાં રાખવુંઃ આત્મા–પરલોક–મોક્ષ–આધ્યાત્મિક વિકાસ વિગેરે સર્વનું અસ્તિત્વજ માનવામાં આવતુ નથી

આ બે મોટામાં મોટા ભેદ છે.

તેથી, પ્રાચીન સાહિત્યને વર્તમાન રૂપ આપવું, એટલે તેને પણ અનાત્મવાદી બનાવીને તેની વર્તમાનમાં પ્રતિષ્ઠા ઉત્પન્ન કરવી એટલે કે-તેને પોતાના સ્વસ્થાનથી ચ્યૂત કરી નાંખીને–પરિવર્તન કરી નાંખીને–તેને પણ અનાત્મવાદી સાહિત્ય બનાવી દેવુ. તેવી ભલામણ કેટલાક વર્તમાન પ્રગતિવાદીઓ કરે છે.

પરંતુ, ભલે, જેમને તે ન માનવું હોય, તે ન માને. જેને ખોટું માનવું હોય, તે ખોટું માને. તે વર્ગ ભલે તેનો ઉપયોગ ન કરે. ભલે તેનું ખંડન મંડન કરવુ હોય, તે કરે.

પરંતુ, એટલા ઉપરથી આત્મવાદી શાસ્ત્રોને અનાત્મવાદના રૂપમાં ફેરવી નાંખવામાં મહા પાપ છે. કેમકેઃ–જેને તે ખરું લાગે, તે ભવિષ્યમાં પણ તેનો ઉપયોગ કરી શકે છે. પરંતુ, જો તે ફેરવાઇજ

જાય, તો આત્મવાદીઓને માટે તો કોઇ ચીજ જ રહે નહીં. તે સદાની ચાલી જ જાય.

આજની પરિવર્તનની આ સલાહમાં એ ભયંકર પરિણામ સમાયેલું છે. ઉપરાંત–એક એવો સામાન્ય નિયમ છે, કે–" કોઈપણ પ્રજાની સંસ્કૃતિ નષ્ટ કરવી હોય, તો પ્રથમ તેનુ સાહિત્ય પણ સાથે સાથે નષ્ટ કરવું જોઇએ." આ નિયમ અનુસાર અનાત્મવાદની સંસ્કૃતિ જ્યારે પોતાની પ્રગતિ કરવા ઇચ્છતી હોય, ત્યારે તેણે આત્મવાદની સસ્કૃતિને અદૃશ્ય કરવીજ જોઇએ અને તેની સાથે તેનું સાહિત્ય પણ અદૃશ્ય કરવું જ જોઈએ.

જીવનની પ્રત્યેક બાબતમાં અનાત્મવાદી જીવન પ્રણાલી દાખલ થતી જાય, અને એજ ચોકઠામાં જીવન ગોઠવાતું જાય, પછી આત્મવાદનું સાહિત્ય સ્હેજે જ નકામુ થઈ પડે આજે અનાત્મવાદી સાહિત્ય મોટા પ્રમાણમાં ફેલાય, અને તેનો પ્રચાર થાય. તેને માટે મોટા પાયા ઉપરની ગોઠવણો થઇ ગઇ છે. પ્રેસ–પ્લૅટફોર્મ–રેડીયો–વિગેરે તેના કબજામાં જતા જાય છે. ને આત્મવાદી પ્રચારક સાધનો દેખાય છે.

તેનો પહેલો ઉપાયતો એજ–કે–તેજ સાહિત્યના અનુયાયિઓજ તેમનામાં અનાત્મવાદને અનુકુળ પરિવર્તન કરી નાંખે અનાત્મવાદની દૃષ્ટિથી બંધ બેસતી ન થાય તેવી વસ્તુ ફેરવી નાંખે, આત્મવાદની દૃષ્ટિથી પણ ન સમજાય તેને રદ કરવામાં આવે, અને આત્મવાદમાં અને અનાત્મવાદમાં બન્નેયમાં ઘટી શકે, તેને અનાત્મવાદમાં ઘટાવીને –આગળ લાવવું. એ રીતે, તેની આત્માવાદિતા નષ્ટ થઇ જાય.

તેમ કરવા માટે, પ્રથમ તેના ઉપર અનાત્મવાદી સત્તાનો કબજો થવો જોઇએ.

તે કબજો કરવાનું પ્રચાર કાર્ય–"(૧) પ્રાચીન સાહિત્ય બહુજ સુંદર છે. તેનું રક્ષણ થવુંજ જોઇએ." "(૨) તેતે ધર્મવાળા પોતાના ધર્મનું પ્રાચીન સાહિત્ય વચલા કાળમાં બચાવી શકયા નથી."

ઉપયોગનો હેતુ તો મુરપણ જ છે પણ અનુભવે તો નાશના અગમત તે છે. તે હજુ હવે પાછીના કાર્યક્રમના અંગરૂપ હોવાથી પરિણામ ભવિષ્યમાં જણાય તેમ છે. "કોંગ્રેસે સ્વાભાવિક રીતેજ સ્વરાજ્ય લીધું છે." એમ નથી. પરંતુ રાજાઓ: ધર્મગુરુઓ: મહાજનઃ અને બીજા સ્થાપિત હિતોઃને દૂર હડસેલીને લીધું છે. "પાર્લામેન્ટના આદર્શ પ્રમાણે સ્વરાજ્ય સ્થાપવું, અને તેના સંચાલકો તે વખતે ભારતમાંથી જ મળી રહે." માટેજ કોંગ્રેસની સ્થાપના અને વર્તમાન શિક્ષણની શરૂઆત કરવામાં આવી હતી. આજના સ્વરાજ્ય આપવાના પણ ભાવિ ધ્યેયો તો જુદાજ છે. તે હવે પછીના યુગના લોકો જોઈ શકશે. આ પ્રમાણે બીજી ઘણી બાબતોમાં અને ધાર્મિક સાહિત્ય છપાવવા વિગેરેની બાબતમાં પણ સમજવાનું છે. અહીં સેંકડો પ્રશ્નો છે, ને તેના સચોટ સમાધાનો પણ છે.

શાસ્રકારોએ તો–" અન્યથા યોજનથી સમ્યગ્ શ્રુતપણ મિથ્યાશ્રુત બની જાય છે." એટલીજ વાત આવશ્યકાદિક વિવરણોમાં કરી છે, તે રીતે વિચારતાં પણ, આજે આગમો છાપવાઃ શુદ્ધ છાપવાઃ તેના ભાષાંતર–સારાંશ પ્રચારવાઃ વિગેરેને અન્યથા યોજનામાં સમાવી શકાય છે. ભાષાંતર કરવા એટલે આગમોનો આત્માજ મારી નાંખવો. મૂળ કાયમ રાખીને અર્થ કરાય, વિવેચન કરાય.

આ રીતે–વિશ્વના કલ્યાણ માટે મહાતપશ્ચર્યાઓથી ઉત્પન્ન થયેલા આત્મવાદી પારમાર્થિક જૈન ધર્મ આદિના સાહિત્ય, કે જે વિશ્વના હિત માટે હોવા છતાં–શ્રી જૈન શાસનની મિલ્કત તરીકે શ્રી શ્રમણ સંઘ હસ્તકજ સુરક્ષિત રહી, સુપાત્રોનેજ મળી શકે, અને તેવા ત્યાગીઓ કે–જેઓ–આત્મવાદી જીવન જીવતા હોય, તેમની મારફતજ જગતને સુયોગ્ય રીતે વ્યાપક રૂપમાં મળી શકે. આ જાતનો સુનિયંત્રિત પ્રબંધ તોડીને, તેને સાર્વજનિક મિલ્કત બનાવીને–કબજે લેવાની આાણી ગોઠ-

વણ અને તેને માટે સગવડ ભરી કાયદાથી પૂર્વ તૈયારી બહારનાઓની પ્રશંસાથી ચૂક્લાઈને કરી આપવી, એ જોખમકારક ઘટના અત્યારે બની રહી હોવાનું સુજ્ઞોથી સ્પષ્ટજ સમજી શકાય તેમ છે.

ખરી રીતે, ધર્મગ્રંથો લખાવાજ જોઇએ, અને તે સુપાત્રો મારફત જગત્‌ને મળવા જોઇએ સુપાત્રોની જીવનની ચર્યારૂપે છપાઇને તેઓની જગમ યુનિવર્સીટી દ્વારા જગતને તેનો લાભ મળવો જોઈએ. તેના પ્રદર્શન કે પ્રેસથી છાપવા વિગેરેનું ભાવિ તો ઉપર જણાવ્યુ છે. જેથી વિશ્વને: માનવ જાતને: ભયંકરમાં ભયંકર હાનિ થવાની પૂરી સંભાવના છે.

હવે ચાલુ વાત ઉપર આવતાં–જણાવવુ જોઈએ કે —

આ જાતના ઉત્તમોત્તમ–હૃદયમાં ટારક ઉત્પન્ન કરે તેવા શાસ્ત્ર ગ્રંથોનું જગત્‌માં અસ્તિત્વ: તે પ્રમાણે જીવનારા વર્ગનુ અસ્તિત્વ: તેની પરંપરાનો પ્રવાહ ચાલુ રાખવો: અને તેની અસર ઇતર માનવો તથા પ્રાણીઓ ઉપર પાડવી એ તીર્થંકર દેવોના વિશ્વ ઉપરના નિઃસ્વાર્થપણાનો મોટામાં મોટો ઉપયોગ ને ઉપકાર છે.

તેથી આત્મવાદના શાસ્ત્રો સ્વતંત્ર પણેજ જગતમાં જીવંત રહેવાં જોઇએ. આજ કોઇનોયે વિશ્વાસ હિતાવહ નથી. કેટલીકવાર ઘરના ઘા વધુ વસમા હોય છે.

નહીં–કે બે સંસ્કૃતિના મિશ્રણની લાલચમાં પડીને તેને નષ્ટ કરવાની પ્રાથમિક ભૂમિકા રચવી જોઈએ. કે તેમાં સહયોગ દેવો જોઇએ.

આ વસ્તુ જૈન શાસને. જૈન સંઘે: ને આત્મવાદની સસ્કૃતિના ધાર્મિક હિતચિંતકોએ, ખાસ વિચારવા જેવી છે.

સાલંબન ઉપાસનાના ઉચ્ચ પ્રકારરૂપ સાલંબન ધ્યાનો-માંના–પદસ્થ ધ્યાન કે જેનો આધાર શાસ્ત્રજ્ઞાન ઉપર છે. તેનો પ્રકાર બતાવે છે:—

મુદ્રાઃ બીજઃ ધારણાઃ અક્ષરઃ
ન્યાસઃ અર્થ-વિનિયોગેઃ રે
જે ધ્યાવે, તે ન વિ વ ચીજે
ક્રિયા-અ-વંચક ભોગે. રે. ૫૯૦ ૬

મુદ્રા=ધ્યાન વખતે મુખ વિગેરેની આકૃતિ બીજ=મંત્રનું મૂળ બીજક ધારણા=ઇંદ્રિયોનો જય કર્યા પછીના અને ધ્યાનની પૂર્વ ભૂમિકારૂપ પાર્થિવી વિગેરે ધારણાઓઃ અક્ષર=વર્ણાલંબન અથવા, અક્ષર-ન્યાસ=અષ્ટ કમળના ધ્યાનમા તેની પાંખડીઓમા મંત્રાક્ષરોની સ્થાપના કરવી. અર્થ=અર્થનું આલંબન વિનિયોગ=એટલે બીજા પાત્ર જીવોને તેનો બોધ કરાવવો. યા વસ્તુ ગુરુગમ પૂર્વક આપવી અથવા અર્થ-વિનિયોગે=પોતે જાણેલી બીજાને તે સમજાવી, તેને પણ ધર્માત્મા બનાવી, તેના આત્માનો ઉદ્ધાર કરવો તેથી. વઞ્ચીજે=છેતરાય ન વઞ્ચીજે=ન છેતરાય એટલે કે, અવંચક યોગ પામે ક્રિયા-અ-વઞ્ચક=ક્રિયા અવંચક નામનો યોગ.ભોગે=ભોગવે.

જે [ધ્યાતા] ૧. મુદ્રાએ કરીનેઃ ૨ મંત્રના બીજાક્ષરે કરીનેઃ ૩. ધારણાએ કરીનેઃ ૪ અક્ષરે કરીનેઃ ૫. ન્યાસે કરીનેઃ અથવાઃ અક્ષરોના ન્યાસે કરીને ૫. અર્થે કરીને ૬. અને વિનિયોગે કરીને [જિનેશ્વર દેવરૂપ ધ્યેયનું] ધ્યાન કરે, તે-વંચિત ન થાય.

અર્થાત્

તે ક્રિયા-અ-વંચક યોગ નામના યોગને ભોગવે-અનુભવે. જેથી મોક્ષરૂપ ફલાવંચક યોગ પરંપરાએ અવશ્ય થાયજ. પૂર્વોક્ત જૈન શાસ્ત્રોમાં આવતી મહા પ્રાણાયામાદિકની કોઈ વિશિષ્ટ ધ્યાનપ્રક્રિયાની આમાં સૂચના જણાય છે. તેના જાણકાર ગુરુગમનો જોગ મળે, તો તેમની પાસેથી જાણવી. ખુદ-આનંદઘનજી મહારાજ પણ તે જાણતા ન હતા, કેમકે-તેઓશ્રી પૂર્વધર ન હતા. ૯

સ્તવન કાર પોતે આ ક્રિયા અવંચક યોગના ઉત્કૃષ્ટ ધ્યાન વિષેનું પોતાનુ સખેદ અજ્ઞાન બતાવે છેઃ-

શ્રુત-અનુસાર વિચારી બોલું.
“સુ-ગુરું તથા-વિધ ન મિલે. રે
કિરિયા કરી ન વિ સાધી શકિયે.
એ વિષ-વાદ ચિત્ત સ-વળે. રે પ૯૦ ૧૦

શ્રુત-અનુસાર=શાસ્ત્રોના આધારે. વિચારી=સમજીને. તથા-વિધ=તેવા પ્રકારના ઉપર પ્રમાણેના ધ્યાનના જાણકાર વિષ-વાદ=દુઃખ ૧૦

ઉપર જણાવેલા ધ્યાન વિષે, શાસ્ત્રના આધારે મળેલી સમજણ ઉપરથી મેં વાત કરી છે.

“પરંતુ, તેવા પ્રકારના મને સદ્-ગુરુ મળ્યા નથી, કે જેની મદદથી તેને લગતી ક્રિયા-ક્રિયા અવચક યોગ સાધી શકાય.”

આ કાળે આ જાતનો જોગ મળી શકયો નથી તેથી, તેવી ઘણી બાબતનો વિષવાદ-ખેદ મારા મનમાં રહી ગયો છે, કે, “આ માનવ ભવ. જૈન ધર્મ: મુનિપણુ પામવા છતાં-આ પંચમકાળે તથા-પ્રકારના વિશિષ્ટ અતિશયજ્ઞાની ગીતાર્થ ગુરુ મહારાજના અભાવમાં હું ઉંચે ચઢી શકતો નથી. અને મોક્ષના પ્રબળકારણભૂત ધ્યાન કરવાનો આ ભવમાં સુયોગ મળી શકયો નથી. તો તે કયારે મળશે? હજુ તેને માટે કેટલા ભવ ભમવા પડશે? અને મોક્ષ મળવામાં કેટલો વિલંબ થશે? ઇત્યાદિ” ૧૦

છતાં પણ નિરાશ ન થતાં જિનેશ્વર પરમાત્માનું અવલંબન સ્વીકારી આશાવાદી બને છેઃ-

તે માટે ઉભા કર જોડી
જિન-વર આગળ કહિયે. રે

" સમ્મય–ચરણુ–સેવા શુદ્ધ દેજો,
જિમ આનન્દ–ઘન લહિયે." રે પ૦ ૧૧

સમય–ચરણુ–સેવા=શાસ્ત્ર જ્ઞાનરૂપ સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્ ચારિત્રની સેવા અથવા, શાસ્ત્રરૂપ પુરૂષના ચરણની સેવા અથવા સમય–એટલે–સ્વાત્માનુભવ રૂપ ચારિત્રની સેવા આરાધના ૧૧

છેવટે–આજે તો નિરુપાયે પૂર્વના પુણ્યના બળથી મળેલા નામ· સ્થાપના: અને દ્રવ્ય: રૂપ જિનેશ્વર પ્રભુ પાસે હાથ જોડીને ઉભા રહીને એટલુંજ માંગીએ છીએ, કે–

હે પરમાત્મા ! જે રીતે આનંદ ઘન–રૂપ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય. તે રીતે. શાસ્ત્રરૂપ પુરુષના ચરણની શુદ્ધ સેવા કરવાની તક આપજો, અથવા સમ્યગ્ જ્ઞાન અને સમ્યક્ ચારિત્રની શુદ્ધ સેવા કરવાની તક આપજો–તેમાં નિમિત્ત ભૂત થજો.

બીજું તો મારાથી હાલમાં કાંઈ બની શકે તેમ નથી.

મોક્ષરૂપ ફલાવઞ્ચક યોગની માગણીમાં સદ્ગુરુ યોગાવઞ્ચક- યોગ: અને ધ્યાનાદિક ક્રિયાઅવઞ્ચકયોગ એ બન્નેયની માગણી આવીજ જાય છે. ૧૧

: રહસ્યાર્થ :

જૈન દર્શન છયેય દર્શનના સમૂહરૂપ છે અને એ વાત તેનાં–સૂત્ર નિર્યુક્તિ: ભાષ્ય· ચૂર્ણિ: વૃત્તિ: અને ગુરુ–પરપરાથી ચાલ્યા આવતા અનુભવ: રૂપ છ અંગવાળા તેના શાસ્ત્રો જોવાથી બરાબર સમજાય તેમ છે. જૈન શાસ્ત્રોમાં નિપુણ· અક્ષર સંભિન્ન–લબ્ધિ- વાળા: પુરુષો બીજ· મુદ્રા: ધારણ· અક્ષર: તેના ન્યાસ–યોગ્ય સ્થાને ધ્યાન વખતે સ્થાપના· તથા અર્થનું જોડાણ: એ છ રીતે શ્રુતની મદદથી શુક્લ ધ્યાનના પ્રથમ બે પાયાનુ ધ્યાન કરીને પૂરા ક્રિયા અવંચક યોગી બને છે જૈન દર્શન વિના પૂરા યોગી ન બની શકાય

જોકે, આ ધ્યાન કેવી રીતે થાય છે? તેની માહીતી સ્તવનકારને નથી પણ તે ન હોવાની ખામી તેમને ભારે ખટકે છે–તેની તેના હૃદયમાં બળતરાયે થાય છે

આસ્તિક દર્શનની વ્યાખ્યા એ છે, કે–" આત્મા. તેના પરલોક' તથા મોક્ષ: છે" એમ માનીને, આધ્યાત્મિક વિકાસને જીવનનો આદર્શ માનીને માનવી જીવન માટે આધ્યાત્મિક સંસ્કૃતિ રચે, તેને ટેકો આપે, અને તેનુ રક્ષણ કરે, તે આસ્તિક: માર્ગાનુસારી: અને માર્ગસ્થ: કહેવાય આધ્યાત્મિક–જીવન–સસ્કૃતિને ન માને, ન ટકાવે, ને તેને ધક્કો લગાડે, તે નાસ્તિક. મહામિથ્યાત્વી: જડવાદી: કહેવાય

પરતુ,–આ સ્તવનમાં છ દર્શન બીજી રીતે આપેલાં છે, **સાંખ્ય: યોગ: મીમાંસક: [વેદાંત:] બૌદ્ધ' જૈન.** અને **લોકાયતિક: નૈયાયિક** અને **વૈશેષિકને: સાંખ્ય: કે યોગમાં, જૈમિનિ દર્શનને મીમાંસક**મા લઇ લીધા છે. અથવા **યોગ દર્શનને સાંખ્યમાં** ગણીને, **યોગ** એટલે **નૈયાયિક** એવો પણ અર્થ ટબામાં કરેલો છે

જૈન દર્શન બધી રીતે ઉત્તમ–અંગ રૂપ છે તથા શુક્લ ધ્યાનના પહેલા બે પાયાનુ ધ્યાન: એ જૈન દ્વાદશાંગીના ધારક હોય, તેજ મુખ્ય રીતે કરી શકે છે–બીજા કરી શકતા નથી.

બીજા દર્શનો જ્યારે જુદા જુદા એક એક વિજ્ઞાન રૂપ છે, ત્યારે જૈન દર્શન સકળ વિજ્ઞાનોના સરવાળા રૂપ તત્ત્વજ્ઞાનમય દર્શન છે. ત્રણ કાળમા તેવું કોઇ પણ દર્શન ઉત્પન્ન થયું નથી, વિદ્યમાન નથી, ઉત્પન્ન થઇ શકશે પણ નહીં જૈન દર્શન જગતનુ અનેક દૃષ્ટિથી નિરૂપણ કરે છે તેથી, તેમા છ કરતાં પણ સંખ્યાબધ–દર્શનો–દૃષ્ટિઓ સમાતી હોવાથી સેંકડો બલ્કે સખ્યાબંધ દર્શનોના સમૂહ રૂપ છે જૈન દર્શનના અભ્યાસીઓને આ વાત સ્પષ્ટ ભાસ્યા વિના રહેતી નથી આવું ચમત્કારિક તે દર્શન છે દર્શન શબ્દ પણ તેને માટે ન્યૂનોકિત સ્વરૂપ છે

અહીં, છ દર્શનને જિનેશ્વર પ્રભુના અંગ રૂપ કહ્યા ત્યારે **શ્રી મુનિ સુવ્રત સ્વામિના** સ્તવનમાં તે સર્વનુ એકાંત રૂપ હોવાથી ખંડન કર્યું. તેજ પ્રમાણે, હાલનુ વિજ્ઞાન પણ અનાત્મવાદી હોવાથી ઉપાદેય નથી. કેમકે –આત્મવાદના વિરોધમાંજ તે વિકાસ પામતુ જાય છે. જો, તે આત્મવાદી હોય, તો પોતાની કક્ષામાં તે પણ ઉપાદેય બને–જો, તે આત્મવાદને ઉખેડવા માટે આજે પગભર ન થતુ હોત, તો–તત્ત્વના પ્રાથમિક અભ્યાસીની દૃષ્ટિથી, તેને જિનવરના અંગ તરીકે **ચાર્વાક** દર્શનમાં સમાવી શકાત નેઅ તે અંગ રૂપ બની શકતું **ચાર્વાક** દર્શન આત્મવાદની સંસ્કૃતિને ઉખેડતુ નથી આ સ્તવનમાં:–(૧) શ્રી જિનેશ્વર દેવના ઉપદેશમા છ દર્શન ઘટાવ્યા છે (૨) જૈન શાસ્ત્રો રૂપ સમય પુરુષના ચૂર્ણિ વિગેરે છ અંગો બતાવીને, તેની પ્રામાણિકતાનો ખ્યાલ આપ્યો છે (૩) છ રીતે ધ્યાન પ્રક્રિયા બતાવી છે. અને (૪) એ છ ધ્યાન પ્રક્રિયા કરતી વખતે શરીરનાં કયા કયા અંગોમા કયા કયા મંત્રાક્ષરો અને તેની સાથેના બીજાક્ષરો નિયુક્ત કરવા ? તેનું વર્ણન કર્યું નથી, પણ સૂચના કરી છે. (૫) સર્વ ધ્યેયોમાં "જિનવર ધ્યેય તરીકે ખુબ ઉત્તમ છે" એમ સૂચના પણ કરી છે.

આ સ્તવનમાં નીચે પ્રમાણે છ છઃ બાબતો આવેલી છે.

(૧) **છ અંગોઃ**—બે પગઃ બે હાથ એક પેટઃ એક માથુ.

(૨) **છ દર્શનોઃ**—સાંખ્યઃ યોગઃ બૌદ્ધ મીમાંસક ચાર્વાકઃ અને જૈન·

(૩) **છ ધ્યાનના અંગો**·—મુદ્રાઃ બીજમંત્રઃ ધારણાઃ મંત્રાક્ષર શિવાયના બીજ અક્ષરો· તેના ન્યાસ· અર્થ.

(૪) **પ્રવચનના છ અંગો**·—સૂત્ર· નિર્યુક્તિઃ ભાષ્યઃ ચૂર્ણિ વૃત્તિઃ અને પરંપરાનો અનુભવઃ

કોઇ પણ સાધક આત્મા કોઇ પણ દર્શનનો આશ્રય લઇને પોતાના આત્માની પ્રગતિ ધીમે ધીમે સાધનો સાધતો આગળ વધે, તેમ

પણ એ શાથી જૈન દર્શનોક્ત વિકાસ માર્ગની સેવા આવી જાય છે. એ રીતે આગળ વધતાં વધતાં, છએય દર્શનો કે બીજા જેજે સંપ્રદાયો હોય, તેમાંથી પસાર પતો થતો જૈન દર્શનમાં પ્રવેશ કરે, ત્યાં સમ્યક્ત્વ નવતત્ત્વનો બોધ દેશવિરતિ· સર્વવિરતિ· પ્રાપ્ત કરે. સૂત્ર નિર્યુક્તિ· ભાષ્ય: ચૂર્ણિ: વૃત્તિ: અને પરંપરાના અનુભવ ને અનુસરીને જિનાજ્ઞાનુ પાલન કરી, તીર્થંકર પ્રભુની આજ્ઞાને આધીન રહી, આગળ વધતા પૂર્વધર અને દ્વાદશાંગીના ધારક થઈ, જિન સ્વરૂપ થવા માટે મુદ્રા: બીજ: ધારણા: અક્ષર: ન્યાસ. અને અર્થ. એ સર્વનો વિનિયોગ કરી ધ્યાન કરે અને એ રીતે જૈન શાસ્ત્રો મારફત જિનેશ્વર દેવનુ ધ્યાન કરે જિનેશ્વર પ્રભુના ધ્યાન ઉપરથી તેમની સાથે પોતના આત્માની અભેદતા ધ્યાવે, તે પછી પોતાના આત્માનુ દ્રવ્ય ગુણ પર્યાય ના ભેદથી ધ્યાન કરે પછી ગુણ અને પર્યાયનો દ્રવ્યમા અભેદ કરીને ધ્યાન કરે. તેથી જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર વીર્ય: વિગેરે આત્માના અનંત ગુણોના જુદા જુદા ધ્યાનની જરૂર રહેતી નથી એમ અભેદ ધ્યાનથી–નિર્વિકલ્પ ધ્યાનથી આત્મામાં સ્થિરતા પ્રાપ્ત થઈ જાય છે એ રીતે પરંપરાએ જે આત્મા એક વખત કોઈ પણ સંપ્રદાય કે ધર્મની ક્રિયા અનુષ્ઠાન કરીને પ્રગતિ કરતો હતો, તે આત્મા બીજા બધા આલંબનો છોડીને પોતેજ ધ્યેય: ધ્યાતા· અને ધ્યાન: સ્વરૂપ બની જાય છે એટલે પરમાત્મા રૂપ–જિનેશ્વર રૂપ બની જાય છે પછી તેને, કોઈ પણ વસ્તુની અપેક્ષા રહેતી નથી પોતાના જ્ઞાનાદિક ગુણોથી પણ અભેદ સ્વરૂપમા આવી જાય છે આ રીતે શાસ્ત્રજ્ઞાન અને તેની આજ્ઞા અનુસાર આચરણરૂપ **વચનાનુષ્ઠાનને** આધારે પરંપરાએ નિર્વિકલ્પ દશા પ્રાપ્ત થતાં આત્માજ પરમાત્મા રૂપ–જિન સ્વરૂપ બને છે એમ **સમાપત્તિ યોગ** થવાથી આત્મા આગળ વધી શકે છે આ રીતે છ દર્શન તેનો જૈન દર્શનમા સમાવેશ જૈન દર્શનના મહા પ્રવચનના છ અંગો તેમાં બતાવેલા ધ્યાનનાં છ અંગો તેની મદદથી અંતરાત્મા પરમાત્માના ધ્યાનથી પરમાત્મારૂપ બની જાય. જેમ ભમરીના ચટકાથી ઈયળ તેનુ ધ્યાન ધરતા ધરતા

ભમરી બની જાય, તેમ અને એ રીતે **ક્રિયા અવંચક યોગ** નામનો યોગ સિદ્ધ થતાં મોક્ષરૂપ **ફળાવંચક યોગ** સિદ્ધ થાય છે. **સિદ્ધ-સમાપત્તિ યોગ** પ્રાપ્ત થાય છે. આ સ્તવનમાં-આટલું બધું રહસ્ય સૂચિત કરેલું જોઈ શકાય છે ઉપર જણાવેલા ચાર પ્રકારના છઃ છઃ અંગોની એવી વિવેચના ગુંથી છે, તે ઉપરથી આ રહસ્ય ધ્વનિત થાય છે

આ પ્રમાણે કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યા પછી તીર્થંકર ભગવતો તીર્થની -શાસનની સ્થાપના કરી- પ્રવચન રચાવી-શ્રી સંઘની સ્થાપના કરી, ધર્મકલ્પદ્રુમ જગતના ચોકમાં રોપે છે
જેમાંથી-છ વિગેરે દર્શનોઃ સર્વ ધર્માનુષ્ઠાનોઃ સર્વ યોગાંગોઃ જગતમાં વિસ્તરે છે.

વેદો વિગેરેમાં પણ જેટલે અંશે આધ્યાત્મિક વિકાસાનુકુળ જે જે તત્ત્વો હોય, તે સર્વ પણ ૧ સર્વજ્ઞ મૂલક શાસનમાંથી ઉડેલા બિંદુઓ સમજવા. જેનો વિસ્તાર છ દર્શનોઃ ઉપનિષદોઃ વિગેરેમાં છે. **વેદો**માં હિંસાપ્રધાન યજ્ઞોના મંત્રો વિગેરે છે. તે ઉપરથી આધ્યાત્મિક ઋષિઓને એ વસ્તુઓ પસંદ પડે, એ તો સંભવિત નથી તેથી એમ કહેવાય છે, કે-"વેદોનો હિંસાપ્રધાન ભાગ શેષ રહી ગયો હોય, અને આધ્યાત્મિકતા પ્રધાન ભાગ વિલુપ્ત થયો હોય" **જૈનશાસ્ત્રો**માં એવો ઉલ્લેખ છે, કે-"**ઋષભદેવ** પ્રભુના પુત્ર **ભરતચક્રવર્તિ**એ ગૃહસ્થોને માટે આર્ય વેદો રચ્યા, અને તે ૯ મા ૧૦ મા તીર્થંકર ભગવંતોના શાસનની વચ્ચે ખૂબ લાંબો વખત ધર્મરહિત ગયો, તે કાળે, તે વેદોમાં હિંસક યજ્ઞાદિની વાતો **પિપ્પલાદ** વિગેરે ઋષિઓથી પ્રવેશ પામી અને આધ્યાત્મિક ભાગ કાળક્રમે લુપ્ત થતો ગયો" **શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ** લખ્યું છે, કે-

सव्वे वि वेय-धम्मा निस्सेयस-साहगा ण णियमेण ।

અર્થ.—"સર્વેય વેદ ધર્મો મોક્ષના સાધકો જ છે" એમ નથી.

૨૨. શ્રી-નેમિ-નાથ-જિન-સ્તવન.

ધ્યાતાઃ ધ્યેયઃ અને ધ્યાનઃની એકતાઃ સાચી પ્રેમિકાના વિરોધાભાસ ભરેલા ઠપકાઃ વીતરાગતારૂપ પરમાત્મપણુંઃ

સ્વ આત્મા સાથે રઢ લગાવીને **સાલંબન-સ-વિકલ્પક શુક્લ ધ્યાનના** બીજા પાયામાં સમ્યગ્ દર્શનાદિક પર્યાયોને પણ ગૌણ કરી દઈને, કેવળ સ્વાત્મ દ્રવ્યમાંજ લીનતા ધારણ કરી, **પરમાત્મારૂપે** પોતાના આત્માને જોવાની ઇચ્છારૂપ ધ્યાન ધ્યાતા. અને ધ્યેય ની એકતા થતા જ, જેમ બરાબર તાકેલું બાણ કે કાતાંની સાથેજ લક્ષ્ય વીંધાઇ જાય છે તેજ પ્રમાણે, -સિદ્ધ પરમાત્માનું દર્શન થતાંજ **કેવળજ્ઞાન** પ્રાપ્ત થઇ પરમાત્મપણું પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. ત્યારે લોકાલોકના સર્વ ભાવો જાણવામાં આવી જાય છે, ને નિર્વિકલ્પક ધ્યાન પણ પૂર્ણ થાય છે. પછી તો, **ધ્યાનાન્તરિકા** રહે છે ભૂતપૂર્વ ન્યાયથી ધ્યાતા શ્રી **રાજીમતીજીએ શ્રી નેમિનાથ** પરમાત્માને ધ્યેય તરીકે રાખવા છતાં, તેમની પહેલાંજ પરમાત્મા બની મોક્ષમાં ગયા છે તેથી, બાહ્ય ધ્યેય પણ સવિકલ્પક ધ્યાનની દશામાં નિમિત્ત માત્રજ હોય છે નિર્વિકલ્પ ધ્યાન દશામાં તો **સ્વાત્મ દ્રવ્ય** શિવાયના કોઈ પણ જ્ઞેય-**પર-સમયરૂપ** હોવાથી, તે ધ્યેય જ નથી બનતું

કથા એવી છે, કે -**શ્રી કૃષ્ણની** ગોપીકાઓએ વિનોદમાં "**શ્રી નેમિનાથજીની** લગ્ન કરવાની ઇચ્છા છે." એવું જણાવવાથી **શ્રી કૃષ્ણજીએ ઉગ્રસેન** રાજાની પુત્રી રાજકુમારી **રાજીમતી** સાથે સંબંધ કર્યો ઠાઠમાઠથી જાન ગઈ પરંતુ, જાનને જમાડવા માટે એકઠા કરેલા પશુઓનો સંહાર થવાની હકીકત જાણી, **શ્રી નેમિનાથજી** લગ્ન કરવાથી પાછા ફરી ગયા તે વખતે પૂર્વના નવભવના સંબંધને લીધે **શ્રી રાજીમતીને** પ્રથમ આઘાત થયો ને પાછળથી **શ્રી નેમિનાથ પ્રભુ** પાસે દીક્ષા લઇ, તેની પહેલાં જ મોક્ષમાં ગયા. **શ્રી નેમિનાથ** પાછા વળી ગયા, તે પ્રસંગથી માંડીને પાછા લાવવા માટે જુદી જુદી વિજ્ઞપ્તિઓ તે કરે છે. પરંતુ, પ્રભુ વીતરાગતા તરફ આગળ વધતા જતા હોવાથી પોતાના કાર્યમાં મક્કમ હતા

રાગ: મારુણી. "ધણરા ઢોલા" એ દેશી.

આઠ ભવની પ્રીતિ યાદ કરાવી, જતાં રોકે છેઃ—

અષ્ટ-ભવા-ન્તર વાલહી. રે
તું મુજ આતમ-રામ. મનરા વ્હાલા !

મુગતિ-સ્ત્રી શું આપણે રે
સગપણ કોઇ ન કામ. મનરા વ્હાલા । ૧

અષ્ટ=આઠ. **ભવાડન્તર**=ભવોમાં **અષ્ટ-ભવા-ડન્તર**=આઠ ભવોમા **વાલ્હી**=વ્હાલી. પૂરા પ્રેમનુ પાત્ર **આતમ-રામ**=આત્માના અંદરના ભાગમાં રમણ કરનારો સતત પ્રેમપૂર્વક આત્મામાં સ્થાન પામેલ. **મુગતિ-સ્ત્રીશું**=મોક્ષરૂપી સ્ત્રી સાથે **સગપણ**=સગાઇ-સબંધ. **કોઈ**=જરા પણ **કામ**=ઉપયોગી ૧

મારા મનમાં વ્હાલામાં વ્હાલા ! હું આઠ ભવથી તો તને ખૂબ ખૂબ વ્હાલી છું અને તું પણ મારા આત્મામાં રમી રહેલો વ્હાલામાં વ્હાલો છે.

તો મુક્તિરૂપી સ્ત્રીની સાથે સગપણ રાખવાનું આપણે શું કામ છે? એ સગપણ કોઇ પણ કામનું નથી. માટે તેમની સાથે સગપણ જોડો મા. હું ના પાડું છું. તે મારી શોક્ય છે. તેને દૂર રાખો. મારી સાથેજ સગપણ રાખો.

વિરોધ-પરિહાર-મારી સાથેની આઠ ભવની અવિઘટક પ્રીતિ છતાં, તમારું મન મુક્તિ તરફ ગયું છે, તો ખરેખર આપ મોક્ષ ગામી વીત-રાગ પરમાત્મા છો. ૧

નેમિ-એટલે "ચક્રની ધરી" એવો પણ અર્થ થાય છે તેથી શ્રી **નેમિનાથ** પ્રભુનુ નામ' **પદસ્થધ્યાનમાં** કેન્દ્ર તરીકે-હોવાથી શ્લેષથી નામની સાર્થકતા બતાવી જણાય છે

૨. રથ પાછો વાળી ઘેર આવવા કહે છે:—

ઘર આવો હો ! વાલિમ ! ઘર આવો
મારી આશાના વિશરામ ! મન૦
રથ ફેરો હો ! સાજન ! રથ ફેરો
સાજન ! મારા મનોરથ સાથ. મન૦ ૨

નારી-પખો=સ્રીનો એક તરફી નેહલો. પ્રેમ **સાચ**=સાચું.
ઇશ્વર=મહાદેવ **અરધા-ડઙ્ગે**=અરધા શરીરમાં.

હે જગન્નાથ! તું સામે સાચુ કહે કે-"શુ તારા દિલમાં એવું છે, ને? કે-" માત્ર બૈરીના એક તરફી પ્રેમની શી કિંમત?" બોલ.

પરંતુ, વ્હાલા! શું તને માલુમ નથી? કે-

ખુદ મહાદેવે પોતાના અરધા શરીરે સ્રીને ધારણ કરી છે. એટલે કે- પોતાનું અરધું અંગ સ્રીનુ ધારણ કરીને **અર્ધ-નારીશ્વર** તરીકે પ્રસિદ્ધ થયા છે. જગત્‌માંના મોટા મહાદેવ પણ નારી વિના રહી શકતા નથી. અને તું તો મારો હાથ પણ ઝાલતો નથી. તો પછી, મને અરધા અંગની ભાગીદારી-**અર્ધાંગના** બનાવવાની તો વાતજ શી? ભલે, તમારે ચાલ્યા જવું હોય, તો ચાલ્યા જાઓ. પણ મારો હાથ ઝાલીને-મારી સાથે લગ્ન કરીને-મને તમારી અર્ધાંગના બનાવીને જાઓ. મારો હાથ તરછોડીને ન જાઓ. મારા નાથ થાઓ. મારા નાથ નથી થતા, તો જગન્નાથ શી રીતે બનશો? અને અરધા નારીના અંગવિના મહાદેવ પણ કેમ બનશો? આમ બન્નેય રીતે તમારે મારી જરૂર છે.

વિ૦પ૦-મહાદેવ રાગી હોવાથી અરધું શરીર સ્રીનું ધારણ કરે છે. અથવા, તો સ્રીને અરધું અંગ સોંપે છે. અને અર્ધાંગના બનાવે છે. વીતરાગ પરમાત્મા અરધા અઙ્ગની તો વાતજ શી? પરંતુ હાથ પણ ઝાલતા નથી. સ્પર્શ પણ કરતા નથી. મનથી પણ સ્રીના-પુરુષાદિ વેદના-ભાવથી ત્યાગી હોય છે.

૪. જો તમારામાં પ્રેમ કે દયા નથી, તો પશુઓ ઉપર કેમ દયા કરી?

પશુ-જનની કરુણા કરી રે
આણી હૃદય વિચાર. મન૦
માણુસની કરુણા નહીં. રે
એ કુણ ઘર-આચાર? મન૦ ૪

પશુ-જનની=પશુની પશુ સમૂહની. **કરુણા**=દયા. **આણી**=કરી લાવ્યા. **કુણ**=કોના **ઘર-આચાર**=ઘરનો આચાર ૪

પણ, તમારા આવા તે આચાર કોના ઘરના છે ? તેની સમજણ જ પડતી નથી. હૃદયમાં ખૂબ લાંબો વિચાર કરીને એક બે નહીં, પણ ઘણા પશુઓ ઉપર દયા લાવી ને, મને છોડી જવાને તૈયાર થઈ ગયા !! તેથી માણસની તમારા મનમાં દયાયે નથી. માણસની વિશેષ દયા કરવાની જરૂર હોય છે. તેના ઉપર દયા ન કરતાં, પશુઓ ઉપર દયા વર્ષાવી દીધી. આ તે કાંઇ ઢંગ છે ? તદ્દન ભોથાપણું ? સમજણ જ લાગતી નથી.

વિ૦૫૦-૧ પશુઓ ઉપર દયા છે. એટછે-કે સર્વ જીવોની રક્ષા કરવાની મહા કરુણા ધરાવો છો. અને માણસ ઉપર રાગ નથી. રાગમાં કે દ્વેષમાં આસક્ત ન હોવાથી, ખરેખરા વીતરાગ છો. નિરાગી અને મહા કરુણાળુ છો. ૪

૫. પ્રેમ જેવું કલ્પવૃક્ષ કાપી નાંખવામાં અવિચારીપણું.-

પ્રેમ-કલ્પ-તરુ છેદિયો. રે
ધરિયો જોગ-ધતૂર. મન૦
ચતુરાઈરો કુણ કહો-રે
ગુરુ મિલિયો જગ-સૂર ? મન૦ ૫

પ્રેમ-કલ્પ-તરુ=પ્રેમરૂપી કલ્પવૃક્ષ. **જોગ-ધતૂર**=યોગરૂપિ ધતૂરો **ચતુરાઈરો**=ચતુરાઇનો (રો છઠ્ઠી વિભક્તિનો મારવાડી ભાષામા પ્રત્યય છે) **જગ-સૂર**=જગત્માં સૂર્યસમાન અથવા શૂરવીર ૫

વાલમ ! તમને પ્રેમ જેવુ કલ્પવૃક્ષ એકદમ કાપી નાંખતાં શરમ ન આવી ? અને જોગરૂપ ધત્તૂરો લેતાં યે સંકોચ ન થયો ? તમને આવી ઉંધી સલાહ આપનાર કોણ ચતુર ગુરુ આ દુનિયામાંથી એવો શુરવીર મલી ગયો ? એ તો બતાવો. તમે આ કર્યું શુ ?

વિ૦૫૦—દુન્યવી પ્રેમરૂપી ધત્તૂરો કાપી નાંખી, યોગ ધારણ કરવારૂપ કલ્પવૃક્ષનો આશ્રય કરવાથી, આપ ખરેખર વીતરાગ પરમાત્મા છો. કેમકે—રાગનું મૂળ જ કાપી નાંખ્યું. અને મોક્ષનું અનન્ય ૫
કારણ જ યોગઃ તેને આપે ધારણ કર્યો.

૬. પત્ની વિના ઘરની આબરુ શી ?

મારું તો એમાં કાંઈ નહીં. રે
આપ વિચારો રાજ ! મનરા૦
" રાજ—સભામાં બેસતાં રે
કિસડી બધસી લાજ ? મનરા૦ ૬

(કિસડી=કેટલી ? કેવીક ? અથવા કોની ? બધસી=વધશે ૬
લાજ=આબરુ

ઠીક છે, તમે મને છોડીને ચાલ્યા જાઓ છો, તેમાં મારું શું ગયુ ? મારો પ્રેમ તો અખંડ રહેવાનો છે. પણ, હે મહારાજ ! મનમાં લગારેક તો વિચાર કરો, કે—આપ રાજસભામાં બેસશો, ત્યારે પત્ની વિનાના તમારી લાજ—આબરુ ભર સભામાં શી રીતે રહેશે ? તેનો કાંઇ વિચાર કર્યો ? વાંઢા માણસની તે કાંઇ આબરુ છે ? તેથી રાજસભામાં તો ખાસ કરીને આપની લાજ જવાની જ. દરેક લોકો મશ્કરી કરવાના જ.

વિ૦૫૦—કેવળ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી, બાર પરિષદ્‌માં જ્યારે આપ બિરાજશો, ત્યારે મહા બાળબ્રહ્મચારી તરીકેનો આપનો યશ ત્રણ લોકને ૬
પણ ઓળંગી જશે

૭ પ્રેમ કરીને છોડી દેવામાં કેટલી બધી ખરાબી છે ?

પ્રેમ કરે જગ—જન સહુ. રે
નિરવહે તે ઓર. મનરા૦

પ્રીત કરીને છોડી દિયે, રે
તેહ શું ન ચાલે જોર. મનરા૦ ૭

નિરવહે=નિભાવે=ટકાવી રાખે ઓર=કોઇક, બીજા વીરલા. જોર=બળ ૭

જગત્‌માં દરેક માણસ પ્રેમનો સબંધ તો બાંધે છે. પરંતુ, તેને ટકાવી રાખનારા કોઇ વિરલા જ હોય છે. પ્રેમનો તાર તોડી નાંખતાં વાર ન લગાડે, ને પ્રેમ જેવી વસ્તુ તોડી નાંખનારાની સામે જોર શી રીતે ચાલી શકે? કેમકે–તે મનની વાત છે બહારની વસ્તુ સાથે તેને સંબધ નથી. આપે પણ પ્રેમ જેવી વસ્તુને એક બાળકની રમતની જેમ તોડી નાંખેલ છે. તેમાં તમારી સામે મારું જોર શું ચાલી શકે? વિ૦પ૦–માત્ર ઉદયમાં આવેલા કર્મો ખપાવવા માટે જ મારી સાથેની આઠ ભવની પ્રીતિ તમે જોડી રાખી હતી. પરંતુ કાયમી રાગથી એ પ્રીતિ નહોતી. હવે, કર્મ ખપી ગયા, એટલે આપ વીતરાગી થયા, અને મુક્તિ સ્ત્રી સાથે પ્રીતિ બાંધીને તેને સાદિ અનંત ભાંગે નિભાવવા તૈયાર થયા છો માટે તમારા જેવા પ્રેમી પણ કોઈ વિરલાજ જગત્‌માં હોય છે. ૭

૮. આમ અચાનક પ્રીતિ તોડી નાંખનાર તરીકે આપને જાણ્યા હોત, તો?

જો મનમાં એહવું હતું, રે
નિસપતિ કરત ન જાણ. મનરા૦
નિસપતિ કરીને છોડતાં, રે
માણસ હુવે નુકશાણ. મનરા૦ ૮

નિસપતિ=નિસ્બત (ઉર્દૂ ભાષાનો શબ્દ) પ્રેમ નુકશાણુ=નુકશાન (ઉર્દૂ શબ્દ પણ મારવાડી ઉચ્ચાર)

અરે! નાથ! મનમાં જો આવો દગો પહેલેથી જ હતો, તો પહેલેથી

મારા રાગભર્યા હૃદયમાં હજી તે જાતનો તલસાટ છે. તે તેવી શાંત થઇ જશે.

વિ૦પ૦— પરંતુ તમે એકવાર પણ મને હવે એ દૃષ્ટિથી જુવો તો તમારા વીતરાગપણામાં ગાબડુ પડી જ જાયને ' આપ એમ કરો જ શાના ! કેમકે—આપ પૂરા વીતરાગ દેવ છો 13

૧૪. એક વાર પણ તમે તે દૃષ્ટિથી મારી સામે જોતા નથી. તે હવે શુ ?

" મોહ–દશા ધરી ભાવના " રે
ચિત્ત લહે તત્ત્વ વિચારઃ- મનરા૦
" વીત–રાગતા આદરી. રે
પ્રાણ–નાથ ! નિરધાર. મનરા૦

મોહ–દશા=મોહથી ઘેરાયેલી અવસ્થા **ધરી**=ધારણ કરીને **ભાવના**=વિચારણાઃ **લહે**=પામે **તત્વ–વિચાર**=તાત્ત્વિક વિચારણા–વાસ્તવિક સત્ય **વીત–રાગતા**=વીતરાગપણું, રગ દ્વેષથી રહિતપણું **આદરી**=સ્વીકારી. **પ્રાણ–નાથ**=પ્રાણોના સ્વામિ, સંપૂર્ણ માલિક **નિરધાર**=ચોક્કસ, ખાત્રીપૂર્વક ૧૪

અત્યાર સુધી તો મોહ દશા ધારણ કરીને હું વિચારણા કરતી હતી. પરંતુ, હવે મારું મન ખરી વસ્તુ સ્થિતિ જાણી શકયું છે, કેઃ– " હે પ્રાણનાથ! આપે પાકે પાયે–ખાત્રીપૂર્વક–વીતરાગતા ધારણ કરવાનું આદરી દીધું છે–વીતરાગતા ધારણ કરી લીધી છે.

પહેલાં મને જ સર્વ વિપરીત લાગતું હતું, તે હવે બધુંયે સવળું લાગે છે. કેમકે–એ બધુંયે આપની વીતરાગતા સાથે બરાબર બંધ બેસતુ જ છે. હું મોહને લીધે સાંસારિક દૃષ્ટિથી આપના જીવનની ઘટનાઓ ઘટાવતી હતી, તેથી તે બધુ યે વિપરીત ભાસતુ હતુ, કાંઈપણ બંધ બેસતું આવતુ જ નહી હવે, બધુ બરાબર ભાસે છે. મારા ચિત્તમાં હવે બરાબર તત્ત્વ વિચાર જાગ્રત્ થયો છે. ૧૪

૧૫. સેવકનું કર્તવ્ય:—

સેવક પણ તે આદરે, રે
તો રહે સેવક-મામ. મનરા૦
આશય સાથે ચાલિયે. રે
એહિ જ રૂડું કામ. મનરા૦ ૧૫

સેવક=મામ=સેવક તરીકેની મર્યાદા **આશય સાથે** [સ્વામિના] મનોગતભાવ સાથે =**રૂડું કામ**=ઉત્તમ કાર્ય ૧૫

જયારે સ્વામિએ વીતરાગતા આદરી લીધી છે. તો મારી સેવક તરીકેની ફરજ છે, કે—મારે પણ તેજ આદરવી. તો જ સેવક તરીકેની મારી મર્યાદા—ફરજ જળવાય. અન્યથા હું મારી ફરજમાંથી ચૂકું. કેમકે—મેં મારી જાતને આપની સેવક તરીકેની નક્કી કરેલી છે. [૯મી કડી.] એટલે તેમાંથી મારાથી છટકી જઇ શકાય તેમ નથી. તેથી હવે તો મારું સારામાં સારું એજ કર્તવ્ય થઈ પડે છે, કે—આપના આશયને અનુસરીને મારે વર્તવું. એ શિવાય બીજો કોઈ માર્ગ જ નથી. એટલે મારે પણ વીતરાગતાનીજ સાધના આદરવી રહી ૧૫

૧૬. સાધનાની રઢ —

ત્રિ-વિધ-જોગ ધરી આદર્યો રે
નેમ-નાથ ભરતાર. મનરા૦
ધારણ: પોષણ: તારણો રે
નવ-સર મુગતાહાર. મનરા૦ ૧૬

ત્રિ-વિધ-જોગ=ત્રણ પ્રકારનો યોગ: (૧) મન: વચન: કાયાની સુમાપત્તિરૂપ પ્રણિધાન (૨) ઇચ્છાયોગ: શાસ્ત્રયોગ: સામર્થ્યયોગ. અથવા યોગાવંચક: ક્રિયાવંચક ફળાવંચક. **ધરી**=ધારણ કરી. **આદર્યો**=આદર પૂર્વક સેવા કરી. **ભરતાર**=સ્વામિ. માલિક.

ધારણુ=ધારણ કરવું: આશ્રય આપવો **પોષણુ**=પોષણ કરવું નભાવવું સહાય કરવી **તારણો**=પાર પહોંચાડવું સંસાર સમુદ્ર તરાવવો અથવા કર્તા અર્થના પ્રત્યયની અપેક્ષાએ **ધારણ**= ધારણ કરનાર **પોષણો**=પોષણ કરનાર **તારણો**= તારનાર. પારપહોચાડનાર **નવ-રસ**=નવ રસ ૧ શૃંગાર. ૨ હાસ્ય: ૩કરુણ. ૪ રૌદ્ર. ૫ વીર: ૬ ભયાનક. ૭ અદ્ભુત. ૮ બીભત્સ: ૯ શાંત: એ નવરસ અથવા, **નવસર**=નવ સેરવાળો **મુગતા-હાર**=મૌક્તિક હાર; મોતીનો હાર ૧૬

શુદ્ધ પ્રણિધાને કરીને અથવા ઇચ્છાદિક ત્રણ યોગે કરીને, **શ્રી નેમિનાથ** પ્રભુને સર્વથા સ્વામિ તરીકે આદરપૂર્વક સ્વીકારી લઇ, મેં તેની જ આરાધના શરૂ કરી દીધી તેને જ આશ્રયદાતા. પાલનહાર: તારણહાર: અને નવસરો મોતીનો હાર માની લીધા છે.

મોતીનો નવસરો હાર જેમ હૃદય વિષે રહીને આનંદ અને શોભા આપે છે, તે પ્રમાણે આ **નેમિનાથ** ભરતારને હૃદયમાં ત્રણેય યોગે કરીને આદરપૂર્વક ધારણ કરવામાં આવેલા છે.

આપને હાથે દીક્ષા પામવાથી મારો **યોગાવંચક** યોગ સફળ થયો છે. દીક્ષાનું આપની આજ્ઞા પ્રમાણે બરાબર પાલન કરવાથી મારો **ક્રિયાવંચક** યોગ સફલ થયો છે. અને આપના પહેલાં જ મોક્ષમાં જવાથી મારો **ફલાવંચક** યોગ પણ સફલ થવાનો જ છે. ૧૬

નવ-રસ-શબ્દને બદલે હાર શબ્દના સાન્નિધ્યથી **નવ-સર**-પાઠ ઠીક લાગે છે મોતીનો મોટામાં મોટો હાર. **નવસરોહાર** કહેવાય છે. તેનાથી છાતી પૂરેપૂરી ઢંકાય છે, અને ખૂબ શોભે છે. એ પ્રમાણે "**નવસરા** હારની માફક **શ્રી નેમિનાથ** સ્વામિને હૃદયમાં પૂરેપૂરા ધારણ કર્યા છે." એવો ભાવ સમજાય છે. **નવરસ** શબ્દનો અર્થ તાણી તુણીને હાર શબ્દને બંધબેસતો કરવો પડે છે. છતાં **બહુશ્રુતો**

પ્રમાણભૂત છે. **નવસર** પાઠને અશુદ્ધ માનીને, **નવરસો** પ્રસિદ્ધ છે, તે ખ્યાલથી **નવરસ** એ રીતે પાઠ સુધારવાના ખ્યાલથી કોઇએ સુધાર્યો પણ હોય. ૧૬

૧૭. ઉપસંહાર :

> કારણ-રૂપી પ્રભુ ભજ્યો, રે
> ગણ્યો ન કાજ: અ-કાજ. મનરા૦
> કૃપા કરી મુજ દીજીએ રે
> આનન્દ-ઘન-પદ-રાજ. મનરા૦ ૧૭

કારણ-રૂપી=નિમિત્ત તરીકે-પ્રબળ નિમિત્ત તરીકે. **કાજ**=કાર્ય: સફળતા **અ-કાજ**=અકાર્ય. નિષ્ફળતા

સફળતા: કે નિષ્ફળતા: નો વિચાર કર્યા વિના જ જેટલી શકિતથી ભજી શકાય તેટલી શકિતથી પ્રબળ નિમિત્તરૂપ સમજીને પ્રભુની સેવા કરીએ છીએ. તો હે પરમાત્મા ! કૃપા કરીને **આનંદઘનના** પદનું રાજ્ય-મોક્ષ મને હવે જલ્દી આપી જ દીઓને ! ! શા માટે ઢીલ કરો છો ? કારણ હોય, તો કાર્ય થવું જ જોઇએ, આપના ભજનરૂપ કાર્ય હાજર છે, તો પછી આનન્દઘનપદના રાજ્યરૂપ ફળ -કાર્ય કેમ સફળ ન થાય ? થાય જ. ૧૭

રહસ્યાર્થ :

શ્રી નેમિનાથ પ્રભુના જીવનરૂપી વિશાળ ગગનાભોગમાં **શ્રી રાજીમતીરૂપી** વિજળી ખૂબ ચમકે છે, તેથી પ્રભુના જીવનના પ્રસંગો સાથે વણીને સ્તવન કારે પ્રભુની અસાધારણ વીતરાગતાનુ જોરદાર નિરૂપણ કર્યું છે બીજા ૨૩ તીર્થંકર ભગવંતો પણ જન્મથી વીતરાગ વૈરાગી હતા પરંતુ તેમાના શ્રી **મલ્લિનાથ** શિવાયના દરેક ભોગાવલી કર્મોના ઉદયને ખપાવી નાંખવા

માટે પરણ્યા હતા. ત્યારે **શ્રી નેમિનાથ** પ્રભુના જીવનમાં એ ખુબી છે, કે-તેઓ પહેલેથી જ પરણ્યા નહોતા બાળબ્રહ્મચારી હતા એટલે કે- તે રીતે શરૂઆતથી જ વીતરાગ હતા એમ જગત સ્પષ્ટ રીતે જાણી શકે તેમ હતુ વિશેષ ખુબી તો એ હતી, કે-**રાજીમતી** જેવી રૂપગુણના ભંડાર સમાન રાજકુમારી સામે ચાલીને પત્ની બનવા હાજર હતી **શ્રી નેમિનાથ** પ્રભુની પત્ની થવામા પોતાને પરમ ભાગ્યશાળી માનતી હતી. અને છેવટ સુધી પ્રયત્ન કરવા તત્પર હતી, ઉપરાત, પાછળના આઠ ભવથી તે પ્રમાણે પત્ની બનતી આવતી હતી એ રીતે સ્નેહ સબન્ધને ટકાવી રાખ્યો હતો. સ્નેહનુ આવું જોરદાર દોરડુ કાપવું ઘણુ મુશ્કેલી ભરેલુ કામ હતું. છતા, તે **શ્રી નેમિનાથ** પ્રભુએ એક ક્ષણવારમા જ સહજ રીતે જ કાપી નાખ્યું હતું અને પોતાની વીતરાગતા જગજાહેર કરી દીધી. આ તેમના જીવનની વિશિષ્ટતા છે

ત્યારે, શ્રી **રાજીમતી** પણ તેમને છેવટ સુધી છોડતા નથી. તેમની પાસે દીક્ષા લે છે કેવળ જ્ઞાન પામીને **શ્રી નેમિનાથ પ્રભુની** પહેલાં જ મોક્ષમા જાય છે. આ કારણે વીતરાગ ભગવાન સાથે નારીના સંબંધનું વર્ણન ઘણું જ બેહુદું લાગે તેવુ છે પરંતુ, **શ્રી રાજીમતી** પણ મોક્ષમાં જાય છે. આ કારણે તેનુ વર્ણન દોષને બદલે ગુણરૂપ બની જાય છે વર્ણનકાર કવિનું તાત્પર્ય તે બંનેયના પ્રેમ પ્રસંગોનું રસમય વર્ણન કરવામાં નથી પરંતુ તેનું તાત્પર્ય આવા બે ભવાંતરના અવિઘટક પ્રેમીઓ પણ કેવી રીતે-વીતરાગ બને છે? વીતરાગ બને છે, અને તેજ ભવમાં મોક્ષમાં જાય છે. આ અદ્ભુત ભાવદંપતીપણાનો અદ્ભુત દાખલો જગત્માં અજોડ હોવાથી, શ્રી **નેમિનાથ** પ્રભુના ઘણા ખરા સ્તવનો, થોયો, ફાગો, હોરી, પદો વિગેરે પ્રકારના વિવિધ સાહિત્યના પ્રકારોમા **શ્રી રાજીમતીજીને** યાદ કર્યા વિના કોઇ પણ કવિ યા ગ્રંથકાર રહી શકયા જ નથી તેનુ તાત્પર્ય આ છે

તેજ પ્રમાણે, દરેક ભવ્ય આત્મા સ્વસ્વરૂપે મુખ્યપણે રાગી નિષ્કામી અને ગુણોનો રાજા છે. પરંતુ, તે સંસારરૂપી ઊંડી ખાણમાં કર્મરૂપી માટી સાથે ગુંથાઈ ગયેલો હોવાથી તેના તે સર્વ ગુણો ઢંકાયેલા હોય છે પરંતુ, જો તે આત્મા પોતાના ગુણો ખીલવવાની ઈચ્છા કરે, ખાણમાંથી નીકળવા, અને આપ જેવા **પારસમણિનો** સંપર્ક કરે, તો તે પણ નિષ્કામીઃ અને ગુણઆરામી. તરીકે બની જાય છે.

૨. આત્મા એક એવું દ્રવ્ય છે, કે જે જ્ઞાન ગુણને લીધે બીજા સર્વ અન્ય દ્રવ્યો કરતાં તે જુદો પડે છે. તે ગુણ દરેક જ્ઞેય પદાર્થો સાથે જોડાઈને-દરેક જ્ઞેયોને જાણે છે, અને જાણેલું બીજાને જણાવીને તેઓને પણ સર્વ કાંઈનો જાણનાર બનાવી મૂકી શકે છે. એટલે કે- જ્ઞેયોને જ્ઞાનમય બનાવી શકે છે જો આત્મામા જ્ઞાન જેવો કોઈ આ ગુણ ન હોત, તો જગતમા શું શું છે? અને તે કેવી કેવી રીતે છે? તે કોઈ પણ જાણી શકત નહી; કોઈપણ કોઈનેય જણાવી શકત નહી શું હોત? તે કોણ કહેત? કોણ સાભળત? કોણ જાણત? તેથી જ્ઞાન ગુણને લીધે સર્વ જ્ઞેયો પણ જ્ઞાનાકાર બની જાય છે તેને પોતાની શકિત પ્રમાણે સામાન્ય આત્માઓ, અને સર્વજ્ઞ આત્માઓ સર્વથા જાણી શકે છે, અને કેટલેક અંશે કહી પણ શકે છે, કે—“અમુક પદાર્થ અમુક રીતે છે, અને અમુક રીતે નથી બીજો પદાર્થ તેથી જુદી રીતે છે વિગેરે.” આમ જ્ઞાનને લીધે જ્ઞાનીઓની પરંપરા જગતમા અવિચ્છિન્ન ચાલુ રહે છે. આગમો–પુસ્તકો–પઠન-પાઠન-વિગેરેનું અસ્તિત્વ તેથી જ છે. તેનો ઉપયોગ પણ છે. આપણા આત્મામા **પારસમણિ** તરીકેનો જ્ઞાન ગુણ મુખ્ય હોવાથી જગતના સર્વ પદાર્થો જ્ઞેયરૂપ બની શકે છે. નહીતર, જ્ઞાન નહી. તો જ્ઞેયનો સંભવ પણ ક્યાંથી હોય? ઉપચારથી **જ્ઞાન–જ્ઞેયની અભેદતા** સમજવાથી, જ્ઞેયો પણ **જ્ઞાનમય** બની જાય છે. તેથી જ્ઞાનરૂપ **પારસમણિના** સંપર્કથી, જ્ઞેયોરૂપ લોઢાના કટકા પણ જ્ઞાનરૂપ સોનામય બની જાય છે. જેથી કરીને દરેક પદાર્થો જાણવામા આવી શકે છે–જણાય છે–તેનું ઉંડામા ઉંડુ અને સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ કેવું છે? તે પણ આત્માને પ્રત્યક્ષ થઈ શકે છે અને તેથી આગળ વધીને **હેયોપાદેયરૂપે** ત્યાગ કે સ્વીકારઃ કરી શકાય છે. નહીંતર જગતમા ઘોર અંધકાર જ હોત, જગત હોત કે કેમ? તેની કલ્પના કરી જોવા જેવી છેઃ કર્તવ્યાકર્તવ્ય જેવું

પણ કંઇ ન હોત પરંતુ, તે બધું છેઃ માટે આત્મામા જ્ઞેયોને જાણવાની અચિન્ત્ય જ્ઞાન શક્તિ છે તે એમ કેમ છે? એ પ્રશ્ન નકામો છે, તે છે. જેમ છે, તેમ છે તેમ કબુલ કરવું, એજ કર્તવ્ય રહે છે. તે બતાવીને "**પરમાત્માની વિશ્વમાં સદ્ભૂત સર્વ-જ્ઞતા સિદ્ધ છે.**" એમ બતાવી આપેલુ છે ૧

૧. જ્ઞાનની સર્વ જ્ઞેયો વિષે વ્યાપકતાઃ—

"**સર્વ-વ્યાપી કહે સર્વ-જાણગપણે.**"
"**પર-પરિણમન-સ્વ-રૂપ. સુ-જ્ઞાનિ!**
પર-રૂપે કરી તત્ત્વપણું નહીં.
સ્વ-સત્તા ચિદ્-રૂપ." સુ-જ્ઞાનિ! ૨

સર્વ-વ્યાપી=સકળ ત્રણ લોક તથા અલોકમાં, સર્વ દ્રવ્યઃ ક્ષેત્રઃ કાળઃ ભાવઃમાં વ્યાપીને રહેલ **સર્વ-જાણગપણે**=સર્વ કાંઇ જાણનાર હોવાથી. **પર-પરિણમન-સ્વ-રૂપ**=બીજા રૂપે પરિણામ પામવાના સ્વરૂપ વાળો **પર-રૂપે** બીજા પદાર્થ રૂપે **તત્ત્વ-પણું**=પોતાના તત્ત્વપણું **સ્વ-સત્તા**=પોતાની વિદ્યમાનતા, પોતાનુ અસ્તિત્વ, **ચિદ્-રૂપ**=જ્ઞાનમય. ચેતંનામય ૨

જગતમાંના દરેક પદાર્થઃ સ્વ-દ્રવ્યઃ સ્વ-ક્ષેત્રઃ સ્વ-કાળઃ અને સ્વ-ભાવઃ ની અપેક્ષાઓ સ્વ-સ્વરૂપે છે. અને પર-દ્રવ્યઃ પર-ક્ષેત્રઃ પર-કાળઃ અને પર-ભાવ ની અપેક્ષાએ પર-પદાર્થરૂપે છે-બીજા કરતાં જુદા પદાર્થ રૂપે છે. દરેક પદાર્થ પોતપોતાના દ્રવ્ય ક્ષેત્રઃ કાળઃ અને ભાવમાં પરિણમી રહ્યો હોય છે, ને પરપણાથી-પરના દ્રવ્યાદિકથી રહિત હોય છે. તેજ તેનુ સ્વ સ્વરૂપ છે. તેજ તેની સતા છે તેજ એ પદાર્થ જગત્‌માં હોવાની સાબિતી છે. તે રૂપે જ તે પદાર્થ છે.

હવે, અહીંથી ચર્ચા શંરૂ થાય છે, કે—
"આત્મા સર્વવ્યાપક છે."

"કેમકે-તે સર્વને જાણે છે. તેનામાં સર્વના જાણકારપણું હોવાને લીધે. તે સર્વવ્યાપક વિભુ છે." એમ કહો છો ને? "તો-તે આત્મા -જ્ઞાન ગુણથી જેને જેને જાણશે, તે તે જ્ઞેયરૂપે તે જ્ઞાન અને આત્મા પરિણામ પામશે, તોજ તે પદાર્થને પૂરેપૂરો તે આત્મા જાણી શકશે. જરા પણ જાણવાનુ બાકી રહી જશે, તો તેના સર્વજાણકારપણામાં ખામી રહી જશે. જો તે ખામી ન જ રહેલી હોય, તો તે પદાર્થની નાનામાંનાની કે મોટામાંમોટી એક પણ એવી બાબત નહીં હોય, કે-જે તેના જાણવામાં આવી શકી ન હોય. એટલે કે- તે પદાર્થ સંપૂર્ણપણે જ્ઞાનમાં પ્રતિબિમ્બિત થાય છે, અથવા તો જ્ઞાન તે રૂપે સંપૂર્ણ બની જાય છે. તોજ તે તેને પૂરેપૂરી રીતે જાણી શકે છે. કોઇપણ ગુણ-સ્વભાવ, પૂર્ણ-સંપૂર્ણ હોય છે. અપૂર્ણ સંભવી શકે જ નહિં. રૂપિયો પોતાના સ્વરૂપમાં સંપૂર્ણ છે. પૈસો પોતાના સ્વરૂપમાં સંપૂર્ણ છે."

એ બધી તમારી વાત ખરી. પરંતુ, એમ થવાથી-જ્ઞાનઃ જ્ઞેયને આકારે સંપૂર્ણ બની જતાં, જ્ઞાન જ જ્ઞેયરૂપે જ થઇ જાય. અને જ્યારે, જ્ઞાન જ્ઞેયરૂપે બની જાય, તો પછી, જ્ઞાન ગુણનો આશ્રયભૂત આત્મા-દ્રવ્ય પણ જ્ઞેયરૂપે બની જાય. આમ થવાથી, સર્વજ્ઞ આત્મા અન્ય સર્વ પદાર્થરૂપે પરિણામ પામી જાય. તો જ તે વિભુ-સર્વવ્યાપક કહી શકાય એમ થવાથી, તેને પરપદાર્થપણે પરિણમવું પડે.

એ રીતે, પરપણું પામી જવાથી, તે આત્મ-પદાર્થનું પોતાનું જે સ્વ-દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ને ભાવરૂપ સ્વરૂપ છે, તે રહી શકશે નહીં. કેમકે-પર-દ્રવ્યઃ ક્ષેત્ર. કાળ. અને ભાવ.પણું પામી જવાય, તો પછી તેનું પોતાનું તત્ત્વપણું-સ્વ-સ્વરૂપપણું રહેતુ જ નથી. રહી શકે જ નહીં.

સ્વ-કાળે કરી સ્વ-સત્તા સદા,
તે પર-રીતે ન જાય. સુ-જ્ઞાનિ ! ૫

જ્ઞેય-વિનાશે=જ્ઞેયનો નાશ થવાથી વિનશ્વરુ=નાશવંત. સ્વ-કાળે કરી=પોતાને કાળે કરીને

સમયે સમયે ફરતા કાળની માફક જ્ઞેય પદાર્થ પણ ફરે, ને તેથી તેના નાશ તથા ઉત્પત્તિ થતા રહે, તેથી, જ્ઞાન પણ નાશવંત ઠરે છે. પરંતુ પદાર્થની સ્વસત્તા પોતાના જ કાળની અપેક્ષાએ જ હમેશાં હોય છે. એટલે, તે સ્વકાળની સત્તા બીજા કાળની રીતે ન જ જાય-પોતે બીજાપણા તરફ નજ જાય. જો પરનો કાળ પણ પોતાનો કાળ બની જાય, તો સ્વ અને પરમાં કશોયે ભેદ ન રહે. માટે પોતાની સત્તા પોતાના જ કાળની અપેક્ષાએ છે.

જો એમ નહીં માનવામાં આવે, તો ઘટાદિક અનિત્ય જ્ઞેય પદાર્થો નાશ પામે, ત્યારે જ્ઞાન પણ નાશ પામે. અને તેની સાથે નિત્ય આત્મા પણ નાશ પામે. એ રીતે જ્ઞાન અને જ્ઞાનના આશ્રયભૂત આત્મા પણ નાશવંત ઠરે.

માટે, સ્વકાળઃ એજ સ્વ-સ્વરૂપ છે. પરકાળઃ એ પરસ્વરૂપ છે. તેથી સ્વ-સ્વરૂપી પદાર્થ પરરૂપે બની શકે નહીં. પરરૂપે બન્યા વિના પરને જાણી શકે નહીં. પરપદાર્થ નાશવંત હોય, તો જ્ઞાન અને તદાધાર આત્મા પણ નાશવંત બની જાય. આ રીતે પણ પરસ્પર વિરોધ આવે છે. ૫

૪. ભાવથી-પરપણું:-તથા પાંચેચ પ્રશ્નોનો ઉપસંહાર—

પર-ભાવે કરી પરતા પામતાં.
સ્વ-સત્તા થિર-ઠાણ. સુ-જ્ઞાનિ !
આત્મ-ચતુષ્કમયી પરમાં નહિં.
તો કિમ સહુનો રે જાણ ? સુ-જ્ઞાન !

પર-ભાવે કરી=પરપદાર્થોનુ જ્ઞાન કરનાર આત્મા, પોતાના શિવાયના પદાર્થોના-ભાવોની-પર્યાયોની અપેક્ષાએ. **પરતા**=પરપણું. **પામતાં**=પ્રાપ્ત થતાં. **સ્વ-સત્તા**=પોતાની સત્તા, પોતાનું અસ્તિત્વ **થિર-ઠાણુ**=પોતાનુ સ્થાન સ્થિર રાખવામાં છે.
આત્મ-ચતુષ્કમયી=આત્માના ચાર-દ્રવ્યઃ ક્ષેત્રઃ કાળ અને ભાવઃ રૂપ. **ચતુષ્ક**=ચાર. ૬

પરપદાર્થના=પરમાણુ-આકાશ આદિકના જે ભાવો=એટલે પર્યાયો, તેનુ જ્ઞાન જ્યારે આત્મા કરે છે, ત્યારે તે જ્ઞાન તે પર્યાયોમય થાય છે, ને તેમ થવાથી, પરપણું પામી જવાય. એ સ્વાભાવિક છે. અને પોતાના પર્યાયોમાંજ-સ્વ-ભાવોમાંજ-સ્થિર સ્થાન કરવું-રહેવુ, તેનુ નામ જ સ્વ સત્તા છે. પર પર્યાયપણું પામવામાં પદાર્થની સ્વ-સત્તા રહેતી નથી.

ઉપસંહાર:—

આ રીતે-આત્માના પોતાના જ દ્રવ્યઃ ક્ષેત્રઃ કાળઃ ભાવઃ બીજા પદાર્થમાં સંભવી શકતા નથી, અને બીજાના આત્મામાં સંભવી શકતા નથી. તો પછી, આત્મા અન્ય સર્વ પદાર્થોનો જાણકાર કેમ સંભવી શકે ? ૬

કાં તો "આત્મા પર સ્વરૂપે બને છે." એમ કબુલ કરવું જોઇએ. કાં તો-"આત્મા અન્ય સર્વે પદાર્થોનો જાણકાર બની શકે નહી." એમ કબુલ કરવું જોઇએ.

जीवो य ण सव्व-गओ. तो तद्धम्मो कहं भवइ बाही ? ।
कहं वाऽ-लोए धम्मा-ऽऽइ-विरहिए गच्छइ अणन्ते ? ॥१८॥१८॥
वीस-वीसी

અર્થ — "જીવ જો સર્વવ્યાપક નથી, તો તેનો ધર્મ જે જ્ઞાન, તે [આત્માથી] બહાર કેમ હોઇ શકે ? અને ધર્માસ્તિકાયાદિકથી રહિત એના અલોકમા તે (જ્ઞાન અને જ્ઞાનાત્મા) કેમ જઇ શકે ?"

મેળવવામાં આવે, તો સહજ રીતે આ શંકાનું સમાધાન થઈ જાય તેમ છે. વાસ્તવિક રીતે તો આવી બાળક જેવી શંકાજ તેને ન થાય

પવનની ગતિ, વિજળીની ગતિ, તીવ્રગતિવાળા વાહનોની ગતિ, સામાન્ય પ્રાણીની ગતિ કરતાં કેટલાગે ગણી હોય છે એક દિવસમાં ૬૦-૭૦ માઇલ ચાલી શકનારો માણસ તીવ્રગતિવાળા સાધનની મદદથી એક દિવસમાં બે ત્રણ હજાર માઇલ ઉપર પહોંચી જાય છે. તો સાધનથી શું અશક્ય બને છે ? તે જ પ્રમાણે કેવળજ્ઞાન રૂપી સાધન મળી જાય, તો પછી તેટલું જાણવું અશક્ય નથી સામાન્ય જંતુના જ્ઞાન કરતાં એક વિદ્વાન માનવનું જ્ઞાન કેટલા ગણું વધારે હોય છે ? તે કેમ સંભવી શકે ? છતાં સંભવે છે ને ?

૧૧. માટે, સામાન્ય સમજના માણસોને એવા પ્રશ્નો થાય છે, અને તેના મનમાં ગુંચવણ પેદા કરે છે. પરંતુ, વિશ્વના વ્યાપક તત્ત્વજ્ઞોને એવા પ્રશ્નો ઉઠવાનો સંભવ જ નથી ૭

૨. ઉપસંહારઃ પારસમણિ કરતાંયે પરમાત્મામાં વિશેષતા

શ્રી–પારસ–જિન પારસ–રસ–સમો.
પણ ઇહાં પારસ નાહિં. સુ–જ્ઞાનિ !
પૂરણ–રસિયો હો ! નિજ-ગુણ-પરસન્નો
આનન્દ–ઘન મુજમાંહી. સુ૦ જ્ઞાનિ ! ૮

શ્રી-પારસ-જિન=શ્રીપાર્શ્વનાથ જિનેશ્વર દેવ. **પારસ રસ-સમો**=પારસમણિના રસ જેવો. **પૂરણ–રસિયો**=પૂર્ણ રસથી ભરપૂર. **નિજ–ગુણ–પરસન્નો**=પોતાના ગુણોમાં પ્રસન્ન. **આનંદ-ઘન**=આનંદના ઘન સમાન પારસમણિ કરતાંયે ચડીયાતો આત્મા. ૮

જેમ પારસમણિ પોતાના સ્પર્શથી લોઢાનું સોનું કરી નાંખે છે, તે પ્રમાણે શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુ પણ તેના જેવા પારસ હોવાથી

તેમનાં સંબંધમાં આવનારા બીજા જીવોને પણ પોતાના જેવા બનાવી દે છે.

છતાં, પારસનાથ પ્રભુ પારસમણિ પણ નથી, કેમકે—પારસમણિ જડ છે, પત્થર છે.

ત્યારે, શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુ પોતાના ગુણોમાં સંપૂર્ણ રીતે પ્રસન્નતામય છે. એટલે જ—પૂરેપૂરા રસથી ભરપૂર છે. આનંદના ઘનરૂપ છે. "તે પ્રમાણે—મારામાં પણ "આનંદ ઘન—આનંદના સમૂહમય-પૂર્ણરસિક આત્મા પોતાના ગુણોથી પ્રસન્ન છે." એમ શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુના સંબંધથી મને પણ પ્રતીતિ થાય છે."

પારસમણિ નિજ ગુણોમાં પ્રસન્ન અને પૂર્ણ રસિયો-આનંદઘન નથી. તે જડ પત્થર છે. છતાં, તે પોતાના સ્પર્શથી બીજામાં પરિવર્તન કરી શકે છે, તો પૂર્ણરસિક સ્વગુણમાં પ્રસન્ન શ્રીપારસનાથ પ્રભુ શું ન કરી શકે ?

૮

અ-ગુરુ-લઘુ-પર્યાય—ની સમજ: વાણીનેય અગોચર છેઃ સામાન્ય છદ્મસ્થ જીવોના જ્ઞાનને અગોચર છે માત્ર—કલ્પનાથી અને દૃષ્ટાંતોથી સ્હેજ ખ્યાલ આપી શકાય તેમ છે ખરી રીતે એવા પદાર્થો શાસ્ત્રો ઉપરની શ્રદ્ધાથી માની લેવાની વસ્તુઓ છે બુદ્ધિથી તો સામાન્ય રીતે ઝાંખીજ કરાવી શકાય છે.

अ-गुरु-लघु-पर्यायाः सूक्ष्मा अ-वाग्-गो-चराः।

અર્થ. "સૂક્ષ્મ અ-ગુરુ-લઘુ-પર્યાયો શબ્દથી સમજાવી શકાય તેવા નથી".

દા૦ત૦ કોઈપણ એક ચીજ ઓચ્છામાં ઓચ્છા લાલ રંગની છે તેના કરતાં સ્હેજ વિશેષ લાલ રંગની બીજી વસ્તુ હોય છે એમ સ્હેજ સ્હેજ વધારે—વધારે—લાલ ગુણ હોય, તેવી આખા જગતમાં જેટલી લાલ ચીજો હોય, તે સર્વની લાલાશને એકઠી કરીયે. તો બધી થઈને લાલાશ જગતમાં કેટલી થાય? અને દરેકમાં જે

છે, તો જ જે કાંઈ હોય છે, તે જાણી શકાય છે. નહીંતર, જગત્ અંધકારમય હોત. યા કેમ હોત ? તે કહી શકાય નહીં જાણ્યા વિના કહેનાર કોણ ? જગત્‌ના પદાર્થો જાણવામાં આવે છે, માટે તેનો જાણકાર આત્મા છે "આત્મામાં જાણવાની શકિત છે." એ કોઇ પણ પ્રકારની દલીલ વિના જ સર્વ કોઇને સમજી શકાય તેમ છે અને સાબિત પણ કરી શકાય તેમ છે. ઈજીપ્તના મડદાં રીતસર પ્રાણીનાં શરીર હોવા છતાં તેમાં હજારો વર્ષે પણ જાણવાની શકિત આવી નથી કરોડો વર્ષે પણ જાણવાની શકિત ધરાવી શકે તેમ નથી એ ઉપરથી જાણવાની શકિત ધરાવનાર કોઇ પદાર્થ શરીરમા રહેલો જુદો જ છે તે આવે છે અને જાય છે. તેની સાથે જ્ઞાન શકિત હોય છે તેથી તે આવે છે, ત્યારે જ્ઞાનશકિત જણાય છે જાય છે, ત્યારે ચાલી જાય છે સામાન્ય રીતે પણ જરા સૂક્ષ્મ વિચારણાથી સમજવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે, તો આ સમજમાં આવી શકે તેમ છે જેને ન સમજવુ હોય, તેના ધ્યાનમાં એ આવે તેમ નથી.

આત્મામાં જાણવાની શકિત કેવી છે ? તે બાબતમાં જુદા જુદા વિદ્વાનોએ જુદા જુદા વિચારો બતાવ્યા છે

કોઈ કહે છે કે "દૂરથી આત્મા જાણી શકે છે. તથા કેટલાક દૂરના કે આડમાં રહેલા પદાર્થોને આત્મા જાણી શકતો નથી. તે માટે–આત્મા સર્વવ્યાપક છે. જે જે પદાર્થો સાથે ઇંન્દ્રિયો મારફત આત્માનો સંયોગ થાય છે, તે તે પદાર્થોને તે જાણી શકે છે અને યોગી થયા પછી ઇંદ્રિયોની મારફત વિના પણ જેની સાથે સંયોગ થાય છે, તેને તેને તે જાણી શકે છે આ રીતે આત્મા સામાન્ય રીતે જ્ઞાન રહિત જડ જેવો છે, પરંતુ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થઇ શકે છે માટે તે વખતે તે ચેતન હોય છે માટે આત્મા સચેતન કહેવાય છે " આ બધું બરાબર ઘટી શકતું નથી પરંતુ આત્મા પદાર્થોની પાસે જતો નથી. પદાર્થો આત્માની પાસે આવતા નથી. છતાં પણ તેનું જ્ઞાન તે કરી શકે છે એટલે કે–

આત્મા શરીર વિગેરે પાસેના, આઠ વિગેરે દૂરના, પદાર્થોને જાણી શકે છે. અને કોઇ મારે તો દુ:ખનો અનુભવ પોતાનામાં થાય છે. એમ પોતાની અંદરના પદાર્થોને પણ તે સમજી શકે છે વળી આરીસામાં પદાર્થનું જેમ પ્રતિબિમ્બ પડે છે, તેમ આત્મામાં પદાર્થનું પ્રતિબિમ્બ પણ પડતુ નથી. કેમકે—અરૂપિ આત્મામાં અરૂપિ કે રૂપિ પદાર્થનું પ્રતિબિમ્બ પડી શકે નહીં પરંતુ, આત્માની સ્વતંત્ર શક્તિ જ એવી હોય છે, કે—તે સર્વ કાંઇ વિષય—વિષયી-ભાવ સંબંધથી જ જાણી શકે છે. આ સિવાય બીજી કોઇ રીતે નહિં જ.

જગત્માં જેટલા પદાર્થો જોવામા આવે છે, તે દરેક જાણવાની શક્તિ ધરાવતા નથી હોતા. કેટલાકજ એ શક્તિ ધરાવે છે. સચેતન પ્રાણીઓ જ એ શક્તિ ધરાવે છે આ ઇંટ એ શક્તિ ધરાવતી નથી ધરાવતી નહોતી, અને ભવિષ્યમાં કદીએ શક્તિ ધરાવી શકશે નહિ

માટે, જે પદાર્થમા જ્ઞાન શક્તિ છે, તે સંપૂર્ણ છે, જરા પણ અધુરી નથી કોઇ પણ દ્રવ્યની, કોઈ પણ ગુણની, સંપૂર્ણ શક્તિ હોય છે તો જ તે દ્રવ્ય પોતપોતાના ગુણોથી પૂર્ણ ગણાય

આમ છતા, દરેક પ્રાણીઓ અને તેના જ્ઞાન દરેક વખતે સંપૂર્ણ જાણી શકતા હોય, એમ જાણવામા આવતું નથી. તેમ થવાનું કારણ નીચે પ્રમાણે છે:—

જો કે, પ્રાણીના શરીરમાં રહેલા દરેક આત્મામા સંપૂર્ણ જાણવાની શક્તિ હોય છે પરંતુ, તે શક્તિ ઢંકાયેલી હોય છે. આત્મા ઉપર એવો કોઇ પડદો આવી ગયેલો છે, કે— જેથી કરીને તેનુ જ્ઞાન પણ પડદાથી ઢકાયેલું રહે છે, પડદામાં થઇને જેટલું બહાર આવી શકે છે, તેટલી જ તેનાથી જાણવાની શક્તિ વાપરી શકાય છે.

તે પડદાનુ કારણ એમ છે, કે— આત્મામા જેમ અનેક સ્વભાવો છે, તે પ્રમાણે અન્ય પદાર્થો સાથે સંયોગ પામવાનો પણ એક સ્વભાવ છે. અને તેજ પ્રમાણે આત્મા જેમ એક નક્કર પદાર્થ છે, તેજ

પ્રમાણે–ઢીલો પણ પોતે છે. એજ રીતે પુદ્ગલ પરમાણુ નામના પદાર્થમાં પણ એવો સ્વભાવ છે કે– "ઢીલા આત્મા સાથે મિશ્રણ પામી જવુ." આવો સ્વભાવ બીજા કોઇ પદાર્થમાં નથી તેથી આત્મા સાથે સંયોગ થવા છતાં તે પદાર્થો–પરમાણુઓની જેમ આત્મા સાથે મિશ્ર થઇ જતાં નથી પણ પરમાણુઓના જત્થા અને આત્મા જેમ દૂધ અને પાણી મળી જાય, તેમ મળી જાય છે. તપેલા લોઢાના ગોળામા અગ્નિ ભળ્યો દેખાય છે, તેમ એ બન્નેય મિશ્ર થઇ જાય છે. આથી કરીને આત્મા પુદ્ગલ પરમાણુ મય બની જતો નથી. તેમજ પુદ્ગલ પરમાણુઓ આત્મામય બની જતા નથી છતા બન્નેયનુ વિલક્ષણ મિશ્રણ થાય છે કેમકે– તેવા તે બન્નેયમાં કુદરતી સ્વભાવો પ્રગટ થઇ શકે છે એવા સ્વભાવો કેમ છે ? તેનો જવાબ નથી પરંતુ એમ છે, માટે એમ બને છે એમ બને છે, માટે એ સ્વભાવો માનવા પડે છે. કેમકે– એ સ્વભાવો છે, કોઇએ ઉત્પન્ન કર્યા નથી પણ છે, છે, ને છે.

તેઓ મિશ્ર થવા છતાં, એક બીજા રૂપે થઈ જતા નથી, માટે છુટા પણ પડી શકે છે. ઉકાળીને દૂધમાથી પાણી દૂર કરી શકાય છે, તે પાણીને વરાળરૂપે બનાવીને છુટુ પાડી શકાય છે. અથવા ખટાશ નાંખીને દૂધને ફાડી નાંખીને બન્નેયને છુટા પાડી શકાય છે. તેમ આત્મા અને પુદ્ગળો છુટા પડી શકે છે, અને જેટલે અંશે કે સંપૂર્ણપણે છુટા થાય છે, તેટલે અંશે અથવા સંપૂર્ણ-પણે તેની જ્ઞાન શક્તિ પણ કામ કરતી થઇ જાય છે.

એ બેના પરસ્પર ચોંટવાથી આ દૃશ્યમાન સૃષ્ટિ ખડી થાય છે. તથા એ મિશ્રણ થવાથી જ, સૃષ્ટિના પદાર્થો ઉપર રાગદ્વેષ થાય છે, તેનું સંવેદન થાય છે તેને યોગે કર્મ બંધાય છે. કર્મો પરમાણુ-ઓના બનેલા છે પરમાણુઓમાં પણ પરસ્પર એકઠા થવુ, આત્મા-ની સાથે મિશ્રણ થવુ. પાછા છુટા પડવું વિગેરે સ્વભાવો છે

આત્મામાં પરમાણુઓ સાથે મિશ્રણ પામવાનો સ્વભાવ છે, તે પ્રમાણે તેનાથી છુટવાનો પણ સ્વભાવ છે. **દ્રવ્યાનુયોગની** પરિભાષામાં તે

બન્નેયને સ્વભાવ કહેવાય છે પરંતુ **આધ્યાત્મિક-ચરણાનુયોગની** પરિભાષામાં પુદ્ગલો સાથે મિશ્રણ કરનારા સ્વભાવોને **વિભાવ સ્વભાવ** કહેવામાં આવે છે. અને બન્નેયને છુટા કરનારા સ્વભાવોને-સ્વભાવ કહેવામાં આવે છે.

હવે, આત્માનોય જ્ઞ-સ્વભાવ સહજ જ છે, છતાં પુદ્ગલ પરમાણુઓના જથ્થાથી તે ઢંકાય છે, અવરાય છે, દબાય છે, તે દબાણની અસરથી ઉત્પન્ન થતી જ્ઞાનની ખંડિતપ્રભા-વૈભાવિક-ક્ષાયોપામિક જ્ઞાન કહેવાય છે. અને સંપૂર્ણ ઢાંકણનો ક્ષય થઇ જવાથી, એટલે કે ઢાંકણ તરીકેનો પર્યાય નાબુદ થવાથી ખુલ્લી થયેલી જ્ઞાનની સંપૂર્ણપ્રભાને સ્વાભાવિક-ક્ષાયિક જ્ઞાન કહેવાય છે ત્યારે, તે સર્વજ્ઞ હોય છે સર્વ કાંઇ પ્રથમ જણાવ્યા • પ્રમાણે એક જ સમયમાં એકી સાથે જાણી શકે છે

કેટલાક કહે છે, કે-"આત્મા ઘણું જાણી શકે છે. પણ "સંપૂર્ણ જાણી શકે છે" એમ ખરા અર્થમાં કહી શકાય નહિ. ઉપચારથી-એક વધુ જ્ઞાન ધરાવનાર વ્યક્તિને સર્વજ્ઞ કહો અને તેનું એ રીતે સન્માન કરો, એ વાત ઠીક છે. પ્રાણીઓના જ્ઞાનમાં વધઘટ માલુમ પડે છે, તેથી જ્ઞાન શક્તિ ઓછી વધતી હોવાનું માનવામા વાધા ભર્યું નથી. પરંતુ, એક તો કુદકો મારવાની શક્તિ ૧૦ હાથની હોય, તો બીજાની ૧૫ હાથની હોય, પરંતુ લાખ કે કરોડ હાથની ન હોઈ શકે માટે-જ્ઞાન શક્તિ પણ અપરિમિત સર્વ કાઇ જાણનારી-ન હોઇ શકે. "એકના જ્ઞાન કરતાં બીજાનું જ્ઞાન વધારે છે તેના કરતા બીજામા વધારે છે. એમ જ્યાં છેડો આવે, તે સર્વજ્ઞ.' આ અનુમાન પણ વધારે પડતું છે.માટે-સર્વજ્ઞ એટલે- "સર્વ જાણનાર નહિ" પરતુ "ઘણું જાણનાર." એવો અર્થ કરવો યોગ્ય છે"

આ પ્રશ્ન સામાન્ય સમજના માણસોનો છે. પરંતુ-વિશ્વના પદાર્થોની વાસ્તવિક સ્થિતિના અભ્યાસી-તત્ત્વ જ્ઞાનના અભ્યાસી આવા ક્ષુદ્ર પ્રશ્નો કે આવી ટુંકી સમજ ધરાવી શકે નહિ

દેવો વિગેરે લાખો હોય તો શુ ? પણ ગપટ્ટી લગાડતાંની સાથે જ અબજો ગાઉ કુદી જવાની શકિત ધરાવતા હોય છે. આત્મા આખા વિશ્વને એક ક્ષણવારમાં ઉલટ-પાલટ કરી નાખવાની શકિત ધરાવતો હોય છે.

જો કે- એમ કોઈ કરતું નથી. કદી એમ બનતુ નથી. આ પણ એક જાતની વિશ્વવ્યવસ્થા છે

ખરી વાત એ છે, કે- જ્ઞાન શક્તિ બહારથી પુસ્તકો ભણવાથીજ લાવી શકાય છે, એમ નથી તે આત્મામાંજ છે તે ઢ કાયેલી છે. તેવુ પુસ્તકના અભ્યાસની મદદથી ખુલ્લી કરી શકાય છે પણ બહારથી લાવી શકાતી નથી તે સર્વ કાઇ જાણવાની સંપૂર્ણ શક્તિ આત્મામા અનાદિ કાળથી હતી, છે, અને હશે. તેના ઉપરનું કર્મોનુ ઢાંકણુ ખસી જવાથી જેટલી તે ખુલ્લી થાય છે એટલું જ જણાય છે, તે પ્રગટ થાય છે "જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે." એમ માત્ર ઉપચાર ભાષાથી બોલાય છે.

ધુળથી ઝાખો પડેલો હીરો સાફ કરવાથી ચમકવા માંડે છે તેથી તેમા કોઇ નવી ચમક આવતી નથી હતી, તે ખુલ્લી થાય છે. એટલુ જ થાય છે. માટે, સર્વજ્ઞેયો જાણવાની પૂરી શકિત છે, તે પૂરી ખુલ્લી થાય છે. તેથી, તે અપરિમિત છે. કેમકે- જાણવાના જ્ઞેયો જગતમા-અપરિમીત છે અનત અનત છે અથવા તે શકિતને અપેક્ષાએ પરિમીત કહેવી હોય, તો પણ વાધો નથી. કેમકે-જગત્મા ત્રણેય કાળના મળીને જે કોઇ જ્ઞેયો હોય છે, તેને જ તે જાણી શકે છે. જે જ્ઞેયો નથી, જે વસ્તુ કદી સભવિત નથી તેને સર્વજ્ઞનું જ્ઞાન પણ જાણી શકતુ નથી.

અનંત શબ્દ પણ અહી-અન્ત નહી, તે અનંત એવા વ્યુત્પત્તિના અર્થમાં સમજવાનો નથી પરંતુ, અમુક અપરિમિત સ-ખ્યાના અર્થમા શાસ્ત્રોમાં તેને જે રીતે પરિભાવિત કરવામાં આવ્યો છે, તે અર્થમા સમજવાનો છે માટે આત્મા સર્વ કાંઇ જાણનાર સર્વજ્ઞ હોઇ શકે છે. વળી, એક બીજી અમારી દલીલ સાંભળો :-

"એક માણુસ હજાર વસ્તુનુ જ્ઞાન ધરાવે છે. બીજો માણુસ તેના કરતાં બીજી હજાર વસ્તુનુ જ્ઞાન ધરાવે છે. આ દેશના માણુસોને જે આ દેશની વસ્તુઓનુ જ્ઞાન છે, તે બીજા દેશના લોકોને નથી તેની જ સાથે તેના દેશના પદાર્થોનુ જ્ઞાન આ દેશના લોકોને નથી. છતાં બન્નેય દેશના લોકો–એક બીજાના દેશમાં જઇને પોતપોતાના જ્ઞાનમાં વધારો કરી શકે છે વળી, ભૂતકાળની કે ભવિષ્ય કાળની ઘણી વસ્તુઓ આપણે જાણી શકતા હોય છે પણ તે તે વખતના લોકો તે જાણી શકતા હોય છે. અને ઇતિહાસ ઉપરથી આપણે તે પણ જાણી શકતા હોઈએ છીએ તથા કલ્પના ઉપરથી જેમ સુતાર કે કડીયા મકાનના પહેલેથી પ્લાન કલ્પીને પછી તે પ્રમાણે દરેક કબાટ કે મકાનનો માલ એકઠો કરવાની વેતરણ કરે છે ને પછી કબાટ કે મકાન બનાવે છે. એમ ભૂતકાળના માનવોને હાલના વર્તમાનનુ ભવિષ્ય તરીકે જ્ઞાન થાય છે એ રીતે ત્રણેય કાળનું જ્ઞાન ઓછા વધતા સ્વરૂપમાં સામાન્ય માનવોને પણ થાય છે તો હવે, એમજ કહો, કે–એક આત્માની જ્ઞાન શકિતનુ માપ કેટલું આપી શકાય ? તમે પણ માપની મર્યાદા બાંધી આપી શકો તેમ નથી કેમકે–જુદા જુદા આત્માઓ જે જાણે છે, તે સર્વ એક જ આત્મા પણ જાણી શકવાની સભાવના તમારી બુદ્ધિમા ખડી થશે તેથી મર્યાદા બાધવા જતાં, તમારે પણ અનંત જ્ઞેયો જાણુવાની આત્માની જ્ઞાન શકિત કબુલ કરવી પડશે જ્યા સુધી સૂક્ષ્મ વિચાર નથી કરવામાં આવ્યો, ત્યા સુધી માણુસ ગમે તે બોલે, પરંતુ વાસ્તવિક રીતે વિચાર કરવા બેસે, ત્યારે તે બધુ તેને છોડી દઈ સત્ય કબૂલ કરવું પડે છે

વળી, કોઈ કહે છે, કે–"એકજ આત્મા સર્વજ્ઞ હોઇ શકે, પરંતુ ઘણા આત્માઓ સર્વજ્ઞ ન હોઇ શકે"

આ વાત પણ બરાબર નથી જ્યારે દરેક આત્મામા સંપૂર્ણ જ્ઞાન શકિત હોવાનુ માની લીધું, પછી તેના ટાંકણુ સર્વથા જેના

જૈન ધર્મ: એ કોઇ ખાસ કોઈએ બનાવટી બનાવેલા ધર્મનું નામ નથી, પરંતુ સર્વજ્ઞો એટલે વિજયી-જિનો. તેના સર્વજ્ઞપણાને આધારે જે કર્તવ્ય માર્ગો વિગેરે બતાવવામાં આવે, તે "જિને ઉપદેશેલો ધર્મ, તે જૈન ધર્મ." આટલું સમજ્યા પછી તમારી ઉપરની બધી ગેર સમજણો દૂર થઇ જશે.

આ સર્વજ્ઞના ઉપદેશમાંથી તે તે સ્થળ-કાળના લોકોના હિતને માટે ઉપયોગી થાય અને તેઓ પાલન કરી શકે તેવી બાબતો લઈને જે કોઇ હિતકારી લોકો તે નિયમો પૂર્વક વ્યવહારુ બનાવીને, લોકો માટે જે ધાર્મિક સંસ્થા સ્થાપે છે, તે પણ આજે જુદા જુદા ધર્મોને નામે ઓળખાય છે. કારણ કે- સર્વજ્ઞોપદિષ્ટ ધર્મના કોઈ ભાગો તે તે સ્થળ-કાળના જીવો માટે-તેઓના આત્માના વિકાસ માટે-ગ્રહણ થયેલા હોવાથી, તે પણ સર્વજ્ઞનો ધર્મ હોય છે. ઉપચારથી તે ઉપદેશને પણ સર્વજ્ઞનો ઉપદેશ કહેવામાં હરકત નથી. કેમકે-તે હિતકારી પણ જો સર્વજ્ઞ હોય, તો ઉપચારની જરૂર પડતી નથી. જો તે સર્વજ્ઞ હોય, તો ખાસ જુદાપણું થાય નહીં. એક જ સંસ્થામાં બધાનો સમાવેશ થઈ જાય. પરંતુ જો અસર્વજ્ઞ હિતકારી આ પ્રમાણે કરે, તો સર્વજ્ઞના ઉપદેશનો અંશથી પણ લોકોના હિતને માટે ઉપયોગ કરતા હોવાથી ઉપચારથી તેનેય સર્વજ્ઞ ગણવામાં હરકત નથી. તે અપેક્ષાએ શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ તેઓના ત્રીજી દૃષ્ટિના અનુયાયિઓને તેઓને અનુસરવા સર્વજ્ઞ તરીકે ગણાવ્યા છે.

એ અર્થ આચાર્યશ્રીને અભીષ્ટ છે, તેથી અર્થથી તેમની વાતમાં વિરોધ આવતો નથી. નહીંતર, સર્વજ્ઞ પ્રકરણ વિગેરે તેઓના જ ગ્રંથો સાથે વિરોધ આવે. પરંતુ સાચી વાત આ હોવા છતાં, મારી મચરડીને ગમે તેવા અર્થ કાઢવામાં પ્રામાણિકતા નથી. અને મારો મચરડીને આવા અર્થ કાઢનારા તો કોઇનેય સર્વજ્ઞ માનવા તૈયારજ નથી. કારણકે-તેઓ મોક્ષ· દેવ: નારક

સર્વજ્ઞત્વ વિગેરેને અંતઃકરણથી માનતા હોય છે? કે કેમ? એ મોટામાં મોટો તેઓની સામે પ્રશ્ન છે. પોતાના મંતવ્ય વિષેનો ભાગ્યે જ તેઓ ખુલાસો કરતા હોય છે. માટે શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજનો આશય એ છે, કે- અસર્વજ્ઞો છતાં સર્વજ્ઞોના ઉપદેશનો લોકોના કલ્યાણ માટે પોતાની રીતે લાભ આપવા પ્રયાસ કરતા હોવાથી, ઉપચારથી સર્વજ્ઞો ગણી લેવામાં આવેલા છે. માટે બધું બરાબર ઘટી જાય છે.

ઉપચારનું પ્રયોજન—તેમની મારફત સાચા સર્વજ્ઞની વાણીનો લાભ તે જીવોને થયો હોય છે. માટે ઉપચારનું પ્રયોજન બરાબર ઘટી જાય છે. કારણ કે–તેઓની વાણી પણ મૂળ સર્વજ્ઞની વાણીના અંશરૂપ હોવાથી–અંશથી તેની સાથે સંગત હોવાથી–ઉપચાર કરવા માટેનું બીજક ધરાવતી હોય છે.

પોતપોતાને માન્ય ધર્મ પ્રણેતાને જ આગ્રહથી સર્વજ્ઞ માનવાની વાત બુદ્ધિ પૂર્વકના વિચારની સાધારણ આંચ લાગતાં જ તે આગ્રહ ઓગળી જાય તેમ છે. કારણ કે—જેની એકાંત વાણીમાં અપૂર્ણતા કે પરસ્પર વિરોધ જણાય, તેઓ વાસ્તવિક સર્વજ્ઞ હોઈ શકે જ નહીં. કારણ કે–સર્વજ્ઞની વાણીમાં પરસ્પર વિરોધ સંભવે જ નહીં.

"તો પછી, સર્વજ્ઞની વાણીના અંશોને બોલનારા બધાયે જો ઉપચારથી સર્વજ્ઞો કહેવાતા હોય, તો પછી–તેઓની વાણીમાં પરસ્પર વિરોધ જ કેમ સંભવે? કેમકે—મુખ્ય કે ઉપચરિત એવા કોઈ પણ સર્વજ્ઞની વાણીમાં પરસ્પર વિરોધ હોઈ જ ન શકે."

તમારી વાત બરાબર છે. સર્વજ્ઞોની વાણીમાં પરસ્પર વિરોધ હોય જ નહીં, હોય, તો તે સર્વજ્ઞો નહીં. સર્વ સર્વજ્ઞોનું જ્ઞાન એક જ પ્રકારનું હોય છે. સર્વજ્ઞોની એ જાતની સમાનતાને લીધે, ત્રણેય કાળના મુખ્ય સર્વ સર્વજ્ઞોના સમૂહને "એક સર્વજ્ઞ હોય છે." એમ કહેવામાં વાંધો આવતો નથી.

પ્રકારનું પરમહિત તેની સાથે સંકળાયેલું હોય, છતાં આજે તો આત્મવાદી પ્રજામાં અનાત્મવાદ ફેલાવવો-ઇરાદા પૂર્વક ફેલાવવો" એ અનાત્મવાદીઓનો દૃઢ આગ્રહ છે. કેમકે-તેમ કર્યા વિના આત્મ-વાદી દેશોમાં તેઓની—આર્થિકઃ સામાજિકઃ રાજ્યકીય· વ્યાપારીઃ અને કૃષિ વિષયક; અસાધારણ ઉન્નતિ સંભવિત જ નથી "માટે જેમ બને તેમ "આત્મવાદ જેવી કોઈ વસ્તુ જ નથી." એવી જ જાતના ભાવિ પ્રજાના માનસ ઘડાઈ જવા જોઈએ" જ્યાં આ જાતનો જાહેર આદર્શ ઘડાયે જતો હોય, ત્યાં આત્મવાદની ચર્ચા-ની આશા જ કયાથી રાખી શકાય? વિરોધ કરવા ખાતર પણ આત્મવાદની ચર્ચા થાય, તોયે આત્મવાદને જીવાડી શકાય છે. પરંતુ જયાં સદંતર ઉપેક્ષા જ હોય, ત્યાં અસ્તિત્વ પણ શી રીતે ટકી શકે? દાર્શનિકોની ચર્ચાઓ પણ આત્મવાદના પ્રાણ હતા. તેને વાદવિવાદ અને ઝગડાનું રૂપ આપીને તેના અસ્તિત્વને જ જોખમમાં મૂકી દીધું છે.

સચેતન આત્મા પદાર્થનું સ્વતંત્ર પદાર્થ તરીકે અસ્તિત્વ સાબિત હોય, તો તેનું નિત્યપણું, કર્મનું કર્તૃત્વઃ ભોક્તૃત્વઃ મોક્ષઃપરલોકઃ સર્વજ્ઞપણુંઃ અસર્વજ્ઞપણુંઃ ભવ્યત્વઃ અભવ્યત્વ સંસારઃ આત્મવિકાસઃ આત્માનું પતનઃ આધ્યાત્મિક વિજ્ઞાનઃ વિગેરે સહજ રીતે જ સાબિત થઇ જાય છે- અનિચ્છાએ પણ સાબિત થઇ જાય છે. આત્મવાદ સ્વીકારનારાઓ પણ આ ગણાવેલી બાબતોમાં સંદિગ્ધ હોય છે, જુદા જુદા સ્વરૂપો સમજાવે છે. તેમાં કેટલાક આત્મવાદી-ઓની બુદ્ધિની ન્યૂનતા અનાત્મવાદીઓની જેમ કારણભૂત હોય છે. ન્યૂનબુદ્ધિ ધરાવનારા અને પરસ્પર પક્ષ-પ્રતિપક્ષ રૂપે ઝગડનારા આત્મ-વાદીઓ અનાત્મવાદીઓ કરતા હજાર ગણા સારાઃ ઉન્નતઃ આગળ વધેલાઃ પ્રામાણિક, અને લાયકાત ધરાવનારાઃ હોય છે. ભલે કદાચ સ્વભાવે ઉગ્ર અને કડક દેખાતા હોય, પણ તેઓ સન્માર્ગને રસ્તે છે ત્યારે ગમે તેવા ભલાઃ શાંતઃ પ્રામાણિકઃ સાચાઃ પરોપકારીઃ

નીતિમાનઃ અલ્પ આરંભ-સમારંભ ધરાવતાઃ ડાહ્યાઃ અને બાહોશઃ જણાતાં હોય, છતાં જો તેઓ અનાત્મવાદી હોય, કે અનાત્મવાદના વફાદાર હોય, કે અનાત્મવાદને અમલમાં મૂકી સક્રિય ટેકો આપતા હોય, છતાં તેઓ અનાત્મવાદી હોવા માત્રથી સન્માર્ગે નથી હોતા. પણ ઉન્માર્ગે હોય છે. અને બીજાને પણ ઉન્માર્ગે દોરી જવાના દૃઢ આગ્રહવાળા હોય છે. માટે જગત્માં મોટામાં મોટા અહિતકારી તત્ત્વ તરીકે પોતાનુ અસ્તિત્વ ટકાવી રહ્યા હોય છે. પશુઓ અજ્ઞાન હોવાથી આત્મવાદમાં સમજી શકતા નથી, પરંતુ આત્મવાદને નુકશાન પહોંચાડતા નથી. ત્યારે અનાત્મવાદીઓ ઈરાદા પૂર્વક આત્મવાદને નુકશાન પહોંચાડી જગતનું અસાધારણ અકલ્યાણ કરનારા હોવાથી, એ અપેક્ષાએ તેઓની ભયંકરતા અસાધારણ પ્રકારની માનવામાં કશું અસત્ય નથી.

કોઈનાયે ઉપદેશ વિનાઃ અથવા ગમે તેવા વિઘ્નો માર્ગમાં ખડા કરવામાં આવે તો પણ તેના ઉપર વિજય મેળવીને અંતરના ઉંડાણમાંથી ઉઠતી મહાપ્રેરણાના બળથી સહજ રીતે જઃ આધ્યાત્મિક જીવન જીવનારા અને જીંદગીભર એકધારી રીતે તે જીવન જીવીને તેમાંજ આનંદ માણનારા જગત્માં મળી આવે છે. દુન્યવી સુખ-સગવડો કે એશ-આરામના ઢગલા તેને આકર્ષી શકતા નથી. એટલી હદ સુધી ટકવાની અનાત્મિક શરીરની તાકાત નથી. એ તાકાત શરીરમાંના કોઈ જુદા જ તત્ત્વની છે. તે જ જુદા સચેતન આત્મપદાર્થનું અસ્તિત્વ સચોટ રીતે સાબિત કરી જ આપે છે. અને એ મોટામાં મોટું પ્રમાણ છે. એકલા માનવને વ્યક્તિગત જીવનમાં નીતિની બહુ જરૂર પડતી નથી. કારણકે-માનવ સ્વતંત્રપણે ગમે તેમ કરે, અને તેના સારા માઠા પરિણામે ભોગવીયે લે, પરંતુ સામાજિક જીવનમાં નીતિના ઠરેલા ધોરણને વફાદાર રહેવાની આવશ્યકતા ઊભી થાય છે. તે વિના ચાલી શકે જ નહીં. પતિ-પત્નીઃ પિતા-પુત્રઃ ગુરુ-શિષ્ય. રાજા-પ્રજાઃ ના સંબંધો સ્થાપિત

કરવા પડે છે લેવડ-દેવડના નિયમો ઠરાવવા પડે છે. ત્યાંસુધીયે આત્મવાદની આવશ્યક્તાની અનિવાર્યતા બહુ ભાસતી નથી. પરંતુ, આધ્યાત્મિક જીવન નીતિથી પર છે-તેનાથી ઉચ્ચ કક્ષામાં છે. જેમાં બદલો લેવા-દેવાની ભાવનાને અવકાશ નથી હોતો. જેમાં દુન્યવી ફળની આકાંક્ષા નથી હોતી. તેમાં આત્મ ભોગ આપવાની વૃત્તિ હોય છે. લોકનીતિથી પોતાના પૂરા હક્કનું ઠરેલું હોય, તે પણ સ્વેચ્છા વૃત્તિથી બીજાને આપી દેવાતું હોય છે, બીજા માટે રાખી મૂકાતું હોય છે, બીજાને અર્પિત કરાતું હોય છે, અને તેમાં પ્રમોદ મનાતો હોય છે. તે જડ શરીરમા અને જડ પૂરતી મર્યાદિત નીતિમાં સંભવિત નથી. તે સ્થિતિ આત્મા: આત્માની આધ્યાત્મિકતા, વિના સંભવિત નથી. તેમાંજ સંભવિત છે. તેમ છતાં આધ્યાત્મિક મનોવૃત્તિને પણ "જડ મનોવૃત્તિ" કહેવામાં આવે, તો તે માન્યતા માત્ર જ ગણાય, વસ્તુ સ્થિતિ ન ગણાય.

ટેલીપથી કે પ્લેચેન્ટના પ્રયોગોમાં વિસંવાદ કે સંવાદ જણાય, તેટલા ઉપરથી આત્મા કે અનાત્મા સાબિત કરવાનું યોગ્ય નથી. કેમકે-તે પદ્ધતિઓ હજી એક દેશીય અને ઉચ્છરતી બાલ્યાવસ્થામા છે આધ્યાત્મિક સાચા યોગીનું સહજ જીવન: પૂર્વાપરનો દીર્ઘ અને પરિણામ જનક વિચાર કરવાની માનવોમાં રહેલી શક્તિ: તેમાં થતા દૂર દૂરના સંબંધોના ચમત્કારિક અનુસંધાનો. અજબ કોયડા ઉકેલતા બુદ્ધિના પ્રયોગો: એ સઘળા જગતમાં અનુભવ ગોચર થતા પ્રમાણો આત્માનો સાબિતી માટે પૂરતા છે.

કદાચ, આત્મા સાથે સબંધ રાખતા જડ મન: જડ ઇન્દ્રિયો: જડ જ્ઞાન તંતુઓનો અસાધારણ શક્તિઓ પણ આત્મા પદાર્થ ન હોવાનો ભ્રમ ઉત્પન્ન કરી શકે છે. છતાં, તે સર્વની કેન્દ્રભૂત શારીરિક શક્તિઓની પાછળ સંચાલક રૂપે જે કોઈ એક તત્ત્વ છે, મન અને મનની જુદા જુદા વખતની જુદી જુદી પરિસ્થિતિઓની પાછળ પણ તે સર્વને સાંકળનાર-સર્વનો સંબંધ જોડનાર જે એક તત્ત્વ

કામ કરી રહેલા હોય છે-તે આત્મા છે-તેના વિના-જ્ઞાનાત્મક-અનેક ચેતનાત્મક-આત્મા વિના સર્વ શૂન્યજ હોત. જેમ મોટામાં મોટા કારખાનાના કેન્દ્રમાં અગ્નિઃ વીજળીઃ કે એવી કોઈ પણ મૂળભૂત શકિતનો પાવર જ નાના મોટા સર્વ સંચાઓને પહેલેથી માંડીને છેલ્લે સુધી ચલાવે છે, એ શક્તિ ન હોય, તો બધુંયે બંધ. એ રીતે આત્મા સિદ્ધ થાય છે. દેશ પરદેશમાં જાતિસ્મરણ થયા હોવાના ઘણા દાખલા આપણે છાપાઓમાં વાંચીએ છીએ. જેને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થયું હોય, તે બાળક કે બાલિકા પોતાના પૂર્વ ભવના સ્થળઃ ગામઃ ઘરઃ મા-બાપઃ પત્નીઃ વિગેરે કુટુંબીઓને ત્યાં જઈને ઓળખાવે છે. અને જાણે કે- ત્યાં પહેલાં રહેતા હોય, પ્રથમથી જ બધાયને ઓળખતા હોય, એ રીતે વિગતથી બધી હકીકત કહે છે, અને તે સાચી હોય છે. એ રીતે પાછળના ભવનું શરીર છોડીને તેમાંનો આત્મા આ શરીર બાંધીને તેમાં રહ્યો હોય છે. એ બધું શરીર કરતાં જુદાઃ સચેતનઃ આત્મા નામના નિત્ય પદાર્થને સાબિત કરે છે. આટલા બુદ્ધિગ્રાહ્ય સચોટ પ્રમાણો હોવા છતાં અને જેના કોઈ પ્રામાણિક ઉત્તર ન હોવા છતાં, સ્વતંત્ર આત્માપદાર્થને સ્વીકારવામાં દુરાગ્રહ-હઠ શિવાય આજે બીજું કાંઈ પણ કારણ નથી. યુરોપીય વિદ્વાનો પોતાની સર્વોપરિતા સ્થાપિત કરવા "પોતાને યોગ્ય લાગે, તે જ સ્વીકારવું, ને તે જગત્ પાસે સ્વીકરાવવું." એવા આગ્રહમાં હોવાનું આ પરિણામ છે. પરંતુ તેઓની પાછળ મૂર્ખ બની આપણા મહા પુરુષોએ પ્રગટ કરેલા સત્યોમાં અવિશ્વાસ રાખી તેઓની પાછળ શા માટે દોડવું ?

જો કે- હાલના વૈજ્ઞાનિકો- ટેલીપથી-ના વિજ્ઞાનને આધારે એ વાત ખોટી પાડવા મથે છે, અને એમ કહેવા ઇચ્છે છે; કે-"એ રીતે પાછળની વાતો તેઓ કરે છે, તે માત્ર પાછળ જે બનાવ બની ગયા છે, તેની હકીકત તેના મગજમાંથી કોઈ કારણસર બહાર કહી શકે તેવું તેનાથી સમજાય છે, અને બોલાય છે.

વાસ્તવિક રીતે પૂર્વના શરીરની ચેતના આ શરીરમાં આવી નથી હોતી. માત્ર તેના મગજમાં એવા ભાસ થાય છે." અને તે જાતના કૃત્રિમ પ્રયોગો કરી બતાવાય છે. પરંતુ એ કૃત્રિમ પ્રયોગોથી માત્ર આ ભવનીજ અજાણી વસ્તુઓ કહે છે. પરંતુ ભવાન્તરની આજે જાણવી અસંભવિત વાતો સંભવિત રીતે કહે છે, તેમાં ટેલીપથીની અસર સાબિત કરવી શક્ય નથી. તેથી અનાદિ અનંતકાળ સ્થાયિઃ સચેતનઃ આત્મા નામનો એક અખંડ પદાર્થ દરેક પ્રાણીઓના શરીરમાં શરીરથી તદ્દન્ જુદોઃ છતાં શરીર સાથે ગુંથાઇ ગયેલોઃ સાબિત થાય છે.

અને એ રીતે આત્માનું સર્વજ્ઞત્વ સ્વતઃ સિદ્ધ જ છે. આત્મામાંનો જ્ઞાનગુણ સર્વ કાંઈ: સર્વદા: સર્વત્ર: સર્વ સમયે: સર્વથા: જાણી શકવાનું સામર્થ્ય ધરાવે છે. માટે આત્મા વાસ્તવિક રીતે સદા સર્વજ્ઞ હોય છે. માત્ર કર્મના આવરણને લીધે તેમાં ઓચ્છાંશનો અનુભવ થાય છે. બાળક અભ્યાસના બળથી કર્મના આવરણને ઓચ્છા કરી જ્ઞાની થાય છે. કોઈ જ્ઞાની પણ કર્મના આવરણથી મૂઢ બની જતા જોવાય છે. ઘણા વખત પહેલાં જાણેલી વસ્તુના જ્ઞાન ઉપર કર્મના આવરણ ફરીવળ્યા હોય છે. તેને ઘણે વખતે યાદ કરીયે, ત્યારે કર્મના આવરણો ખસતા હોવાનું આપણને સાક્ષાત્ સંવેદન–અનુભવ થાય છે. ને થોડીવારે, તે વસ્તુ યાદ આવે છે. ને પાછા આવરણો આવી જવાથી ભૂલી જઇએ છીએ. એ પ્રમાણે જ્ઞાન ઉપર આવી જતાં કર્મના આવરણો સર્વ ખસી જાય, ત્યારે આત્માનું સર્વજ્ઞપણું સંપૂર્ણ પ્રગટ થઇ જાય, એ સ્વાભાવિક છે.

આત્મામાંના જ્ઞાનગુણને જ જ્ઞાનઃ અજ્ઞાનઃ સંશયઃ અનધ્યવસાયઃ વિપર્યયઃ દર્શનઃ પ્રમાણઃ અપ્રમાણઃ સવિકલ્પકઃ નિર્વિકલ્પકઃ દર્શનલબ્ધિઃ જ્ઞાનલબ્ધિઃ દર્શનોપયોગઃ જ્ઞાનોપયોગઃ મતિઃ શ્રુતઃ અવધિઃ મનઃપર્યાયઃ સાકારઃ નિરાકારઃ સંજ્ઞાઃ પ્રત્યક્ષઃ અનુમાનઃ

ઉપમાનઃ શાબ્દઃ અર્થાપત્તિઃ સંભવઃ ઐતિહ્યઃ ઉહઃ તર્કઃ પ્રત્યભિજ્ઞાઃ સ્મૃતિઃ પરોક્ષઃ પ્રાપ્યકારીઃ અપ્રાપ્યકારીઃ ચિન્તાઃ અનુભવઃ સંવેદનઃ પ્રાતિભજ્ઞાનઃ વિગેરે સંખ્યાતીત વિકલ્પો જાણવામાં-અનુભવવામાં આવે છે. તે સર્વ નયભેદેઃ અવસ્થાભેદેઃ એક જ્ઞાનગુણનું નિરૂપણ છે.

સર્વજ્ઞપણું એટલે-લોકાલોકના સર્વ પદાર્થો-દ્રવ્યોઃ ક્ષેત્રોઃ કાળોઃ અને ભાવોનું એકજ સમયમાં સંપૂર્ણ જ્ઞાનઃ તે પૂર્ણ ગુણ સાથે જ આત્મજ્ઞાન. આ મુખ્ય પ્રામાણિક અર્થ છે. વ્યવહારનયથી લોકાલોકોનું જ્ઞાનઃ નિશ્ચયનયથી આત્માનું પૂરેપૂરું જ્ઞાનઃ એમ બે નયથી અર્થ થાય છે.

ઘણા શબ્દોની જેમ જૈન શાસ્ત્રમાં સર્વજ્ઞ શબ્દના પણ નય સાપેક્ષ ઘણા અર્થ કરવામાં આવ્યા હોય, તેથી તે નયસાપેક્ષ હોવાથી પરસ્પર વિરોધિ અર્થો સમજવાના નથી.

એકાંતવાદી મિથ્યા દૃષ્ટિઓને પણ-સર્વ સર્વજ્ઞોના ઐકમત્યની અપેક્ષાએ એક સમુહરૂપ માનીને એક સર્વજ્ઞ માનવામાં આવે, અને તેની જુદા જુદા નયની દેશનામાંથી જીવોની ઉપર ઉપકારની બુદ્ધિથી કોઇ પણ એક નયથી દેશના આપનાર [મિથ્યા દૃષ્ટિ ઉપદેષ્ટાઓ] ને પણ એ અપેક્ષાએ તથા તેના અનુયાયિઓની અપેક્ષાએ ઉપચારથી સર્વજ્ઞ કહી શકાય. કેમકે-અનુયાયિઓને તેનાથી થોડો પણ લાભ થાય છે, અને તેની દેશનાનું મૂળ તો મુખ્ય સર્વજ્ઞની દેશના હોય છે. તેથી નયભેદથી સર્વજ્ઞની જુદી જુદી વ્યાખ્યાઓ પરસ્પર બાધક હોતી નથી. પછી ગમે તેટલી જુદી જુદી વ્યાખ્યાઓ કેમ ન હોય? જ્ઞાનઃદર્શનઃ ચારિત્રઃ જિનઃ ધર્મઃ વિગેરે ઘણા શબ્દોના દાખલા છે. જે વજ્ઞાનિકો સજીવ અને નિર્જીવ સૃષ્ટિ માને છે, પરંતુ સજીવ સૃષ્ટિ એટલે શું? અને જીવ એટલે શું? તે બાબતમાં સર્વથા ચૂપ રહે છે, મોક્ષ અને ભવાન્તરને વ્હેમ માને છે, તેની

સર્વજ્ઞપણાની અમાન્યતા સર્વથા ઉપેક્ષા પાત્ર છે. તે તરફ લક્ષ્ય આપવાની પણ જરૂર નથી. કારણ કે–વિશ્વના મુખ્ય આત્મા પદાર્થના સંબંધમાં લગભગ તે સર્વથા અજ્ઞાન અવસ્થામાં છે. આત્મા શિવાયના કેવળ ભૌતિક પદાર્થો વિષેજ વિચારણા કરે છે, તેથી તેની સાથે સર્વજ્ઞ–અસર્વજ્ઞની વાત જ અસ્થાને છે.

શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ તીર્થંકર પ્રભુને જે રીતે લોકાલોકજ્ઞ સર્વજ્ઞ તરીકે માનેલા છે, તે રીતે બીજાઓને સર્વજ્ઞ કદી માનેલા નથી. તેમજ એ જાતના સર્વજ્ઞ શબ્દના અર્થમાં તેમણે પોતાનો વિચાર બદલ્યો પણ નથી. પરંતુ તેમાં તેઓ ઠેઠ સુધી દૃઢ વિશ્વાસી રહ્યા છે. તેથી વિરુદ્ધનો એક પણ પૂરાવો તેમના કોઇ પણ ગ્રંથમાંથી મળી શકે તેમ નથી. **યોગ દૃષ્ટિ સમુચ્ચયમાંનું** લખાણ નયસાપેક્ષ છે. એ ગ્રન્થના મંગળાચરણના પહેલાજ શ્લોકમાં **પ્રભુ મહાવીર** દેવની **સ્તુતિની સ્વોપજ્ઞ** ટીકામાં–તીર્થંકર દેવને પોતે કેવી રીતે સર્વજ્ઞ માને છે? તે સ્પષ્ટ શબ્દોમાં સમજાવેલું છે. એક જ ગ્રન્થમાં એકજ નયથી પરસ્પર વિરુદ્ધ લખવાની કલ્પના કરવી, તે ગ્રંથનેઃ ગ્રંથકારનેઃ અન્યાય કરવા બરાબર છે. અને એવી કલ્પના કરનારની પ્રામાણિક્તા વ્યાહત થવાથી ઇરાદા પૂર્વકની ખોટી કલ્પના કરવાના આરોપમાંથી મુક્તિ મેળવી શકાતી નથી.

તેથી જે દૃષ્ટિથી લોકાલોકના એકજ સમયમાં જ્ઞાન સાથે આત્મ જ્ઞાન રૂપ સર્વજ્ઞ શબ્દની વ્યાખ્યા આપવામાં આવી છે, અને તે દૃષ્ટિથી–વીતરાગી આત્માઓની સર્વથા સર્વજ્ઞતા હોઇ શકવાનું જૈન શાસ્રકારોનું નિરૂપણ સર્વથા પ્રમાણભૂત અને વ્યવસ્થિત છે. એમ સમજવું. માત્ર ૨૪ તીર્થંકરો જ સર્વજ્ઞ હોઈ શકે, એવું જૈન શાસ્રકારો કયાં કહે જ છે? કોઇ પણ વીતરાગ–દ્વેષ–આત્મા–સર્વજ્ઞ હોઇ શકે છે. એટલે કે–તીર્થંકર શિવાયના અનેક જીવો પણ સર્વજ્ઞ હોઇ શકે છે. “જે કોઈ, જ્યારે, જે રીતે, સર્વથા રાગ–દ્વેષરહિત થાય, તે, ત્યારે, તે રીતે, સર્વજ્ઞ કહેવાય છે. પછી તે ગમે તે હોય.”

આમ ઠામ ઠામ સ્પષ્ટીકરણ કરવા છતાં ઈરાદાપૂર્વક તે તરફ દુર્લક્ષ્ય કરવામાં આવે, તેનો શો ઉપાય? માટે-લેખકોના ઈરાદા પૂર્વકના જુઠાણા ભરેલા લખાણોથી કોઇએ સર્વજ્ઞ વિષે ભ્રાંતિમાં ન પડવું.

દ્રવ્યના અનાદિ અનંત પર્યાયો અનુમાનથી જાણી શકાય છે, તો તે કોઇનેય પ્રત્યક્ષ હોવાજ જોઇએ. જેને તે પ્રત્યક્ષ હોય, તે સર્વજ્ઞ. તે કેવી રીતે પ્રત્યક્ષ હોય? તે તો પ્રત્યક્ષ કરનાર જ જાણી શકે. બીજા તે શી રીતે જાણી શકે? માટે એવા કુતર્કથી પણ સર્વજ્ઞપણાની માન્યતામાં અસંગતિ સમજી વ્યામૂઢ નહીં થવું જોઈએ. કેમકે- સર્વજ્ઞપણાના પ્રતિપાદનમાં કોઈ પણ પ્રકારની અસંગતિ નથી. સ્વરૂપના અજ્ઞાનથી ભાસતી અસંગતિઓ પ્રામાણિક ન ગણી શકાય.

આથી કરીને—મુક્તિ "અભાવરૂપ છે, જડતારૂપ છે, જ્ઞાનાભાવરૂપ છે, શૂન્યતારૂપ છે, પરમ બ્રહ્મ સાથે અભેદતારૂપ છે," વિગેરે ભ્રમણાઓ સહજ રીતે જ ઉડી જાય છે. અને તે સર્વ ઉપચાર ભાષાથી જુદા જુદા શ્રોતાપાત્રોને ઉદ્દેશીને સમજાવવા માટે વપરાયેલા શબ્દો છે. તે સર્વને મૂળવસ્તુ સાથે સંગત અર્થમાં સમજવાથી બરાબર વસ્તુસ્થિતિ સમજાશે.

અનંત જ્ઞાનઃ દર્શનઃ સુખઃ આનંદઃ ધર્મઃ ચારિત્રઃ વિગેરે અનંત ગુણોના ખજાના રૂપ આત્મા જ્યારે સર્વથા નિરાવરણ થાય છે, ત્યારે તે પૂર્ણ રીતે પોતાના સ્વરૂપમાં આવી જાય છે. તે અનંત આનંદમયઃ સચેતન આત્મામયઃ સદા સ્થિર મુક્તિ છે, નિર્વાણ છે. પ્રત્યેક મુક્ત આત્મામાંના ઘણા એક બીજામાં ભળી ગયા હોય છે, તેથી-તથા ગુણોની સમાનતાથી એક-બ્રહ્માભિન્નતા-ઉપચારથી કહેવામાં વાંધો નથી. પરંતુ વસ્તુતઃ દરેક આત્મા જુદા જુદા પોતાના ગુણોના સમૂહ રૂપ એક જુદા પદાર્થ રૂપે, જુદી જુદી ઉંચાઇ ને પહોળાઈ ધરાવતા હોવાથી' મુક્ત આત્માઓ પણ સ્વતંત્ર સ્વતંત્ર રીતે જુદા હોય છે. સંસાર અને કર્મોની શૂન્યતા ત્યાં હોય છે એક અણુ માત્ર પણ કોઈ કાળે પોતપોતાને સ્થાનેથી ખસતા

નથી. માટે અચળ–જડ ઉપચારથી કહો. સાંસારિક અવસ્થા સદાને માટે બુજાઈ ગઈ છે, માટે નિર્વાણ કહો. તેઓનું જ્ઞાન ઉપદેશાદિક કામમાં આવતું નથી માટે ઉપચારથી અજ્ઞાનરૂપ કહો કલ્યાણકારી હોવાથી શિવ કહો. સ્વતંત્ર જુદા જુદા આત્મારૂપ હોવાથી પદાર્થના અભાવ રૂપ નથી, પરંતુ આત્મા અરૂપી હોવાથી તેનું કોઈ પણ બાહ્ય સ્વરૂપ ઈન્દ્રિયોને અગોચર હોવાથી ઉપચારથી અભાવ રૂપ કહો. કર્માદિકના બંધનથી મુક્ત થાય છે, માટે મુક્ત કહો. કે તે અવસ્થાને મુક્તિઃ મોક્ષઃ વિગેરે જે નામ આપવા હોય તે ખુશીથી આપો. એ સિદ્ધ આત્માઓ અંતિમ પવિત્રતાએ પહોચેલા હોય છે, તેથી જગતમાં સદા પવિત્ર છાયા અને મહામંગળતા સહજ રીતે જ તેઓની ફેલાતી હોય છે. એક જ્ઞાની તપસ્વી પુરુષ પોતાની પવિત્રતાની અને મંગળપણાની છાયા પાડી શકે છે, અને તેની અસર ઉપજાવી શકે છે, તો સર્વથા શુદ્ધ આત્માઓ તે અસર ન ઉપજાવે, એમ બની શકે જ નહીં. તેઓ સદા રક્ષકઃ મંગળમય છે. માટે અરિહંત અને સિદ્ધ ભગવંતોઃ એ બન્નેયનો દેવતત્ત્વમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. તે આદર્શ પ્રાપ્ત કરવા, અરિહંતો પ્રયાસ કરે છે. અને અરિહંત થવા અનેક પ્રયાસો જીવો કરે છે, અને તે સર્વ પવિત્ર આત્માઓ જગતમાં મહા ઉપકાર ફેલાવી બીજા જીવોને અમંગળમાંથી મંગળમાં લાવીને મૂકે છે. એ રીતે જગતમાં જે કાંઈ મંગળમય પ્રવૃત્તિ ચાલી રહી છે. તેમાં મંગળમય સિદ્ધ ભગવંતોની પણ કારણતા છે. માટે તેઓ ત્યાં રહ્યા રહ્યા પણ સદા મંગળમય છે. માટે જગતમાં જુદા જુદા આકારે પ્રચલિત શાશ્વત ધર્મઃ તેના સંચાલનના સાધનો રૂપ શાસ્ત્રોઃ વિગેરે સર્વજ્ઞના ઉપદેશ અને કૃતિ મૂલક છે. સર્વજ્ઞાશ્રિત છે. માટે સર્વજ્ઞને ભજવાથી સર્વજ્ઞ થવાય છે, ને તેમના આશ્રયે ધર્મની પરમકોટી શૈલેશી અવસ્થા પ્રાપ્ત કરી મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. મોક્ષ અને તેમાં બીજાને કારણપણું તેજ મુખ્ય મંગળતા. માટે પારસનાથ પ્રભુ બીજા જીવોને પોતાના જેવા બનાવવામાં પારસમણિ જેવા હોવા છતાં, પારસમણિ જેવા જડ નથી. પણ આનંદઘનમય છે. એ ખાસ વિશેષતા છે.

૨૪. શ્રી-મહા-વીર-વર્ધમાન-જિન-સ્તવન.

ક્ષાયિક વીર્યવંત હોય, તે આત્મા પૂરો વીર છે-મહાવીર છે.

પૂર્ણવીર્યવતી-શૈલેશી-કરણ-અવસ્થાઃ

ચૌદમે અયોગિ નામના ગુણ સ્થાનકે પહોંચેલા પરમાત્માનું પૂર્ણ ક્ષાયિક વીર્ય કેવી રીતે પ્રગટ થાય છે? તે આત્મિક વીર્યનું સુંદર સ્વરૂપ આ સ્તવનમાં બતાવેલું છે.

રાગ : ધન્યાશ્રી.

વીર-જિનેશ્વર-ચરણે લાગું,
વીરપણું તે માગું. રે
મિથ્યા-મોહ-તિમિર-ભય ભાગ્યું.
જિત-નગારું વાગ્યું. રે વીર૦ ૧

ચરણે લાગું=નમસ્કાર કરું. ચરણ કમળને સ્પર્શ કરી નમસ્કાર કરું. વીરપણું=શૂરવીરપણું. મિથ્યા-મોહ-તિમિર-ભય= મિથ્યાત્વઃ કષાયો અજ્ઞાન અંધકારઃ વિગેરે શત્રુઓનો ભય. ભાગ્યું=ભાગી ગયો. જિત-નગારું=વિજય ભેરી. વિજય ડંકો. વાગ્યું=વગડ્યો. ૧

શ્રી મહાવીર વર્ધમાન પરમાત્માને ચરણે લાગીને-પડીને, તેમણે બતાવેલી ભાવ શૂરવીરતા તેમની પાસેથી-પ્રબળ આલંબન રૂપ તેમની પાસેથી-હું માગું છું. જેથી કરીને, મિથ્યાત્વઃ કષાયોઃ અજ્ઞાન વિગેરે રૂપ મહાભય નાશ પામી જાય, અને જિત નગારું બજી ઉઠે. મારો વિજય ડંકો વાગી જાય.

ભગવાને-મિથ્યાત્વ-કષાયો-અજ્ઞાન વિગેરે ભયોને ભગાડી દઈ, જેમ જિત નગારું વગાડ્યું છે, તેમ મારા પણ ભયો નાશ પામી જાય.

જિત નગારું ગગડી ઉઠે. માટે તેમને ચરણે પડીને સાચું શૂરવીર 'પણું' હું માગી રહ્યો છું.

રાજ્ય સુખોનો ત્યાગ કરી, પ્રવ્રજ્યા સ્વીકારી, સંયમમાં વીર્ય ફોરવી, કામ-ક્રોધ વિગેરે મહાશત્રુઓને પરિપૂર્ણ વીર્યવાળા ભગવાને જીતી લીધા હતા. આ એક હકીકત છે. માટે પણ ભગવાન્ **વર્ધમાન-સ્વામિ-વીર-મહાવીર** કહેવાયા છે. ૧

વીર્યવંત હોય, તે જ **વીર** કહેવાય. અને વીરોમાં પણ શ્રેષ્ઠ હોય, તે **મહાવીર** કહેવાય. માટે વીરતામાં વીર્ય મુખ્ય વસ્તુ છે. તેના વિના વીરતા સંભવી શકે નહીં. તેથી વીર્યથી પ્રેરિત વીરતાની, અને **વીર-મહાવીર** નામની સાર્થકતા સ્પષ્ટ કરવામાં આવી હોવાનું શ્લેષથી જણાઇ આવે છે. **વીર્યઃ** એ શી વસ્તુ છે? તેનો સામાન્ય ખ્યાલ આવવાથી આ સ્તવન સમજવું સહેલું પડશે.

શરીરમાં સાત કે આઠ મુખ્ય ધાતુઓ છે.

૧ રસઃ ૨ લોહીઃ ૩ માંસઃ ૪ ચરબીઃ ૫ હાડકાઃ ૬ મગજઃ ૭ વીર્યઃ અને ૮ ઓજસ્ઃ આ આઠ અથવા મુખ્ય સાત ધાતુઓમાં વીર્ય એ છેલ્લી ધાતુ છે. અને ઓજસ્ઃ એ વીર્યના પરિપાક રૂપે છે, તેને કોઈ ધાતુ પણ કહે છે, કોઈ નથી પણ કહેતા.

ખોરાક પચવા માંડે છે, ત્યારે તેમાંથી રસઃ અને કીટ્ટ-મળ-મેલઃ જુદા પડે છે. મળ મળ-દ્વારો મારફત બહાર ફેંકાઈ જાય છે; પરંતુ રસમાંથી પહેલાં લોહીઃ બને છે, પછી તેમાંથી માંસઃ મેદઃ-ચરબીઃ અસ્થિ-હાડકાંઃ બને છે. હાડકામાં મગજઃ ભરાય છે, અને તેમાંથી વીર્યઃ બનીને વીર્યાશયમાં ભરાય છે, તથા શરીરમાં ફેલાઈ જાય છે. અને પછી શરીરમાં એકજાતની ચમક-લાલી-તેજસ્વિતા-લાવણ્ય-સૌન્દર્ય-ઉત્સાહનો વેગ-પ્રભાવ-પરાઘાતતા વિગેરે જણાઇ આવે છે, તે ઓજસ્ઃ કહેવાય છે. આરોગ્યવાળા માનવોના શરીરમાં

ઓજસ્ ચમકતું હોય છે. નાકની બાજુમાં અંગુઠાનો નખ ઘસવાથી નખ ઉપર તેલ જેવી ચમકતી વસ્તુ ચોંટી આવે છે, તે ઓજસ્ હોય છે. રોગી માણસને તે શોષાઈ જતું હોવાથી નખ ઘસીયે તો ચીકાશથી નખ લેપાતો નથી. પણ લુખા પણું રહે છે. તેથી "ઓજસ્ ઓચ્છું થયું છે." એમ ખાત્રી થાય છે.

સામાન્ય-જન-સમાજની સમજ એવી છે, કે-આ "ધાતુઓમાંની જે સાતમી ધાતુ, તેજ વીર્ય છે. અને તેને લીધે વીરતા-પરાક્રમ-શૌર્ય ગણાય છે." પણ ખરી વસ્તુસ્થિતિ એ પ્રમાણે નથી.

ખરી વસ્તુ એ છે, કે—શરીરનું તમામ પ્રકારનું સંચાલન કરનારો આત્મા શરીરમાં છે, તેનો એક ગુણ તે વીર્ય છે. એ વીર્ય ગુણને લીધે જ શરીરમાંથી ધાતુઓની ક્રમિક બનાવટ એવી થાય છે, કે-સાતમી ધાતુ રૂપ વીર્ય શરીરમાં જણાઈ આવે છે. શરીરમાંનું વીર્ય પુદ્ગળ વર્ગણામાંથી બનેલું હોય છે, પરંતુ તે બનાવવામાં આત્માનો વીર્યગુણ જેટલો પ્રગટ હોય, તેટલું જઃ તેવા બળવાળું જઃ પૌદ્ગલિક વીર્ય પણ પ્રગટ થઇ શકે છે. આથી કરીને શરીર નાનું છતાં-હાથી કરતાં સિંહમાં વીર્ય-વધારે શક્તિ શાળી-હોય છે.

વીર્યઃ શક્તિઃ બળ. સ્થામઃ પરાક્રમ. એ મૂળ વસ્તુ આત્માની છે. આ વાત **જૈન દર્શન** ઘણીજ સ્પષ્ટતાથી સમજાવે છે. તેથી આગળ વધીને તે કહે છે, કે "નાના મોટા કોઈ પણ જંતુઓઃ કીડાઓઃ પશુઓઃ પક્ષિઓઃ માનવોઃ દેવોઃ વિગેરે મનઃવચન તથા શરીરઃની જે કાંઇ સ્થુલ કે સૂક્ષ્મ હીલચાલ કરે છે, તે સર્વમાં આત્માનું વીર્ય જ કામ આપે છે. તે વીર્ય વિના જડ-મનઃવચનઃ કાયાઃ કાંઈ પણ કરી શકે જ નહીં."

આત્મામાંની જે વીર્ય શક્તિ છે, તેના શ્રી કેવળજ્ઞાની ભગવંતની જ્ઞાન શક્તિથી પણ બે ભાગ ન થઈ શકે, તેવો એક ભાગ લઇએ. તેનું

પ્રથમઃ યોગની મદદથી આત્મા પાંચ પ્રકારના શરીરને યોગ્ય પાંચ પ્રકારની વર્ગણાઓ ગ્રહણ કરે છે. અને પછી તે તે શરીરપણે પરિણમાવે છે. અને છેલ્લી ત્રણ વર્ગણાઓને ગ્રહણ કરી, શ્વાસોચ્છ્વાસ-ભાષા અને મનપણે પરિણમાવ્યા પછી, તેને ફેંકી દેવા માટે તેનો જ ટેકો લે છે. જેમ-બિલાડી શિંકા ઉપરથી ખાવાનું લેવા, કુદકો મારતાં પહેલાં પોતાના જ શરીર ઉપર ટેકો લઈને કુદે છે. જેમ દડો ફેંકતી વખતે હાથ પાછો હઠીને પોતાનો જ ટેકો લઈને દડો ફેંકે છે. તેમ બોલી લીધા પછી, વિચાર્યા પછી, અને શ્વાસોચ્છ્વાસ લીધા પછી, તેજ પુદ્ગલોનો ટેકો લઈને, આત્મા તેને ફેંકી દે છે. પાંચમાંનું કાર્મણ શરીરબનાવવામાં ૧૬મી કાર્મણ વર્ગણા ગ્રહણ કરાય છે.-૧

૧. જીવ યોગયુક્ત થઈ શું કરે છે?

છઉમ-ત્થ-વીર્ય લેશ્યા-સંગે
અભિસંધિ-જ મતિ-અંગે. રે
સૂક્ષ્મ-સ્થૂલ-ક્રિયાને રંગે
યોગી થયો ઉમંગે. રે વીર૦ ૨

છઉમ-ત્થ-વીર્ય=છદ્મસ્થનું વીર્ય. આત્માને કેવળ જ્ઞાન પ્રાપ્ત ન થયું હોય, ત્યાં સુધી તે છદ્મસ્થ ગણાય છે. છદ્મ=કપટ -અજ્ઞાન-છેતરામણી-ગુપ્ત. છદ્મસ્થ=એટલે અજ્ઞાનમાં ફસાયેલો-પૂરેપૂરો ખુલ્લો નહીં ઢકાયેલો વીર્ય=બળ. લેશ્યા-સંગે=લેશ્યા-કૃષ્ણાદિક દ્રવ્યોના સહયોગથી આત્મામાં ઉત્પન્ન થતા જુદા જુદા ભાવો-દ્રવ્ય કે ભાવ માનસિક યોગ્યતાઓ. સંગે=ને લેશ્યાના સંબંધને લીધે લેશ્યાનો સંબધ હોય ત્યાં સુધી. અભિસંધિ-જ=અભિસંધિ=નિમિત્ત-પ્રયત્ન. જ-ઉત્પન્ન થયેલ ખાસ પ્રયત્ન થી ઉત્પન્ન થયેલ હોય તે મતિ-અંગે=બુદ્ધિ પ્રમાણે, જે પ્રમાણે સમજપૂર્વકનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે, તેને લીધે સૂક્ષ્મ-સ્થૂલ

–ક્રિયા=આત્માની સૂક્ષ્મ અને સ્થૂલ હીલચાલને લીધે થતી પ્રવૃત્તિ. સૂક્ષ્મ–બારીક, સ્થૂલ=મોટી જણાઈ આવે તેવી. રંગે=રંગને લીધે, રંગમાં આવી જઇને, આનંદને લીધે. યોગી–મનઃ વચનઃ કાયાઃ ના યોગવાળો. ઉમંગે=આનંદે, હોંશથી. ૨

-લેશ્યા યુક્ત છદ્મ–સ્થ જીવની સમજ પૂર્ણક કરવામાં આવતી–ઈરાદા-પૂર્વકના કાયાદિકના યોગથી થતી–આત્માની–સૂક્ષ્મઃ અને સ્થૂલઃ પ્રવૃત્તિઓઃ તેને રંગે ચડીને આત્મા ઉમંગે કરીને–આનંદપૂર્વક–યોગી –એટલે કે–મનઃવચનઃ કાયાઃના યોગોવાળો થાય છે. તે અભિસંધિ–જ યોગ કહેવાય છે.

અને ખાસ પ્રકારના પ્રયત્ન–આત્મામાં થતા સહજ સ્ફૂરણઃ તેથી શરીરમાં જે પ્રવૃત્તિ સહજ રીતે ચાલતી હોય છે. લોહી વિગેરે ધાતુઓમાં અનેક પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓ કંપન–સ્ફૂરણ–એકમાંથી બીજામાં રૂપાંતરો ચાલી રહ્યા હોય છે, તેથી આત્મામાં થતુ સ્ફૂરણ, તે અનભિસંધિ–જ યોગ કહેવાય છે. એમ અહીં સાથે સાથે સમજી રાખવાનું છે. ૨

विरिय–ऽंतराय–देस–क्खएण सव्व–क्खएण वा लद्धी ।
अभिसंधि–जमियरं वा तत्तो विरियं स–लेसस्स. ॥३॥

કર્મપ્રકૃતિ

અર્થઃ વીર્યાન્તરાય કર્મના દેશથીઃ કે સર્વથીઃ ક્ષય થવાથી પ્રાણીઓને જે લબ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે, ને તેને લીધે છદ્મસ્થ એટલે કે—લેશ્યાવાળા સર્વ જીવોને જે વીર્ય હોય છે, તે અભિસંધિ–જ [અથવા અનભિસંધિ–જ] વીર્ય કહેવાય છે [બાકીના કેવળજ્ઞાની અને સિદ્ધ ભગવંતોને ક્ષાયિકવીર્ય કહેવાય છે. યોગઃ વીર્યઃ સ્થામઃ ઉત્સાહઃ પરાક્રમ ચેષ્ટાઃ શક્તિઃ સામર્થ્યઃ એ વિગેરે યોગના–વીર્યના નામો છે.]

૧. આપણે ઉંઘતા હોઈએ છીએ, ત્યારે પણ શરીરમાંની દરેક ધાતુઓમાં કાંઈ ને કાંઈ પ્રવૃત્તિ ચાલ્યા જ કરતી હોય છે, તે

વખતે આત્મપ્રદેશોમાં પણ કર્મોને લીધે-ઉકળતા પાણીના ચરૂમાં જેમ પાણી ઉછળતું હોય છે-તેમ સતત પ્રવૃત્તિ ચાલુ જ હોય છે. તેનું નામ **અનભિસંધિ-જ** યોગ કહેવાય છે.

૨. અને આપણે ચાલીએ, કે હાથથી કાંઈ ઉચકીએ, ત્યારે ખાસ જુદુંજ બળ કરવું પડે છે, તે વખતે શરીર તથા આત્મામાં કે—મનઃ વચનઃ કાયા.માં પ્રયત્નપૂર્વક જે પ્રવૃત્તિ ચાલે છે, તે વખતે મન: વચનઃ કાયા.માં જે યોગ ઉત્પન્ન થાય છે, તેનું નામ **અભિસંધિ-જ** યોગ કહેવાય છે.

અહીં યોગી શબ્દનો અર્થ "મનઃ વચનઃ કાયા. ના ત્રણ યોગ વાળો જીવ" સમજવો. ૨

૨. યોગ ઉત્પન્ન થયા પછી ?

અ-સંખ્ય-પ્રદેશે વીર્ય-અ-સંખ્યે
યોગ અ-સંખિત કંખે. રે
પુદ્ગલ-ગણ તેણે લે સુ-વિશેષે,
યથા-શક્તિ-મતિ-લેખે. રે. વીર૦ ૩

અ-સંખ્ય-પ્રદેશે=આત્માને અસંખ્ય પ્રદેશો હોય છે, તે દરેકમાં વીર્ય-અ-સંખ્યે=દરેકે દરેક પ્રદેશે. અસંખ્ય અસંખ્ય વીર્યના અવિભાગો-અંશો-હોય છે. અને તેના સમૂહ રૂપ યોગ-અસંખિત =અસંખ્ય યોગ સ્થાન છે. કંખે-ઇચ્છે છે. પુદ્-ગલ-ગણ= પુદ્ગલોનો સમૂહ. તેણે-તેની મદદથી. લે=લે છે. ગ્રહણ કરે છે. સુ-વિશેષે=સારી રીતે વધારે વધારે. યથા-શક્તિ-મતિ-લેખે=જેવી શક્તિ અને જેવી બુદ્ધિ-મનની ઇચ્છા, તેને હિસાબે. ૩

અભિસંધિજ કે અનભિસંધિજ યોગ ઉત્પન્ન થતાંની સાથેજ આત્મા પોતાના અસંખ્ય આત્મપ્રદેશે કે એક એક આત્મપ્રદેશે અસંખ્ય અસંખ્ય વીર્યના અંશો છે. તે સઘળા આત્મ પ્રદેશોના

મળી ને સમૂહ રૂપ-અસંખ્ય યોગ સ્થાનક શાસ્ત્રમાં ઈચ્છવામાં-માનવામાં આવેલા છે.

તે યોગ સ્થાનકના બળની જેવી શક્તિ-અને મન વિગેરેની પ્રવૃત્તિ, તેને હિસાબે-ઓચ્છા વધતા કર્મ વર્ગણા વિગેરેની વર્ગણાઓના પુદ્‌ગલોના જત્થા-સ્કન્ધો-આત્મા ખુબ સારી રીતે લે છે. કે જેમાં અનંત વર્ગણાઓ, અને પ્રત્યેક વર્ગણામાં અનંત પરમાણુઓ હોય છે. એટલે કે-યોગ સ્થાનકો આત્મામાં નવા નવા કર્મો બંધાવે છે. તથા બીજી પણ વર્ગણાઓ ખેંચાવે છે. જેથી દરેક સમયે ઢગેઢગ પુદ્‌ગળો સતત આવ્યા જ કરતા હોય છે. આમ ઉલટો-યોગ-વીર્ય આત્માને પુદ્‌ગળોથી ઘેરાવી દે છે. ૩

૩. વીર્ય=યોગઃ આત્માઃ શક્તિ;

ઉત્કૃષ્ટ-વીર્ય-નિવેશે
યોગ-ક્રિયા ન વિ પેસે. રે
યોગતણી ધ્રુવતાને લેશે
આતમ-શક્તિ ન ખેસે. રે વીર૦ ૪

'ઉત્કૃષ્ટ-વીર્ય-નિવેશે=વીર્યના ઉત્કૃષ્ટ નિવેશમાં. ઉત્કૃષ્ટ વીર્ય' ખીલ્યું હોય, ત્યારે તેના સ્થાનમાં. નિવેશ=સ્થાન. યોગ-ક્રિયા-યોગની પ્રવૃત્તિ. મનઃ વચનઃ કાયા.ના યોગની પ્રવૃત્તિ. પેસે-પ્રવેશ કરે. ન વિ-નહીંજ. યોગતણી-યોગની. ધ્રુવતાને=સ્થિરતાને. લેશે=જરા પણ આતમ-શક્તિ=આત્મશક્તિ. આત્માની શકિત. ખેસે=ખસે ખસેડે. ૪

જ્યારે ઉત્કૃષ્ટ વીર્ય ખીલી ઉઠે છે, ત્યારે મન વચનઃ કાયા ના યોગની પ્રવૃત્તિ તેમાં પ્રવેશ પામી શકતી નથી. અર્થાત્ ઉંચા ગુણ સ્થાનકો પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે તે ત્રણે યોગ મંદ પડતા જાય છે. અને છેવટે

સ્થિર થઈ જાય છે—રુંધાઇ જાય છે. આત્મામાં વીર્ય વધતું જાય છે. ખીલતું જાય છે, અનાવૃત થઈ વિકસતું જાય છે.

એજ પ્રમાણે—મનઃ વચનઃ કાયાઃના યોગો સ્થિર થતા જાય છે, તેમ તેમ આત્માની શક્તિ જરા પણ ખસતી નથી. એટલે કે વધુને વધુ સ્થિર થતી જાય છે. ચંચળ—પ્રવર્તમાન રહેતી નથી. ઉપર ઉપરના ગુણ સ્થાનકોએ યોગમાં સ્થિરતા આવતી જાય છે, તેમ તેમ આત્મ-શક્તિ વધતી જાય છે.

ઉત્કૃષ્ટ વીર્યને યોગો અસર કરી શકતા નથી. અને યોગો જેમ જેમ ધ્રુવ—સ્થિર થતા જાય છે, તેમ તેમ આત્મા પણ ઉત્કૃષ્ટ રીતે સ્થિર બનતો જાય છે. એટણે કે—મનઃ વચનઃ કાયાઃના યોગોના પુદ્ગળો આત્માને કાંઈ અસર કરી શકતા નથી. પુદ્ગળો લેવાનું તો બંધ થઇ જાય છે, અને યોગ છુટી જાય. ત્યારે આત્મા પણ તેની પાસે કાંઈ પણ પ્રવૃત્તિ કરાવી શકતો નથી. એટલે કે—તેની મદદથી નવા કર્મ કે બીજી નવી વર્ગણાઓ લઈ શકતો નથી, લેવડાવી શકતો નથી. પુદ્ગલ અને આત્મા બંનેય સ્વતંત્ર જુદા જુદા દ્રવ્યો તરીકે તદ્દન જુદા પડી જાય છે. કશોયે સંબંધ રહેતો નથી. એક બીજાને કાંઈ પણ કરી શકતા નથી. પૂર્વનું સર્વ સર્વથા બંધ પડી જાય છે. ૪

૪. યોગને લીધેજ આત્મા ભોગી બને છે :—

કામ—વીર્ય—વશે જિમ ભોગી.
તિમ આતમ થયો ભોગી.
શૂરપણે આતમ ઉપયોગી,
થાય તેહ અ—યોગી. રે વીર૦ ૫

કામ—વીર્ય—વશે=કામભોગમાં ઉપયોગી થતા શારીરિક વીર્યને લીધે. ભોગી=કામભોગ કરનારો. શૂરપણે=શૂરાપણાને લીધે.

- આતમ-ઉપયોગી=આત્મામાં ઉપયોગવંત. અ-યોગી=ત્રણ યોગે। રહિત. અહીં પણ અ-યોગી=શબ્દમાં યોગી શબ્દનો અર્થ મનઃ વચનઃ કાયાઃના યોગોવાળો સમજવો. અ-યોગી-એટલે તે રીતના યોગી નહીં. યોગો રહિત. ૫

કામ ભોગોમાં ઉપયોગી-મૈથુન પૂર્વક સુખ ભોગવવામાં ઉપયોગી-યતા -શારીરિક વીર્યને લીધે જેમ આત્મા ભોગી એટલે કે કામના ભોગો-ઈન્દ્રિયોના વિષયો-સેવનારો થાય છે-તે પ્રમાણે વીર્યને લીધે-યોગને લીધે-ત્રણ યોગ રૂપ વીર્યને લીધે-અથવા તેથી પ્રવર્તતા આત્માના વીર્યને લીધે-આત્મા ભોગી થાય છે.

પરંતુ જો આત્મા શૂરાપણું રાખીને-આત્મામાંજ ઉપયોગવંત થાય, તો તે જ આત્મા-અ-યોગી એટલે-કે-મનઃ વચનઃ કાયાઃના યોગોથી રહિતઃ બની જાય છે. ચૌદમે ગુણ સ્થાનકે જીવ અયોગી થઈ જાય છે. સિદ્ધ ભગવંતો તો સદા અયોગી જ હોય છે.

વિરોધનું સ્પષ્ટીકરણઃ

આત્મા ઉપયોગી-જ્ઞાનઃ દર્શનઃમાં ઉપયોગવંત હોય, તો યોગી થાય, પણ અ-યોગી શી રીતે થાય? એ વિરોધ આવે છે. અ-યોગી થાય છે, એટલે કે મનઃ વચનઃ અને કાયાઃના યોગો રહિત થાય છે.

તથા, અયોગી થતાં પહેલાં આત્મા યોગી હતો, તે ભોગી કેમ થાય? એ પણ બીજો વિરોધ છે. પરંતુ, યોગી-મનઃ વચનઃ કાયાઃની પ્રવૃત્તિ રૂપ યોગોને લીધે યોગી થાય છે. એ રીતનો યોગી થવાથી કર્મો બાંધીને-સાંસારિક ભાવો પામીને-આત્માને પોતાના કરેલાં તે તે સર્વ કર્મો ભોગવવાં પડે છે, તેથી તેનો ભોક્તા-ભોગી -થાય છે. આ રીતે બન્નેય વિરોધોના પરિહારો-ઉકેલો થાય છે.

અહીં ત્રણ પ્રકારનાં વીર્ય બતાવ્યા છે.—

૧ મૈથુનપૂર્વક વિષયસુખ ભોગવવામાં ઉપયોગી થાય, તે સાતમી

ધાતુરૂપ શારીરિક વીર્યઃ જેને લીધે પ્રાણી કામ-વાસનાથી વાસિત થઇ મૈથુન સુખ ભોગવે છે, ભોગી થાય છે. તે શારીરિક વીર્ય.

૨ મનઃ વચનઃ કાયાઃના યોગ મારફત ભોગવાતું આત્માનું બળ. તેને લીધે કર્મો બાંધીને આત્માને સાંસારિક અવસ્થા ભોગવવી પડે છે. અનાદિ કાળથી-મોક્ષમાં ન જવાય ત્યાં સુધી દેવઃ નારકઃ તિર્યંચઃ મનુષ્યઃ સ્ત્રીઃ પુરુષઃ નપુંસકઃ વિગેરે રૂપે થવું પડે છે, અને વિવિધ રીતે સંસારમાં રખડવાનું થાય છે. સંસાર ભોગવવો પડે છે. સંસાર ભોગવવો પડે છે, ને એ રીતે આત્મા ભોગી થાય છે. તે સાંસારિક વીર્ય.

૩ ત્રણેય યોગો નબળા પડવાથી અને રત્નત્રયીની આરાધાથી વીર્યાન્તરાય કર્મનો સર્વથા ક્ષય થવાથી મેરૂ પર્વત તથા વિશ્વને ઉથલાવી પાડવા જેવું જે ક્ષાયિક ભાવે અક્ષય આત્મિક વીર્ય પ્રગટ થાય છે, તે વીર્ય. જેને લીધે આત્મા શૈલેશી-મેરુપર્વત જેવો સ્થિર અને નક્કર બની જાય છે. અયોગી-મનઃ વચનઃ કાયાઃના યોગો વગરનો થઈ સ્થિર વીર્યવંત બને છે. તે શૈલીશી વીર્યઃ યા ક્ષાયિક-વીર્ય.

૧ એક વીર્ય કામભોગી બનાવે છે, ૨ બીજું વીર્ય સંસાર ભોગવાવે છે. ૩ જું વીર્ય આત્માને અયોગી બનાવી મુક્ત અને સદા સ્થિર-નક્કર-બનાવે છે.

વીરતાનું મૂળ કારણઃ

"વીરપણું તે આતમ-ઠાણે."
જાણ્યું તુમચી વાણ્યે. રે
ધ્યાન-વિન્નાણેઃ શકિત-પ્રમાણેઃ
નિજ-ધ્રુવ-પદ પહિચાણે. રે ૬

વીરપણું=વીરતા, શૌર્ય. આતમ-ઠાણે=આત્મામાં છે, આત્મના

=સ્થાનની વસ્તુ છે. તુમચી=તમારી. વાણુયે=વાણી વડે. ઉપદેશ વડે ધ્યાન-વિન્નાણે=ધ્યાનના વિજ્ઞાન વડે, ધ્યાનના શાસ્ત્રીય જ્ઞાનવડે. શક્તિ-પ્રમાણે=પોતાની જેવી શકિત, પોતાની શકિતનો જેટલો વિકાસ, તે પ્રમાણે. નિજ-ધ્રુવ-પદ=પોતાની સ્થિરતા, ધ્રુવતા. સ્થિરપદ, વીર્યનું બળ. પહિચાણે=જાણી શકે છે, ઓળખી શકે છે. ૬

"વીરપણાનું પ્રયોજક-પ્રેરક-વીર્યનું ખરૂં મૂળ સ્થાન તો આત્મા જ છે." આ વાતની ખબર આપના શિવાય કોઈ પણ બીજા પુરુષે જગત્‌ને આપી નથી. આ વાત જગત્ આપની વાણીથી-ઉપદેશથી-જ જાણી શકેલ છે.

શાસ્ત્રીય વિજ્ઞાનનો આધાર લઇને, પોતાની શક્તિ પ્રમાણે આત્મા જેમ જેમ ધ્યાનમાં આગળ વધે છે, તેમ તેમ પોતાના આત્મામાં કેટલી ધ્રુવતા-સ્થિરતા-વીર્ય-સામર્થ્ય-પ્રાપ્ત થયેલ છે? તે પણ પોતાના ધ્યાનના જ્ઞાનથી જીવ ઓળખી શકે છે.

વીર્યઃ એ શરીરની નહીં, પરંતુ આત્માની વસ્તુ છે. અને ધ્યાનઃ એટલે-આત્માના વીર્યની-પ્રવૃત્તિની-સ્થિરતાઃ આ વસ્તુ જગત્‌ને આપેજ-બીજાને નવીન લાગે તે રીતે-સમજાવેલ છે. લોકો વીર્યઃ અને ધ્યાનઃના અર્થ જુદા કરે છે. ધ્યાન પણ શરીર કે મનની એકાગ્રતા જ નથી. પણ મુખ્યપણે આત્માની સ્થિરતા છે. શરીરઃ મનઃ કે પવનઃની સ્થિરતાને ઉપચારથી ધ્યાન કહેવાય છે. વાસ્તવિક રીતે તેમ નથી.

ધ્યાન-વિજ્ઞાન એટલે યોગના આઠ અંગો છે. તેના નામઃ—યમઃ નિયમઃ આસનઃ પ્રાણાયામ પ્રત્યાહારઃ ધારણાઃ ધ્યાનઃ સમાધિઃ આ પ્રમાણે પતંજલિ યોગ સૂત્રમાં આપેલાં છે. અને તેની વ્યાખ્યાઓ પણ આપેલી છે :-

યમઃ એટલે વ્રતો. **નિયમ:** પાગ છે ચોગ: સંતોષ: તપ: સ્વાધ્યાય: પરમાત્મ પ્રણિધાન **આસન** એટલે પદ્માસનાદિક યોગાસનો. મુદ્રા વિગેરે. **પ્રાણાયામઃ** એટલે રેચક: પૂરક: અને કુંભક: કરીને પવનની ગતિઉપર કાબૂ મેળવવો. **પ્રત્યાહાર** એટલે ઇન્દ્રિયો ઉપર કાબૂ મેળવવો. **ધારણા:** એટલે કોઈ પણ વસ્તુ ઉપર એકાગ્ર થવાની ટેવ કેળવવી. **ધ્યાનઃ** એટલે કોઈપણ વસ્તુનું એકાગ્રતાથી અમુક વખત સુધી ધ્યાન કરવું. અને **સમાધિ:** એટલે દુનિયાના બાહ્ય વ્યવહારોથી પર થઈને ધ્યાન દૃષ્ટિમાં સ્વેચ્છાથી રમણતા કરવાની શક્તિ પ્રાપ્ત થવી, તે.

જૈન દર્શનમાં પણ આ આઠેય અંગોએ બતાવ્યા છે. પરંતુ તેની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે છે:-

યમ – અહિંસા: અને સત્ય: વિગેરે પાંચ અણુ કે મહાવ્રતોને યથાશક્તિ અમલમાં મૂકવાં અને ત્રણ ઇચ્છાયમાદિક યમોનો અમલ કરવાની ઇચ્છા રાખવી. **નિયમ:** વ્રતોમાં સહાયક-સહકારી જીવન ચર્યા, ઉત્તર ગુણો. **આસનઃ** આત્મ કલ્યાણના પ્રયત્નોમાં વધારે સ્થિરતા. **પ્રાણાયામઃ** પ્રાણ કરતાં પણ દેવ: ગુરુ: ધર્મ: ને વધુ વ્હાલા ગણવા, ધર્મ માટે પ્રાણનો ત્યાગ કરાય, પણ પ્રાણ ખાતર દેવ: ગુરુ: ધર્મ નો ત્યાગ ન કરાય, એવી વૃત્તિ. **પ્રત્યાહાર:** ઇન્દ્રિયો ઉપર કાબૂ. ઉપરાંત, ધર્મ ઉપર આવી પડતાં વિઘ્નોને હઠાવવામાં તત્પરતા. **ધારણા:** ચિત્તની સ્થિરતામાં સારો વધારો. ચપળતાનો ત્યાગ. **ધ્યાનઃ** પરમાત્મા વિગેરે ધ્યેયની મદદથી જેમ બને તેમ મન વચનઃ અને કાયારૂપ યોગોના વ્યાપારો રોકીને આત્મા સ્થિર થતો જાય, તેથી પોતાનું બળ— વીર્ય— પ્રાપ્ત થતું જાય, તેવો પ્રયત્ન કરવો. **સમાધિ:** સ્વરૂપમાં સ્થિતિ. જેમ બને તેમ આત્મ પ્રદેશોની સ્ફુરણામાં એકદમ ઘટાડો થવાથી માંડીને તદ્દન અભાવ સુધીની સ્થિતિ, અયોગી: અને સિદ્ધ અવસ્થા સુધી પહોંચી, સંપૂર્ણ આત્મ-વીર્યને આત્મસ્થ કરવું, તે. એકદમ આત્માએ મેરુ પર્વતની માફક સ્થિર થઈ જવું, તે. તે દરેકના ભેદો વિગેરેનો વિસ્તાર ઉપાધ્યાયજી શ્રી **યશોવિજય મહારાજ યોગની બત્રીશીમાંથી** જોવો.

આ રીતે વિચાર કરતાં, જેમ જેમ આત્મા **ધર્મધ્યાનઃ અને શુક્લ** ધ્યાનના પગથિયાં ચડતો જાય, તેમ તેમ તેનો આત્મા સ્થિર થતો જાય. મનઃ વચન કાયાઃ મારફત વેરાતું આત્માનું બળ-વીર્ય આત્મ-નિષ્ઠ થતું જાય. આત્માની સ્થિરતા તે ધ્યાન તેની પરાકાષ્ઠા: તે **સમાધિ:**

આ પ્રમાણે જૈન ધ્યાન પ્રક્રિયાથી ધ્યાન કરતો આત્મા ધ્યાનના બળ પ્રમાણે પોતાની પ્રનિજ-ધ્રુવતા-વપદ-સ્થિરતાઃ પોતાને કેટલી પ્રાપ્ત થયેલી છે ? તે પોતે સમજી શકે છે.

વૈદિક દર્શનમાં પતંજલિના યોગસૂત્ર વિગેરેમાં, તથા બૌદ્ધગ્રન્થોમાં ધ્યાનના પ્રકારો વિસ્તારથી બતાવ્યા છે. પરંતુ, આ રીતે "સ્થિરતાઃ અને વીર્ય શક્તિ મનઃ વચનઃ કાયાઃ દ્વારા જે બહાર દેખાય છે, તે આત્માની વસ્તુ છે." એ કોઈએ બતાવેલ નથી. તે કેવળ જૈન દર્શનમાંથીજ ખૂબ સ્પષ્ટ જાણવા મળે છે. આ પણ જૈનદર્શનની એક વધુ વિશિષ્ટતા છે. તેમાં શ્રી આનંદઘનજી મહારાજ પોતાની સમ્મતિ બતાવે છે, અને "એ વાતો જૈન દર્શન સિવાય બીજે નથી." એ સત્યનો એટલી જ મક્કમતાથી ઉચ્ચાર કરે છે. ૬

આલમ્બન-સાધન જે ત્યાગે,
પર-પરિણતિને ભાગે. રે
અક્ષય-દર્શનઃ જ્ઞાનઃ વૈરાગ્યેઃ
આનન્દ-ઘન-પ્રભુ જાગે. રે વી૦ ૭

આલમ્બન-સાધન=ટેકો લેવામાં મદદગાર. અથવા ત્રણ યોગ, તે રૂપ સાધનનું આલંબન કે ટેકો. પર-પરિણતિ=પર રૂપે પરિણમવું, તે. વૈભાવિક ભાવે પરિણમવું. ભાગે=ભગાડે. અ-ક્ષય=સાદિ-અનંત ભાંગે ઉત્પન્ન થયા પછી, કદી નાશ ન પામે, તેવા અનંતકાળ સુધી ટકે તેવા. વૈરાગ્ય=ચારિત્ર, આનન્દ-ઘન-પ્રભુ=અનંત વીર્યના આનંદના સમૂહ રૂપ પ્રભુ. જાગે=સદા જાગ્રત્ રહે. સર્વજ્ઞઃ સર્વ-દર્શીઃ અને શૈલેશીઃ અવસ્થા રૂપ ચારિત્રમયઃ પણે સદા જાગતા રહે છે. ૭

જે આત્મા [બાહ્ય] આલંબન રૂપ-મનઃ વચનઃ કાયાઃ રૂપ-સાધનોનો ત્યાગ કરે છે, તે આત્મા અખૂટ-ક્ષાયિક અનંત દર્શનઃ અખુટ-

ક્ષાયિક અનંત-જ્ઞાન-કેવળ-જ્ઞાનઃ અખુટ ક્ષાયિક અનંત ચારિત્રઃવડે કરીને, આનંદના ઘન રૂપ-સિદ્ધ પરમાત્મા રૂપ-અનંતકાળ તક સ્વ-સ્વભાવમાં રમણ કરતા સદા જાગતા જ રહે છે. કર્માદિક પુદ્‌ગલોના સંબંધ રૂપ ચોર કદી પ્રવેશ કરી શકતો નથી.

સિદ્ધ પરમાત્મરૂપ અ-રૂપી દિવ્ય આત્મા સદા આત્મજ્યોતિર્મય દીપતા રહે છે. ૭

રહસ્યાર્થ :

શ્રી વીર-મહાવીર ભગવાન્ વીર હતા. વીર્યવાન્ હોય, તે વીર કહેવાય.

જગત્‌માં શરીરે બળવાન્-વીર રસ યુક્ત હોય તે **વીર** કહેવાય છે. શત્રુઓ ઉપરવિજય મેળવે, અને વિજય મહોત્સવ ઉજવે, તે **વીર** કહેવાય છે. ત્યારે, પરમાત્મા પ્રભુ **મહાવીર** દેવે કોઇ પણ શત્રુ-રાજા સાથે લડાઈ કરી નથી. કોઈ પણ દેશ જીતીને ક્ષત્રિય છતાં કોઈ પણ દેશ ઉપર વિજય મેળવ્યો નથી. છતાં તેમનું નામ એકલું વીર જ નહીં, પરંતુ "મહાવીર" એવું નામ શા ઉપરથી પડ્યું ? કેટલાક માણસોનું નામ તેની ફૈબા-મહાવીર-પાડે છે. ત્યારથી તે લોકમાં મહાવીર નામે પ્રસિદ્ધ થાય છે. પરંતુ તેઓ નામ માત્રથી મહાવીર હોય છે. બીજી રીતે **મહાવીર** નથી હોતા. વળી, -પ્રભુનું ગર્ભમાં આગમન થયા પછી, ધનાદિકથી તેમનું ઘર વધવાથી માતા-પિતાએ **વર્ધમાનકુમાર** એવું પ્રભુનું નામ પાડ્યું હતું. ત્યારે **મહાવીર** કેમ કહેવાયા ?

૧ વ્યવહાર નયથીઃ આમલકીની રમતમાં બળની પરીક્ષા કરવા આવેલા દેવને પણ હરાવી દેવામાં પૂરી વીરતા બતાવી આપવાથી ઇન્દ્રાદિકે-**મહાવીર** એવું નામ બાળકપણામાંથી જ પાડેલું હતું.

शुभ-सार-सत्त्व-संहनन-वीर्य-माहात्म्य-रूप-गुण-युक्तः ।
जगति "महा-वीर" इति त्रि-दशैर्गुणतः कृता-ऽऽभिख्यः ॥१३॥

અર્થ: ઉત્તમ અને સાર ભૂત:—

પરાક્રમ: શારીરિક મજબૂતમાં મજબૂત બાંધો: વીર્ય: માહાત્મ્ય: રૂપ: અને ગુણો થી યુક્ત હોવાથી દેવોએ પાડેલા ગુણોએ કરીને છાજતા "મહા-વીર" એવા નામે જગતમાં પ્રસિદ્ધ થયા છે. ૧૩

તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્ર—સબંધ કારિકા

એટલે-નામ **વર્ધમાનકુમાર** છે, પરંતુ "**મહાવીર**" એ તો એમની **પદવી** છે. બિરુદ છે. નામથીજ આ પદવીની મહત્તા **આનન્દઘનજી મહારાજાએ** (**નિશ્ચયનયની** દૃષ્ટિથી: પણ "**વર્ધમાન** સ્વામિની વીરતા-મહાવીરતા: દુન્યવી વીરતા-મહાવી-રતા: કરતાં જુદા જ પ્રકારની છે" એમ જૈન શાસ્ત્રના આધારે આ સ્તવનમાં સાબિત કરી આપેલ છે.

શારીરિક અને આત્મક વીર્યનો ભેદ

"માનવ વિગેરે પ્રાણીઓના શારીરિક બળનું-સુંદર આરોગ્યનું અને શરીરના બીજા સુતત્ત્વોનું મુખ્ય પ્રેરક સપ્ત ધાતુઓનું યથા-યોગ્ય રીતે પોષણ-વ્યવસ્થિતપણું વિગેરે છે." એમ કહેવાય છે. પરંતુ, એ બધુ હોવા છતાં-અપૂર્વ ઉત્સાહ: માનસિક શૌર્ય: વિગેરે ઘણા માનવોમાં જોવામાં નથી આવતા. ત્યારે કેટલાક માનવોમાં તે જોવામાં આવે છે. કારણ કે તેના શારીરિક બળની પાછળ આત્માનું બળ થનગનતું હોય છે. તે આત્મિક વીર્ય છે. શારીરિક બળનો પણ આધાર આત્મિક વીર્યના વિકાસ ઉપર હોય છે. સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી વિચાર કરતાં આ વસ્તુ કોઈ પણ વિચારક: કે સંશોધક:ને સાચી લાગ્યા વિના રહેશે નહીં.

આત્માના ઉત્સાહમાં-શરીરમાંના-જ્ઞાનતંતુઓ: મગજ: મન: હૃદય: રોમાંચ: લોહીની સ્ફૂર્તિ: **વીર્યનો પૂરવઠો**: શરી- મજબૂતી:

વિગેરે જરૂર મદદ કરે છે. પરંતુ એ સર્વને પ્રેરણાનો પૂરવઠો તો ઠેઠ આત્મામાંથી-આત્મા રૂપી શક્તિના કેન્દ્રમાંથી-મળે છે. માટે, વીર્યનો મૂળ ઝરો તો ખુદ આત્મા જ છે. આત્મા ચાલ્યો જાય, ત્યારે ગમે તેવું મજબૂતઃ અને વીર્યવંતઃ શરીર જડ-લાકડા જેવું થઈને પડ્યું રહે છે. તેથી શારીરિક બળના પ્રયોગોમાં પણ આત્મ-દ્રવ્યનું જ વીર્ય કામ કરે છે. શારીરિક અલ્પ શક્તિવાળા મહાન્ કામો કરી નાખે છે, અને શારીરિક બળના પૂરવઠાવાળા માણસોમાંના બીકણ-બાયલા બળદીયા જેવા ને બેઠાડું કે ગમાર હોઇ, કયારે જન્મ્યા ? અને મરણ પામ્યા ? તેનો કોઇને ય ખ્યાલ પણ રહેતો નથી. અને નાના નજીવા કામમાં પણ પાછા હઠી જાય છે. કારણ કે-તેમની પાસે આત્મ-વીર્યના પ્રગટપણાનું બળ નથી હોતું. એ ઉપરથી પણ "શરીરના બળ પાછળ કોઈ જુદી જ ચીજનું બળ કામ કરી રહ્યું છે." એમ કબૂલ કરવું જ પડશે. તે આત્મિક બળ-વીર્ય છે.

લોકો શરીરગત શુક્ર-વીર્ય ધાતુને બળનું પ્રેરક કહે છે, તે તો માત્ર આત્મિકવીર્યના અનેક બાહ્ય વાહનોમાંનું એક બાહ્ય વાહન છે. તેથી વીર્ય શબ્દનો વાસ્તવિક અર્થઃ આત્મિક વીર્ય છે. શુક્ર ધાતુમાં માત્ર આત્મિક વીર્યના વાહન તરીકે વીર્ય શબ્દનો ઉપચાર છે. આત્મજ્ઞાન વગરના જીવોને વીર્ય ગુણની પ્રાથમિક સમજ તે દ્વારા આપી શકાય છે, કારણ કે-આત્મિક વીર્ય પ્રગટ થવામાં બાહ્ય વીર્ય પણ સંબંધ ધરાવે છે, માટે તે ઉપચાર યોગ્ય છે. પરંતુ "તે ઉપચરિત અર્થ છે વાસ્તવિક નથી." એમ સમજવું જોઇએ. સમગ્ર જગતને ઉથલાવી નાંખવાનું સામાર્થ્ય આત્મિક વીર્યમાં છે. પરંતુ તે પ્રમાણે કદી-ત્રણ કાળમાં-બનતું નથી. કેમકે- તેટલા ખીલેલા વીર્યવાળા આત્માને તેમ કરવાનું કાંઈ પણ પ્રયોજન હોતું નથી. બીજાઓને તો વીર્યાન્તરાય કર્મથી તે ઢંકાયેલું હોય છે. તે કર્મનો જેટલો ક્ષયોપશમ થયો હોય, તેના પ્રમાણમાં તે

અનાવૃત-ખુલ્લું રહે છે. અને તે-મનઃ વચનઃ કાયાઃ રૂપ બાહ્ય વાહનોદ્વારા ખાવાઃ પીવાઃ જવાઃ આવવાઃ સાંસારિક કામ-કાજઃ ઈન્દ્રિયોના વિષયો ભોગવવાઃ યુદ્ધઃ લડાઈઃ વિગેરેમાં વેર વિખેર-રીતે વપરાયા કરતું હોય છે. અને જ્યારે તે નિરાવરણ થઈ, આત્મામાં સમગ્રપણે છલછલી ઉઠે છે, ત્યારે આત્માને તેવી કોઈપણ બહારની પ્રવૃત્તિ કરવાની રહેતી નથી. તે વીર્ય આત્માને શૈલેશ જેવી સ્થિરતા કરવામાં સહાયક થાય છે. એમ પરિણામે સંપૂર્ણ અક્ષય વીર્ય-સંપૂર્ણ વીર્યાંતર કર્મોના ક્ષય થવાથી ક્ષાયિક વીર્ય-પ્રગટે છે.

આવા વીર્યના બળથી પ્રાપ્ત કરેલી શૂરવીરતા વાપરી ચૂકેલા ભગવાન્ મહાવીર દેવ વિગેરે મોહઃ મિથ્યાત્વઃ રોગઃ શોકઃ જરાઃ જન્મઃ મરણઃ વિગેરેને સદાના ભગાડી મૂકે છે, ત્યારે તેઓના આત્મામાં સંપૂર્ણ વિજયના ડંકા વાગી ચૂકે છે. અને સ્વ સામ્રાજ્યમાં સદાને માટે મસ્ત રહે છે. આવી શૂરવીરતા કોઈ પણ આત્મા રત્ન ત્રયીરૂપ વૃષ્ય અને વાજીકરણ રસાયણ ઔષધનો પ્રયોગ કરીને પ્રાપ્ત કરી શકે છે-પોતાનામાંથી જાગ્રત્ કરી શકે છે.

સંસારસ્થ જીવોને વીર્ય બે રીતે પ્રવર્તે છેઃ-

અનભિસંધિજ વીર્ય

(૧) કર્મના સંજોગોનેથી લીધે તેનાથી આત્મા ઉકળતા પાણીની જેમ પોતાના આત્મપ્રદેશોમાં સતત કંપાયમાન થતા હોય છે. તેની અસર સૂક્ષ્મ જ્ઞાનતંતુઓઃ અને તેની અસર લોહી વિગેરે ધાતુઓઃ દ્વારા હૃદયઃ નાડીઃ વિગેરેમાં માલૂમ પડે છે. અને તેની અસર શારીરિકઃ માનસિકઃ વાચિકઃ અનેક બાહ્ય પ્રવૃત્તિઓમાં વ્યક્ત થાય છે. શરીરની અંદર અનેક ધાતુઓઃ ઉપધાતુઓઃ બને છે. પરસ્પરમાં સંક્રમણ થાય છે. મળો વિગેરે બહાર ધકેલાય છે અનુલોમઃ પ્રતિલોમઃ રીતે વિકારો રોગોરૂપે એક ધાતુનાંથી બીજી

ધાતુમાં જા-આવ કરે છે. તથા ઉંઘતી વખતે પણ એ બધી પ્રવૃત્તિઓ શાંત નથી હોતી. હજારો પ્રવૃત્તિઓથી ધમધમતા એક મોટા કારખાનાની જેમ સતત ચાલ્યા કરતી હોય છે. તે સર્વ પ્રવૃત્તિઓ અનભિસંધિ-જ યોગને લીધે થાય છે.

અને ઇરાદાપૂર્વક જે કાંઈ પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે, તે સર્વ અભિ-સંધિ-જ યોગને લીધે થાય છે. અને એ બન્નેય પ્રકારના યોગોથી કર્મો આત્મામાં સતત આવ્યા જ કરે છે, અને બંધાયા કરે છે.

યોગીઃ અયોગીઃ

યોગ શરીરના કોઈ પણ ભાગને બહારથી નિમિત્ત કરી તે ઉત્પન્ન થાય, પરંતુ તેની ઓછી વધતી અસર સમગ્ર આત્મા ઉપર થાય છે. આપણે હાથવતી કાંઇ પણ ભારે વસ્તુ ઉચકીયે, તો તેની અસર પગ ઉપર પણ થતી જોઈ શકીયે છીએ. કેમકે-આત્મ પ્રદેશો સાંકળની માફક જોડાયેલા હોય છે. તેથી, કાંટો વાગે પગમાં, અને અરેરાટી નીકળી પડે મોઢામાંથી. પહેલા ગુણ સ્થાનકથી માંડીને છેલ્લા ગુણસ્થાનક સુધીમાં બધા મળીને અસંખ્ય **યોગસ્થાનકોની** સંખ્યા થાય છે તેની વિગતવાર હકીકત **પાંચમા કર્મ ગ્રંથ** વિગેરેમાં આવેલી છે. જઘન્યઃ મધ્યમઃ ઉત્કૃષ્ટઃ યોગ કોને કોને હોય ? તેનીયે ચોક્કસ સમજ તેમાં વિગતવાર-ગણિત શાસ્ત્રના નિયમ પૂર્વકની આપેલી છે.

जोगा पयडी-पएसं.

અર્થ : "આત્મામાં રહેલા યોગથી કર્મની પ્રકૃતિનોઃ અને પ્રદેશોનોઃ બંધ થાય છે." વિગેરે

યોગ પ્રવૃત્તિ સર્વથા બંધ પડી જાય ત્યારે એક પણ કર્મનો એક પણ અણુ આત્માને સ્પર્શી પણ ન શકે.

આં રીતે મનઃ વચનઃ કાયાઃના યોગને લીધે આત્મા **યોગી** કહેવાય છે. અયોગીઃ એટલે એ ત્રણ યોગોથી રહિત.

બીજી રીતેઃ-

मोक्षेण योजनात्-योगः, तद्वान् योगी ।

અર્થ : મોક્ષની સાથે આત્માને જોડે, તે (રત્ન ત્રયી) યોગ કહેવાય છે. તે જેને હોય, તે યોગી કહેવાય છે.

યમ-નિયમાદિ-સંવર-નિર્જરાના પ્રેરક સર્વ અનુષ્ઠાનોઃ ભાવનાઓઃ સત્પ્રવૃત્તિઓઃના ચડતા ઉતરતા દરજ્જા સર્વ યોગ કહેવાય છે. અને તેની સાધના કરનારા **યોગી** કહેવાય છે. અને તેની સાધના વગરનાઃ અ-**યોગી** કહેવાય છે.

ત્રણ યોગના વિકારનું બળ ઘટે, તેમ યમ-નિયમાદિક યોગ વધતા જાય, જેમ જેમ યમ-નિયમાદિક યોગનું બળ વધતું જાય, તેમ તેમ ત્રણ યોગ નબળા પડતા જાય. આમ બન્નેય યોગો પરસ્પરના વિરોધિ છે. આ સમજવાથી ૪ થી ગાથા બરાબર સમજાશે.

જૈન દર્શનની વિશેષતાઃ

વીર્ય વિષેની આવી વાસ્તવિક વિગતવાર વાત **જૈન દર્શન** શિવાય જગતના બીજા કોઈ પણ સાહિત્યમાં સીધી કે આડકતરી રીતે પણ સ્પષ્ટ સમજાવવામાં આવી નથી. હાલના અનાત્મવાદી સાહિત્યમાં તો તેના અક્ષરનીયે સંભાવના શી રીતે રાખી શકાય ? આટલી હદ સુધી આત્મવાદી દર્શનો બુદ્ધિ ગ્રાહ્ય વસ્તુઓ સમજાવી શકે છે, છતાં અનાત્મવાદીઓ બહારથી શોધ કરવા ભૂલ્યા ભટકે છે. તે તેમની બુદ્ધિના વિકારનું જ માહાત્મ્ય છે.

"વીરપણું તે આતમ-ઠાણે જાણ્યું તુમચી વાણે રે."

આ વાક્યનો ઉચ્ચાર કરીને શ્રી આનંદ ઘનજી મહારાજજીએ જગતને પડકાર કરીને અસાધારણ બુદ્ધિ દાખવી છે.

આ ઉપરથી, "જૈન ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા કરવાથી આત્માને કાંઈ પણ ગુમાવવાનું નથી હોતું. પરંતુ તેની છાયામાત્રથી પે કાંઈ

ને કાંઇ લાભ જ જીવોને થાય છે. કેમકે-તે અત્યન્ત શુદ્ધઃ નિર્મળઃ અને પ્રમાણભૂતઃ દર્શન છે.

વીર્યની સ્થિરતાઃ

આત્માના આઠ રુચક પ્રદેશો તો સદા સ્થિરઃ અયોગીઃ હોય છે. તેથી કર્મના આવરણ રહિત હોય છે જે. આત્મ દ્રવ્યના મધ્ય બિન્દુ રૂપે-આત્માના કેન્દ્રમાં હોય છે.

શ્રી કેવળ જ્ઞાની ભગવંતો દેશનાઃ વિહારઃ વિગેરે પ્રસંગે-વચનઃ અને કાયાઃની પ્રવૃત્તિ કરતા હોય છે. તથા અનુત્તરવાસી દેવોઃ કે પૂર્વધર ભગવતોને કે મનઃપર્યાય જ્ઞાની મહારાજાઓને દ્રવ્ય મન દ્વારા શંકાના સમાધાન આપે છે, ત્યારે મન વર્ગણાના પુદ્ગલો નિમિત્તે દ્રવ્યમનોયોગ પણ ધરાવતા હોય છે. તે ત્રણે-યનું છેવટે રુંધન કરીને, અ-યોગી થઈ મોક્ષમાં પધારે છે.

પર-પરિણતિઓના વિરામઃ

ચોથું ગુણ ઠાણું પ્રાપ્ત થતાં મિથ્યાત્વ પર-પરિણુતિ જાય છે.
પાંચમું, ને છટ્ઠું, પ્રાપ્ત થતાં, અવિરતિ પર-પરિણુતિ જાય છે.
સાતમું પ્રાપ્ત થતાં- પ્રમાદ પર-પરિણુતિ જાય છે.

આઠમું પ્રાપ્ત થતાં- બાહ્ય ધર્માનુષ્ઠાન રૂપ પર-પરિણુતિ જાય છે.

અગ્યારમું પ્રાપ્ત થતાં સુધી સામર્થ્ય યોગના બળથી કષાય પર-પરિણુતિઓ જાય છે.

બારમું પ્રાપ્ત થતાં સુધીમાં મોહ રૂપ પર-પરિણુતિનો સર્વથા અભાવ થાય છે.

તેરમું પ્રાપ્ત થતાં છદ્મસ્થભાવ રૂપ પર-પરિણુતિ જાય છે.

ચૌદમું પ્રાપ્ત થતાં પ્રથમઃ આયોજીકરણના બળથી કાયાદિકના યોગો રૂપ પર-પરિણુતિ ચાલી જાય છે.

અન્તે: મોક્ષ પ્રાપ્ત થતાં ઉદયમાં રહેલા છેલ્લા કર્મો રૂપી પર–પરિણતિ ચાલી જાય છે.

એમ આત્માના વિભાવ–સ્વભાવથી ઉત્પન્ન થયેલી સર્વ પર–પરિણતિઓ નિઃશેષપણે સદાને માટે નાબુદ થઈ જાય છે.

સિદ્ધાવસ્થા:

ત્યારે જ્ઞાનઃ દર્શનઃ ચારિત્રઃ વિગેરે અક્ષય સંપત્તિઓ પ્રગટ થાય છે, ને સિદ્ધ શિલા ઉપર બીજા સિદ્ધોની અવગાહનામાં પોતાની અવગાહના મેળવીને આત્મા સદાકાળ અવસ્થિત રહે છે. તે વખતે પ્રથમના શરીરના ⅔ ભાગ જેટલીજ આત્માની અવગાહના હોય છે. આ વાત સાબિત કરે છે, કે–પુદ્ગલ દ્રવ્યના સંપર્કની પૂર્વની અસર આત્મામાં અનંત કાળ ટકી રહે છે.

જો અક્ષય જ્ઞાનાદિકથી આત્મા સદા કાળ જાગ્રત્ ન રહે, તો પાછા કર્મો તેને વળગી પડેજ. પણ તેમ બનતું જ નથી અક્ષયઃ કદી જરા પણ ઝાંખી ન પડે, તેવી સતત જાગ્રતી હોય છે. તેથી મુક્તાત્મા કદી પાછા ફરતા નથી. એ રીતે જાગ્રત્ રહેવામાં આત્માનું અનંત વીર્ય–બળ પ્રેરે છે, ને જાગ્રત્ રાખે છે.

સિદ્ધની શોભા શી કહું ?
સિદ્ધ જગત્ શિરે શોભતા રમતા આતમ–રામ.
લક્ષ્મી–લીલાની લહેરમાં સુખિયા છે શિવ–ઠામ.
સિદ્ધની૦

શ્રી વીરવિજયજી મહારાજના એક સ્તવનમાંથી

ઉપસંહાર:

સ્તવનકારના આશયથી }
જૈન શાસ્ત્રોના આશયથી } વિરુદ્ધ:

ગેરસમજથીઃ અજ્ઞાનથીઃ ભ્રાન્તિથી· કોઈ પૂર્વગ્રહથી અલ્પબુદ્ધિથીઃ

કષાયાદિકના આવેશથીઃ કે કોઈ બીજી રીતથીઃ જે કાંઈ અયથાર્થ લખાયું હોય, તે નિમિ-ત્તે ઉત્પન્ન થયેલું મારું દુષ્કૃત્ય મિથ્યા હો ! મિથ્યા હો !

આવી ભાવના સાથે વિજ્ઞપ્તિ કરું છું, કે-સહૃદય વાચકો કાંઈપણ યોગ્ય સૂચન કરશે, તે હવે પછી સુધારી લેવા પ્રયત્ન થશે. સ્વઃ અભ્યાસઃ મનન શાસ્ત્રઃ અને જ્ઞાની પુરુષોના પરિચયઃ વિગેરેને આધારે શબ્દાર્થઃ ગાથાર્થઃ સમજઃ રહસ્યાર્થઃ વિગેરે સાથે યથા-શક્તિ રચાયેલીઃ-

પ્ર ભુ દા સ બ હે ચ ર દા સ પા રે ખ કૃ તઃ

સંક્ષિપ્ત વિવેચના સંપૂર્ણ.

આશય આનન્દ-ઘનતણો અતિ-ગંભીર ઉદાર.
બાલક બાહુ પસારી જિમ કહે ઉદધિ વિસ્તાર.
[ટબાકાર શ્રી જ્ઞાન-સારજી* મહારાજ]

શ્રી-આ નન્દ-ઘ ન ચો વી શી સ મા સઃ

---

* તેઓ ખરતરગચ્છીય છે, ને બિકાનેરમાં થઇ ગયા છે, ને કેટલાક ગ્રંથો રચ્યા છે.

મુખ્ય શુદ્ધિપત્રક

પૃષ્ઠઃ	લીંટીઃ	શુદ્ધઃ	અશુદ્ધઃ
૫	૬	દરિણુ	દરિયાણુ
૬	૧૮	યુગ-જન--ક	યુગજન--ક
૧૪	૧૬	ઠલા	ઠલો
૧૬	૨૦	દરથી	ઘરથી
૧૭	૧૯	જંગનઃ	જંગમઃ
૧૮	૧૫	કરી	કર
૩૧	૫	તી	સતી
૪૦	૨૮	તર	તરફ
૪૧	૧	દેખાવ છે	દેખાય છે.
૪૧	૨	તશ્ચર્યા	તપશ્ચર્યા
૪૬	૮	વાગે છે	લાગે છે.
૪૬	૧૪	હોય	યોગ
૪૮	૩	ગ્રન્થ ભેદ	ગ્રંન્થ ભેદ
૫૧	૧૭	વ્યયસ્થા	વ્યવસ્થા
૫૪	૧૦	ગીસય	ગીય
૬૦	૧૦	વિકાદમાં	વિકાસમાં
૬૦	૧૧	ગભરાંટ	ગભરાટ
૬૪	૩	અ-નૂપ	અનૂપ
૬૮	૧૩	વમ તે	વખતે પણ સામાન્ય રીતે
૭૫	૧૯	ઘાતકી	ઘાતી
૭૯	૯	દેદારો	કેદારો
૭૯	૧૫	સુમનિ	સુ-મતિ
૭૯	૧૬	ચરણુ ક-જ	ચરણુ-ક-જ
૮૦	૨૩	બહિરીડડતમ	બહિરા-ડડતમ
૮૭	૮	અનુભવ	અનુભાવ
૯૦	૯	एवं	एव

૯૦	૯	मुत्तः	मुक्तः
૯૦	૨૧	અ-તર	અન્તર
૯૨	૫	ભગિવાના	ભાંગવાના
૯૭	૨૨	र्यीक्ष	र्यादिक्ष
૧૦૦	૭	થવાધી દેખાવ	થવાથી યે દેખાવ
૧૦૧	૨૩	થયેલ છુ	થયેલો છુ
૧૦૪	૨	જીવ	જીવથી
૧૦૭	૧૫	સંક્ષેપ·	સંક્ષેપઃ
૧૦૯	૨૭	પ્રક્રિયામાં	પ્રક્રિયા
૧૧૦	૨૨	ભૂમિકાળઃ	ભૂમિઃ કાળઃ
૧૧૧	૧૦	અહસ્થ	ગૃહસ્થ
૧૧૧	૧૨	તત્વો છે	તત્ત્વો છે
૧૧૨	૨૧	થવાવી	થવાથી
૧૧૫	૧૭	શ્રી	શ્રીને
૧૧૭	૬	અને જળ	અને ભરેલુ જળ
૧૧૯	૮	ભેદ	ભેદે
૧૧૯	૨૭	ન્યૂન છે	ન્યૂન છે. આમીષનો અર્થ નૈવેદ્ય મેદિની કોષમાં છે.
૧૨૨	૨૦	શકે	શકે,
૧૨૫	૨૨	પૂજોપરણુ	પૂજોપકરણુ
૧૩૪	૨	દેવકુકુલ	દેવકુલ
૧૩૪	૧૬	तद्काय	तद्-काय
૧૩૫	૮	કરતો	કરતાં
૧૩૬	૨૦	મેળવો	મેળવવો
૧૪૧	૨૫	પ્રથક	મત્થક
૧૪૨	૧૨	મિબ્યાત્વ	મિથ્યાત્વ
૧૪૨	૨૯	વમુદ્ર	સમુદ્ર
૧૪૩-૧૫૦	૩-૨૮	પૂણ્ય	પુણ્ય
૧૪૯	૧	અન્યથા, ભાસ	નહીંતર, અન્યથા ભાસ
૧૫૨	૩	હોવાથી	હોવાથી.
૧૫૩	૩	અનનુરૂપ	અનનુરૂપ

૧૫૫	૯	વિદક્ષા	વિવક્ષા
૧૫૫	૧૪	પુદ્દગલો છે	તે પુદ્દગલો છે.
૧૫૯	૧૯	પ્રેરઠ	પ્રેરક
૧૬૦	૨૩	મુકનારા	મૂકનારા
૧૬૧	૧૨	વાસણ	વાસણ રૂપે
૧૬૨	૨૨	णयोज	ण योज
૧૬૩	૨૦	ભંગા	ભંગો
૧૬૮	૨૭	છંડા	છંડો
૧૭૧	૨૫	હેતુ	હોતુ
૧૭૮	૨૩	સ્વમિ	સ્વામિ
૧૮૨	૪	યિયત	નિયત
૧૮૨	૫	કદવા	કરવા
૧૮૨	૧૮	દુ ખ	દુઃખ
૧૮૩	૪	પરણુામ	પરિણુામ
૧૮૬	૧૯	શ્વદ્ધા	શ્રદ્ધા
૧૮૬	૨૩	વિભાવકને	વૈભાવિકને
૧૮૬	૨૪	પ્રત્યાખાન	પ્રત્યાખ્યાન
૧૮૭	૧૮	मत॰	मदो
૧૮૭	૧૮	सामण्य	सामण्ग
૧૯૧	૨૪	આમા	આત્મા
૧૯૨	૧૩	ગત્યશ્રી	ગત્યા
૧૯૪	૧૮	કંર્મથી	કર્મથી
૧૯૪	૨૭	પઙ્ક–જ	પઙ્‌ક–જ
૧૯૫	૮	કહેવાય	—
૧૯૭	૧	અસુરકુમાર	નાગકુમાર
૨૦૪	૬	પેમર	પામર
૨૦૫	૮	દિક=નિજ	દિક–નિજ
૨૦૯	૩	पूर्व	पूर्व
૨૧૧	૧૧	વિરદ્ધ	વિરુદ્ધ
૨૧૧	૨૪	નારું બને	નારું મુખ્ય કારણ બને
૨૧૩	૧૭	પછો	પછી

૨૧૪	૧૭	ધમસામામાં	ધમસાણુમાં
૨૧૫	૧૯	પરમાની	પરમાત્માની
૨૧૮	૨	મેળવી	મેળવી શકે
૨૨૧	૨૦	પ્રાચીનકાળમાં	પ્રાચીનકાળમાંનો
૨૨૪	૭	અહીં સ્તવન	અહીં આ સ્તવન
૨૨૬	૧૨	વાણી. શે	વાણી. ૨. તે
૨૩૦	૧૬	ધર્મનામ	ધર્મનાથ
૨૪૦	૭	શ્રીદેવચન્દ્રકૃત	શ્રીદેવચંદ્રજી મહારાજ
૨૪૪	૧૦	દર્યો	દર્યો
૨૪૪	૧૫	પોતાના	આત્માના
૨૪૫	૨	સામર્થ્ય	જોગ સામર્થ્ય
૨૪૮	૭થી૧૩	તૃણુ-ત્રણુ. સમજવી	ટીપ્પણુમાં નીચે
૨૫૦	૬	સ્વરૂપા-વસ્થા	સ્વરૂપા-ડવસ્થા
૨૫૩	૨૫	સ્વ	સ્વ-
૨૫૯	૨	દોડદોડ	દોડાદોડ
૨૬૦	૩	તથાઅને	તથા
૨૬૧	૧૧	યિક્રિર	વિક્રિર
૨૬૧	૧૬	મન[	[મન
૨૬૨	૧૮	ને અને	અને
૨૬૪	૫	જાણુ.	જાણુ.
૨૬૪	૨૪	પૂરી થતાં જ અવસ્થા	તે અવસ્થા પૂરી થતાં જ
૨૬૫	૨૦	શમયમાં	સમયમા
૨૬૭	૧૮	પર્યાયાર્થિક	પર્યાયાર્થિક
૨૭૨	૧૦	યવહારનય	વ્યવહારનય
૨૭૨	૧૭	વ્યવહારિક	વ્યાવહારિક
૨૭૪	૨૬-૨૭	બીજા...સહજ...સિંહ.	સહજ...સિંહ...બીજા
૨૭૭	૮	પડી	પડે છે.
૨૭૭	૨૪	તેએ	તેઓ
૨૭૮	૭	વિસ્તાર	વિસ્તત્
૨૭૯	૧૪	તે શું ?	તો શું ?

૨૮૦	૧૮	બન્ચેય	બન્નેય
૨૮૧	૨૦	કદચ	કદાચ
૨૮૨	૨૯	પરિણમેતા	પરિણમતા
૨૮૮	૧૧	આધારોને	આધારોનો
૨૯૦	૨૨	ગ્રંથ	ગ્રંથનું પ્રકાશન
૨૯૦	૨૨	પડયો	પડયું
૨૯૧	૨	કુદ કુંદામાય	શ્રી કુંદ કુંદાચાર્ય
૨૯૮	૧૦	હકિત્ત	હસ્તિ
૩૦૧	૨૭	શુભ	શોભા
૩૦૨	૧૯	દોપની	વીત-દોપની
૩૦૭	૧૧	હોવાની	હોવાથી
૩૧૩	૨૩	ચડ	જડ
૩૧૪	૫	પરીક્ષ કરી	પરીક્ષા
૩૧૫	૭	કૃત્-વિનાશઃ	કૃત-વિનાશઃ
૩૧૫	૧૧	બ્રલૈ	બ્રલૈ
૩૧૫	૧૧	અ-કૃતા-ડડ ગમાઃ	અ-કૃતા-ડડ
૩૧૫	૧૨	દૂપણા	દૂપણ
૩૨૮	૨૧	નો કર્મત્યાગઃ	નો ત્યાગઃ
૩૨૯	૧	પૂર્ણ ભૂમિકા	પૂર્વ ભૂમિકા
૩૩૦	૧૮	તીર્થંકરના કર્મ	તીર્થંકરનામ કર્મ
૩૩૩	૧૬	નૃળવાં	નૃળિવાં
૩૩૩	૧૭	દેવાનું	દેવોનું
૩૪૨	૧૦	સમાયેલ	સમાયેલી
૩૮૪	૫	તે પરપરાએ	પરંપરાએ તે પોતાને
૩૮૭	૪	જિનાદિ	જિતાદિ
૩૮૭	૧૨	દુરનલ્ય	દૂરલભ્ય
૩૬૦	૮	નેઅ	અને
૩૬૬	૩	સને સાનુ	સાચે સાચું
૩૬૭	૧૬	ધતુર	ધન્તૂર
૩૭૨	૧૪	વકામ ?	ટકાય !

૩૭૩	૧૬	અને કાન્તિક	અનેકાન્તિકનામનો
૩૭૪	૮	પાંચમ	પાચ
૩૭૪	૧૧	શબ્દ	શબ્દ
૩૭૪	૧૬	ને અન્ય	ને મુકિત રૂપી અન્ય
૩૭૬	૭	તે	તો
૩૮૪	૧૧	ગણુ	ગુણ
૩૯૭	૧૪		રહસ્યાર્થઃ,
૪૦૦	૨	અને	તે
૪૦૧	૨૬	ભાન	જ્ઞાન
૪૦૨	૨૦	શાથે	સાથે
૪૦૨	૨૨	ઇદ્રિયોની	ઇદ્રિયોની
૪૦૩	૧૨	કદીએ	કદી એ
૪૦૪	૨૪	પરમાણું	પરમાણુ
૪૦૫	૩	બન્નેયજે	બન્નેયને
૪૦૬	૮	તેવું પુરત૦	તે પુરત૦
૪૦૭	૮	હોય છે,	હોઇએ છીએ.;
૪૧૧	૯	ઉપ્રચારનું	ઉપચારનું
૪૧૧	૧૭	સકે	શકે
૪૧૨	૧૭	સંબધી છે.	સંબંધી હો૦
૪૧૩	૧૦	હોતી	હોતુ
૪૧૩	૧૪	આર્થક	આર્થિક
૪૧૫	૧૧	અકલ્યાણક	અકલ્યાણ
૪૧૫	૨૪	પરિણામ	પરિણામે
૪૧૭	૧	રહેલા	રહેલું
૪૧૭	૨	વિના સર્વ	વિના-સર્વ
૪૧૯	૨૪	વજ્ઞાનિકો	વૈજ્ઞાનિકો
	૫	પૂર્ણક	પૂર્વક
૪૨૯	૧૦	પ્રયત્ન-	પ્રયત્ન વિના
૪૩૦	૧૯	પુદ	પુદ્
૪૩૧	૨૦	પણા	પણ